

17p $\frac{205}{86}$

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Збірник Історично-Філологічного Відділу № 86

Етнографічна Комісія

МАТЕРІЯЛИ
З УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ДРАМИ

За редакцією акад. А. Лободи та В. Петрова

ТОМ I

ЄВГЕН МАРКОВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕРТЕП

Розвідки й тексти

ВИПУСК I

У КИЇВІ

З друкарні Всеукраїнської Академії Наук
1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому Репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Дозволяється випустити в світ.
В. об. Неодмінного Секретаря Академії Наук
акад. *О Корчак-Чепурківський.*

ПЕРЕДМОВА.

Першим випуском Українського вертепу Етнографічна Комісія Української Академії Наук починає цілу низку видань, українській народній драмі присвячених. Мета цих видань — в окремих серіях зібрати всі друковані і недруковані матеріали, що стосуються до кожного виду народньої драми, серед яких найбільш чільніше місце, безперечно, належить вертепові. Цей вид народньої драматичної творчості являє цікаву контамінацію книжних і народніх елементів, має безперечні, хоч може і не завжди ще як слід вивчені, звязки із стародавньою західноєвропейською містерією і довгу літературну історію, перші безсумнівні вказівки на яку маємо вже для половини XVII ст. і яка ще й досі не сказала свого останнього слова.

Правда, вже більш як сорок років тому, ще у 80-х р. минулого століття, чули ми голоси про те, що вертепна драма на Україні вже вимирає. Проте минули бурхливі роки світової війни і великої революції, соціально і культурне обличчя українського села кардинально змінилося, а вертепна драма, як про це свідчать останні записи, ще й досі не вмерла.

До першого випуску Українського вертепу увійшли тексти Сокиренського вертепу з відповідними варіантами, Славутинського вертепу в запису В. Мошкова 1897 р. та запису В. Пруса 1928 р., Батуринського вертепу в запису Ю. Жалковського кінця XIX ст. і Хорольського вертепу в запису 1928 р., що його надіслали до Етнографічної Комісії члени Хорольського краєзнавчого гуртка при хорольському-ж окружному музеї, все матеріали — крім уривків Сокиренського вертепу, — досі ще ніде не друковані. В дальших випусках українському вертепові присвячених, маємо на увазі подати передрук усіх раніше виданих текстів, бібліографію вертепної драми і покажчик прізвищ, іменнів та предметів цілого видання.

Усі видані в цьому першому випускові тексти з відповідними вступними статтями до них спочатку малося на думці друкувати в окремих книжках Етнографічного Вісника і вже згодом, коли всі матеріяли виготовані були до друку, вирішено було зібрати їх в окремому збірникові, вертепній драмі присвяченому, і таким чином покласти початок тим виданням матеріялів і розвідок з народньої української драми, про які мова була вище. Цим, власне кажучи, і пояснюється сама форма цього видання — відсутність одної вступної до всіх текстів статті, замість якої подано окремі статті до кожного тексту, що разом із цим текстом творять одну цілість. Цим пояснюється також і розмір самих статтів — пересічно $1\frac{1}{2}$ — 2 арк., як того вимагала спочатку редакція Етнографічного Вісника. В основі всіх поданих у цьому першому випускові вступних до текстів статтів лежать відповідні частини великої роботи авторової про вертепну драму, за яку він 1917 р. дістав від Київського Університету золотого медаля. Проте, в звязку з новими матеріялами і пізнішими записами ці розділи довелося переглянути і де-в-чому відсвіжити.

Усім, хто так або инакше допомагав авторові ці матеріяли опрацювати та видати, а саме: М. М. Марковському, В. Мошкову, Ф. Р. Штейнгелю, С. І. Маслову, В. І. Маслову, П. І. Рулінові, С. Г. Кондрі, В. П. Петрову, С. Т. Якимовичеві, а найбільше першому керівникові цієї роботи академикові А. М. Лободі, автор висловлює свою щирю подяку.

У Києві. 1928.

Є. Марковський.

СОКИРЕНСЬКІ ТЕКСТИ ВЕРТЕПНОЇ ДРАМИ.

I

„Коли і якими дорогами отся форма різдвяної маріонеткової гри зайшла до Польщі і на Україну“ — говорив І. Франко, досліджуючи ще 1906 р. історію української вертепної драми, — „се доси докладно не висліджено“¹⁾. І дарма що відтоді зминуло вже більше як 20 років, ми, на жаль, і сьогодні можемо тільки повторити це твердження шановного вченого.

Правда, нові дані починають де-далі все більше розвіювати той туман, що ще й досі оповиває перші кроки існування вертепної драми на Україні, проте похвалитися, що проблему походження української вертепної драми вже остаточно розв'язано, а історію її остаточно висвітлено, ми ще й досі не можемо.

Перші цілком певні відомості про існування лялькового театру на Московщині йдуть тільки з першої половини XVII століття. Ці відомості зв'язані з іменням Адама Олеарія, що тричі відвідав Московщину (1634, 1636—1639, 1643 р.р.)²⁾ і залишив надзвичайно цікавий та цінний опис своєї подорожі.

Правда, сценку, яку бачив і описав Олеарій (Циган продає коня), всі дотеперішні дослідники, ідучи слідом за Рєвінським, зв'язують не з вертепною драмою, а з дуже поширеним колись як на Московщині, так і в нас на Україні ляльковим театром, що зветься „Петрушка“,³⁾ проте зв'язок цього „Петрушки“ з вертепом на сьогоднішній день є річ безсумнівна⁴⁾, до того-ж тільки-що згадана сценка з Олеарієвого опису дає всі підстави припускати, що такий зв'язок існував ще за давніх часів.

Мало не з цього самого часу йдуть і перші цілком певні відомості про українську вертепну драму.

Правда, маловідомий польсько-український етнограф Еразм Ізопольський⁵⁾ у своїй праці „Badania podań ludu. Pamiętki Ukrainy“, надру-

¹⁾ Франко І., До історії українського вертепа XVIII в. З. Н. Т. ім. Шевч. у Львові, т. 72, стор. 9.

²⁾ Див. Кордт В. Чужоземні подорожні по східній Європі до 1700 р. Київ. У.А.Н.— 1926, стор. 104.

³⁾ Див., Франко І., *op. cit.*, стор. 11.

⁴⁾ Пор. статтю Єремїна П. „Петрушка на Україні“. Україна. 1927 р. V, 23—30.

⁵⁾ Пипін, напр., у своїй історії етнографії про Ізопольського зовсім не згадує; Савченко С. в своїй праці „Русская народная сказка (история собирания и изучения)“ Київ. 1914. 8° IX — 543 стор. присвячує Ізопольському всього на всього кілька рядків.

кованій в Атеней Крашевського за 1843 р. подає нам значно старішу дату.

Давши уривок вертепної драми під заголовком „Dramat wertepowy o śmierci“, опис вертепної скриньки і перелік сцен вертепної драми, Ізопольський, нарешті, подає нам у тільки-що названій роботі згадку про два старі вертепи, що їх йому пощастило бачити підчас його мандрівок. „Jeden z nich“ — каже Ізопольський — „widziałem w Stawiszczach z napisem charakterem cerkewnym: „Roku Chrystusowoho 1591 zbudowany“, a inny w Daszowszczyźnie z roku 1639“¹⁾.

Перші історики російського й українського театру та дослідники вертепної драми приймали геть-усі свідчення Ізопольського. На них будували свої висновки такі вчені, як Веселовський²⁾, Морозов³⁾, Перетц⁴⁾, Петров⁵⁾.

Правда, останній під впливом Франкової розвідки згодом odmówивсь од того погляду, що його раніше висловлював, визнавши дані Ізопольського за неварті уваги⁶⁾.

Проте новіша наукова критика в особі Франка гостро виступила не тільки проти згаданого, але й проти решти свідчень Ізопольського. Ідучи слідом за Естрайхером, що вже перший висловив був думку про неправдоподібність деяких свідчень Ізопольського, Франко в одній із своїх останніх праць, присвячених історії української вертепної драми, переглядає одно по одному геть-усі свідчення Ізопольського і робить для нього маловтішний висновок.

Як гадає Франко, Ізопольський, мабуть, ніколи й не бачив вертепної драми, знав про неї тільки з чуток, з других або може й третіх рук, на підставі таких непевних даних сам „скомпонував“ свій „Dramat wertepowy o śmierci“, неправильно описав вертепну скриньку і загалом стільки наплутав, що всі „його фантазії“ треба „назавжди вичеркнути з ряду матеріалів до історії українського вертепа“⁷⁾.

Наступна наукова критика цілком прийняла це твердження шановного вченого. Крім Петрова, про що ми вже згадували вище, до нього приєднався, напр. Возняк у своєму огляді новіших праць з історії старої української драми⁸⁾.

Проте у світлі новіших даних далеко не все у міркуваннях Франка видається нам на сьогоднішній день таким уже безсумнівним.

¹⁾ Atheneum, 1843, № 3, стор. 67.

²⁾ Веселовський, Старинний театр въ Европѣ. М. 1870.

³⁾ Морозовъ, Очерки изъ истории русской драмы XVII—XVIII столѣтій. Спб. 1888; його ж Історія русскаго театра т. I, Спб. 1889.

⁴⁾ Перетцъ В., Кукольный театр на Руси. СПб. 1895.

⁵⁾ Петровъ, Н. Старинный южно-русский театр, въ частности вертепъ, К. Стар. 1882. XII.

⁶⁾ Петровъ Н., Очерки изъ истории украинской литературы XVII—XVIII в. К. 1911, стор. 476.

⁷⁾ Франко І., op. cit., 17.

⁸⁾ Возняк, Стара українська драма й новіші досліди над нею, З. Н. Т. ім. Шевч. у Львові, т. 112, стор. 163.

Зупинімося спочатку на самому тексті вертепної драми, що його подає в своїй роботі Ізопольський.

Як вже згадано вище, текст цей має заголовок: „Dramat wertepowy o śmierci (ст. 60—64 Атенею Крашевського) і є, власне кажучи, тільки частина, тільки уривок цілої вертепної драми, на що вказує хоча-б самий уже перелік сцен цієї драми, що його подає Ізопольський нижче. Уривок цей писано правильними польськими віршами. Дійові особи в ньому: „Bogaty wieśniak, Xiądz i Kosciotrup śmierci“. Сюжет його — смерть багача, якого друзі покинули підчас самого бенкету і який навіть ціною цілого маєтку свого не може відкупитися від смерти.

Складений прозою і звіршований польськими віршами самим Ізопольським, — в чому він і сам признається, — текст цей не має великої етнографічної вартости. Проте він аж надто вже близький до того, що вже зафіксовано в нашій літературі. Так, цілком тотожня сценка входила, як каже Еремич, до складу білоруського вертепу, де в числі інших персонажів з'являвся і „тщеславный богачъ, котораго постигала участь Ирода“¹⁾. Та й сам Франко в уже не раз цитованій праці згадує, що Гнатюк за молодих літ серед інших сцен вертепної драми бачив у Бучачі і сцену з багачем, який танцював, співаючи:

А я смерти не боюсь, не боюсь.
Я від смерти викуплюсь, викуплюсь²⁾.

що дуже близько стоїть до слів багача у тексті Ізопольського.

Цікаву аналогію становить текст Ізопольського і до драми про багача і Лазаря, що її видав з рукопису Народнього Дому у Львові спочатку сам І. Франко в „Записках Наукового Товариства“³⁾, а трохи згодом В. Перетц в „Извѣстіяхъ отд. рус. яз. и слов. Академіи Наукъ“⁴⁾.

Цікаво, що дія в цій драмі розгортається у тій самій послідовності, що й в уривкові Ізопольського. Багач спочатку скаржить на те, що всі його покинули:

„Не тилко слуги моя нехотѣли ми служити,
Леч и цорка моя нехотѣла ми ся покорити.

Але, додає він:

Я о ню не буду дбати
Буду на сем свѣтѣ роскоши заживати
Вшакъ менѣ немашь ровнаго
И в моемъ панствѣ немашь богатшаго“⁵⁾.

¹⁾ Эремичъ, Очерки бѣлорусскаго полѣсья. Вѣстникъ Западной Россіи. 1867 кн. X, т. IV, от. IV, стор. 8.

²⁾ Франко, *op. cit.*, стор. 13.

³⁾ Франко І., Нові матеріяли до історії українського вертепа. З. Н. Т. ім. Шевченка у Львові, т. 82, стор. 30—34.

⁴⁾ Перетцъ В., Къ історіи польскаго и русскаго народнаго театра. Извѣстія Отд. рус. яз. и слов. Ак. Наукъ. 1909, кн. 1, стор. 153—158.

⁵⁾ Перетцъ В., *op. cit.* 153.

Проте з'являється смерть і вимагає від нього відповіді за всі його вчинки, зазначаючи, що:

„Теперь з Люцыперомъ будешъ в пеклѣ жил“¹⁾,

а багач скаржиться, що тепер він уже не зможе відкупитися всіма своїми маетками від неминучої смерти.

Дуже близькі паралелі до вертепної скриньки, що її описав Ізопольський, теж не важко відшукати в публікаціях про білоруську вертепну драму, що досі ще ні в кого не викликали жадних сумнівів щодо своєї етнографічної вартості.

Описавши три поверхи вертепної скриньки, Ізопольський трохи далі додає: „Przedstawienia odbywają się na piętrach trzecim i pierwszym, drugie jest składem i pobytom aktorów, a razem przytulkiem całej wertepowej maszynyerji“²⁾.

Трохи нижче сам Ізопольський докладніше пояснює нам, у чому саме та „maszynyerja“ полягала. „Za wertepem“ — каже він — „Siedzi jego gospodarz i z drugiego na trzecie piętro prowadzi swych aktorów“³⁾.

Франко підкреслював, що в нас нема відомостей про трьохповерховий вертеп, що середній поверх, як склад маріонеток, є „вигадка самого Ізопольського“, і з цього робив висновок, що „сам Ізопольський ніколи не бачив вертепної вистави, або як бачив, то описав її дуже недотепно“⁴⁾.

Проте опис трьохповерхової вертепної скриньки подає нам Романов в одному із останніх випусків свого білоруського збірника⁵⁾. Виходячи з тих даних про устрій старої містеріяльної сцени, які ми на сьогоднішній день маємо, цей тип вертепної скриньки ми повинні будемо визнати за старіший супроти загальновідомих двоповерхових вертепів. Та й у самому описі Романова вже ніби-то накреслено шлях такої еволюції. Третій поверх у скриньки, що її описав Романов, являє собою, очевидно, рай містеріяльної сцени, що тут відбувається сцена вигнання Адама і Єви з раю. Проте тут висять уже ікони Спасителя, Божої Матері, Івана Хрестителя, Хрещення Господня. Другий поверх — середній — являє собою печеру, що в ній народився Христос; тут відбуваються сцени привітання пастухів і волхвів. Нарешті перший поверх є палац царя Ірода і решта місць земної кулі, де тільки відбуваються побутові сценки другої частини вертепної драми. Проте у другому тексті того-таки самого білоруського збірника Романова сцени вигнання Адама і Єви з раю, привітання пастухів і волхвів відбуваються вже поруч на другому поверсі двоповерхової вертепної скриньки.

Але ще цікавіше порівняти опис вертепної скриньки Ізопольського з тим, який знаходимо у третьому томі матеріялів Шейна⁶⁾. Скринька,

¹⁾ Ibid. ²⁾ Athneum 1843 р., стор. 65.

³⁾ Ibid. ⁴⁾ Франко, оп. cit.

⁵⁾ Романов в Е. Р., Бѣлорусскій Сборникъ, в. VIII, Вильна 1912, стор. 97—98.

⁶⁾ Матеріалы для изученія быта и языка рус. населенія сѣв.-зап. края. Приведено въ порядокъ Н. В. Шейномъ, т. III, Спб. 1902, стор. 132.

що її описав Шейн, „имѣть двойное дно; въ промежуткахъ между этими днами входить другой ящикъ, весьма неглубокій (какъ въ комодѣ) и въ немъ сохраняются дѣйствующія лица. Во время дѣйствія этотъ ящикъ выдвигается и такимъ образомъ въ образуемый промежутокъ могутъ помѣщаться руки, управляющія движеніями куколь“¹⁾ — повна аналогія до опису Ізопольського.

Все це переконує нас у тому, що Ізопольський не тільки бачив вертепну драму на власні очі, але й описав її — як на свій час — досить докладно. Отже одкинути раз на завсіди усі свідчення Ізопольського, як то робили до цього часу, ми на сьогоднішній день навряд чи маємо право.

Проте дата 1591 рік все-таки викликає в нас цілком законний сумнів, жадних бо слідів існування вертепної драми на Україні в XVI ст. ми ще не маємо. Правда, звичай колядувати і ходити з віршами підчас різних свят не тільки знаний був у Львівській братській школі уже на перших кроках її існування²⁾, але навіть настільки був поширений, що вимагав певної своєї регламентації.

Так, в інструкції, даній ще 1586 р. учителеві братської школи, читаємо вже ось що: „W lecie pauperowie mają tylko do godziny w noc z wierszami chodzić, a po godzinie w noc aby koniecznie cwyntar był zamkniony, a którybu po godzinie w noc przyszedł, takiego karać, a z wyrostkow którybu zabawił się, tego dać nad clawe im. p. prowizorowi.

Zimie zasię mają czas do trzeciej godziny w noc, a po trzeciej godzinie ma być cwyntar zamkniony“³⁾.

Проте за вертеп і вертепну драму ще ані згадки!

Таку згадку про вертеп у матеріялах Львівського Ставропігіяльного братства подибуємо аж для половини XVII століття, і як-раз саме до цього часу вели попередніх дослідників — головним чином Франка — міркування історичного та історично-літературного характеру. У прибутково-видаткових книжках братства під 1666 р. серед інших видатків записано також і видатки на збудування вертепу і на декорації до нього. „A (nn)о 1666, die 14 iuly“ — читаємо ми в цих записах, — „wydatek... za wertep i gradus u deszczki do ołtarza stolarzowi z. 13 gr. 3, malarzowi z 6, item malarzowi za wszystkie malowania do wertepu z. 18“⁴⁾.

Таким чином існування вертепної драми на Україні в другій половині XVII в. документально підтверджено.

Проте жадних текстів у записах XVII століття, як відомо, досі ще не відшукано.

Невелика спадщина залишилася і від наступного XVIII століття. Від цього століття дійшло до нас таке цікаве документальне свідцтво, як

¹⁾ Ibid.

²⁾ Пор. Крыловскій А., Львовское Ставропігіяльное братство. К. 1907, стор. 223.

³⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. X, стор. 437.

⁴⁾ Ibid. ч. I, т. XI, ст. 489—490; див. також замітку Крип'якевича: „До історії української декорації і різьби. Божий гріб і вертеп у Львові в XVII—XVIII“. Стара Україна, Львів 1925. XI—XII, стор. 203.

відоме „правило увѣщательное къ піаницамъ“, що його видав М. Петров з рукопису 1779 р. ¹⁾. Цікаво підкреслити, що це повчальне правило згадує вже про вертепну драму, як про досить-таки поширене явище. Ось що читаємо ми в цьому правилі. „Радуйтеся пиворѣзы и паки реку радуйтеся. Се радости день приспѣваетъ, день — глаголю — праздника Рождественскаго зближается. Востанъше убо отъ ложей своихъ и воспримѣте всякъ по своему художеству орудія: сдѣлайте вертепы, склейте звѣзду, составте партесы! Егда же станете по улицахъ со звукомъ бродить, ищуще сивухи, приймутъ васъ казаны во кровы своя“ ²⁾.

Проте текстів вертепної драми у записках XVIII століття дійшло до нас тільки три, та й то останній у значно пізніших копіях.

Важко сказати, чим пояснюється це явище. Тут, очевидячки, впливала і наявність серйозних зразків драматичної творчості, що виходили із стін Київської Духовної Академії; освічене громадянство, очевидячки, більшу увагу звертало на ці, т. б. мовити, патентовані драматичні твори. Проте найголовнішу причину, на нашу думку, треба тут шукати в тому, що вертепна драма, очевидячки, існувала переважно в усній традиції; записи її або навіть просто виписки з неї робили, можна гадати, тільки особливі аматори і для власних потреб. Що таке припущення є цілком імовірне, переконає нас уже найстарший відомий нам запис тексту української вертепної драми. Як відомо, це був, власне кажучи, не цілий текст, а тільки виписки з нього, що їх для якоїсь невідомої мети зробив між 1771 і 1776 р. гушинський дяк Іоан Данилович ³⁾.

Другий текст, писаний польсько-українською мовою, дійшов до нас у копії близькій 1790 р. Цей текст є також дефектний — в ньому бракує початку ⁴⁾.

Серед усіх цих текстів безумовно найчільніше місце належить текстові т. з. Галаганівського вертепу.

Як свідчить про нього сам видавець цього тексту Г. П. Галаган, текст цей у 1770 роках Київські бурсаки занесли в мавток його прадіда, с. Сокиренці кол. Прилуцького повіту на Полтавщині. Ці бурсаки передали і самий вертеп і ноти місцевому хорові, і таким чином, „Вертепное представлення, будучи повторяемо на рождественскихъ праздникахъ въ продолженіи многихъ лѣтъ, сохраниено не въ устныхъ преданіяхъ, а въ писанномъ текстѣ и въ положенной на ноты музыкѣ“ ⁵⁾.

Мало не цілком згоджується з цим твердженням видавця і такий знавець нашої старої драми, як М. Петров. На його думку, текст, що

¹⁾ Акты и документы, относящіеся къ исторіи Киевской Академіи. Со введеніемъ и примѣчаніями Н. И. Петрова. От. 11, т. IV, ст. 82—86. ²⁾ Ibid., ст. 83.

³⁾ Петецъ В. Н., Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. Изв. Отд. рус. яз. и слов. Ак. Наукъ. 1905, I 61—62.

⁴⁾ Франко І., До історії укр. вертепа XVIII в. З. Н. Т. ім. Шевченка, т. 72, 23—24.

⁵⁾ Галаганъ Г., Малорусскій вертепъ или вертепная рождественская драма. Киев. Ст., 1882. X; 9.

його видав у 1882 році Г. П. Галаган¹⁾, остаточно склався між 1746 та 1768 р., міг бути занесений до с. Сокиренці і там записаний не пізніше од 1775 р., — дата зруйнування Січі — бо в монолозі козака говориться про Січ ще незруйновану від Московського уряду²⁾). Проте ми особисто вважаємо, що дату запису тексту Галаганівського вертепу треба посунути ще трохи ближче до наших часів. Матеріал для такого припущення дає нам історія тексту пісні „Ой під вишнею, під черешнею“, що ввійшла до складу вертепної драми. Як довів акад. В. М. Перетц, найпростішу і, мабуть, найпершу редакцію цієї пісні дає текст збірника Тверського музею № 152 (3199), середню частину якого писано не пізніше від середини XVIII ст. (до 1760 р.).

До тексту збірника Тверського музею близько стоїть також і текст рукопису Ленінградської Публ. Бібліотеки QXIV. Зовсім окремо від цих варіантів стоїть текст Новіковського пісенника 1780—1781 р., текст якого можна зарахувати до тієї самої редакції, що й текст Галаганівського вертепу. В обох останніх текстах є вже обіцянка купити „і ставок, і млинок, і вишневий садок“, чого не знає ні один із попередніх раніших варіантів³⁾. Цікаво підкреслити, що в такій новій редакції пісня ця стала відома тільки після того, як вийшов у світ Новіковський пісенник, с.-то тільки після 1780—1781 р.⁴⁾ Очевидячки, раніше від цієї дати пісня „Ой під вишнею, під черешнею“ ніяк не могла увійти до складу Галаганівського вертепу, отже й остаточно записано цей текст тільки після цього року. Що-ж до згадок про ще незруйновану Запорозьку Січ, то, звичайно, вони за такий короткий термін як 6—7 років не могли ще затертися в тексті вертепної драми, рука-ж свідомого редактора, очевидно, ще не встигла пройти по цьому тексту.

Занесений у Сокиренці і записаний там текст цей не залишився лежати мертвим скарбом у панській бібліотеці. Як видно із слів самого Г. П. Галагана, вертеп так сподобався його прадідові, що той, затримавши на деякий час „странствующих артистовъ, устроилъ для себя вертепъ, причемъ бурсаки передали вертепный текстъ и нотное пѣніе мѣстному хору пѣвчихъ, существующему непрерывно и до сихъ поръ“⁵⁾. З того часу, як свідчить редакційна примітка до видання Галагана, вертепна драма „въ ежегодно возобновляющемся живомъ дѣйствіи“ довгий час жила ще під гостинним дахом сокиренських дідичів. Одна з таких вистав, як видно з Галаганівського щоденника, відбулася ще 28 грудня 1882 р.

¹⁾ Ор. cit. і окремою відбиткою під заголовком: Малорусскій вертепъ или вертепная Рождественская драма. Объяснительный текстъ съ нотами и рисункомъ ящика для представления. Київ, типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго. 1882, 1 мал. + 38 + XXXV нот.

²⁾ Петровъ Н., Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII в. Київ 1911, 474—475.

³⁾ Перетцъ В., Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики. Спб. 1907, стор. 30.

⁴⁾ Перетцъ, Ор. cit., 117.

⁵⁾ Галаганъ, Ор. cit. 6.

Нарешті, того-ж-таки 1882 р. текст Галаганівського вертепу у виїмках та переказах видав з рукопису 1875 р. сам тодішній власник його Г. П. Галаган.

Деякі матеріали з родинного архіву Галаганів переконують нас у тому, що в підготовлюванні та опрацьовуванні до друку, а також в обговорюванні принципових питань, з цим виданням звязаних, окрім П. Житецького, який дав до цього видання свою передмову, брали участь такі особи, як М. Петров, Ф. Лебединцев, Антонович, Лазаревський, Є. Трегубов. Так 3 січня 1882 р. Г. П. Галаган записує у своєму щоденникові: „Передъ вечеромъ занимался съ Трегубовымъ текстомъ вертепа и статьею о немъ“¹⁾.

Можна гадати, що план майбутнього видання тоді ще не зовсім ясно стояв і перед самим Галаганом. Принаймні в цитованій вище замітці говориться про вступну до видання тексту статтю, як таку, що мала належати перові самого Галагана. Проте пізніше текст вертепної драми було надруковано з передмовою П. Житецького, що скоро став, мабуть, за головного дорадника Г. П. Галагана. Вже під 21 лютого того-ж-таки 1882 року знаходимо в щоденнику Галагана таку замітку: „Утромъ былъ Житецкій. Я ему далъ просмотрѣть вертепъ“²⁾. І те, що Житецький скоро зробився головним дорадником Галагана, можна думати, і вирішило остаточно долю цілого видання.

Житецький у своєму погляді на видання Сокиренського тексту вертепної драми кардинально розходився з іншими дорадниками Галагана. Цей свій погляд висловлює він у передмові до тексту Галаганівського вертепу.

Підкресливши те, що книжка Маркевича, де надруковано близький до Галаганівського текст вертепної драми, стала на той час вже великим бібліографічним раритетом, а також згадавши, що варіант Маркевича має „нѣкоторыя отклоненія“ супроти друкованого тексту, Житецький все-таки не вважає за потрібне друкувати цілий текст Сокиренського вертепу. „Спеціалісты“ — пише він — „не затруднятся отмѣтить особенности Сокиринскаго текста, но ради этихъ особенностей не было надобности въ изданіи самого текста, довольно близкаго къ напечатанному Маркевичемъ. Гораздо важнѣе объясненіе сценическихъ подробностей, относящихся къ вертепу, и воспроизведеніе самыхъ сценъ вертепа подъ живымъ впечатлѣніемъ идей, составляющихъ содержаніе старинной нашей жизни“³⁾. Але як-раз у цьому розходився П. Житецький з другим дорадником Галагана Ф. Лебединцевим, що теж брав участь у виданні сокиренського тексту вертепної драми. Про це яскраво свідчить нам лист Ф. Лебединцева до Галагана з дня 1 квітня 1882 року. „Книжка Маркевича“ — пише у цьому листі Лебединцев, — „уже теперь большая

¹⁾ Замѣтки на 1882 годъ. Рукопис музею кол. Колегії Павла Галагана у Києві, ар. 5 (тепер передано до В.Б.У.).

²⁾ Ibid., стор. 52.

³⁾ Г а л а г а н ь, Ор. cit. Передмова Житецького П., стор. 1—2.

рѣдкость, текстъ „Вертепа“ въ ней далеко не полный, журналъ — не спеціальная книга, чтобы бояться нѣкоторыхъ повтореній, иной у него кругъ читателей. „Вертепъ“ же, кромѣ своего историческо-литературнаго значенія, могъ бы имѣть столь широкое воспитательное значеніе, что отказываться отъ помѣщенія полного текста даже какъ будто грѣшно. Въ этомъ я уже расхожусь съ Павломъ Игнатовичемъ, съ которымъ сошелся въ главномъ“¹⁾).

Як то видно з того-ж-таки листа Лебединцев носивсь із значно ширшим планом видання Сокиренського тексту.

В обмірковуванні цього плану брали участь Антонович, Петров, Лазаревський¹⁾), сміливо можна сказати, що багато втратила наука через те, що план Лебединцева так і не було переведено в життя.

Перш за все цікаво підкреслити, що згідно з планом Лебединцева, проф. Петрову доручено було зробити зводку варіантів Галаганівського, Маркевича та Чалого. В основі, звичайно, мав лежати Сокиренський текст, як повніший і точніший, а решту матеріялу передбачено було подавати у варіантах. Окрім того, Петрову доручено було зробити наукову аналізу тексту вертепної драми. Та сама комісія, що про неї вже вище згадувалося, мала перевести остаточну коректуру тексту Сокиренського вертепу, щоб уникнути помилок переписувачів та встановити однамітну українську ортографію. Повідомляючи Г. П. Галагана про свої грандіозні заміри, Лебединцев між иншим підкреслює, що „Трудъ Петрова уже окончень, а съ нашимъ общимъ мы скоро покончили-бъ“¹⁾).

Зводка трьох варіантів, що про неї згадував вище Лебединцев, так ніколи й не побачила світу, хоча проф. Петров в особистій розмові зо мною і свідчив, що свого часу він цю роботу виконав. Загалом, на жаль, верх узяла думка Житецького. Широкі плани Лебединцева не були апробовані, текст передмови узявся написати Житецький, і Сокиренський текст вертепної драми зовсім не з вини редакції вийшов з друку в далеко неповному вигляді. „Дома ждалъ Житецкаго“ — записує Г. П. Галаган у своєму щоденнику під 18 квітня 1882 р. „Мы съ нимъ занимались статьею о вертепѣ и рѣшили, что статья будетъ его и [при] въ ней войдетъ (sic!) моя рукопись“²⁾). І знову під 9 травня того самого року: „Былъ Житецкій, съ которымъ окончательно условились на счетъ статьи о вертепѣ“³⁾). Можна думати, що за первісним планом Житецького Галагана Галаганова праця мала охопити ще менше матеріялу, ніж ми тепер у ній знаходимо. Про це виразно свідчить нам запис Галагана, що він заніс його під 3 вересня 1882 р. до свого щоденника. „У меня“ — пише він у цьому щоденнику, „былъ Лебединцевъ и толковалъ о печатаніи въ статье вертепа нѣкоторыхъ частей, пропущенныхъ нами, на что я и согласился“⁴⁾). Отож Лебединцеву хоча

¹⁾ Лист Лебединцева до Галагана від 1 квітня 1882 р.

²⁾ Замѣтки на 1882 г., ар. 108.

³⁾ Ibid. 129.

⁴⁾ Ibid., зшиток № 2, ар. 103.

й не пощастило перевести в життя свій широкий план видати повний текст Сокиренського вертепу з варіантами з інших текстів, проте все-ж під його впливом рамці задуманого видання хоч трохи було поширено.

Тепер не підлягає жадному сумніву, що у виданому тексті свідомо пороблено деякі зміни. По-перше всюди було попідновлювано ортографію, щоб установити одноманітний український правопис, як про це вже згадував Лебединцев. Спочатку видавці тексту Галаганівського вертепу всюди повикидали були і ъ, що був в оригіналі, але тільки через заступництво самого Галагана ъ повернули йому належні права¹⁾. Проте крім такого підновлювання ортографії, очевидячки, свідомо пороблено зміни й іншого характеру. Так, у листі своєму до Лебединцева від 15 серпня 1882 р. Г. П. Галаган, виправдуючись перед Лебединцевим у тому, що запізнився з посилкою рукопису, пише, що „Отчасти причиною запозданія была привычка всѣмъ намъ свойственная, а въ особенности отдыхающимъ на лонѣ природы, откладывать со дня на день даже доброе дѣло, отъ части же я не могъ вполнѣ согласиться съ измѣненіями сдѣланными П. И. Житецкимъ; нѣкоторыя изъ нихъ были мною приняты безусловно, другія же были слишкомъ не мои, а потому я долженъ былъ сдѣлать соотвѣтствующія измѣненія“²⁾.

В кінці вересня Галаганова праця вийшла вже з друку окремими відбитками, і 30 числа він записує у своєму щоденнику: „Получилъ 200 экземпляровъ брошюры моея „Малорусскій вертепъ изъ октябрьской книжки „Кіевской Старины“. Я не совсѣмъ доволенъ (не относительно моего текста, отъ котораго я не отказываюсь). Виноватъ я самъ, что многого не досмотрѣлъ“³⁾.

На що натякає тут Галаган, з чого він був незадоволений, чого він не доглянув, про це, не маючи відповідних фактів, можна тільки догадуватися. Нема нічого неймовірного, що мова йшла тут про помилки переписувачів, про які уже згадував раніше Лебединцев у цитованому листі своєму до Галагана. Але самий текст наведеної вище замітки переконує нас у тому, що у всякому разі не самий факт видання тексту з такими великими купюрами турбував видавця.

II

Як свідчить редакційна примітка, текст Галаганівського вертепу видано було з рукопису 1875 р. Цю саму дату рукопису називає Г. П. Галаган і в своєму листі до Лебединцева від 15 серпня 1882 р., прохаючи Лебединцева так або інакше показати це у виданні. Ближчих відомостей, коли не зважати на згаданий вже факт запису його в с. Сокиренцях, у виданні, на жаль, нема зовсім. І загалом з того часу всякі відомості про оригінал тексту, що його видав Галаган, якось зовсім

¹⁾ Лист Г. П. Галагана до Ф. Г. Лебединцева від 15 серпня 1882 р. Рук. від. В.Б.У., листування ч. 3781.

²⁾ Ibid.

³⁾ Замітки на 1882 г. Зшиток № 2. Ар. 130 зв.

стираються. І це тим дивніше, що Галаганове видання аж ніяк не могло завдовольнити вимоги спеціалістів-дослідників нашої старої драми взагалі, а дослідників вертепної драми і поготів. Вже який-небудь місяць після того, як побачила світ Галаганова праця, чуємо ми, наприклад, вислови щирого жалю з приводу того, „що полный текст этого списка не приводится в интересном сообщении Галагана“¹⁾. Проте, на наше щастя текст цей не загубився. Ще перед революцією дякуючи Лямздорф-Галаганові мені пощастило знайти цей список і зняти з нього повну копію. Пізніше список цей разом із вертепною скринькою і ляльками, що ще збереглися, попав до Прилуцького музею, а звідти його передано до Українського Театрального Музею, де він і зберігається тепер.

Як свідчить традиція, вертепна скринька Українського театрального музею є та сама, малюнок якої свого часу приклав Г. П. Галаган до тексту Сокиренського вертепу. Проте при побіжному навіть огляді кидається вже у вічі, що скринька ця не цілком тотожня із згаданим вище малюнком. Вертепна скринька Українського Театрального Музею має інший масштаб, інший план ходу ляльок і трохи інший зверхній вигляд (порів. мал. № 1 і № 2). Розмір цієї скриньки заввишки у точках А—А $25\frac{1}{2}$ в., у точках Б—Б $35\frac{3}{8}$ в. проти 33 опису. Завширшки має вона у точках А—К $30\frac{3}{4}$ в. проти 24 опису. Як уже згадано вище, план ходу ляльок цієї скриньки інший, ніж то показано на малюнкові: ходу А—Б у скриньці Українського Театрального Музею нема зовсім, та він тут і непотрібний, бо дзвін у цій скриньці висить не на ганку першого поверху, як це намальовано у Галагана, а на самій сцені, згаданий-же тільки-що хід зроблено для того, щоб паламар міг дійти до дзвону й подзвонити, коли цього вимагає дія.

Перший і другий поверхи скриньки Українського Театрального Музею мають по 6 колон супроти 4 малюнку, з цих колон по 4 стоять, як і на малюнку, на ганках першого і другого поверху, а по дві на самій сцені. Правда, ці додаткові супроти Галаганівського малюнку колони збереглися тільки на першому поверсі, тимчасом як на другому від них залишилися самі тільки сліди. Поручні першого і другого поверху теж мають іншу кількість колонок, ніж те зазначено на Галаганівському малюнку. Ганок другого поверху має з фронту по 6 колонок у поручнях проти 7 малюнку, на боках—по 3 проти 4 малюнку; з цих трьох колонок поручнів з правого боку ганку збереглося тільки 2, для третьої ясно видно місце. На другому поверсі поручні сцени мають по 9 колонок супроти 7 малюнку; ці 9 колонок збереглися тільки ліворуч; праворуч од них залишилися тільки відповідні місця.

Таку саму кількість колонок мають і поручні сцени першого поверху. З них на першому поверсі збереглися 9 колонок ліворуч і 2 колони праворуч; од решти залишилися тільки місця.

¹⁾ Петровъ Н., Старинный южно-русский театр и въ частности вертепъ. Киев. Ст. 1882. — XII — 468.

Фронтон ганку першого поверху у поручнях мав таку саму кількість колонок, як і на другому поверсі, с.-то 6 проти 7 малюнку. Проте боки ганку мали по 4 колонки проти 3 малюнку.

Фронтон вертепної скриньки Українського Театрального Музею розписано трохи инакше, ніж це нам показує Галаганівський малюнок.

На даху ганку у точці В орнаменту нема зовсім. Усе це місце, де на Галаганівському малюнку є орнамент, пофарбовано білою, а не блакитною фарбою. Увесь дах поспіль пофарбовано червоною фарбою.

Зірку Д намальовано на синьому тлі; її за допомогою особливого приладу можна одсувати назад і освітлювати. Орнаменту Е на даху другого поверху нема зовсім, замість нього просто дірка. У точках Г праворуч і ліворуч змальовано по зірці, колонок Ж і галок Е нема зовсім.

Вікна скриньки Українського Театрального Музею займають завширшки цілі лаштунки відповідних поверхів; вони без фігурних прикрас угорі, проте поділені білою фарбою по чорному тлі на 8 шибок. У пунктах І на першому поверсі квітчастий орнамент білою фарбою. Накладних прикрас Л і Л' Галаганівського малюнку скринька Українського Театрального Музею не має зовсім, натомість у точках Л' і М має вона по намальованій зірці.

З боків карнізи йдуть у пункті Н, О-П; решти карнізів, як то бачимо на Галаганівському малюнку, скринька Українського Театрального Музею на боках не має, для них нема навіть місця, так що нема жадних підстав гадати, що вони просто відпали з протягом часу. Натомість ця скринька з обох боків має залізнi ручки, щоб її легко можна було переносити з місця на місце.

З фронтоном крім тих карнізів, що їх подає малюнок, є ще додаткові у точках А — К, Р — С. Карніз підлоги другого поверху скриньки Українського Театрального Музею ліворуч одламаний, в інших місцях усі карнізи збереглися добре.

Задні декорації першого і другого поверху поділено на три нерівні частини. Середня, найменша, у 4 вершки завширшки, має цілу низку дірочок, очевидно для освітлення сцени. Бокові частини цих задніх декорацій мають по 8 в. завширшки; на другому поверсі на дошках цих задніх декорацій такі самі дірочки, як і на середній частині, але ці дірочки заліплено папером.

Задні і бокові декорації другого і першого поверху виклевно шпалерами. На верхньому поверсі на цих шпалерах змальована мати з дитиною на руках, на нижньому — звичайний орнамент. На обох поверхах посередині обох бокових частин задніх декорацій по вузькому віконцю, що через нього, очевидно, вертепник мав змогу стежити за ходом вертепної дії на сцені. Ззаду вертепу у місцях АКРС і УФЦЧ, себ-то під першим і другим поверхом — пусто, ніби звідси висунуто шухляду з комоди; через ці пусті простори вертепник мав змогу керувати рухом своїх ляльок.

Чим пояснити таку різницю цих двох скриньок?

Правда, Г. П. Галаган у своєму виданні дав нам не фотографію скриньки Сокиренського вертепу, а тільки розмальований рисунок її. Хто і як робив цей рисунок—ні в самій праці Галагана, ні в відповідних архівах (Галаганівському, „Кіевской Старини“) жадних слідів знайти не пощастило. Звичайно, на такому рисунку деякі деталі скриньки могли просто не знайти собі місця. Проте якось трудно припустити такі значні помилки в масштабі і плані ходу ляльок. Отже мимоволі напрошується сумнів, чи дійсно до Українського Театрального Музею попала та сама скринька, про яку говорив у своєму виданні Галаган, а не пізніша її копія. Але остаточно цю справу можна буде розв'язати, очевидно, тільки на місці, пошукавши слідів інших скриньок і докладно їх вивчивши. Правда, у Прилуцькому Музеї переховується ще друга скринька, проте, як видно з доданого до цього малюнку (див. мал. № 3) ця скринька значно відрізняється своїм зверхнім виглядом і від скриньки Українського Театрального Музею і від того малюнку, який маємо у виданні Галагана.

Трон царя Ірода, що стояв на першому поверсі вертепної сцени і що переховується тепер в Українському Театральному Музеї разом із скринькою, являє собою невеличке звичайне крісельце 21 с. заввишки і 10 с. завширшки, зроблене з дерева і пофарбоване жовтою фарбою (див. мал. № 4).

Усіх ляльок давнього Галаганівського вертепу збереглося до цього часу тільки 36. Всі вони тепер переховуються в Українському Театральному Музеї. Всі ці ляльки дерев'яні за винятком Диви Марії, що є, очевидно, пізнішого походження, і являють собою надзвичайно цікаві зразки народного різьбарства. Але через те, що убрання багатьох ляльок добре таки поїв міль, що в Галагана нема точних і докладних описів дійових осіб, що бракує кількох персонажів і що нарешті, деякі ляльки безумовно змінили своє старе убрання на новіше, як то ясно видно з доданих до цього фотографій, впізнати їх і точно визначити роль кожної надзвичайно важко. Крім самих ляльок в Українському Театральному Музеї переховується ще комплект убрання для одного воїна царя Ірода і запасні червоні штани з жовтими лампасами, очевидно, теж для когось із військових персонажів вертепної драми,—і це вже саме вказує нам на те, що такі зміни в одязі могли статися не так то вже давно. Кидається у вічі, що крім Диви Марії, всі ляльки Сокиренського вертепу чорняві; навіть сивий Іосиф має чорні брови. У всіх ляльок, крім жидівки, рот, ніс, очі майстерно вирізьблені з дерева, а потім уже пофарбовані відповідними фарбами. У всіх ляльок, окрім Диви Марії, волосся на голові, вуса, борода, брови намальовані чорною фарбою; тільки Діва Марія має на голові звичайне волосся, таке саме звичайне волосся на голові мав, очевидно, і Іосиф, але воно тепер вже облізло. Окрім того, деякі персонажі поверх намальованого волосся мали ще чуби (пастухи, запорожець) та коси (паламар, дяк,) із звичайного волосся, але тепер від цього волосся залишилися самі лиш сліди. Усі ляльки, крім запорожця

та хлопчика, мало не однакові заввишки і відрізняються одна від одної лиш кількома сантиметрами. Як я вже згадував вище, Діва Марія є, очевидно, лялька новішого походження (див. мал. № 4₁). Тимчасом як решта ляльок усі дерев'яні, Діва Марія є звичайна фарфорова лялька 27 с. заввишки¹⁾, з блакитними счима, білява. На голові має справжнє, а не намальоване волосся. Одягнена вона в довгу блакитну сукню, з-під якої видно ноги, грубо зроблені з білої матерії. Комір у сукні зроблено із срібної парчі, низ сукні на 6 с. теж обшито срібною парчею. Поверх цієї сукні надіто другу з білого прозорого серпанку. На голові надіта блакитна, але вже полиняла намітка, краї якої обшито срібною бахромою. Намітка ця сходиться спереду під складеними руками. Руки складені спереду, у лівій руці держить дитину, зроблену з білої матерії, оповиту срібною парчею і обшиту золотим галуном; такий самий золотий галун і на голові в дитини. Діва Марія, як і Іосиф, не мають дроту і держаків, бо підчас дії вони весь час сидять непорушно на другому поверсі вертепної сцени, що являє собою печеру, де народився Христос. Що-до Іосифа (див. мал. № 4₂), то це вже дерев'яна лялька 26 с. заввишки, у синій рясі з золотою епітрахіллю. Сам Іосиф старий, має сиві вуса і сиву голову; сиве волосся на голові і бороді вже облізло; очі і брови чорні. На руках має манжети із золотої парчі, з рукав виглядають пальці, зроблені з білої матерії. Ніг нема.

Паламар заввишки 18 с., одягнений у сірий підрясник і сірі штани, без чобіт (див. мал. № 4₃). Сам він чорнявий. Чорні намальовані вуса спущені вниз, коса вже одірвана. У правій руці має залізний гачок, рука на шарнірі рухається вільно, і, шарпаючи за спеціально прироблений мотузок, можна примусити паламаря зачепити гачком за дзвона і подзвонити, коли того вимагає хід дії. Дріт од держака проходить між ногами.

Перший пастух (див. мал. № 5₁) молодий, чорнявий парубок 19 с. заввишки, з чорними намальованими вусами, спущеними вниз, і з одірваним уже чубом. Одягнений він у синій, мотузком підперезаний, сір'як і сірі штани. На одній нозі видно черевик, через другу проходить дріт, що на ньому держиться лялька. Права рука зігнута, ніби під пахвою щось несе, ліва спущена вздовж тіла вниз.

Другий пастух теж 19 с. заввишки (див. мал. № 5₂). Верхнє убрання його зовсім з'їв міль, так що він залишився у самій сорочці, на якій тільки подекуди видно клаптики якоїсь блакитної з білим матерії, та сірих у випуск штанах, з-під яких видно черевики. Він теж чорнявий, молодий, з чорними намальованими вусами, спущеними вниз, і задумливим поглядом. Обидві руки зігнуті, ніби в них держить сопілку, граючи у ню. Сопілка зроблена з дерева; чорною фарбою намальовано на ній дірочки. Вгорі і внизу прив'язана вона тоненькими мотузочками до самої ляльки, так що глядачеві здається, ніби-то пастух держить у руках сопілку. Дріт держака проходить через ліву ногу.

¹⁾ Тут, як і далі, розмір ляльок подаємо тільки до держака.

Як бачимо, своїм убранням ці обидва пастухи значно відрізняються від тих, що їх описав Галаган. За описом Галагана, обидва вони, „съ чубами и усами, въ короткихъ нагольныхъ полушубкахъ и кожаннихъ постолахъ. Одинъ изъ нихъ несеть подъ мышкой ягненка“¹⁾. Про сопілку другого Галаган не згадує зовсім. Проте нема сумніву, що вони тільки змінили своє давнє убрання на новіше, як то зробило багато інших ляльок давнього Галаганівського вертепу. Сліди обірваних чубів на обох ляльках видно ясно. До того-ж і сама поза першого з пастухів ясно свідчить нам про те, що раніше цей пастух ніс під пахвою ягня.

Від трьох воїнів давнього Галаганівського вертепу залишилося тільки двоє. Обидва вони своїм убранням дуже скидаються один на одного, проте обличчя їх зберігають індивідуальні риси кожного.

Перший воїн 24 с. заввишки, чорнявий, з чорними намальованими вусами, спущеними вниз, і чорною, але вже від часу трохи поруділою бородою (див. мал. № 5₃). Одягнений він у червоні штани і зелений мундур. На штанях лампаси із золотого галуна, що залишився тільки на лівій нозі, закарваші і комір мундура червоні, увесь мундур обшито червоними кантами. На плечах червоні погони. Пояс із золотого галуна. Погон із такого самого золотого галуна проходить через ліве плече під праву пахву. Ліва рука спущена вниз; права трошки зігнута і в ній держить списа, зробленого із золотого галуна. На голові золотий шолом, вирізьблений з того самого шматка дерева, що й голова, так що скинути його не можна. На правій нозі з-під штанини виглядає чорний черевик, на лівій нозі такий самий черевик уже одламався. Дріт держака проходить через ліву ногу.

Другий воїн дуже скидається на першого (див. мал. № 5₄). Він заввишки 23 с., чорнявий, з великими намальованими чорними вусами, кінчики яких трохи піднято догори, і чорною намальованою бородою. Убрання його таке саме, як і в першого, тільки закарваші рукавів та комір мундура значно ширші, лампаси збереглися на обох ногах, а золотий галун, що йшов через ліве плече, висить обірваний. На голові має такого самого, як і перший, шолома. Обидві руки зігнуті, в них держить списа, зробленого з золотого галуна, що на кінці має дрота, зігнутого на зразок звичайного багнета. Очевидячки, це в той самий воїн, що вбивав на сцені Рахиліну дитину. З-під штанів на обох ногах видно чорні черевики; дріт держака, як і в першого, проходить через ліву ногу.

Цар Ірод (див. мал. № 6₁) заввишки 19 с. Він, як і решта ляльок, чорнявий, з чорними намальованими вусами, чорною бородою і довгим носом. Одягнений він у золотий парчевий підризник і червону обшиту по краях на палець золотим галуном ризу з коміром із срібної парчі. На голові має він золоту корону, вирізьблену з того самого шматка дерева, що й голова. Ніг нема; дріт держака проходить по середині ляльки.

¹⁾ Галаганъ, Малорусскій вертепъ, стор. 11.

У Галагана опис усіх трьох останніх ляльок (2 воїни і цар Ірод) такий короткий, що не дає можливості простежити, наскільки ці ляльки з протягом часу змінили своє давнє вбрання. З тих коротеньких вказівок, які дає Галаган, можна проте гадати, що, коли й сталися які зміни, то ці зміни були не дуже значні. У всякому разі ці ляльки можна зразу-ж легко впізнати.

Проте коли вірити Галагановому описові, три царі-волхви Сокиренського вертепу вже змінили своє старе убрання на новіше. Як відомо, у Галагана вони виступають „въ шубахъ и съ коронками на головахъ“¹⁾, три-ж царі-волхви Українського Театрального Музею (див. мал. № 6₂) одягнені в золоті парчеві підризники, зшиті, мабуть, із шматків старих риз. У середнього царя-волхва комір зроблено із срібної парчі, у решти — із золотої. Убрання середнього заткано малиновим орнаментом, непропорційно великим супроти невеличкого підризника. Ніг у всіх трьох волхвів нема зовсім; усі три вони з'єднані дротом докупи і мають один держак, так що рухатися можуть тільки разом. Всі три царі-волхви мало не однакові заввишки — середній 20 с., а бокові по 19½ с., усі три чорняві, з чорними невеличкими намальованими вусами, спущеними вниз, і невеликими бородами, але кожен із них має своє цілком індивідуальне обличчя. На голові в кожного така сама золота коронка, як і в царя Ірода; як і в царя Ірода коронки ці вирізьблені з того самого шматка дерева, що й голова.

Ще більше змін зазнало давнє Рахиліне вбрання (див. мал. № 6₃). Як описує Галаган, раніше це була цілком українська молодиця з наміткою на голові, у плахті й запасці²⁾. Тепер це лялька 22 с. заввишки, вдягнена у довгу сукню, пошиту з синьої у смужки матерії. На голові в неї накинута довга біла намітка, застібнута спереду. Ця намітка закриває мало не цілу Рахиль і спускається нижче колін; по краях обшита вона блакитним шовком. Сама Рахиль чорнява; у лівій руці держить вона немовля, зроблене з білої матерії; з-під пелюшок видно намічені чорною фарбою брови.

Обидва чорти теж дечим різняться від Галаганового опису. У Галагана чорт „цвѣта чорнаго, съ выпученными глазами, съ красною грудью, съ хвостомъ, рогами и черными крыльями“³⁾, чорти-ж Українського Театрального Музею мають червоні плями не на грудях, а на животі. Проте загальним своїм виглядом вони все-таки нагадують нам опис Галагана. Обидва вони зверхнім своїм виглядом скидаються один на одного, але кожен з них має і свої індивідуальні риси, і то не тільки в самих обличчях.

Перший чорт (див. мал. № 7₁) 20 с. заввишки (не рахуючи ріжок), ввесь надзвичайно майстерно вирізьблений з дерева і пофарбований чорною фарбою. Живіт завбільшки з куряче яйце пофарбований черво-

¹⁾ Малорусській вертепъ, стор. 12.

²⁾ Ibid., 13. ³⁾ Ibid., 15.

ною фарбою, так само червоною фарбою пофарбовані великі ніздрі, рот і очі. Праворуч стирчить вухо, пофарбоване теж червоною фарбою, ліве вухо вже одламалося. На голові має пару невеличких чорних ріжок в 1 с. завбільшки. Обидві руки спущені вниз; зроблені з чорного перкалю крила закладені за спину; невеличкий чорний хвостик, теж зроблений з чорного перкалю, піднятий догори, а під ним невеличка червона цяточка. Копита були раніш на обох ногах, але праве вже одломилося, і то мабуть давно, бо його місце вже зафарбовано чорною фарбою. На руках видно пальці. Дріт держака проходить через ліву ногу. Можна гадати, що це є той самий чорт, якого запорожець ловить за хвіст, бо в другого чорта, як побачимо нижче, хвіст спущений між ногами. Цей другий чорт (див. мал. № 72) трошечки менший розміром. Він має заввишки 19 с. (не рахуючи ріжок), пропорційно і ріжки на його голові менші і мають усього щось із $1\frac{1}{2}$ с. На животі в нього така сама червона пляма, які в першого; морда витягнута вперед; очі великі, банькаті, червоні; ліворуч невеличке чорне вушко, праворуч — тільки місце для нього. Руки рухаються на шарнірах, на руках видно пальці. Крила, як і в першого, зроблено з чорного перкалю; одно з них закладено за спину, друге стирчить так, ніби чорт збирається летіти. Чорний зроблений з перкалю хвіст загалом довший, ніж у першого, підібганий між ногами; під хвостом, як і в першого — червона цяточка. На лівій нозі копито, дріт держака проходить через праву ногу. Очевидячки це є той самий чорт, що хапає царя Ірода і вбитого жида. Принаймні, ні до кого іншого, як саме до цього чорта тільки й міг звернутися запорожець, запрошуючи його забрати забитого жида і промовляючи: „буде зь тебе на цілий пість, відпасеся, то піднимеш и хвість“¹⁾, до того-ж у першого чорта руки нерухомі, так що він ніяк не міг забирати вбитих. В описі Галагана обидва називаються просто чортами, тимчасом як у рукописному тексті в сцені з Іродом фігурує чорт, у сцені з жидом і запорожцем — сагана, в сцені з самим запорожцем — два чорти. Проте, судячи з коротеньких натяків Галаганового опису, можна гадати, що ролю чорта і сагани як-раз виконував той самий другий чорт нашого опису.

Смерть (див. мал. № 73), як і обидва чорти, теж уся вирізьблена з дерева і цілком нагадує коротенький опис Галагана. Це кістяк $20\frac{1}{2}$ с. заввишки, пофарбований білою фарбою. У руках держить дерев'яну з бляшаним кінцем косу; руки на шарнірах можуть вільно рухатися. Як і чорти, смерть вражає своїм надзвичайно майстерним виконанням, так що глядачі вертепної драми могли бачити найдрібніші деталі — запалі очі і ніс, ребра на грудях, навіть кістки на ногах. Дріт держака проходить через праву ногу.

Баба (див. мал. № 74) ще нестара чорнява молодиця 22 с. заввишки, з очіпком на голові. Одягнена вона у білу сорочку, червону з чорними й білими смугами картату плахту і червону-ж запаску.

¹⁾ Галаганъ Г., *op. cit.* 31.

Зверху — жовта керсетка, обшита з країв червоною волічкою. Руки спущені вниз, замість рук просто рукава. Ніг нема.

Одяг салдата страшенно поїв міль. Сам салдат (див. мал. № 75). 24 с. заввишки, одягнений, як то і значиться в описі Галагана, у військове вбрання часів Олександра I. Він у довгих чорних штанях з жовтим лампасами і синьому мундурі, закарваші якого обшито жовтим. На плечах має жовті неширокі погони, груди жовті, комір із золотого галуна. На голові шапка часів Олександра I, виточена з того самого шматка дерева, що й голова. Чорнявий, без бороди, чорні вуса підняті догори. Замість рук — порожні рукава. З-під штанів, що поїв міль, видно чорні чоботи. Дріт держака проходить через ліву ногу.

Красавиця Дарія Іванівна (див. мал. № 8₁) теж під пару салдатові. Це молода чорнява дівчина 25 с. заввишки, у вишиваній сорочці, плахті й червоній запасці. З-під запаски видно звичайне кружево на сорочці. Поверх сорочки надіта ситцева керсетка у дрібні червоні з чорним квіточки; з країв ця керсетка обшита червоною волічкою. На голові красавиця має червону хустку, на шиї — разок темного намиста, ззаду видно дві блакитні стрічки. У правій руці держить вона білу хусточку, обшиту з країв червоними нитками. Ніг нема.

Убрання гусара (див. мал. № 8₂) страшенно поїв міль. Сам гусар трохи менший від салдата — всього 21 с. Він чорнявий, без бороди, вуса спущені вниз. На ньому довгі сині штани і чорний коротенький мундур з прямокутним червоним лацканом на грудях, коміром із золотого галуна і червоними закарвашами. На плечах має червоні погони. На штанях неширокі червоні лампаси, з-під штанів видно чорні черевики. На голові шапка, од якої залишилася тільки червона околиця. Дріт держака проходить через ліву ногу.

Циган (див. мал. № 8₃) такого самого розміру, як і гусар. Він у червоних штанях і червоних-же чоботях, синьому кафтані, підперезаному червоним поясом із шкурятним капшуком спереду. У правій руці держить він батіг, і рука ця витягнута вперед, ліва-ж зігнута, ніби узявся в бік. На голові висока, чорна шапка, виточена з того самого шматка дерева, що й голова. Сам циган довгобразий, чорнявий, вуса рівні, борода посередині підголена. Дріт проходить через праву ногу.

Циганка (див. мал. № 8₄) трохи вища за цигана і має 24 с. Вона теж чорнява, в білій з червоним коміром сорочці і червоній спідниці. Спідниця ця спереду розрізана і підтикана, так що через розріз видно білу сорочку. По краях і на розрізі спідниця обшита червоним кантом. На голові має червону з білими смугами картату хустку; у лівій руці держить щось ніби рукавицю чи мішечок, пошитий з червоної матерії; на кінці обшитий цератою.

Коняка, що на ній виїжджає циган (див. мал. № 8₅), уся вирізана з дерева. Тулуб її без голови має 11 с. завдовжки; уся вона обтягнена шкірою, без хвоста й гриви, зроблена, загалом, дуже примітивно. Очей нема; копита мала чорні, але таке копито збереглося тільки на передній лівій нозі.

Змiнив своє давнє убрання й поляк (див. мал. № 9₁). У Галагана це „польскій панъ, одѣтый въ кунтушъ съ рукавами на вылетѣ. На головѣ у него конфедератка“¹⁾. Поляк Українського Театрального Музею 23 с. заввишки, молодий, чорнявий, без бороди; великі чорні вуса підняті догори. Одягнутий він у сині штани з червоними лампасами і червоний мундур з білим коміром, розшитий білими кантами на зразок аксельбантів. На рукавах жовті закарваші, на плечах жовті погони, на голові червона з чорним верхом конфедератка, спереду обшита золотим галуном. Черевик на правій нозі одірваний, на лівій-же він зберігся. Дріт держака проходить через ліву ногу. Коли-б не конфедератка на голові, то пізнати його було-б надзвичайно важко.

Хлопчик (див. мал. № 9₂) найменший з усіх ляльок і має всього тільки 14 с. заввишки. Він чорнявий, повновидий, без шапки, одягнений у сині штани і червону сорочку на випуск, підперезану блідо-рожевим поясом. З рукавів замість пальців видно чорні кінці; руки розставлені, замість ніг порожні холоші. Поза танцюристи, і справді саме в такій ролі виступає цей хлопчик у вертепній драмі.

Сливе зовсім не змінився запорожець (див. мал. № 9₃). Він, як і в описі Галагана, на багато вищий від решти ляльок і має 32 с. заввишки. Як і в описі Галагана, одягнений він у широкі червоні штани але без матні, і синій жупан, підперезаний рожевим поясом. Золотого галуна на жупані вже нема. Ліва рука трохи піднята і зігнута в лікті, на ній видно пальці, зроблені з якоїсь білої матерії. Права рука піднята вгору і теж зігнута у лікті, кінчається вона залізним гачком, до якого прироблено дерев'яну булаву. Сам запорожець чорнявий; у нього характерне українське обличчя з довгими намальованими вусами, спущеними по-козацьки вниз. Погляд серйозний. Голова вже трохи облізла і від колишнього оселедця залишилося саме тільки місце. З-під штанів видно дерев'яні чоботи.

Обидві гадюки (див. мал. № 9₄) мало не тотожні і odrізняються одна від одної тільки своїм розміром — одна з них завдовжки 66 с., а друга 61. Голівки в обох гадюк зроблено з дерева з роззявленими пащами; пащі вирізані з дерева й очі розмальовані червоною фарбою. Тулуби обох гадюк зроблено з мотузка, обшитого перкалем, пофарбованим чорною фарбою. Що ближче до хвоста, то ці тулуби тоншають. Хвости в обох гадюк трохи закручені вбік, але в більшій хвіст вже надламаний і тому трохи випростаний.

Описів жида й жидівки у Галагана нема зовсім. Проте ці ляльки настільки характерні, що пізнати їх не трудно. Сам жид (див. мал. № 10₁) невеличкий розміром — усього 17 с. Він чорнявий, з густою намальованою бородою і вусами. Одягнений він у довге жидівське убрання, пошите з якоїсь чорної матерії. Рук нема, замість них — порожні рукава. Права рука вільно спущена вниз вздовж тіла, ліва зігнута, ніби під пахвою несе барильце з горілкою, але самого барильця нема. Ніг нема, дріт держака проходить просто по середині ляльки.

¹⁾ Г а л а г а н ь Г., Малорусскій вертепъ, стор. 20.

Жидівка (див. мал. № 10₂) значно більша від свого партнера і дорівнює 23 с. Вона чорнява, з довгообразим обличчям, але ніс, рот і очі в неї просто намальовані відповідними фарбами, тимчасом як у решти ляльок вони спочатку вирізьблені з дерева, а потім уже розмальовані. Одягнена жидівка у довгу жовту спідницю і рожеву кохтину з широким червоним поясом. Спідниця посередині обшита кружевом, так само обшиті і рукава кохтини. Шия і груди зав'язані червоною хусткою, а зверху ще й білим кружевом. Ззаду спускаються з голови аж дві білі кружевні намітки — одна трохи нижче від талії (10¹/₂ с.), а друга поверх першої як фата мало не до колін (17 с.). З-під намітки спереду на голові видна невеличка червона стрічка.

Нема в Галагана й опису уніятського попа, що приходить сповідати запорожця. Уніятський піп Українського Театрального Музею (див. мал. № 10₃) заввишки 21 с., чорнявий, з бородою і вусами вниз. Одягнений він у широку чорну рясу з срібною епітрахіллю. Комір у рясі білий, саму рясу добре таки поїв міль. Ніг у попа нема, замість рук теж просто порожні широкі рукава. На голові кругла чорна шапка. Дріт від держака проходить по середині ляльки під убранням.

Клим (див. мал. № 11₁) заввишки 19 с., чорнявий, з чорною бородою і чорними вусами, спущеними вниз. В нього не тільки ніс, очі й рот вирізьблені з дерева, а й вуха. Одягнений Клим у зелені штани й зелену куртку. Шия зав'язана червоною з білими смужками хусткою. У правій руці держить палку. З-під штанів видно чоботи. Його жінка (див. мал. № 11₂) простенько одягнена молодиця 21 с. заввишки, чорнява. На голові, очевидно, мала очіпок, од якого залишився тільки слід. Одягнена в білу сорочку з мережкою, зелену керсетку, обшиту червоними кантами, червону з чорними смугами картату плахту і синю запаску. Ніг не видно; замість рук — просто порожні рукава.

Свиня (див. мал. № 11₃) зроблена трохи краще, ніж коняка. Вона має завдовжки 10 с. і вся виточена з дерева і пофарбована; тільки вуха й хвіст шкурятяні, а замість очей — два маленьких цвяшки. — Ніг нема.

Дяк (див. мал. № 12₁) заввишки має 20 с. Він сивий, з облізлою головою і одірваною косою, одягнений у довгий аж до землі сірий підрясник, підперезаний синім поясом, але це вбрання дуже поїв міль. Руки спущені вниз, замість них просто порожні рукава. Ніг нема. Дріт держака проходить у середині ляльки під її убранням.

Школяр-Іванець (див. мал. № 12₂) мало не такий самий розміром, як і дяк. Він у сірому кафтані з зеленим поясом і зеленим коміром. Замість рук — просто рукава. Руки розставлені. Сам чорнявий, без бороди і вусів, має великий рот, ніс і очі, спочатку вирізьблені з дерева, а потім уже відповідним чином пофарбовані. Ніг нема. Дріт держака проходить під убранням по середині ляльки.

Коза (див. мал. № 11₄) зроблена так само примітивно, як і коняка. Тулуб її має завдовжки 10 с. Уся вона дерев'яна, обтягнута шкурою.

Ніг, очей і хвоста нема зовсім. На голові невеличкі рижки щось із $\frac{3}{4}$ с. заввишки; невеличка біла борідка зроблена з якогось матеріялу, що нагадує пергамен.

Савочка-нищий має 21 с. заввишки (див. мал. № 12₃). Він у чорному підряснику, що його поїв міль; сам він чорнявий, з вусами, спущеними вниз. В руках держить торбу, зшиту, очевидночки, пізніше. Стоїть він у позі прошака, трохи нахиленого вперед. У середині проходить спеціально прироблений мотузок, шарпаючи за який, можна примусити Савочку кланятися і просити „на дощечку, на клепало“.

Окрім цих 35 ляльок в Українському Театральному Музеї переховується ще одна, яку традиція теж звязує з давнім Галаганівським вертепом, проте ролю її у сокиренському вертепі встановити мені не пощастило. Це молодий парубок (див. мал. № 12₁) без вусів, з невеличкою русявою борідкою. Одягнений він у червоні штани і зелений жупан, обшитий по краях та на закарвашах білими кантами. Жупан коло шиї трохи розходитьсЯ, і з-під нього видно червону сорочку, обшиту срібним галуном. На голові має круглу шапочку з чорною околицею і білим верхом, але цю шапочку мало не зовсім поїв міль. Рукава порожні, права рука одставлена вбік, ліва вільно опущена вздовж тіла. Ніг нема.

Решта ляльок давнього Галаганівського вертепу вже загубилася.

III.

Ми вже мали нагоду згадувати, що Галаганівський текст вертепної драми записано в с. Сокиренцях уже наприкінці XVIII століття. Проте повний список цього тексту дійшов до наших днів тільки у значно пізнішій копії, що переховується тепер в Українському Театральному Музеї, куди ця копія потрапила з Прилуцького Окружного Музею. Це є звичайний рукопис другої половини XIX віку в картковій оправі, розміром 22 × 17 с. на 81 ар. паперу з нотами. Жадних дат і записів, що точніше вказували-б нам на дату цього рукопису, на ньому нема зовсім. На передньому боці карткової оправі великими друкованими літерами виведено: „Вертеп“, на ар. 1—77 вміщено самий текст вертепної драми з нотами серед тексту; на ар. 77 б і 78 — колядка: „Маты Божа, Маты Божа сама єдина Да вродыла Ісуса Христа діва Марія“ — також із нотами, на ар. 79 „Орлыця“; ар. 79 б, 80, 80 б, 81 і 81 б — чисті.

Традиція свідчить, будім-то це є той самий рукопис, з якого робив своє видання Г. П. Галаган і який він у редакційній до видання примітці і в листі до Лебединцева з дня 15 серпня 1882 року датував роком 1875. Пізніше ми ще повернемося до цього питання, порівнюючи текст цього рукопису з друкованим текстом, тут-же перейдімо до характеристики другого списку, з цим першим тісно звязаного.

Окремі сцени т. з. Галаганівського вертепу подає нам ще одна раниша копія, писана у тих-таки Сокиренцях 1843 р. Власник цього руко-

пису, С. Г. Кондра, придбав його у київських книгарів 1927 р. і дозволив нам з цього тексту скористуватися, за що й складаємо йому тут нашу щирю подяку. Ця старіша копія є звичайний рукопис у картковій оправі, у 8^о, має 2 нен. + 18 + 1 нен. аркуші + зшиток з нотами, що має 1 нен. арк. паперу + 6 нен. ар. нот. На першому нумерованому аркуші напис: „Тетрадь | для Вертепа“, — на другому: „Вертепная тетрадь. | Вертепъ раздѣлилъ я на два Дѣйствія. | 1-е Дѣйствіе | О Рождествѣ Христовомъ. — О пастухахъ и трехъ | Царяхъ, Избіеніи младенцевъ, и Кончинѣ Царя Ирода. | 11-е Дѣйствіе. | О разныхъ Танцорахъ и | Ихъ смѣшныхъ разговорахъ. | Собранныя мною и на ноты изложенныя Пѣсни, Игры, | такъ же и Разговоры изъ разныхъ Вертеповъ, выпустивъ токмо | не приличные и весьма грубіе, или во все непонятныя слова — мѣс | та, коихъ (соображаясь съ мыслею рѣчи) дополнилъ другими. | І. Ц. с. Сокиренцы. | Мѣсяца Октября | 1843-го Года“. На звороті 2-го аркуша дано перелік дійових осіб кожної окремої яви обох дій. Текст самої вертепної драми йде на аркушах 1—18. Ноти виділено в окремий зшиток, що має такий напис: „Тетрадь. | Содержащая въ себѣ Пѣсни и Игры для Вертепа | на Ноты мною изложенныя сего 1843-го | Года Мѣсяца Октября. І. Ц. | С. Сокиренцы“. До самого тексту додано іноді надзвичайно цікаві пояснення, що дають цінний матеріал і до історії тексту Галаганівського вертепу, бо вказують на старішу редакцію того або іншого уривка, од якої автор цього списка цілком свідомо відмовився. На ар. 18 після тексту вертепної драми маємо такий запис: „Во многихъ Вертепахъ представляють и болѣе штукъ; но они съ ходственны съ симы“. Як бачимо з самого рукопису, у даному разі ми маємо справу з свідомою редакцією вертепної драми, що її зробила певна особа, звівши докупи кілька варіантів.

Хто був автор цієї редакції вертепної драми, встановлять точні архівні розшуки. Проте догадка, що це міг бути священик Іоан Щербина, на сьогоднішній день здається нам цілком імовірною. Як свідчать ухвали прилуцьких повітових земських зборів, цей Щербина року 1868 попував у прилуцькій соборній церкві, року 1870 — у с. Рудівці тогож-таки прилуцького повіту. Окрім того, р. 1868 цей Щербина ще й учительював у Прилуці, бо в ухвалах четвертих чергових повітових земських зборів 1868 року, його відзначено, як одного з кращих викладачів повіту.

Але хоч-би хто там був автор цієї редакції вертепної драми, ясно одно, що це була людина бувала. Видно це з тих приміток, що він у багатьох місцях поробив їх до свого тексту. Такі примітки ми маємо на ар. 1, 2, 2 зв., 6, 10 зв., 12, 13, 16, 16 зв. і 18. Серед цих приміток є і вказівки на старшу редакцію тексту, од якої сам автор свідомо відступив (ар. 1, 1 зв., 10 зв.), але здебільшого є то пояснення до окремих, як здавалося йому, незрозумілих слів і висловів. Так, до слова „чижмачки“ робить він таку примітку: „Чижмачки — лапти плетенные изъ липовой коры“ (ар. 2 зв.); слово „сопилка“ пояснює так: „Сопилка — дудочка безъ пижа, мѣсто коего занимаетъ искусно музыкантъ своимъ зубомъ“ (ibid.),

або: „Машкара, безобразная Маска“ (примітка на ар. 6), „Машталирь, Кучерь, или Лихой Ямщик“ (примітка до ар. 13), „Бакаляр, Бакалавр“ (примітка до ар. 16). До слів „Возрадуются и возвеселятся При эфиръ“ додано пояснення „ни се, ни те (примітка ар. 16 зв.). Більші примітки дано до слова „Кушка“ (ар. 18), до слів Жиди з 14 яви II-ої дії (ар. 12) і слова „блоха“ в монолозі запорожця (ар. 10 зв.). Слово „Кушка“ в останній яві другої дії редактор цього тексту пояснює так: „Мужикъ не понялъ слова Пушки, говоритъ о Кушкѣ. Кушка, есть деревянный сосудъ, который употребляется во время Сѣнокоса, въ онномъ храниться Вода, Песокъ, Камень и дощечка, для точенія косы“ (ар. 18). Надзвичайно характерна примітка і до слів Жиди в яві 14, про яку ми вже згадували вище. „Вбытность мою въ Каменецъ Подольской Губернии“, каже в цій примітці редактор тексту Ц., „я имѣлъ случай познакомиться съ проѣзжимъ Ученѣйшимъ Жидовскимъ Эрць-Раввиномъ который на вопросъ мой о ожидаемомъ имы Мессии, остро и съ жаром доказывалъ текстами изъ В. З. принадлежащими Единственно Христу; но какъ изъ послѣднихъ выраженій Его было видно, что Царствованіе ихъ Мессии клониться болѣе къ Земному, нежели къ Небесному, то я весьма сожалѣлъ о ихъ великой ошибкѣ. Жиды восхищаются тѣмъ, что Мессія покорить всѣ земные Царства, и здѣлаеть ихъ князьями. — Еже годно послѣ праздниковъ своихъ Судныхъ дней поють, скачуть, какъ ума лишенные и привѣтствуютъ другъ друга такъ, какъ мы Христіане въ День С. Пасхи, по сему то я при Вертепѣ помѣстилъ слова, какіе имъ Скажетъ Господинъ ихъ Мессія — Цесные яврие! Я Царь Вашшь. Теперь и Свить въ весь нашшь. I. Ц.“ (ар. 12). Ми навмисно так довго зупинилися на цій примітці і навели її тут цілком, бо вона як-найкраще характеризує нам редактора цього тексту I. Ц.

Жадних відомостей про те, для якої саме мети скомпонував свій текст I. Ц., ми не маємо. Можна здогадуватися, що робив він це не для вистави, бо вказівок на устаткування вертепної сцени в його тексті нема зовсім. Та й самий характер тих приміток, що він поробив їх до тексту і що на них ми докладніше тільки-що зупинялися, ніби-то говорити за те, що зробив він це для якоїсь власної потреби.

Аналіза цього тексту показує нам, що автор його мав перед собою два основні тексти — варіант Маркевича ¹⁾ і варіант Галагана. Що це було дійсно так, переконує нас те, що в цьому тексті є такі характерні особливості, які трапляються тільки в кожному з цих варіантів окремо і невластиві жадному з відомих нам інших текстів української вертепної драми.

У варіанті Галагана, що його в дальшому просто називатимемо Г., виступають такі дійові особи: 1) Паламар, 2) Два ангели, 3) 2 пастухи, 4) 3 воїни, 5) Цар Ірод, 6) 3 царі-волхви, 7) Рахиль з дитиною на руках, 8) Смерть, 9) Два чорти, 10) Дід, 11) Баба, 12) Салдат, 13) Кра-

¹⁾ Обычай, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ. Извлечено изъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Николаемъ Маркевичемъ. Издалъ Давиденко. Кіевъ 1860. 8°. 1 нен. + 171 стор.

савиця, 14) Гусар, 15) Мажарка, 16) Циган, 17) Циганча, 18) Циганка, 19) Поляк, 20) Платавка, його жінка, 21) Хлопчик, 22) Запорожець, 23) Феська-шинкарка, 24) Циганка-ворожея, 25) Жид, 26) Жидівка, 27) Сатана (ролю його, очевидячки, виконував один із чортів), 28) Уніятський піп, 29) Клим, 30) Климова жінка, 31) Дяк, 32) Учень Іванець, 33) Савочка-нищий, 34) Коняка, 35) Дві гадюки, 36) Свиня, 37) Коза.

Не брали безпосередньої участі в самій дії, але сиділи на другому поверсі вертепної сцени Діва Марія і Праведний Йосиф.

У варіанті Ц. нічого не сказано про обстанову і устаткування вертепної скриньки; може через те в ньому й не згадуються Діва Марія і Йосиф. Нічого про устаткування другого поверху своєї скриньки не подає і варіант Маркевича. В ньому так само, як і у варіанті Ц., нема згадок про Діву Марію і Йосифа. Що-до решти дійових осіб, то обидва ці варіанти супроти Г. мають деякі зміни.

Так у варіанті Ц. замість трьох воїнів виступає тільки 2, замість двох гадюк — одна. Проте в цьому варіанті є й додаткові дійові особи — артилерист з гарматою і мужик, — що виступають в останній сцені, якої варіант Г. не знає зовсім. Звертає на себе увагу ще й те, що у варіанті Ц. в переліку дійових осіб до слова „Салдаты“ додано ще „Русской“. Запорожець називається ще й Гайдамакою, хоча у всіх ремарках самого тексту *passim* запорожець, а Феська-шинкарка у примітці нотного зшитку ще й Пазькою, — ім'я до цього часу ще невідоме з інших варіантів вертепної драми.

Що-до тексту Маркевича, який у дальшому називатимемо просто М., то тут теж фігурують 2 воїни і одна гадюка, проте цей варіант знає ще „Тїлохранителя“. В ньому, як і в тексті Ц., фігурують артилерист і мужик, проте нема Савочки-нищого, бо цей варіант зовсім не знає сцени з Савочкою.

Усі три варіанти поділено на 2 дії, але кількість окремих яв у кожній дії не однакова. У першій дії варіанту Г. маємо 13 яв, варіанту Ц. 14 і варіанту М. 17; у другій дії варіанту Г. маємо 30 яв, варіанту Ц. 28 і варіанту М. 31 ява. Така різниця в кількості яв кожної окремої дії пояснюється не тільки тим, що деякі епізоди не є властиві усім трьом варіантам (сцена з Савочкою-нищим, артилеристом і мужиком), але й тим, що кожний варіант розподіляє свій матеріал трохи по-инакшому.

Що-до першої дії вертепної драми, то ця різниця в розподілі матеріалу починається з четвертої яви усіх трьох текстів, перші-ж три яви дають нам варіанти тільки в межах окремих яв. Але тут цікаво підкреслити, що матеріал IV—IX яв тексти Г. і Ц. розміщують однаковісінько, тимчасом як текст М. дає нам певні відхилення від цих двох текстів.

Так, той самий матеріал, що його тексти Г. і Ц. однаково розподіляють між IV (воїни царя Ірода) і V (цар Ірод і воїни) явами, текст М. об'єднує в одній V яві; яви VI текстів Г. і Ц. (три царі-волхви і цар Ірод) у тексті М. знов відповідає дві яви—V та VI; яви VII текстів Г. і Ц. (ангел і три царі-волхви; гнів Ірода) так само у тексті М. відповідає

дві яви—VII і VIII; яви VIII (воїни з'являються до Ірода) і IX (воїн приводить Рахиль) текстів Г. і Ц. відповідають послідовно яви IX і X тексту М.

Проте починаючи з X яви текстів Г. і Ц. і XI М., маємо уже розбіжності у всіх трьох варіантах.

Так, яви X Г. (воїн проганяє Рахиль) відповідають X і XI яви тексту Ц. і XI та XII тексту М.; яви XI Г. (Смерть і Ірод) відповідає ява XII Ц. і XIII М.; яви XII Г. (Смерть, чорт і Ірод) відповідає XIII ява Ц. і аж три яви (XIV, XV і XVI) М.; нарешті яви XIII Г. (Чорт забирає Ірода) відповідає XIV ява Ц. і XVII М.

Як бачимо, що-до розміщення матеріялу першої дії між окремими явами текст Ц. значно ближчий до тексту Г. ніж до тексту М., хоч і не завсіди з ним тотожний.

Ще більше розходжень між цими трьома варіантами бачимо ми у другій дії вертепної драми. Цікаво, що й тут перші три яви (дід і баба; салдат; салдат і красавиця) що-до розподілу матеріялу між окремими явами є цілком тотожні і що такі розходження знов починаються тільки з четвертої яви.

Так четверту і п'яту яви тексту Г. (гусар і мажарка) у варіантах Ц. і М. однаково переставлено й об'єднано в одній сьомій яві; шосту яву тексту Г. (циган на коні) теж переставлено і вона стоїть четвертою замість сценки з гусаром і мажаркою. Відповідно до цього сьома ява тексту Г. (циган і циганча) відповідає V яві, а VIII (циган і циганка) VI—текстів Ц. і М. Після сцени з циганом і циганкою в тексті Г. йде сценка з поляком і хлопчиком, тимчасом як у текстах Ц. і М. однаково сьомою явою йде сценка з гусаром і мажаркою. Ця IX ява тексту Г. (поляк і хлопчик) відповідає VIII у текстах Ц. і М., тимчасом як X (поляк і платавка) і XI (поляк, платавка і хлопчик) яви варіанти Ц. і М. однаково об'єднують у яві XI. Нарешті XII (монолог Запорожця), XIII (Запорожець і Феська-шинкарка) і XIV яви (Запорожець і гадуки) тексту Г. відповідають послідовно X, XI і XII явам текстів М. і Ц.

Отже, як бачимо, починаючи з IV і до XII яви включно варіанти Ц. і М. розподіляють свій матеріял між окремими явами цілком однаково, тимчасом як текст Г. дає тут відповідні варіанти. Проте, починаючи з XII і до XV яви тексту Ц. і XIII та до XVII (включно) тексту М., ці два варіанти знов розходяться між собою що-до розподілу матеріялу, і текст Ц. знов сходиться з текстом Г.

Так, XV ява тексту Г. (Запорожець і циганка-ворожея) відповідає XIII яві тексту Ц. і XIII та XIV тексту М.; матеріял XVI яви тексту Г. (жид і жидівка) уміщено в XIV яві тексту Ц., тимчасом як текст М. знов поділяє його між двома явами—XV і XVI. Нарешті XVII ява тексту Г. відповідає XV тексту Ц. і XVII-їй-же тексту М.

У явах XVIII—XXII Г., XVI—XIX Ц. і XVIII—XXII М. текст Ц. що-до розподілу свого матеріялу між окремими явами знов одходить від тексту Г. і сходиться з текстом М.

Так, XVIII-ий і початку XIX-ої яви тексту Г. (чорт забирає вбитого жиди) загалом відповідає в тексті Ц. ява XVI і в тексті М. ява XVIII; проте кінець XIX яви Г. (Запорожець лягає відпочити) увійшов у кінець XVII яви тексту Ц. і XX тексту М., так що ці два варіанти дають нам тут одну спільну редакцію. Те-ж саме спостерегаємо і в наступній яві тексту Г. Ява XX тексту Г. (чорт хоче задушити Запорожця, а той його ловить) загалом відповідає XVIII яві Ц. і XXI М., але кінець цих двох яв текстів Ц. і М. (Запорожець прощається з глядачами) у варіанті Г. переставлено і вміщено в кінець XXI яви. Цю XXI яву Г. (Запорожець і уніятський піп) у варіантах Ц. і М. однаково переставлено і вона йде у тексті Ц. XVII явою, а в тексті М. XIX безпосередньо перед сценкою, в якій Запорожець ловить чорта. Нарешті XXII яви Г. (Клим і свиня) відповідає XIX яві тексту Ц. і XXII М.

Що-до яви XXIII Г. (Клим і циган), то цікаво підкреслити, що в тексті Ц. її переставлено і вона йде XXI після сценки між Климом та його жінкою, тимчасом як текст М. знає її безпосередньо після сценки з Климом і свинею, с. т. на тому самому місці і навіть під тим самим порядковим числом, що й варіант Г. Наступні яви XXIV (Клим і його жінка) XXV (Дяк і Клим), XXVI (Дяк, Клим, Іванець), XXVII (дяк дякує) тексту Г. послідовно відповідають XX яві Ц. і XXIV М., XXII Ц. і XXV М., XXIII Ц. і XXVI М., XXIV Ц. і XXVII М. У XXVIII яві (Клим та його жінка) тексти Г. і Ц. знов сходяться супроти тексту М., що цю яву поділяє на дві — XXVIII і XXIX, хоч у тексті Ц. ця ява стоїть під іншим порядковим числом (XXV) ніж у варіанті Г. Нарешті ява XXIX Г. (Клим і коза) відповідає XXVI Ц. і XXX М.

Що-до решти двох яв, то їх, як уже згадано вище, знають не всі три тексти. Так XXX ява тексту Г. (Савочка-нищий) відповідає XXVII яві Ц., а текст М. її не знає зовсім; проте XXVIII ява тексту Ц. (мужик з гарматою) відповідає останній XXXI яві М., а варіант Г. її не має зовсім.

Так, власне кажучи, стоїть справа з розподілом матеріялу між окремими явами першої і другої дії усіх трьох варіантів. Таку саму картину спостерегаємо ми, переходячи до аналізу вже самих текстів окремих яв. Монолог Запорожця — характерна особливість тексту Маркевича — текст Ц. передає за Маркевичем, а не за Галаганом. Характерна помилка тексту Маркевича „пидарокъ“ повторюється і в тексті Ц. Деякі ремарки тексту Ц. дуже близько передають відповідні ремарки тексту М. Щоб переконатися в цьому, досить порівняти ремарку до X яви 1-ої дії М. „Воинъ ведеть Рахиль съ груднымъ ребенкомъ и говорить съ злобою“ — з відповідною ремаркою тексту Ц.: „Воинъ ведя Рахиль съ груднымъ Ребенкомъ и злобно говорить“ (ява IX). У тексті Ц., як і в тексті М., тільки одна гадюка кусає Запорожця, тимчасом як у варіанті Г. їх дві. Сцену Ірода з смертю в тексті Ц. передано так само, як і в тексті М., тимчасом як текст Г. дає нам тут трохи іншу редакцію. Щоб переконатися в цьому, порівняймо відповідні уривки з усіх трьох варіантів:

Г.	Щ.	М.
Иродъ. Азъ есмь богатъ [и славень]	Иродъ Азъ есмь богатъ [и славень,	Иродъ Азъ есмь богатъ [и славень,
И нѣсть мнѣ никто въ [силъ равень]	И нѣсть мнѣ никто ра- [вень.	И нѣсть никто мнѣ равень.
	(Смерть)	
	Смерть. Слава и богатство [прѣйдуть,	Смерть. Слава и богатство [прѣйдуть!
	А тѣловое червы съѣдятъ. Ты незнаешь? }	Нема.
	Что сей косы довольно [одного вѣмаху	Сей косы довольно вѣмаху,
	И мертвый уже человекъ [бываетъ отъ Страху.	И мертвъ ужъ человекъ [отъ страху.
Нема.	(Иродъ съ усмѣшкою [говорить)	
	Иродъ. Коси ты Баба тра- [ву своею косою	Иродъ. Косы ты, баба, [траву своей косою,
	И не тебѣ такой Машкарѣ Спориться со мною!	Не тебѣ, машкаро, спо- [ряться во мною!
	Я могуществомъ и силою [своею	Я могуществомъ и сылою
	Заставлю тебя покориться. (Смерть говоритъ)	Заставлю тебе покориться.
Смерть. Безъ умне всего [свита	Смерть. Безумие! — всего [свѣта я сильнѣе нахо-	Смерть. Безумие! всього [свита я сильній нахо-
Я сильнѣе нахожуся... (ар. 31 і 31 зв.)	жуся... (ар. 6)	жуся; (ст. 42)

Останню яву другої дії з гарматою безумовно взято також із варіанту Маркевича; текст Галагана цієї сценки не знає зовсім, текст-же Чалого¹⁾, який, правда, знає поруч обидві сценки — з Савочкою-нищим і гарматою — подає її у зовсім іншій редакції, ніж Щ. і М. У тільки-що згаданий яві обох варіантів однаково фігурують „мужик“ і „артилерист“, тимчасом як у тексті Чалого „Генерал“ і „Салдат“. Ба й більш від того, текстуально варіант Щ. мало не дослівно повторює тут М., тимчасом як текст Чалого значно відходить від цих обох варіантів. Так, у тексті М. читаємо: „Артилеристъ. Вези, неотговаривайся. Мужикъ. А вже-бо мени та кушка!“ (ст. 64), у тексті Щ.: „Артиллер. Мужикъ до пушки! Вези, не отговаривайся, вези. Мужикъ. А вже жъ бо мени та Кушка Надогырыла!“ (ар. 18), а в Чалого: „Генераль (къ солдату) Поди скажи, пусть подають пушку“ (ст. 38), і жадної репліки салдата не наведено.

Не будемо далі зупинятися на прикладах; гадаємо, що й цих до-сить, щоб довести, що редактор тексту Щ. безумовно скористувався з варіанту Маркевича.

Проте варіант Щ. знає і такі характерні риси, яких нема у варі-анті М. Сценку з Савочкою-нищим безумовно взято з варіанту Гала-гана, хоч вона й не цілком тотожня з ним.

¹⁾ Див. Воспоминанія Чалого. Київ. Ст. 1889, I.

Так, у варіанті Г. у цій яві виступає спочатку Савочка і просить милостині, а потім до нього з'являється Запорожець і вимагає, щоб той купив для нього „осьмушку“, тимчасом як текст Щ. знає тільки самого Савочку. Правда, текст Чалого теж знає цю сценку і то в такому самому скороченому вигляді, як і текст Щ, проте текстуально варіант Щ. значно ближче стоїть до Г. ніж до Ч. Щоб не бути голослівними, порівняймо слова Савочки в усіх трьох текстах:

Г.	Щ.	Ч.
Савочка. <i>Я Савочка нищій</i> Прошу на харчъ на горилку Хто даєть шагъ А хто рубъ Прійму и копійку. На дощечку на клепало <i>Хто що выкине</i> <i>Те пишить пропало</i> (ар. 77).	Нищій <i>Я Савка нищый!</i> Прошу на звинь, на клепало <i>И хто що въ кыне,</i> <i>Той пышить пропало.</i> (ар. 18).	Я Савелій, челоуѣкъ весе- луй, та ще къ тому и убогъ, а кто подарить, да спасетъ того Богъ! (Ему бросають въ кошелекъ деньги, а онъ до- бавляєть: <i>На звонъ, на кле- пало, що выинулы, то про- пало.</i>) (ст. 39).

Монолог салдата у другій яві другої дії варіант Щ. передає за Г., а не за М. Це видно вже з самого початку тільки-що згаданого монолога: „Кой! Васъ чортъ здѣсь развеселилъ“ (Г.) „развеселилъ“ (Щ.) і „разносилъ“ (М.). Це саме видно і в дальших частинах промови салдата. Так, трохи нижче у всіх трьох варіантах читаємо:

Г.	Щ.	М.
„На парнасъ же я Летать не умѣю А говорю я Что разумѣю“ (ар. 37 зв.).	„На парнасъъ (sic!) лѣтатъ [я не умѣю Но говорю, что разумѣю“ (ар. 7 зв.).	„Читатъ и писатъ не вмѣю, А гавару, што разумѣю“ (ст. 45).

Починаючи від слів „Полагая в томъ числѣ убить и Бога челоуѣка“ текст М. випускає цілих 17 рядків тексту Г.; тимчасом як текст Щ. подає їх у редакції Г.

Сцену Запорожця з циганкою-ворожеєю в тексті Щ. передано також ближче до Г. ніж до М. Що це дійсно так, доводить нам таке порівняння усіх трьох варіантів:

Г.	Щ.	М.
О списыба (sic!) тоби Циганко Що ти мене видвалала вид- [смерты Теперь же потанцюй въ ко- [закомъ Бо дамъ и прочухрана (ар. 55 зв.).	О спасыбу (sic!) жъ тоби [Циганко, што ти мене [видъ смерти видъ Ва- [лала! (sic!) Потанцюй же во мною бо [дамъ и Прочухана. (ар. 11 зв.).	Потанцюй же во мною, бо [дамъ прочухана. (ст. 53).

Як ми бачимо, варіанти Г. і Щ. становлять тут одну спільну редакцію; навіть помилку Щ. (видъ Валала) цілком логічно і легко можна пояснити з тексту Г. Що-ж до тексту М., то він, як ми бачили, значно коротший супроти цих обох варіантів.

Ближче до тексту Г. передано у варіанті Ц. і монолог поляка, як це видно з такого порівняння:

Г.	Ц.	М.
А цо тута слыхъ да Галаце	А цо тута за Галаце	А цо тута за галацъ!
Нѣхъ земле возьме Гайда- [маце	Нѣхъ зябле возьме Гайда- [маце,	Нѣхъ дзѣмбло вѣзмѣ гайда- [мацѣ!
Пудзъ хлопку до женской [палаце	Идзъ хлопку до женской Па- [лацѣ	Идзѣ хлопку, ведзѣ до мнѣ [кохану,
(Мальчикъ отходитъ Кеде не научилъ й на Шибенницѣ вѣсть. (ар. 46 зв.).	Кеде не научишь и на шибен- [ницы вѣсть. (ар. 10).	Я ту краковьяку вытанцѣваць [стану. (ст. 50).

Перераховуючи далі всі ті міста, де він бував, Поляк у тексті Г. каже: „Я быломъ во Львовѣ, быломъ въ Краковѣ и Кіевѣ, быломъ въ Варшавѣ и Платавѣ“ (ар. 46 зв.), так само, як і в тексті Ц.: „Я быломъ въ вольвовѣ, (sic!) быломъ въ Краковѣ и Кіовѣ, быломъ въ Варшавѣ и Полтавѣ“ (ар. 10), тимчасом як у тексті М. маршрут його подорожи трохи інший — „Я былемъ ве Львовѣ, былемъ и въ Краковѣ, былемъ и въ Кіовѣ, былемъ и въ Варшавѣ, былемъ и въ Полтавѣ, былемъ въ Богуславѣ“ (ст. 50).

Канти першої яви текст Ц. теж передає здебільшого ближче до варіанту Г., ніж до варіанту М. Цілий куплет: „Мыжь небесной славой полны“ в тексті Ц. цілком відповідає тому, що дає нам текст Галаганівського вертепа, дарма що редактор варіанту Ц. у відповідній примітці і згадує про те, що раніш співали інакше й ближче до М.

Отож ми вважаємо за доведене, що редактор тексту Ц. робив свої виписки з двох варіантів — Галагана і Маркевича. Цей висновок для нас дуже цікавий, бо він показує з одного боку, що текст Маркевича всупереч думці Петрова ¹⁾ знаний був ще перед 1848 р. і таким чином доводить слушність тих сумнівів, що їх свого часу з приводу цієї дати висловив був Франко ²⁾. А з другого боку цей факт переконує нас у тому, що текст Галаганівського вертепу відомий був раніше у трохи іншому варіанті, ніж його дає нам не раз уже згаданий рукопис Українського Театрального Музею. Про це ясно свідчать нам ті сценки, що являють собою контаміновану редакцію варіантів Г. і М.

Таку до певної міри контаміновану редакцію дає нам уже аналізована вище сценка з поляком, хоч загалом, як ми бачили, її передано в тексті Ц. ближче до Г. ніж до М. Прикладів такої контамінованої редакції в тексті Ц. можна навести не один, але це одібрало-б багато місця і примусило-б нас дуже вже далеко вийти за межі цієї статті. Тому ми дозволимо собі зупинитися тут детально тільки на 1-ій яві

¹⁾ Петровъ Н. Старинный южно-русский театр и въ частности вертепъ. Киев. Стар. 1882. XII. 467. Можливо, що пізніше Петров і сам бачив безпідставність такого твердження, бо в його відомих „Очеркахъ“, що вийшли 1911 р., цього твердження вже нема.

²⁾ Франко І. До історії укр. вертепа. З. Н. Т. ім. Шевченка у Львові, т. 72, ст. 24, пр. 2.

другої дії, в якій виступають дід і баба. Склад матеріялу, схема цієї яви у всіх трьох варіантах цілком тотожні. Що-до тексту, то початок цієї яви у тексті Щ. передано за Г. а не за М.:

Г.	Щ.	М.
Дидь. Отъ теперь же и мы [бабусенько дождался Якъ Ирода на світи не стало Теперь моя молодычко Потанцюймо хоть мало (ар. 35).	Дидь. Отеперь же и мы до- [ждали Якъ Ирода не стало! Потанцюймо жъ моя моло- [дычко Хоть мало. (ар. 7).	Дидь. Отъ теперь и намъ [прыпало, Якъ Ирода вже не стало; Потанцюймо-жъ, молодычко, Мій ружевый квитъ, хоть мало. (ст. 44).

Так само за Г. передано у тексті Щ. і бабині слова:

Г.	Щ.	М.
Баба. И гледы жъ лышь су- [чій диду <u>Щ</u> объ наші танци Да не ввели насъ въ лыхо Дебъ зобралися въ тисний [кутокъ Да илы бъ хлибъ соби тыхо. (ibid.).	Баба. И гляды лышь ты сучіи [Диду <u>Щ</u> объ наши таньци да не [ввели насъ у лыхо А дебъ забрались у тисный [кутъ Да илыбъ соби хлибъ тыхо. (ibid.).	Баба. Гляды лышень, сучій [диду, <u>Щ</u> объ не ввели танци въ [лыхо, Забрались бы у тисный куть, Да хлибъ соби илы-бъ тыхо. (ст. 44).

Проте репліку діда текст Щ. уже передає безперечно за текстом М., тимчасом як Г. дає тут відповідний варіант:

Г.	Щ.	М.
Да що ты мыні бовтаешъ Чого и сама незнаешъ Ты мыні річъ Лышню кажешъ Тыбъ сказала пійты Підъ черешню вышню Тамъ нам заспівають Хорошую пісню (ар. 35 зв.).	Да що ты мени бовтаешъ, Чого и сама незнаешъ. Ты говоришь ричъ лышню Ябъ то сказавъ питы Пидъ черешню Вышню. (ibid.).	Да що ты мени бовтаешъ Чого и сама не знаешъ. Ты говоришь ричъ сю [лышню, А я-бъ тоби сказавъ пійты Пидъ черешеньку, пидъ [вышню. (ст. 44).

Чим пояснити таке явище?

Важко якось припустити, щоб редактор тексту Щ. у тій самій яві окремі рядки брав з тексту Маркевича, а окремі з тексту Галагана, і цілком правдоподібно, що існував ще один варіант, проміжний між текстом Г. і М. Таку думку підказує нам порівняння тексту, що його видав Галаган, з текстом рукопису Українського Театрального Музею. Друкований текст у багатьох місцях відрізняється від того, що дає нам рукопис, який традиція вважає за прототип друкованого тексту.

Так, у сцені між циганом і циганкою, остання говорить:

Г.	Щ.	М.	№1. ¹⁾
И не бый мене и не [лай	<i>И не лай же мене, и не</i> [бий же мене,	<i>И не лай-же мене,</i> <i>И не бый-же мене:</i>	И не лай мене, И не бый мене,

¹⁾ Г₁. тут і далі називаємо уривки з друкованого тексту в переказі Галагана.

Принесу тобі бор- [щину Въ польвяному [горщику (ар. 42 зв.).	Принесужь тобі [борщику Въ польвяному [горщику, (ар. 9 зв.).	Прынесу я борщыку Въ польвянымъ [горщику. (ст. 48).	Принесу тобі бор- [щину Въ польвянимъ гор- [щину, (ст. 20).
--	--	--	---

Так само одходить друкований текст від рукописного і в сценці, де циган продає свого коня; дуже характерно, що збігається він тут з варіантом Ц.

Г.	Щ.	М.	Г.
Одынъ однимъ Зубъ держався Дай той теперъ Въ ныау остався (ар. 40 зв.).	Одынъ однимъ [зубъ держався Дай той теперъ въ [снигу остався. (ар. 8 зв.).	Одынъ въ роти зубъ [держався, Дай той теперъ у [снѣгу зостався. (стор. 47).	Одинъ-однимъ зубъ [держався, Та й той теперъ у [снигу зостався! (стор. 18).

Такі розбіжності між рукописним і друкованим текстом можна констатувати і в інших місцях. Так, у сцені між Запорожцем і Феською-шинкаркою читаємо в рукописному і друкованому тексті:

Рукоп. текст.

Такъ Фесю сердце такъ
Якъ бачылысь у гороси дай доси
Поцилуй же мене по знакомосты
У крутый усокъ
Поцилуй же и въ чупрыну
Поцилуй щей въ булаву
Теперь потанцуй зъ козакомъ
Бо дамъ и прочухрана.
(ар. 54 і 54 зв.).

Друк. текст.

Такъ, Фесю, такъ!
Поцілуй-же мене по знакомості у крутий
[усокъ...
Отъ-такъ, цмокъ!
Ще поцілуй и въ чуприну
Хоть разокъ!
Поцілуй ще въ булаву!
А теперъ потанцюй съ козакомъ,
Бо дамъ и прочухана!
(ст. 27).

Або трошки далі:

О поворожи будь ласкава
Циганчино, я тобі оддячу
Хоть невручъ то навкидьки.
(ар. 55).

Поворожи, будь ласкова! Я тобі оддячу —
Хочъ не зъ рукъ, то на вкідячу.
(ст. 27).

Ще третій приклад:

Ходыла Циганка
По горахъ по долинахъ
Носыла писочокъ
Навылаахъ
Скільки навывлаахъ
Одержиться писку
Стыльки въ тебе
Козаченьку духу
Вставай!
Да дохидь давай
Бо вже ты козаченьку
Зо всимъ здоровъ
(ар. 55 зв.).

Ходила цыганка по горахъ, по долинахъ,
Носила пісокъ на вилахъ;
Скільки на вилахъ сдержиться пуху,
Стільки въ тобі, козаченьку, духу.

Вставай та дохидь давай, бо вже ты,
Козаченьку, зовсімъ здоровъ.
(ст. 28).

Те саме явище, т.т. різницю між друкованим і рукописним текстом, спостерегаємо ми і в нотних додатках Галаганівського видання. Треба тільки порівняти хоча-б № 8 ст. XIV—XV нотних додатків Галаганівського тексту з ар. 21 і дальшими рукопису, або „П'єсьнь 2“ рукописного тексту Г. (ар. 2) із ст. II тих-таки додатків, щоб переконатися у тому.

Цікаво також підкреслити, що Феська-шинкарка названа у друкованому тексті п'їл тавкою, так само як і в тексті Ц. пив тавкою, тимчасом текст рукопису Г. і варіант М. дають нам однаково правильну форму пол тавка.

Звідки ця неможлива з погляду української мови форма могла потрапити до друкованого тексту Галаганівського вертепу? Важко якось припустити, щоб Галаган, а ще більше П. Житецький могли зробити таку поправку до правильного тексту оригіналу. Отже залишається тільки одне припущення, що в старішому оригіналі цього варіанту стояло, як і в рукопису Ц., п'їл тавка або п'їв тавка, і що цю форму Галаган просто механічно переніс до свого видання.

Як видно з рукопису варіанту Ц., редактор цього варіанту свідомо ушляхетнив його, бо, як сам він признається: „выпустивъ токмо не приличные и весьма грубіе, или во все не понятные слова — мѣста коихъ (соображаясь съ мыслею рѣчи) дополниль другими“.

Аналіза трьох текстів Г., Ц. і М. показує нам, що супроти текстів Г і М. варіант Ц. не має великих змін, які можна було-б пояснити бажанням обминути ці „не приличные и весьма грубіе“ слова. Так, на ар. 10 зв. замість слів Запорожця тексту Г.: „А теперь и вошь сыльниша видъ ляхивъ здается“ (ар. 51), -- читаємо у тексті Ц.:

„А теперь видъ ляхивъ Блоха сильнише здается“.

Але зроблено це, можна думати, не з цензурних міркувань. По-перше, це відповідає редакції Маркевича, з якої і взято цю сценку з Запорожцем (А теперь видъ... и блоха сильнишь здается) — (ст. 51), а по-друге сам редактор тексту Ц. додав до цього місця таку примітку: „Компонуи Бывало помѣщаеть другое насѣкомое но не справедливо, потому; что въ запорожцовъ рубахи исподніе всегда были вымазаны Дегтемъ губительнымъ средствомъ для подобныхъ насѣкомыхъ“ (ар. 10 зв.).

У тій самій сцені з Запорожцем в уривкові: „Я козакъ Гуляка, Горилку пью, люльку вживаю, [е шинкарки въ мене] и жинкы не маю!“ випущено слова „е шинкарки в мене“, замість яких поставлено просто крапки (ар. 10 зв.). Зроблено це, очевидно, вже з міркувань чисто цензурного характеру, хоч в аналогічному уривкові тексту Маркевича жадного пропуску немає.

У сцені Запорожця з Феською замість слів Запорожця: •

„Такъ Фесю, сердце, такъ якъ бачылысь у гороси дай доси“ (ар. 54) повторено попередні слова самої Феськи: „Якъ бачылысь у Ромни обь Ильи, тай доси ни“ (ар. 11) — що, до речі, відмінне від репліки Запорожця

варіанту Г. тексту М.: „Якъ бачылысь у Чыгрыни, дай доси ни“ (ст. 32). Зроблено це, очевидячки, теж із міркувань цензурного характеру. Сцена Запорожця з уніятським попом у тексті Щ. дає нам контаміновану редакцію М. і Г., проте слова Запорожця варіанту Г: „Пипъ да попа наобідъ кличе, А той ёму дули тыче“ (ар. 67) випущено; що правда, цих слів не знає і текст М.

Але це, власне кажучи, і всі ушляхетнення, що їх зробив редактор тексту Щ. проти тексту Г. І тут мимоволі і, очевидячки, не безпідставно виникає думка про те, що й текст рукопису Г. є текст теж до певної міри ушляхетнений. Дуже можливо, що самі бурсаки, які занесли до с. Сокиренець цей текст, не показали в панському маєтку і перед очима пана усіх сцен вертепної драми; дуже можливо, що саме через це не всі ці сцени своєчасно були записані.

Сокиренський вертеп
Текст

ВСТУПНІ УВАГИ.

Текст Сокиренського вертепу, що його надруковано нижче, видаємо за рукописом Українського Театрального Музею, як єдиним його повним списком, причому усюди зберегаємо правопис оригіналу.

Проте в цьому тексті з різних причин довелося поробити деякі зміни супроти оригіналу.

По-перше, з чисто технічних причин ноти кантів, пісень і танків, що в рукопису Українського Театрального Музею йдуть у середині тексту, довелося виділити в окремий нотний додаток; проте підтекстовані під нотами слова пісень і кантів завжди повторюємо без нот на своєму місці, разом із тим роблячи відповідні посилки на окремі числа нотного додатку. Через те, що в нотах рукопису канти і пісні не завжди поділено на строфи, повторюючи ці пісні і канти у самому тексті, довелося такий розподіл робити за текстом Ц, як проміжним між текстом рукопису і варіантом Маркевича, бо Галаган у своїй праці робив це довільно, що легко можна побачити, порівнявши нотні додатки з уривками із його переказу. Проте в нотних додатках ми всюди зберегаємо порядок оригіналу.

Деякі пісні і яви в тексті рукопису Українського Театрального Музею не мають окремої нумерації; проставляючи цю нумерацію, усюди беремо її в квадратіві дужки—як загалом і решту доповнень до основного тексту,—разом із тим відзначаючи це у примітках. Інші невеличкі зміни в розміщенні кантів і редакційні поправки до поповненого місцями тексту всюди відзначаємо у примітках на відповідних місцях.

До основного тексту Сокиренського вертепу під рядками даємо варіанти із текстів Маркевича ¹⁾, І. Ц та тих уривків, що їх надрукував Галаган у своєму переказі ²⁾, оскільки ці уривки дають іноді нові супроти інших текстів варіанти.

¹⁾ Обычай, повѣрья, кухня и напитки малороссіянь. Извлечено изъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Николаемъ Маркевичемъ. Издавъ И. Давиденко (съ гравюрою) Кіевъ. Въ типографіи И. и А. Давиденко. 1860. 8° 4 нен. + 1 грав. + 170 стор. + 2 нен. Самий текст ст. 31 — 64.

²⁾ Див. Кіевская Старина 1882, і окремою відбиткою.

Як і в нашій вступній статті, усі ці варіанти далі називаємо:

Рукопис Українського Театрального Музею	Г
Уривки з переказу Галагана	Г'
Текст Маркевича	М
Текст І. Щ	Щ.

Варіантів із тексту Чалого ¹⁾ не беремо свідомо, бо текст цей всупереч твердженню Петрова становить, на нашу думку, окрему редакцію українського вертепу. Не тільки друга частина вертепної драми тексту Чалого дає значні відхилення від текстів Галагана, Маркевича, І. Щ, дуже близьких один до одного, але й перша частина становить особливу течію вертепної драми на українському ґрунті.

Як довів уже Крайценах ²⁾, старий Dreikönigsspiel ще на захід.-европейському ґрунті мав дві основні течії.

В одній групі текстів привітання волхвів відбувається безпосередньо як і привітання пастухів, с.-то вони по дорозі до Віфлеєму не заходять до Ірода, і текст цієї сценки таким чином слабко зв'язаний з дальшими частинами драми.

Друга група текстів дає вже традиційне для української вертепної драми трактування цієї сценки. Тут волхви по дорозі до Віфлеєму заходять спочатку до Ірода, розмовляють із ним перед його тронем, причому Ірод прохає їх зайти до нього, коли вони повертатимуться назад.

Тексти Українського Театрального Музею, Маркевича, І. Щ — усі належать до цієї другої, традиційної течії Dreikönigsspiel'я, тимчасом як текст Чалого безумовно треба зарахувати до першої групи.

У ньому сценку привітання волхвів зовсім одірвано, власне кажучи, від решти сценок із царем Іродом. Але й друга особливість першої частини тексту Чалого, відрізняючи його від текстів Галагана, Маркевича і Щ, зв'язує цей текст з історією стародавньої західньо-европейської містерії. Це янгол, що потішає Рахиль, яка плаче за своєю дитиною, сценка, відома вже й Фрайзінгенському текстові, виданому у Weinhold'a і du Méril'я ³⁾ та проаналізованому у Крайценаха ⁴⁾.

Усі вищенаведені дані свідчать нам за те, що об'єднувати в одній редакції тексти Галагана, Маркевича, І. Щ з одного боку і текст Чалого з другого не можна. До того-ж текст цей має низку сценок, текстам М, Щ, Г і Г' зовсім невідомих (напр. втеча до Єгипту; Гетьман і Жид, то-що).

Подajući варіанти до основного тексту Сокиренського вертепу, з текстів М і Щ вибираємо усі, навіть правописного характеру, особливості; що-до уривків із Галаганового переказу, то з огляду на те, що видавці цього переказу свідомо встановлювали одноманітний український правопис, варіантів суто правописного характеру не беремо.

¹⁾ Див. Воспоминання М. К. Чалого, ч. I—II К. Старина 1889. Январь 28—40.

²⁾ Creizenach W. Geschichte des neuen dramas. Halle a S. I 1893. ст. 60.

³⁾ Див. у Creizenach'a W, op. cit. 66.

⁴⁾ Ibidem.

Хоч по ремарках тексту М пройшла, очевидно, рука самого видавця Маркевича, проте ми все-таки подаємо їх у примітках, щоб порівняти з відповідними ремарками тексту Ц, бо ці два тексти у своїх ремарках іноді надзвичайно близько збігаються один із одним.

Окрім того в ремарках тексту М часто трапляються посилки на ноти, які до тексту прикладені, як відомо, не були. Наводячи ці ремарки, всюди зберегаємо й посилки на ноти, т. б., що іноді ці посилки сходяться із текстом Ц.

У нотних додатках ноти з рукопису Українського Театрального Музею друкуємо без жадних змін та поправок.

ВЕРТЕПЪ.

¹ ДѢЙСТВІЕ I-е ².

¹¹ ЯВЛЕНІЕ I-е.

³ *За Вертепнымъ Ящикомъ поетъ хоръ пѣвчихъ* ^Г ⁴.

^Д ПѢСНЬ 1-я ⁵.

Пѣнію ⁶ время и молитвѣ ⁷ часть

Христе рожденный спаси ⁸ всѣхъ ⁹ насъ. * ^Е (арк. 1).

¹⁰ *Пономарь выходя кашляетъ и говоритъ* ¹¹.

Пономарь ¹².

^А Возстаните ¹³ отъ сна

¹⁴ И да ¹⁵ благо сотворите ^Б

^А Рождшагося ¹⁶ Христа

По всюду ¹⁷ возвѣстите ^Б ¹⁸

Сіе Вамъ ¹⁹ охотно глаголю

²⁰ И да ²¹ благословите пойду ²² позвоню.

(*Звонитъ и отходитъ.*) ²³ (арк. 1 зв).

²⁴ ПѢСНЬ 2-я ²⁵.

Ангелы ²⁶ снижайтесь

ко ²⁷ земли сближайтесь ²⁸

Богъ Господь который ²⁹ снами ³⁰

днесь отъ вѣка ³¹ онъ ³² былъ ³³ съ нами ³⁴.

* Див. нотный додаток ч. 1.

^А - ^Б ^У текстах ^М і ^Щ зліто в один рядок. ^{ВГ}-^{ДЕ} ^У тексті ^Г инший порядок матеріялу: спочатку йде ^Д-^Е, а потім ^В-^Г.

¹-² ^М Часть первая. Дѣйствующія лица (перелік Іх див. у дод. ч. 1). ³-⁴ ^М (Изъ партитуры № 1); ^Щ Пономарь. (Хоръ). ⁵ ^М Хоръ. ⁶ ^М Пинію. ⁷ ^М, ^Щ молитвы. ⁸ ^Щ Спаси; ^М спасы; ⁹ ^М всихъ. ¹⁰-¹¹ ^Щ (Пономарь говоритъ); ^М нема. ¹² ^Щ нема; ^М Пономарь (говоритъ безъ пѣнія); ¹³ ^Щ, ^Г Возстаните. ¹⁴-¹⁵ ^М, ^Г и; ¹⁶ ^Г Рождшагося. ¹⁷ ^М, ^Г по-всюду. ¹⁸ ^М возвистите; ^Г возвистите. ¹⁹ ^М вамъ, людье. ²⁰-²¹ ^М И; ^Г да. ²² ^М пойду, да. ²³ ^Щ (Звонитъ въ Колоколъ, и потомъ удаляется; а Хоръ начинаетъ пѣть); ^М. Онъ подходитъ къ колоколу, который виситъ въ нижнемъ этажѣ, и звонитъ; въ тоже время выдвигаются въ верхнемъ этажѣ горящія свѣчи, и освѣщаютъ фонъ, гдѣ предполагается колыбель Спасителя; надъ этимъ мѣстомъ сіяніе; но ни младенца, ни рождшей не видно. ²⁴-²⁵ ^М — Хоръ, за сценой. Голосъ № 2. ²⁶ ^Г, ^Щ Ангели. ²⁷ ^М Ку. ²⁸ ^М зближайтесь. ²⁹ ^Щ которой ³⁰ ^Г, ^Щ съ нами; ^М зъ нами. ³¹ ^М вика ³² ^Г, ^Щ Онъ. ³³-³⁴ ^Щ снами; ^М зъ нами.

¹ мижь ² небесной славой полны (ар. 2)
и язицы вси довольны ³
веселитесь ⁴ радуйтєся
яко ⁵ съ нами ⁶ Богъ * (ар. 2 зв.)

⁷ Пѣ снь 3-я ⁸.

Небомъ земля сталася
какъ ⁹ Бога дождалася
Гдѣ ¹⁰ творецъ Архангеловъ
¹¹ то тамъ треба ¹² и Ангеловъ (ар. 3)
¹³ Мыжь небесной славой полны
и язицы вси довольны ¹⁴
^{14'} веселитесь радуйтєся
яко съ нами Богъ ^{14''} (ар. 3 зв.).

¹⁵ Пѣ снь 4-я ¹⁶.

Какъ ¹⁷ Луциферъ ¹⁸ палъ ¹⁹ съ ²⁰ неба
то тамъ святыхъ людей треба
Чтобъ ²¹ пополнить ²² паденіе ²³
должно ²⁴ Христу рожденіе ²⁵ (ар. 4).
²⁶ Мыжь небесной славой ²⁸ полны
и язицы ²⁹ вси довольны
веселитесь радуйтєся
яко съ нами ³⁰ Богъ * ²⁷ (ар. 4 зв.).

^А Пѣ снь 5-я.

^А Богъ ³¹ отъ дѣвы ³² раждается
небомъ земля наполняется ³³

* Див. нотний додаток ч. 2. ** Див. нотний додаток ч. 3.

^А У тексті Щ в кінці 4-ої пісні додано: („Къ сей пѣсни еще одна прибавляется См. подъ Буквой С“) і далі під буквою С на окремому невеличкому клаптику паперу вставлено цю саму пісню з такою ремаркою: („Прибавленіе къ 4-й пѣсни на тотъ же голосъ“). З цього додатку й беремо варіанти до тексту Г. У тексті М ця пісня стоїть на своєму місці, хоч і не має окремої нумерації.

^{1—3} М Славою неба претосполны,

Вси язицы претолыци.

Щ — дав загалом варіант Г, але в примітці каже, „въ старомъ пѣли:

претосполны, оба полны

претолыци вси язицы.

² Г¹, Щ Мыжь. ⁴ М Веселитесь ^{5—6} Щ снами; М съ нами. ^{7—8} М нема.

⁹ Г¹, М Якъ. ¹⁰ Г¹, М Де. ^{11—12} М, Щ Тамъ треба.

^{13—14} М Славою неба претосполны,

Вси язицы претолыци.

Щ Мыжь небесной С. пол. (повторяється); ^{14'—14''} Щ нема.

^{15—16} М нема. ¹⁷ Г¹, М Якъ. ¹⁸ М люциферъ. ¹⁹ Щ спалъ; М, Г¹ спавъ. ²⁰ М звъ.

²¹ Г¹, М Щобъ; Щ Что бъ. ²² М поповнытъ; Г¹ поповнить ²³ М паденые. ²⁴ М Довжно.

²⁵ М рожденные. Щ Рожденіе. ²⁶ Г¹ славы. ²⁷ Щ язицы. ²⁸ Щ снами. ^{29—27} М славою и проч.

^{31—32} М сьогодні; Щ ізъ Дѣвы; Г¹ ізъ Дівы. ³³ М зполняется; Г¹ сполняется.

трепещуть¹ Архангелы
 служатъ² ему³ вси ангелы⁴ (ар. 5).
⁵ Мыжъ небесной Славой⁷ полны
 и языци⁸ вси довольны
 веселитесь радуйтесь⁶
 яко съ нами Богъ* (ар. 5 зв.).

ЯВЛЕНИЕ 2-е.

*Два Ангела ходять въ Вертепъ и кланяются, одинъ от-
 ходить, а другой приходитъ къ дверямъ и говоритъ⁹.*

Ангель Возстаните¹⁰ Пастыріе¹¹ и бдите зъло.
¹² Возстаните и радуйтесь¹³ яко се приспѣло
 Рождество Спасово міру¹⁴ Пророками¹⁵ изреченно¹⁶
¹⁷ Который отъ дѣвы родился совершенно¹⁸
 Возстаните¹⁰ и славите¹⁹ Его²⁰ по всюду²¹
 Да узнають о Немъ²² окрестные люди.²³ (ар. 6 зв.)

В²⁴ Пѣснь 6-я²⁵.

А Слава буди во²⁶ вышнихъ Богу
 дающему радость премногу
 рожденну явленну
 и во яслѣхъ²⁷ безсловесныхъ положенну^{В**} (арк. 6).
²⁸ *За Вертепнымъ Ящикомъ слышенъ разговоръ двухъ
 Пастуховъ²⁹.*

* Див. нотний додаток ч. 3. ** Див. нотний додаток ч. 4.

А—В У тексті Г цей кант іде безпосередньо після пісні 5; на нотному папері, що на ньому написано цю пісню, вгорі праворуч помітка олівцем „Разговоръ“. У варіантах М і Ц кант цей стоїть після розмови пастухів, а саме після слів: „Може ще и мы поспіємъ у пору“. Проте, як видно з переказу Галагана, текст цей у сокиренському вертепі мав іти перед цією розмовою, де його і вміщуємо.

¹ Г¹, М трепещуть ² Г¹, М служатъ. ³ М іому, Г¹ Ёму. ⁴ М, Ц Ангелы. ^{5—6} М Славой и проч. ⁷ Г¹ славы. ⁸ Ц языцы.

⁹ Замість цієї ремарки в тексті М читаємо: „Два ангела во время пѣнія 3 и 4 стиховъ второй строфы, входятъ въ верхній этажъ со свѣчами, кланяются Вифлеему, потомъ всѣмъ христіанамъ, то есть, зрителямъ; по окончаніи пѣнія одинъ изъ нихъ уходитъ, а другой, приблизясь къ дверямъ, говоритъ безъ музыки“. У тексті Ц ця сама ремарка має таку редакцію: (Два Ангела во время Выше поясненнихъ пѣсень пѣнія ходять со свѣчами при Свят. Фамиліи и кланяются на всѣ стороны. По окончаніи пѣнія одинъ изъ нихъ удаляется; а Другой прійдя къ дверямъ говоритъ слѣдующее).

¹⁰ М Возстаньте, Ц Востаньте, Г¹ Возстаните. ¹¹ Г¹, М пастыріе. ^{12—13} Г¹ нема. ¹⁴ М Возстаньте, Ц Востаньте. ¹⁵ М радуйтесь ¹⁶ Ц Міру. ¹⁷ М пророками. ¹⁸ М предрѣченно. ^{19—21} М Который вже родився отъ дивы совершенно; Ц Который уже родился отъ дѣвы совершенно. ¹⁹ М, Ц славте. ²⁰ М іого. ²¹ М повсюды; Ц по всюды. ²² М о немъ. Ц онемъ. ²³ М люди. ^{24—25} Ц Пѣснь 5; М. Хоръ, за сценою. Голосъ № 3. ²⁶ М въ ²⁷ Г¹ ясляхъ; Ц яслехъ. ^{28—29} Ц (Ангель удаляется, за Вертепомъ слышенъ разговоръ). М Ангель уходитъ. Разговоръ двухъ пастуховъ за сценою.

^ Пастухи. Грыцьку! а¹ що Прицьку²
 Вставай хутенько³ ⁴ да выберемъ ягня [маленьке]⁵
⁶ Да притко пійдемо⁷ ⁸ генъ генъ⁹ на гору
 Може ще¹⁰ и¹¹ мы поспіємъ¹² у¹³ пору.¹⁴ Б

[Пѣсня 7-я]¹⁵.

Воль и осель¹⁶ Христа¹⁷ витають¹⁸
 Пастыріе¹⁹ (арк. 7) его²⁰ прославляють²¹
 и²² Цари Государи²³
 От персь²⁴ ²⁵ и [Ин]діи²⁶
 принесоша²⁷ ему дари²⁸* (ар. 7 зв.).

* Див. нотний додаток ч. 4.

А—Б У тексті М ця сценка має такий вигляд:

Пастухъ 1-й. Грыцьку!
 Пастухъ 2-й. А що Прыцьку?
 Пастухъ 1-й. Вставай хутенько... въ пору.

У тексті Ш замість ремарки „Пастухи“ стоїть просто „Разговоръ“; у тексті Г „Пастухъ“, що є, очевидно, помилка.

¹ Г¹, Ш, М — А. ² М Прыцьку. ² Г хутенько; Г¹, Ш, М хутенько; виправляємо очевидну опіску оригіналу. ^{4—5} Г, Г¹ да выберемъ ягня; Ш Выберы маленьке ягня; М выберы ягня маленьке; ідучи за М, Ш додаємо опущене в Г слово „маленьке“, як того вимагає ритм мови і рима. ^{6—7} М да пійдемо; Ш да пидемо; Г¹ Да притко пидемо. ^{8—9} Ш генъ генъ; М, Г¹ генъ-генъ; Г генъ генъ, — очевидна описка. ¹⁰ Ш ище. ¹¹ Г¹. М й. ¹² Г¹, М поспіємо; Ш поспіємо. ¹³ Г¹, М въ. ¹⁴ Ш пору. (Хоръ).

¹⁵ Г, М нема; Ш Пѣснь 8. У текстах М і Ш загалом інший порядок кантів, а саме:

Ш

М

1. Разговоръ.	1. Разговоръ двухъ пастуховъ за сценою.
2. Пѣснь 5 (Слава буди во вышнихъ Богу...)	2. Хоръ. За сценою. № 3.
3. Пѣсня 6.	(Слава буди въ вышнихъ Богу...)
Чтобъ дароваль златыя Клѣти	3. Шобъ даровавъ златыи клиты
Намъ пожити въ нихъ многія Лѣти.	Намъ пожиты въ нихъ многія литы.
Спѣвайте, Играйте	Спивайте, играйте.
Всі людіе рожденнаго, Выхваляйте.	Вси людіе рожденнаго выхваляйте.
4. Пѣснь 7.	
Ты Вертепе вѣвеселися...	4. Ты, вертепе, вѣвеселыся.
5. Пѣснь 8.	
Воль и Осель Христа витають...	5. Воль и осель його витають...

¹⁶ Ш Осель. ¹⁷ М його. ¹⁸ М витають; Г¹ витають. ¹⁹ Ш Пастыріе. ²⁰ Ш Его; М його. ²¹ М, Г¹ прославляють. ^{22—23} Г¹ Цари-Государи; Ш цари, Государи; М цари государи. ²⁴ Г¹, М, Ш Персь. ^{25—26} Г и діи; Ш и діи, але є до цього примітка — „вѣрно Индіи“; Г, М и Индіи; виправляємо очевидну помилку Г. ^{27—28} Ш Ему дары; М дары.

[Пѣснь 8-я] ¹.

Ты вертепе ² возвеселыся ³,
 се бо въ тебе ⁴ Христось ⁵ родывся ⁶
⁷ во струнно[й] псалтырѣ ⁸
⁹ рожденного прославляйте
 по всемъ мирѣ * ¹⁰ (арк. 8).

ЯВЛЕНИЕ 3-е.

¹¹ Два пастуха ¹².

Пастухъ 1-й. ^A Отцежь ¹³ и мы Паныченьку ¹⁴
 До Вашой ¹⁵ таки ^{15'} мости ^{B 16}
^{A 17} Алежь бачишь ¹⁸ Грицько ¹⁹ съ ²⁰ Прицькомъ ²¹
 Прыпхалыся ²² въ ²³ гости. ^B
^{Г 24} Ось и ягнятко ²⁵ принесли ²⁶
 Изъ сильского стада ^B
^{A 27} Нехай буде здорова
 Вся наша громада. ^{B 28}

Пастухъ 2-й. ^B Да годи лышь ²⁹ ³⁰ тоби Прицьку ³¹ бляеты ³²
 Да нумъ поздоровляты ^{Г 33}
^A Може кому чи ³⁴ не часъ
 И ³⁵ до стада машироваты ^{B 36}.

** Див. нотний додаток ч. 6.

A—Б У текстах М і Ц в один рядок. В—Г У тексті Ц в один рядок.

¹ Г, М нема; Ц пѣснь 7. ² Ц Вертепе. ³ Г¹, Ц возвеселися. ⁴ М тоби. ⁵ М Христось. ⁶ М родыся, Г¹ родися; Ц родился. ^{7—9} Г во струнно псалтырѣ; Г¹ Вострунно въ псалтырѣ; Ц Во струнной Псалтирѣ; М Во струнной псалтыри; виправляемо очевиднон описку оригіналу. Примітка до тексту Ц каже, що „Прежде пѣли:

Во вѣрѣ во мирѣ рожденного
 выхваляйте Пріофирѣ.

^{9—10} Г всему міру; Г¹ Ц. По всемъ Мирѣ; М во всемъ міри; виправляемо очевидно помилку Г, як того вимагає рима та ритм мови. ^{11—12} Ц (Пастухи являються ко С. Фамиліи и кланяясь имъ одинъ изъ нихъ говорить); М Пастухи приносять ягненка въ даръ Божественному Младенцу. ¹³ М, Г¹ Отъ-се-жь; Ц Оцежь. ¹⁴ Ц, М Панычу; ¹⁵ М вашой; Г¹ вашой. ^{15'} Ц такы. ¹⁶ Ц, М мосци; Г¹ мости. ^{17—19} Ц Алежь бачишь; М Але-жь; Г¹ якъ самъ бачишь. ¹⁹ Ц, М Грыцько. ²⁰ Ц зъ. ²¹ М Прицькомъ. ²² М приплелыся. ²³ Ц во. ^{24—25} Г¹ И ягнятко; Ц, М Ось и ягня. ²⁶ Ц прынесли; М Вамъ принесли ^{27—29} Г Нехай наша вся

Здорова буде громада;

Ц Нехай буде здорова вся наша громада

(Другой пастухъ):

Г¹ Нехай буде здорова вся наша громада;

М Нехай буде да здорова вся наша громада; виправляемо за Г¹ і Ц, як того вимагає рима і ритм мови. ²⁰ Ц лышь. ^{30—31} Ц Прицьку; М Грыцьку, тоби. ³² М туть бляеты. ³³ М проздравляты. ³⁴ М, Ц чы. ³⁵ М й. ³⁶ М чухраты; Ц Машироваты (1-й Пастухъ).

Пастухъ 1-й.

А¹ Ге якъ такъ²В³ То бувай же ты панычу здоровъ^{Б 4}А Да и⁵ намъЩобъ и мы таки⁶ були здоровы^Б (ар. 8 зв.)А А⁷ изъ сихъ чижмачкивъ⁶В⁹ Да убулыся¹⁰ въ сапьяновы^{Б 11}А Благослови жъ¹² паныченьку¹³В¹⁴ Видь насъ подарокъ сей приняты^{Б 15}А¹⁶ намъ позволъ¹⁷ за спиваты¹⁸.В [Пѣснь 9-я]¹⁹.

Нова рада стала

Якъ на неби хмара

Надъ вертепомъ звизда ясна

Увесь світь осіяла

[Пѣснь 10-я]¹⁹.

Де Христось родывся

Зъ дивы воплотывся

Тамъ чоловікъ передъ Богомъ

Килимамы²⁰ обповывся²¹ (ар. 9).[Пѣснь 11-я]¹⁹.

Передъ тымъ дытяткомъ

Пастушокъ²² зъ ягняткомъНа колинцяхъ²³ упадае²⁴Христа Бога сохваляе²⁵[Пѣснь 12-я]¹⁹.Прошу²⁶ тебе Царю

Небесскій (sic!) Шапарю

По шли Боже многи²⁷ ЛитаСѣму Пану Господарю^{28 Г.}

* Див. нотний додаток ч. 7.

А-Б У текстах М і Щ в один рядок.

В Г У текстах М і Щ нема зовсім.

1—2 М, Щ Як такъ. 3—4 М ты бувай-же, Панычу, здоровъ;

Щ то бувай же ты Панычу здоровъ.

5 М й. 6 М, Щ такы. 7 М да. 8 Щ Чижмачкивъ; примітка у тексті Щ так пояснює це слово: „Чижмачки — лапти плетеные изъ липовой коры“. 9—10 М обулысь; Щ обулысябъ. 11 Щ сапьянови. 12 М благословы-жъ; Щ Благословыжъ. 13 М, Щ нема. 14—15 М сей подарокъ (sic!) видъ насъ прыняты; Щ сей подарокъ (sic!) видъ насъ приняты. 16 Щ И. 17 М, Щ дозволь. 18 М погуляты; Щ по гуляты. 19 Г нема. 20 Г¹ Пеленами. 21 Г¹ повився. 22 Г¹ Пастушки. 23 Г¹ на колінця. 24 Г¹ упадають. 25 Г¹ выхваляють. 26 Г¹ Просимъ. 27 Г¹ многа. 28—29 Г¹ Сему господарю.

^А Пастухъ 2-й. Після сѣго пора намъ и погуляты ^Б
¹ Музыка играетъ Дудочку* (ар. 9 зв.). Пастухи танцуютъ
 и приговариваютъ:

Зуба зуба на супилку. ²

Пастухи ^{2'} ^Г Спасиби жъ Вамъ [паниченьку] ⁴
 Мы бъ ⁵ и довше ⁶ тутъ ⁷ гулялы ^Д ⁸
^Г ⁹ Такъ признаться хлиба ¹⁰
 Зъ ¹¹ дому небралы ^Д ¹².
 (:Отходятъ:) ¹³ (ар. 10 зв.)

ЯВЛЕНИЕ 4-е ¹⁴.

Пѣснь [13-я] ¹⁵.

Днесъ Иродъ грядетъ ¹⁶ во своя страны ¹⁷ Вифлеемскія ¹⁸
 плѣнити ¹⁹ вся ²⁰ храмы

* Після цього на 10 ар. вміщено ноти дудочки (див. нотний додаток ч 8).

А—В У текстах М і Ц нема зовсім. Г—Д У текстах М і Ц в один рядок.

^{1—2} Замість цих двох ремарок тексту Г, розділених нотами дудочки, в тексті М читаємо: „Скрипка за сценою играеть дудочку. Оба пастуха танцуютъ и приговариваютъ: „Зуба, зуба на сопилку!“ У тексті Ц цю ремарку зредаговано так:

(Тануюють (sic) и приговариваютъ. Скрипка Играеть № 1-й.

Зуба, Зуба на Сопилку.

(Потомъ говорятъ); крім того до слова „сопилка“ у тексті Ц під рядками дано таку примітку: „Сопилка-дудочка безъ пижа, мѣсто коего займаеть искусно музыкантъ своимъ зубомъ“. ² Ц нема; М Пастухъ 2-й. ^{3—4} Г¹ Спасиби вамъ паниченьку; Ц спасы бужъ Вамъ; М Спосыби-жъ Вамъ; Г Спасиби жъ Вамъ — виправляємо, як того вимагає ритм мови, додаючи слово „паниченьку“. ⁵ М Мы-бъ. ⁶ Ц, М, Г¹ довше; Г до вгше — виправляємо очевидну опіску. ⁷ Ц тута ⁸ Ц Гулялы ^{9—10} М, Ц Даць хлиба. ¹¹ М, Ц изъ. ¹² М, Ц не бралы; ¹³ Ц (Уходятъ); М уходитъ.

¹⁴ У тексті М і Ц матеріал 4 і наступної 5 яви об'єднано в одній 4; схема цієї яви у тексті М така:

Въ нижнемъ этажѣ начинаютъ слѣдующее дѣйствіе: воины входятъ и уходятъ; хоръ за сценою начинаетъ пѣть; Иродъ съ тѣлохранителями тихо идетъ къ трону черезъ сцену.

Хоръ, за сценою. № 4.

Днесъ Иродъ... премногымъ.

И веливъ же онъ... преокаянный!

Иродъ гордо садится на тронѣ, тѣлохранители удаляются.

Схема цієї яви у тексті Ц тожня в М:

Явленіє 4.

(Воины въ нижнемъ этажѣ являються и удаляются; а Хоръ начинаетъ пѣть — и въ слѣдъ за тѣмъ)

Явленіє 5.

(Иродъ съ конвойными являється на Сцену, конвойные постоявъ не много Уходятъ; а Хоръ продолжаетъ начатую пѣснь).

Пѣснь 9. Днесъ Иродъ... Премногимъ.

Пѣснь 10. И веливъ же онъ... преокаянный!

(Царъ садится съ гордостію на тронѣ).

У тексті Г кант „Днесъ Иродъ...“ не має окремої нумерації і йде безпосередньо після останньої ремарки 3-ої яви, хоч і ясно видно, що стосується яви 4, куди його і вміщаємо. ¹⁵ Г нум. — нема; Ц Пѣснь 9; М Хоръ, за сценою. № 4. ^{16—17} М въ страны своя. ¹³ М вифлеемскія. ¹⁹ М Плиныты. ²⁰ М вси.

дабы зыскати¹ Христа² (ар. 11) народженна²¹
о[тъ]³ тріехъ царей ему⁴ извъщенна⁵
со воинствомъ премногимъ.*⁶ (ар. 11 зв.).

Три воина входятъ и осматриваютъ мѣсто царя.

ЯВЛЕНИЕ 5-е.

Иродъ выходитъ и садится а воины удаляются.

Пѣснь [14-я]⁷.

И вилѣвъ⁸ же онъ⁹ во своемъ повити¹⁰
Живущія¹¹ въ немъ вся дѣ(ар. 12)ти¹² избити¹³
во двоихъ лѣтахъ¹⁴ ¹⁵ или и¹⁶ нижайше¹⁷
во тріехъ лѣтахъ¹⁴ ¹⁵ или и¹⁶ множайше
о Ироде преокаянный**¹⁸ (ар. 12 зв.)

ЯВЛЕНИЕ 6-е¹⁹.

[Пѣснь 15-я]²⁰.

В Шедше тріе Цари²⁰ ко Христу со дари²¹
Иродъ ихъ пригласи куда идуть испроси²²
²⁴ Иродъ ихъ пригла(ар. 13)си куда идуть испроси*** Г²⁵

²⁶ Три Цари идуть къ новоражденному Христу²⁷ ²⁸ а Иродъ
началъ ихъ спрашивать куда они идуть.²⁹ (ар. 13 зв.).

Иродъ³⁰ А Царіе и друзіе³¹
Куда шествіе Ваше^Б

* Див. нотний додаток ч. 9. ** Див. нотний додаток ч. 10.

*** Див. нотний додаток ч. 11.

А В У текстах М і Ц зведено в один рядок.

В—Г У тексті М кожний рядок поділено на 2.

¹ М зыскаты. ² М Хрмста. ³ Ц на рожденна. ⁴ М, Ц, Г¹ отъ; Г о; виправляемо очевидну помилку Г. ⁵ М іому. ⁶ М извищенна. ⁷ М премногимъ; Ц Пре многимъ. ⁸ Г нумерації нема; Ц Пѣснь 9. ⁹ М веливъ; Ц велѣль; Г¹ велівъ. ¹⁰ Г¹ вінъ. ¹¹ Ц повѣтъ. ¹² М Живущіе. ¹³ М диты. ¹⁴ М избыты. ¹⁵ Ц, М лѣтхъ. ^{16—18} М и; Ц или. ¹⁷ М ныжайше. ¹⁸ Ц пре окоянный! ¹⁹ У тексті М цю яву поділено на 2: 5 і 6-ту; у тексті Ц, як у тексті Г, матеріал цей уміщено в одну 6-ту яву. У тексті Г кант „Шедше тріе Цари...“ не має окремого заголовка і стоїть безпосередньо після канту „И велѣвъ же онъ“, с.-то в кінці 5-ої яви, проте в переказу Галагана, варіантів М і Ц ясно видно, що місце йому тут, на початку 6-ої яви. ²⁰ Г нема; Ц Пѣснь 11; М Хоръ за сценой. № 5. ²¹ М, Г¹ цари. ²² М дары. ²³ Г¹ вопросы. ^{24—26} М, Ц нема. ^{27—29} Ця частина ремарки М і Ц стоїть перед кантом „Шедше тріе Цари“. У тексті М її зредаговано так: „Три восточные царя идуть тихо къ Ироду“. У тексті Ц вона має такий вигляд: („Хоръ начинаеть пѣть ниже слѣдующую пѣснь и три Цари являються къ Ироду). ^{30—31} М Иродъ встаеть, встрѣчаетъ ихъ и говоритъ; Ц (Иродъ встрѣчаетъ Царей и съ лестію вывѣдываетъ причину ихъ путешествія). ³⁰ М нема. ³¹ Ц друзы; М друзи.

^А И кому такіе
Драгіе дари
И поклонъ приношаше? ^Б

¹ Цари отвѣчаютъ ²

Цари ³ ^А Ко Христу новорожденному идемъ
Поклонъ свой ⁴ отдати ^{Б 5}
^А Да бы ⁶ въ милости ⁷ его
Вѣкъ свой пребывати. ^{Б 8}

Иродъ ^А Да гдѣжь онъ родился?
Если въ моемъ Царствѣ ^{Б 9}
То невозбранно ¹⁰ идите и ищите ¹¹
^{А 12} Прошу же Васъ и меня ¹³
Вскорѣ о семъ извѣстите ^Б
Ибо и азъ ¹⁴ Ему ¹⁵ поклонюся
Яко ¹⁶ предъ сильнымъ Царемъ ¹⁷ смирюся.

¹⁸ (Цари отходятъ) ¹⁹ (ар. 14).

Пѣснь [16-я] ²⁰.

^В Отвѣщаша Ему ²¹ идемъ къ рожденному ^Г
^В Къ рожденному идите ²² и мнѣ ²³ возвѣстите ^Г (ар. 14 зв).

Пѣснь [17-я] ²⁴

^В Азъ шедъ поклонюся предъ Царемъ ²⁵ смирюся ^Г
^В воздамъ честь обычну ²⁶ какъ Цареви ²⁷ приличну. ²⁸ ^Г * (ар. 15).

²⁹ Освѣщается звѣзда въ Вертепѣ ³⁰

* Див. нотний додаток ч. 12.

А—Б У текстах М і Ц зведено в один рядок.

В—Г У тексті М поділено на 2 рядки.

^{1—3} М Цари со смиреніємъ; Ц (Цари со смиреніємъ отвѣчаютъ). ³ М нема.
⁴ М нема. ⁵ Ц отъ дати. ⁶ М, Ц Дабы. ⁷ Ц Милости. ⁸ Ц після цього слова
у тексті Ц ремарка: (Иродъ говоритъ). ⁹ М царствѣ. ^{10—11} М, Ц идите ищите.
^{12—13} Ц Прошу же и Васъ, меня; М Прошу же и меня. ¹⁴ Ц Азъ. ¹⁵ М пойду
ему; Ц ему пойду. ¹⁶ М, Ц И яко. ¹⁷ М царемъ. ^{18—19} М Цари переходять въ верхній
этажъ; Иродъ садится; Ц (Цари проходятъ на 2-й Этажъ, Хоръ же поѣтъ). ²⁰ Г нумерації
нема; Ц пѣснь 12; М явленіе шестое. Хоръ, за сценою. № 5. ²¹ М іому. ²² Ц и дите.
²³ М и мя. ²⁴ Г нумерації нема; Ц пѣснь 13; М окремого заголовка і нумерації нема.
²⁵ М Христомъ; Ц Христомъ ^{27—28} М Цареви. ²⁷ М прыличну. ^{29—30} Ц нема; М „адѣсь
звѣзда появляется въ верхнемъ этажѣ и предшествуетъ царямъ“, але ремарка ця стоїть
ниже після першого рядка наступного канту.

Пѣснь [18-я] ¹.

^В Звѣзда идетъ чудно ² съ ³ востокъ ⁴ на полудно ⁵
Надъ вертепомъ ⁶ сияеть ^{6'} Христа Царя ⁷ являеть *Г (ар. 15 зв.).

[Цари пришедь къ С. Фамиліи Кланяясь говорятъ] ⁸.

Цари ^А Се къ тебѣ Христе
Царю нарощенный ^{Б 9}
 ^А Да будемъ силою ¹⁰
Твоею огражденны. ^Б
Пріймы ¹¹ трудъ нашъ ¹²
Мы бо прійдохомъ ¹³ тя ¹⁴ витати
 ^А И смиренный ¹⁵ поклонъ свой ¹⁶
Тебѣ отдати ^{Б 17}.

ЯВЛЕНИЕ 7-е ¹⁸.

¹⁹ Цари идутъ, а Ангель на встрѣчу
къ нимъ являеться ²⁰

Ангель ^{А 21} Царіе куда ²² мыслите ити ²³
²¹ Не къ Ироду ли съ нову ^{Б 25}
 ^А Инымъ путемъ идите
Вѣрьте ²⁶ моему ²⁷ слову ^Б (ар. 16).
 ^А Иродъ Вамъ ²⁸ ²⁹ какъ Вы были у него ³⁰
Говорилъ лукаво ^Б
 ^А Вы же не слушайте ³¹ его ³²
Да идите на право ^Б

(: Цари благодарять) ³³

Цари ^{А 34} Благодаримъ убо ³⁵ тебе
³⁶ Святый Ангеле ³⁷
А найпаче Богу ^Б

* Див. нотний додаток ч. 13.

А-Б У текстах М і Ц злито в один рядок.

В-Г У текстах М кожен рядок поділено на 2.

¹ Г нум — нема; Ц Пѣснь 14; М заголовка нема. ² М, Ц, Г¹ чудне. М, Г¹ зв.
⁴ Ц Востокъ; Г¹ востока. ⁵ М, Ц, Г¹ полудне; після цього у тексті М ремарка: адѣсь звѣзда появляется въ верхнемъ этажѣ и предшествуетъ царямъ. ⁶ Ц Вертепомъ. ^{6'—7} М Царя Христа; Ц Христа Царемъ. ⁸ Г цієї ремарки нема; доповнюємо за Ц; М Цари подходить къ Виолеему и кланяются. ⁹ Ц на рожденный. ¹⁰ М сылю. ¹¹ М приимы; Ц Прійми. ¹² Ц нашъ. ¹³ М, Ц придохомъ. ¹⁴ Ц Тя; М ти ^{15—16} М поклонъ. ¹⁷ Ц після цього слова ремарка: (Цари въ дорозѣ); М оддати. ¹⁸ У тексті М яву сьому поділено на дві: 7 і 8-му. ^{19—20} Ц (Ангель встрѣчаеть Царей и имъ Говорить); у тексті М цю ремарку поставлено въ кінці 6-ї яви і зредаговано так: „Цари уходятъ; ихъ встрѣчаеть ангель“. ^{21—22} М. Куда, царіе; Ц Куда Царіе. ²³ М, Ц иди. ^{24—25} Ц не къ Ироду ль изнову? М Не къ Ироду изнову? ²⁶ Ц повѣрьте; М повирьте. ²⁷ М, Ц сему. ²⁸ М вамъ. ^{29—30} Ц какъ Вы въ него были; М какъ вы въ його булы ³¹ М слушайте. ³² М його; Ц Его. ³³ Ц (Цари благодарять Ангелу); М нема. ^{34—35} Ц Благодаримо убо; М Благодаримъ. ^{36—37} Ц Ангеле; М ангеле.

А Что¹ ты въ пути нашей²
 Показаль дорогу^Г
 А Проведи же насъ³
 Ангеле небесный^Б
 В Да не иметь⁴ ^{5'} въ руки
 Насъ⁵ ⁶ Иродъ Лесный.^{7 Г}

(: Цари отходятъ:)⁸ (ар. 16 зв.).

Пѣснь [19-я]⁹.

Д Ангель къ нимъ вѣщаетъ¹⁰ на путь наставляеть
 Инымъ путемъ¹¹ идите ко Ироду нейдите*^Е (ар. 17).

Пѣснь [20-я]¹².

Ж Волфы¹³ возвратишася въ¹⁴ Ирода не быша¹⁵
 Вспять еспять возвратишася не вотще трудишася**³ (ар. 17 зв.).

Пѣснь [21-я]¹⁶.

И Пришли въ страны своя Христа славословя¹⁷
 Чають¹⁸ съ¹⁹ нимъ в небѣ²⁰ жити²¹ Емужъ²² на вѣкъ²³ слу-
 жити.^{1 21} (ар. 18)
 25 Чають съ нимъ внебѣ жити Емужъ на вѣкъ служити.^{26 ***}
 (ар. 18 зв.).

27 Иродъ освѣдомясь, что къ нему
 не пришли Цари²⁸.

Иродъ²⁹ А ³⁰ Увы какой³¹ уронъ
 Нашей Царской³² славѣ¹
 И Насмѣялись³³ дураки³⁴
 Въ моей³⁵ державѣ^{36 Б}

* Див. нотний додаток ч. 14. ** Див. нотний додаток ч. 15. *** Див. нотний додаток ч. 16.

А-Б У тексті М і Ц злино в один рядок. В-Г У тексті М злино в один рядок. Д-Е У тексті М кожен рядок розпадається на два. Ж-З У тексті М кожен рядок розпадається на два, у тексті Ц тільки останній. И-1 У текстах М і Ц кожен рядок розпадається на два.

¹ М Цо. ² М, Ц нашемъ. ³ Ц нема. ⁴ М имать. ^{5'}-⁵ Ц насъ въ руки. ⁶-⁷ М Иродъ сей лестный; Ц Иродъ Лестный. ⁸ Ц (Цари съ Ангеломъ уходятъ) (Хоръ поѣтъ); М Цари съ ангеломъ уходятъ. ⁹ Г Пѣснь; Ц Пѣснь 15; М Явленіе восьмое. Дѣйствіе въ нижнемъ вѣжѣ. Иродъ сидить на тронѣ. Хоръ, за сценой. № 5. ¹⁰ М вищаетъ. ¹¹ Ц Путемъ. ¹² Г нумераціи нема; Ц пѣснь 16; М нема. ¹³ М Волфы; Ц Волфи; Г Волсви. ¹⁴ М у. ¹⁵ Ц небыша. ¹⁶ Г нум. нема; Ц Пѣснь 17; М загол. нема. ¹⁷ Ц Славословя. ¹⁸ М, Ц Г, Чають. ¹⁹ Г¹ зв. ²⁰ Г¹ небі. ²¹ М жыты. ²² М Ему-жъ. ²³ М навикъ; Г¹ на вѣкъ. ²⁴ М служыты; Ц Служити. ²⁵-²⁰ М, Ц, Г¹ нема. ²⁷-²³ Ц (Иродъ освѣдомясь, что Цари прошли другимъ путемъ, разгнѣвался и будучи въ сильной досадѣ, съ крикомъ говорить слѣдующее); М Иродъ разъяренный кричить. ²⁹ М нема. ³⁰-³¹ Ц Увы! — какой; М Какой, какой. ³² М царской. ³³ Ц На смѣялися же; М Насмѣялися мнѣ. ³⁴ Ц Дураки. ³⁵ М въ моей-же. ³⁶ Ц Державѣ!

¹ Я ² было послалъ ³ ихъ
³ [Въ Вифлеемъ, чтобы испытати] ⁴
 О необыкновенномъ ⁵ рожденномъ
 Отъ Дѣвы отрочати ⁶
 Но они ⁷ мнѣ вѣсти
 Ни какой ⁸ не предложили ⁹
⁹ И какъ ⁹ простаго ¹⁰ мужика ¹¹
 Меня обольстили ¹².
¹³ (: Разсердясь встаетъ и говоритъ:) ¹⁴.

¹⁵ Распаленная ¹⁵ утроба ¹⁶
 Не вѣмъ ¹⁷ что чинити ¹⁸
 Азъ есмь ¹⁹ Царь ²⁰
 Кто ²¹ мя можетъ ²² слити ²³ (ар. 19)
 Пошлю вѣрныя ²⁴ рабы ²⁵ своя ²⁵
 Дабы ²⁶ его ²⁷ убити ²⁸
 Храбрые ²⁹ ³⁰ вои мои ³¹
 Предстаните здѣ
³² Вы мнѣ должны служить
 Вѣрно вездѣ. ³³

(: Садится:). ³⁴

ЯВЛЕНИЕ 8 ³⁵.

³⁶ Три воины. ³⁷

Воины ³⁷

³⁸ Государь ³⁸ нашъ ³⁹
 По что ⁴⁰ требуешь ⁴¹ насъ ^Г
^В Мы сдѣсь ¹²
 Всегда предстояли ^Г
^В И ⁴³ обязанность свою ⁴⁴
⁴⁵ Предъ тобою
 Въ точности ⁴⁶ выполняли. ^Г (ар. 19 зв.).

А—Б У тексті М і Ц кожні два рядки зліто в один.

В—Г У тексті М і Ц в один рядок.

^{1—3} М послалъ ихъ. ^{3—4} Г Доброе испытати; М въ Вифлеемъ, чтобы испытаты.
 Ц въ Вифлеемъ, чтобы испытати. ^{5—6} Ц отъ дѣвы рожденномъ отрочатъ; М семь рожденномъ дитяты. ^{7—8} Ц о семь ни какой мнѣ вѣсти; М мнѣ о немъ вѣсть. ⁹ Ц предложили; М предложили; Г предложили. ^{1—9} М Какъ ¹⁰ М простаго. ¹¹ М мужыка. ¹² М обольстили. ^{13—14} Ц (въ иступленіи); М Еще сильнѣе кричить. ¹⁵ М Раскаленная. ¹⁶ М утроба!
¹⁷ М вимъ. ¹⁸ М чыныты. ¹⁹ Ц есь; М есмь; ²⁰ М царь. ²¹ М на земли хто. ²² М можетъ. ²³ М слыты? ²⁴ Ц Вѣрныя; М вирные. ²⁵ Ц Рабы. ²⁶ М нема. ²⁶ М штобъ. ²⁷ М іого.
²⁸ М убыты; Ц після цього слова ремарка: (Иродъ Визываетъ Воиновъ). ²⁹ М О храбрыи.
^{30—31} Ц Вои мои; М мои вои. ^{32—33} Ц Вы мнѣ должны вѣрно, служить вездѣ; М Вѣрно вы мнѣ должны служити вездѣ. ³⁴ М, Ц нема. ³⁵ М Явленіе девятое. ^{36—37} Ц (Воины со всѣхъ дверей являются предъ царя и говорятъ); М Воины входятъ во всѣ двери и разомъ говорятъ. ³⁷ М нема ³⁸ М Государю. ³⁹ Ц нашъ. ⁴⁰ М почто. ⁴¹ М, Ц требуеши.
⁴² М, Ц здѣсь. ^{43—44} М приказы твои; Ц обязанность свою. ^{45—46} Ц вточности; М всегда.

А¹ Но не можетъ же² сему
 Во вѣки статся¹³
 А⁴ Чтобы⁵ кто осмѣлился⁶
 Сь державы твоей⁸ насмѣются⁹ 13

Иродъ¹⁰

А¹⁰ А хотя и точно нельзя
 Однакожъ¹¹ Волфы¹²
 Меня¹³ крайне оболгали¹⁴
 А Да и Царскій¹⁵ 16 мой приказъ¹⁷
 Ногами попрала.¹⁸
 19 Обойдите вся²⁰ 21 грады моя²² и²³ предѣлы
 А²¹ Не щадя младенцовъ убивайте²⁵
 Коихъ бы²⁶ Вы не избрѣлы.²⁷ Г (ар. 20).

Воины

В Государь²⁸ нашъ²⁹ приказъ твой
 30 Мы выполнить³¹ готовы
 И³² на всѣхъ³³ враговъ³⁴ твоихъ
 Возложимъ оковы^Г.

³⁵ ([Воины уходятъ, а] Хоръ Пѣвчихъ поетъ
 слѣдующую Пѣснь³⁶ (ар. 20 зв.).

Пѣснь [22-я]³⁷*

Д Перестань рыдати³⁸ печальная³⁹ мати¹⁰
 и на радость приложися¹¹ (ар. 21)¹² и къ¹³ царю приближися
 приближися¹⁴
 Не имы за шкodu видя яко воду (ар. 21 зв.) кровь изливаему¹⁵
 [и убиваемыхъ
 Къ жизни непремѣнной¹⁶ ко смерти не тлѣнно[й]
 За живота страту приѣмлю[тъ]¹⁷ заплату (ар. 22)¹⁸ приѣмлю[тъ]
 заплату¹⁹ Е.

* Див. нотний додаток ч. 17.

А—Б У тексті М і Ц р один рядок. В—Г У текстах М і Ц кожні два рядки зведено в один. Д—Е 1 = 1,2 М; 2 = 3,4 М; 3 = 5 -6 -7 -8 М; 4 = 9 -10 М; 5 = 11 -12 рядкам М.

¹⁻² Ц Но не можно же; М Не можетъ-же. ³ М, Ц статья. ⁴ Ц Что бы; М Чтобы. ⁵⁻⁶ Ц осмѣлился, кто; М смѣль кто. ⁷⁻⁹ Ц съ Державы твоей; М твоей державѣ. ⁹ М, Ц посмѣяться; у тексті Ц після цього слова ремарка: (Иродъ говоритъ почти сквозь слѣзы). ¹⁰ М Иродъ, сквозь слезы. ¹⁰⁻¹¹ М Однако-же. ¹² Ц Волфы; М волфы. ¹³⁻¹⁴ Ц крайнѣ оболгали; М осмѣяли. ¹⁵ М царскій; Ц Царской. ¹⁶⁻¹⁷ Ц приказъ мой; М приказъ. ¹⁸ Ц по прали. ¹⁹⁻²⁰ Ц Обойдите же вся; Обойдите-жъ. ²¹⁻²² М моя грады. ²³ М вси мои. ²⁴⁻²⁶ Ц Нещадя младенцовъ убивайте; М Убивайте всихъ младенцевъ, ²⁶⁻²⁷ М обрили; Ц не избрѣли. (Воины говорятъ). ²⁸ М Государю. ²⁹ Ц нашъ; М нема. ³⁰⁻³¹ М выполнить. ³² М Мы. ³³ М на всихъ; Ц навсѣхъ. ³⁴ Ц Враговъ. ³⁵⁻³⁶ М Хоръ, за сценой. № 6; Ц (Воины уходятъ; а хоръ поетъ); Г заведеного у квадратовой дужки нема; доповнюемо за текстом Ц. ³⁷ М нема; Г нема нумерацій; Ц пѣснь 18. ³⁸ М рыдати; Ц ридати. ³⁹ Ц Печальная. ⁴⁰ М маты! ⁴¹ М приложися. ⁴²⁻⁴³ М Къ; Ц и ко. ⁴⁴ М, Ц нема ⁴⁵ Ц, Г, М изливасмыхъ; Г¹ изливасму; виправляемо за Г¹ очевидну помилку тексту Г. ⁴⁶ Ц не премѣнной. ⁴⁷ Г приѣмлю; Г¹, Ц приѣмлютъ; М приѣмлютъ; виправляемо за Г¹ і Ц очевидну помилку. ⁴⁸⁻⁴⁹ М нема.

ЯВЛЕНІЕ 9-е¹.

Воинъ ведетъ Рахиль съ дитямъ и говоритъ ³ (ар. 22 зв.).

Воинъ ⁴ А Ступай баба ⁵ ступай
 Не огинайся ⁶ ступай ⁷
 Вотъ Царю ⁸ ⁹ приказъ твой ¹⁰
 Мы добре ¹¹ исполняли ¹²
 Во всѣхъ ¹³ городахъ ¹⁴
¹⁵ Безъ пощадно ¹⁶ дѣтей убивали
¹⁷ Для доказательства приведохъ Рахиль
 Съ малымъ отрочамъ ¹⁸
 Се одинъ ¹⁹ еще ²⁰ изъ младенцевъ ²¹
 Въ Царствѣ твоємъ ²² остался ²³
²¹ Но я ²⁵ долго за отчаянною ²⁶
²⁷ Матерью его ²⁸ ганялся ²⁹
³⁰ И тѣмъ за служить ³²
 Милости ³³ старался ³¹
 Се послѣдняя ³⁴ ³⁵ жертва
 Еще суть ³⁶ жива предъ тобою
³⁷ Но мать ³⁸ хочеть замѣнить ³⁹
⁴⁰ Его смерть ⁴¹ собою
⁴² Что велишь убить
 Или жизнь ему даровать. ⁴³ Б (ар. 23)

Иродъ В ⁴⁴ Какъ бы то ни было ⁴⁵
 Я ⁴⁶ Царскому ⁴⁷ своему ⁴⁸ слову
 Немогу ⁴⁹ измѣнить
 И велю тотъ часъ ⁵⁰ не мать
 А отроча ⁵¹ убить. Г

⁵² *Воинъ колетъ дитя и удаляется а Рахиль плачетъ и говоритъ.* ⁵³

А—Б У тексті М і Ц кожні два рядки зведено в один.

В—Г 1, 2, 3 — 1 М, Ц; 4, 5 — 2—3 Ц = 2 М.

¹ М десятое. ^{2—3} Ц (Воинъ веда Рахиль съ груднымъ Ребенкомъ и злобно говорить); М Воинъ ведетъ Рахиль съ груднымъ ребенкомъ и говоритъ съ злобою. ⁴ М нема Ц — трохи нижче після ремарки. ⁵ Ц Баба. ⁶ М вгинайся. ⁷ Ц Ступай! (Воинъ остановясь предъ царемъ говорить); у тексті М ступай! Къ царю. ⁸ М царю. ^{9—10} М твой приказъ. ¹¹ М, Ц добръ. ¹² М спальняли. ¹³ М всихъ. ¹⁴ М гарадахъ; Ц Городахъ. ^{15—16} Ц безъ пощады; М нема. ^{17—18} М, Ц нема. ¹⁹ М вдинъ. ²⁰ М нема. ²¹ Ц младенцовъ. ²² М южь. ²³ М застался. ^{24—26} М, Ц Я. ²⁸ М нема. ^{27—29} М его матерью; Ц матерью Его. ²⁹ Ц гонялся! ^{30—31} М нема; після цього у тексті Ц ремарка: (Не много помолчалъ продолжаетъ). ³² Ц заслужить. ³³ Ц милость у тебя. ³⁴ М послѣдня ^{35—36} М нема Ц Жертва еще. ^{37—39} Ц Но Мать; М Мать. ³⁹ М заминить. ^{40—41} Ц Смерть его; М смѣръ його. ^{42—43} М, Ц нема; у тексті Ц після цього ремарка: (Иродъ говоритъ); ^{44—45} М нема. ⁴⁶ Ц А я. ⁴⁷ М царскому. ⁴⁸ М нема. ⁴⁹ М не могу. ⁵⁰ М, Ц тотчасъ. ⁵¹ Ц отроча сіе. ^{52—53} Ц (Воинъ колетъ копьемъ младенца; а Мать со слезами говоритъ). М Воинъ схватываетъ на копье ребенка.

Рахиль ^А Ахъ несносная печаль
 Духъ мой снѣдаетъ ¹
 Что сей лютой воинъ ²
 Чадо отбираетъ. ³
 Вырвавши ⁴ изъ нѣдръ моихъ
 Хочеть ⁵ убити ⁶
 О бѣдствіе ⁷ мое
 Что буду чинити ⁸ (ар. 23 зв.).
 Счастливы ⁹ ¹⁰ суть тѣ ¹¹ жены
 Кои ¹² дѣтей не раждаютъ ¹³
¹¹ Тѣ себѣ печали и скорби ¹⁵
 Во вѣки ¹⁶ незнають. ¹⁷ Б

Пѣснь [23-я] ¹⁸ *

^В Иродъ не сытый ¹⁹ велить ^{19'} (ар. 24) убити ²⁰
 а воинъ терзаеть и убиваетъ ²¹ и убиваетъ ²² (ар. 24 зв.).
 Маленькіе ²³ чада ²⁴ вси пребудуть рады
 Тѣмъ ²⁵ бо съ неба платять
 Что ²⁶ животь свой ²⁷ тратять
 За Христа и Бога то имъ ²⁸ мзда премнога (ар. 25)
 Малымъ отрочатамъ закланнымъ ²⁹ овчатамъ ³⁰ закланнымъ
 ов[чатамъ] ³¹ Г (арк. 25 зв.).

Рахиль ³² ^А Змилосердыся ³³ Царю ³⁴
 Возврати ³⁵ мнѣ ³⁶ Чадо
 На что ³⁷ ³⁸ ты его ³⁹ убилъ
 Оно еще ⁴⁰ младо. ⁴¹ Б

Иродъ ⁴² Полно полно баба ⁴³ шумѣтъ
 За убитымъ ⁴⁴ ⁴⁵ уже нѣчего ⁴⁶ жалѣтъ ⁴⁷

* Див. нотний додаток ч. 18.

А—Б У текстах М і Ц кожні два рядки зведено в один.

В—Г 1=1—2 М; 2=3—4 М; 3=5—6 М; 4=7 М; 5=8 М; 6=9—10 М; 7=11—12 М.

¹ М снідаеть. ² Ц Воинъ. ³ М убиваетъ. ⁴ М Вырваши; Ц Вырвавши. ⁵ М, Ц хочеть.
⁶ М погубити. ⁷ М нещастіе. ⁸ М чыныты. ⁹ Ц Щастливые; М Щастливы. ^{10—11} М тѣ.
^{12—13} М не раждаютъ. ^{14—15} Ц Они печали и Скорби; М Скорби и печали. ¹⁶ Ц вовсе;
 М во все. ¹⁷ М, Ц не знають; після цього слова у тексті Ц ремарка: (Воинъ уходитъ.
 Мать въ отчаяніи бьетъ себя въ грудь). Хоръ поѣтъ. Замість цієї ремарки у тексті М
 читавмо таку: Бьетъ себя въ груди; воинъ уходитъ. ¹⁸ Ц Пѣснь 19; М Хоръ, за сценой.
 № 6; Г нумерації нема. ¹⁹ Ц неситый. ^{19'} М Велытъ. ²⁰ М убиты. ^{21—22} М, Ц нема.
²³ М Маленкіи; після цього ремарка: № 7. ²⁴ М, Ц чады. ²⁵ М Тымъ. ²⁶ М Цо. ²⁷ М свій
²⁸ Г¹ и. ²⁹ М, Ц закланнымъ. ^{30—31} М, Ц нема; Г заведеного у квадратів дужки бракуе;
 після цього в тексті Ц ремарка: (Рахиль подходитъ къ Царю и говоритъ). ³² М Ра-
 хиль, къ Ироду. ³³ Ц Съ милосердыся; М Умилосердысь. ³⁴ М царь. ³⁵ М и возвраты.
³⁶ М мни. ³⁷ М на що. ^{38—39} М його. ⁴⁰ М еще есть. ⁴¹ Ц після цього ремарка:
 (Иродъ). ^{42—43} М полно, баба, полно; Ц Полно Баба, полно. ⁴⁴ М Объ убитомъ.
^{45—46} М нѣчего; Ц нѣчего и. ⁴⁷ У тексті Ц після цього ремарка: (Рахиль опять
 бьетъ себя въ грудь). Хоръ поѣтъ.

[П'єснь 24-я] ¹ *.

^ Не плачь ² Рахиле ³ видя ⁴ чадо не живе ⁵ (ар. 26)

Не увядають ⁶ но процвѣтають ⁷ ^{7'} но процвѣтають ^{7''}

⁸ [Польниі крини новой святини] ⁹

¹⁰ [Къ Богу и Сыну] ¹¹ ¹² [имѣешь причину] ^B

Имѣешь причину.] ¹³

^ Твое бо пернате ¹⁴ небомъ суть ¹⁵ узяте ¹⁶ ^B

путь прошедши ¹⁷ тѣсны ¹⁸

побѣдныя ¹⁹ пѣсни ²⁰

^ поють ²¹ Царю славы ²² иже ихъ ²³ избави ²⁴ (ар. 27).

Отъ сѣтѣй ²⁵ лоящихъ [въ] ²⁶ Пагубу ²⁷ губящихъ ^{27'} ^B

²⁸ [въ] ²⁶ Пагубу ²⁷ губящихъ ^{27'} ²⁹ (ар. 27 зв.).

Рахиль ³⁰ ^B О Ироде преокаянный ³¹

Мучителю пекельный ³² ^Г

^B Какую ³³ ты въ ³⁴ дѣтяхъ нашихъ ³⁵

Вину ³⁶ обрѣтаешь ³⁷ ^Г

^B Что ³⁸ силою ³⁹ отъ сосцовъ ⁴⁰

Нашихъ ⁴¹ отриваешь ^Г ⁴²

ЯВЛЕНИЕ [10-е] ⁴³.

⁴⁴ Воинъ прогоняеть Рахиль ⁴⁵.

Воинъ ⁴⁶ ^B Ступай баба ⁴⁷ ступай

Здѣсь баловъ не точи ⁴⁸ ^Г

* Див. нотний додаток ч. 19.

A-B У тексті М кожен рядок поділено на 2.

B-Г У текстах М і Ц зведено в один рядок.

¹ М Хоръ, за сценой. № 6; Ц П'єснь 20; Г заведеного у квадратів дужки нема. ² М, Ц плачь. ³ Ц рахиле. ⁴ М Цо. ⁵ М циле; Ц цѣле. ⁶ Ц увядають. ⁷ М процвѣтають. ^{7'-7''} Г нема. ⁸⁻⁹ Г¹ Польниі крини новой святини; Ц; Вольные Крылье, новой святини: М: Вольныи крылья

Новой святини; Г нема зовсім, хоч із контексту видно, що тут є прогалина; доповнюємо її за Г¹. ¹⁰⁻¹¹ Ц Ко Богу и Сыну; М Къ Богу и сыну; Г¹ Къ Богу и Сыну; Г нема; доповнюємо за Г¹ і Ц. ¹²⁻¹³ Г¹ имѣеть причину;

М Имѣешь прычину;

Ц имѣешь причину

Имѣешь причину;

Г нема; доповнюємо за Ц. ¹⁴ Г¹, М, Ц пернате; Г пернато. ¹⁵ Г¹ есть. ¹⁶ Г¹ взяте; Г узято. ¹⁷ М прошедше; Ц прешедше. ¹⁸ Ц тѣсный; М тисный; Г¹ тисный. ¹⁹ М Побидныи; Г¹ Побидниі. ²⁰ М писны ²¹ М поють. ²² Ц Славы. ²³ М ихъ. ²⁴ М избавы. ²⁵ Г¹, Ц сѣтей; М ситей. ²⁶ Г нема. ²⁷ Г¹, М, Ц пагубу. ^{27'} М губящихъ. ²⁸⁻²⁹ Г¹ нема; Ц після цього слова ремарка: (Рахиль дерзко говоритъ Царю). ³⁰ М Рахиль, къ Ироду прямо. ³¹ М, Ц пребеззаконный. ³² М стопекельный. ³³ М, Ц Якую; ³⁴⁻³⁵ М, Ц дитяхъ. ³⁶ Ц выну. ³⁷ Ц обрѣтаешь; М обритаешь. ³⁸ М Цо. ³⁹ М смертію. ⁴⁰ М сосцевъ. ⁴¹ М нашыхъ. ⁴² Ц отриваешь. ⁴³ Г Заведеного у дужки нема; М, Ц яву поділено на дві — 10 і 11 у тексті Ц, 11-12 у тексті М. ⁴⁴⁻⁴⁵ Ц (Воинъ прогоняеть Рахиль и самъ уходитъ говоритъ); М нема. ⁴⁶ М Воинъ, вбѣгаетъ, выгоняеть Рахиль и уходитъ за нею. ⁴⁷ Ц Баба. ⁴⁸ Ц після цього ремарка: (Иродъ говоритъ самъ къ себѣ).

Иродъ ¹ ^А Увы какая ² сихъ временъ
 Вдругъ ³ сдѣлалась ⁴ перемина ^Б⁵
^В Думаль ⁶ ⁷ жить вѣчно ⁸
⁹ На противъ приходитъ и кончина ^Г¹⁰ (ар. 28)
^А Однакожъ ¹⁰ ¹² еще со смертію ¹³
¹¹ Воеватся буду. ¹⁵ ^Б
¹⁶ Уйти же неприлично отъ сюду ¹⁷
^А ¹⁸ Храбрые вои мои! ¹⁹ Станте ²⁰
 Станите ²⁰ у порога ^Б
^А Да ²¹ ²² неубѣжить смерть ²³
 Ловите ²⁴ яко мога. ^Б

²⁵ (: Воины становятся у порога) ²⁶

²⁷ Воинъ 1-й Мы готовы защищать
 И за Царя животъ свой потерять
 Воинъ 1-й Держи братъ покрѣпче двери
 Держи, а то как сюда нагрянетъ.
 Воинъ 2 А развѣ ты ея боишся
 Воинъ 1-й Данѣтъ да какъ то неловко
 въ глаза смотрѣтъ курносой
 Воинъ 2 Я знаю что ты не устршимъ
 И удивляюсь что въ передъ меня
 Ходу поспѣшилъ.
 Воинъ 1-й Молчи молчи что то она Царю
 говорить. ²⁸ (ар. 28 зв.).

А—Б У текстах М і Ц зведено в один рядок.

В—Г У текстѣ М зведено в один рядок.

¹ М Иродъ, тихо, самъ съ собой. ² М кая. ³ М нема. ⁴ М, Ц здѣлалась.
⁵ Ц перемина! М премина; Г¹ перемина. ⁶ М Думавшу мни. ^{7—8} М вѣчно жить.
^{9—10} Ц На противъ того приближается и кончина!

М брызаться кончына.

¹¹ М Однакъ-же. ^{12—13} Ц еще съ Смертію; М я съ смертію.

^{14—15} М сражаться буду.

Громко.

Ц Сражаться буду.

(Громко говоритъ)

^{16—17} М, Ц нема. ^{18—19} Ц Вѣрные мои вои; М Вои вирныи мои! ²⁰ М, Ц нема; Г це слово
 дописано позніше. ²⁰ Ц Станьте; М станьте ²¹ М И да. ^{22—23} Ц не убѣжить Смерть;
 М смерть не убижить. ²⁴ М, Ц ловить.

^{26—28} Ц Явленіе 11.

(Воины молча становятся у порога. (sic!).

(Хоръ.)

М Явленіе двѣнадцатое.

Воины, входятъ толпой во всѣ двери, и становятся у пороговъ.

^{27—28} М, Ц нема.

Пѣснь [25-я]¹

Туть смерть выходыть² рече³ къ нему вину⁴
 почто дерзнувъ пролить⁵ кровь неповинну⁶
 За ню же реку стяжуть⁷ твою душу
 и пригласи (ар. 29) ти⁸ други своя⁹ мушу
 О Ироде преокаянный* (ар. 29 зв.).

ЯВЛЕНИЕ [11-е]¹⁰.

¹¹ *Выходитъ смерть*
А воины увидѣвши смерть
*убѣгаютъ.*¹²

Смерть¹³ А Что¹⁴ ты Ироде не сытый¹⁵
 По что¹⁶ сіе^{16'} болтаешь¹⁷ В
 А¹⁸ Меня убити¹⁹
²⁰ Своимъ воинамъ²¹ повелѣваешь^{В 22}
 А²³ Я въ помощь призову
 И своего брата^{В 24}
 Изъ пропасти²⁵ ада²⁶
²⁷ Будешь будешь знать²⁸
²⁹ Какъ убивать
 Неповинныя³¹ чада.³⁰ (ар. 30).
 А Выйды³² брате³³
 Друже любезный³⁴ В
 Вкорѣ³⁵ пособити³⁶ В
 А Кровопійца³⁷ Ирода
 Отъ³⁸ земли сія³⁹ истребити⁴⁰ В

* Див. нотний додаток ч. 20.

А-В У тексті Щ зведено в один рядок.

А В У тексті М зведено в один рядок.

¹ Щ Пѣснь 21; М Хоръ. за сценою. № 8; Г нумерації нема. ² Щ виходить.
³ М, Щ речеть. ⁴ М вину. ⁵ М пролить. ⁶ Щ не повинну?; М неповинну? ⁷ М стяжу.
⁸ М пригласити; Щ прегласити. ⁹ М свои. ¹⁰ Г нумерації нема; Щ 12; М „тринадцатое“. ^{11—12} М Смерть входитъ, воины, испуганные убѣгать; Щ (Воины увидя Смерть отъ страху убѣгаютъ; а она обратясь къ Ироду говорить). ¹³ М нема.
¹⁴ М Що. ¹⁵ Щ неситый. ¹⁶ М Почто; Щ почто. ^{16'} М се. ¹⁷ Щ болтаешь.
^{18—19} М И мене убиты. ^{20—21} Щ воямъ своимъ; М Воямъ. ²² Щ повелѣваешь!; М повелываешь? ^{23—24} М нема. ²⁴ Щ Брата. ²⁵ Щ Пропасти; М пропасти. ²⁶ Щ Ада.
^{27—28} Щ Будешь ты знать; М Будешь ты знаты. ^{29—30} М Неповинны чада/ Якъ убиваты.
³¹ Щ Не повинные. ³² Щ Выйди. ³³ Щ Брате. ³⁴ М нема. ³⁵ М Мени. ³⁶ М пособиты.
³⁷ М Кровопійцю. ^{38—39} Щ зели (sic!) сея; М земли. ⁴⁰ Щ истребити; М стрѣбиты

ЯВЛЕНИЕ [12-е]¹.Чортъ²

Чортъ³ 4 Гу: гу: гу: гу: гу.⁵
 Почто⁶ другиня⁷
 Требуеши⁸ на пораду
 Тотъ часъ⁹ умерщвлю
 И¹⁰ препоручу аду¹¹. (ар. 30 зв.)
 ^ А покуда ты Ироде¹²
 Будешь¹³ спорится¹⁴
 Съ¹⁵ моею сестрою^Б
 ^ Развѣ^{15'} ты нехочешь¹⁶
 Брататься со¹⁷ мною^{Б 18}
 ^ Подыми¹⁹ сестра²⁰ косу
 21 И ударь²² его²³ во²⁴ главу^Б
 ^ Пущай²⁵ 26 будетъ знать²⁷
 28 Нашу по всюду доржаву^{Б 29}

(: Отходить :)³⁰.

Иродъ³¹ Что³² мя словеси стращаешь³³

Смерть³⁴ Развѣ³⁵ ты меня³⁶ и до днесь не знаешь?³⁷

А—В У текстах М і Щ зведено в один рядок.

¹ Г нумерації нема; Щ 13; М матеріал цієї яви поділено між 14, 15, і 16 явами.
² Щ (Сатана являється съ приказомъ).

М „Сперва подъ поломъ, а потомъ за сценой все громче и громче, басомъ, слышно
 Гупъ, гупъ, гупъ, гупъ, гупъ.
 Потомъ входитъ чортъ, и продолжаетъ: гупъ, гупъ. ³ Щ Сатана; М Чортъ, къ смерти.
^{4—5} М, Щ нема. ⁶ М Почтосъ. ⁷ Щ Дригиня; М моя другиня. ⁸ Щ требуеш; М зовешъ.
⁹ Щ Тот-часъ; М Тотчасъ. ¹⁰ М й. ¹¹ Щ Аду; після цього слова ремарка: (Обратись
 къ Ироду); у тексті М цю ремарку зредаговано так: „Къ Ироду“. ¹² Щ Ироде несытый;
 М несытый Ироде. ¹³ Г Не будешь; М будешь; Щ будешь. ¹⁴ Щ спориться; М спориться.
¹⁵ М зъ. ^{15'} М Разви. ¹⁶ Щ не хочешь; М не хочешь. ¹⁷ М зо. ¹⁸ Після цього у тексті Щ
 ремарка: (Къ Смерти говорить); у тексті М цю ремарку зредаговано так: „Къ смерти“.
¹⁹ Щ Подними; М Поднымы. ²⁰ М сестро. ^{21—22} М вдарь; Щ и вдарь. ²³ Щ Его;
 М його; ²⁴ Щ въ. ²⁵ М Щобъ. ^{26—27} Щ знать будутъ; М знали. ^{28—29} Щ повсюду
 нашу Державу; М повсюду нашу державу.

³⁰ Щ (Уходить)

(Иродъ поднялся съ трона смѣло говорить).

М Уходить.

Явление пятнадцатое.

Иродъ привстаєтъ; отъ страху рѣшился на смѣлость, и дячковскимъ голо-
 сомъ кричить на смерть.

³¹ М нема. ³² М Што. ³³ М, Щ стращаеши?; Щ після цього слова з нового рядка
 ремарка: (Смерть). ³⁴ М Смерть, тѣмъ же голосомъ. ³⁵ М Разви. ³⁶ М мене. ³⁷ М не
 знаеши?; Щ не знаешь? (Иродъ).

Иродъ Азъ есьмъ¹ богатъ и славенъ
И нѣсть² мнѣ никто³ въ силѣ равенъ⁵. (ар. 31).

Смерть^А Безъ умне⁶ всего⁷ свита⁸
Я сильнѣ⁹ нахожуся
¹⁰И отъ начала¹¹ вѣка¹²
Ни кому¹³ не клонюся
Азъ есьмъ¹⁴ Монархия¹⁵
Всего¹⁶ свита¹⁷ пани¹⁸
¹⁹Я Царствую²⁰
На всякія²¹ страны
²²Царіе и князіе²³
Подъ²⁴ властію²⁵ моею
Всѣхъ²⁶ Васъ²⁷ высѣку²⁸
Косою своею^В
²⁹(: Сѣчетъ Ирода и отходитъ :) ³⁰(ар. 31 зв.).

А-В У текстах М і Щ кожні два рядки зведено в один.

¹ М есмь. ²⁻³ М никто мнѣ. ⁴⁻⁵ М, Щ равенъ; після цього у тексті Щ:

Смерть. Слава и богатство преидуть
А тѣло твое червы сѣдятъ.
Ты незнаешь?
Что сей косы довольно одного вмаху
И мертвый уже человекъ бываетъ отъ Страху.

(Иродъ съ усмѣшкою говорить).

Иродъ. Коси ты Баба траву своею косою
И не тебѣ такой Машкарѣ
Спориться со мною!
Я могуществомъ и силою своею
Заставлю тебя покориться.

(Смерть говорить) і далі, як у Г, тільки до слова „Машкара“ така примітка під рядками: „Машкара, безобразная Маска“.

Аналогічна сценка є і в тексті М:

Смерть. Слава и богатство преидуть!
Сей косы довольно вмаху,
И мертвъ ужъ человекъ отъ страху.

Иродъ. Косы ты, баба, траву своей косою,
Не тебѣ, машкаро, спориться зо мною!
Я могуществомъ и сылою
Заставлю тебе покориться, і далі, як у Г.

⁶ М, Щ Безумне! ⁷ М всеіго. ⁸ Щ свѣта. ⁹ М сильній. ¹⁰⁻¹¹ М Изначала.
¹² М вика. ¹³ М, Щ никому. ¹⁴ Щ есьмъ; М есмь. ¹⁵ Щ Монархия; М монархия.
¹⁶ М всеіго. ¹⁷ Щ Свѣта; М свита. ¹⁸ Щ Пани. ¹⁹⁻²⁰ Щ Я царица; М Я царьца суца.
²¹ М всякыи. ²²⁻²³ Щ Царіе и Князы; М Князіе и царіе. ²⁴ М пидъ. ²⁵ М властію.
²⁶ М Усикъ; Г Всѣхъ. ²⁷ М васъ. ²⁸ М Я посѣчу. ²⁹⁻³⁰ Щ (Смерть рубить Ирода и Уходитъ; а Иродъ павъ на землю долго трепещеть. Хоръ поетъ 22 пѣснь);

М Даетъ ударъ косы по Ироду, тотъ падаеть, и долго трепещеть; смерть/уходитъ; після цієї ремарки в тексті М починається 16 ява.

Пѣснь [26-я] ¹.

Дерзай отъ смерти ² посѣченъ косою
 да идетъ во адъ ³ и живетъ съ тобою
⁴ и будетъ ⁵ тамо ⁶ всегда (ар. 32) пребываетъ ⁷
⁸ и безъ конца непрестанно ⁹* (ар. 32 зв.).

ЯВЛЕНИЕ [13-е]. ¹⁰¹¹ Чортъ беретъ и несётъ Ирода ¹²

Чортъ ¹³ ^А Друже мій ¹⁴ вірний ¹⁵
 Друже прелюбезный ¹⁶ ^Б
^А Долго ¹⁷ ожидалъ ¹⁸ ¹⁹ я тебя ²⁰
 Въ глубочайшей ²¹ безднѣ ²² ^Б
^А Отъ такъ берутъ ²³
^{23'} А отъ такъ ²⁴ несуть ^Б ²⁵
 Роскошныкивъ ²⁶ ²⁷ сего свѣта ²⁸
 По неже ²⁹ ³⁰ они немогутъ отдать ³¹
 Передъ ³² Богомъ отвѣта ³³

³⁴ Чортъ несеть Ирода
 и отходитъ ³⁵. (ар. 33).

* Див. нотний додаток ч. 21.

А—В У текстах М і Ц зведено в один рядок.

¹ Г нумерації нема; Ц (Хоръ) Пѣснь 22.

М Явленіе шестнадцатое.

Хоръ, за сценою поеть въ то время, какъ Иродъ все еще в конвульсіяхъ. № 8.
² Ц Смерти. ³ Ц Адъ. ^{4—5} М Ты будешь; Ц Ты будешь. ⁶ Г¹ тамъ. ⁷ Ц пребы-
 вати; М пребывати.

^{8—9} М О, Ироде преокаянный!

Сперва подъ сценою, потомъ за сценою слышно опять:

Гупъ, гупъ, гупъ.

¹⁰ Г 5, причому цифру 5 писано олівцем; Ц 14; М „семнадцатое“. ^{11—12} Ц (Са-
 тана уноситъ Ирода Говоритъ слѣдующее); М „Чортъ, входитъ, хватаетъ въ объятія Ирода
 и басомъ, отрывисто, протяжно говоритъ.

¹³ Ц Сатана. ¹⁴ Ц мой. ¹⁵ Ц вірный; М вирный. ¹⁶ Ц Прелюбезный. ¹⁷ М, Г¹ Довго.
¹⁸ М, Г¹ ждавъ. ^{19—20} Ц тебя я; М, Г¹ я тебе. ²¹ Г¹ Глубочайшій; М глмбочайшей.
²² Ц Безднѣ; Г¹ бездні; М бездни.

(Еще громче и скороговоркой). ²³ Ц берутъ. ^{23'—24} М, Ц отъ
 такъ; Г¹ а такъ. ²⁵ Ц несуть! ²⁶ Ц Роскошниковъ; М Роскошныкивъ. ^{27—28} Ц сего
 свѣта!; М свѣта! ²⁹ Ц, М Понеже.

^{30—31} Ц Они не могутъ отъ дать;

М дать не могутъ;

Г¹ вони не могутъ отдать.

³² М, Ц Предъ. ³³ Ц отвѣта; М одвита; Г¹ одвіта. ^{34—35} М нема; Ц (Уходитъ).

Пѣснь [27-я] ¹.

Не вѣдалъ ² же онъ ³ ⁴ что вже истребится ⁵
⁶ все царство его ⁷ въ конецъ разорится ⁸
 Заслуга его ⁹ знатна (ар. 34) всѣмъ ¹⁰ и явна
 За тожъ ¹¹ пекельна бездна изготованна
 О Ироде преокаянный * ¹²

¹³ *Конецъ 1-му Дѣйствию* ¹⁴ (ар. 34 зв.).

ДѢЙСТВІЕ 2-е ¹⁵

ЯВЛЕНИЕ 1-е.

¹⁶ *Дидъ и баба идуть и кашляють* ¹⁷

Дидъ ¹⁸ ¹⁹ Отъ теперь ²⁰ же ²¹ ²² и мы бабусенько дождалыся ²³
 Якъ Ирода ²⁴ на світи ²⁵ не стало
²⁶ Теперь моя молодычко
 Потанцюймо хоть мало ²⁷

Баба ²⁸ И гледы жъ лышь ²⁹ сучій диду ³⁰
 А ³¹ Що бъ ³² нашіи ³¹ танци ³⁵
 Да не ввели насъ въ ³⁶ лыхо ³²
³⁷ Дебъ забралыся ³⁸ въ ³⁹ тисный ⁴⁰ кутокъ ⁴¹
⁴² Да илы бъ хлибъ соби тыхо ⁴³. (ар. 35).

* Див. нотний додаток ч. 22.

А—Б У тексті Щ в один рядок.

¹ Г нумерації нема; Щ (Хоръ) Пѣснь 23; М Хоръ, за сценою. № 8. ² Г¹ видавъ;
 М видавъ. ³ Щ Онъ; Г¹ вінъ.

^{4—5} Г¹ Що вже истребится;

Щ Что истребится;

М що истребится.

^{6—7} Г¹ И царство его;

Щ И царство Его;

М И царство його. ⁸ Щ разорится!; М разорыться. ⁹ М його; Щ Его.
¹⁰ Г¹ всімъ; М всимъ. ¹¹ Г¹ Те-жъ; М то-й. ¹² Щ Преокаянный. ^{13—14} Щ Конецъ
 1-го Дѣйствія; М Занавѣсъ опускается.

¹⁵ Щ II-е Дѣйствіе;

М Часть вторая. Дѣйствующія лица въ своихъ національныхъ костюмахъ; дѣй-
 ствіе второе въ нижнемъ этажѣ. ^{16—17} Щ (Дѣдъ съ Бабой говорятъ); М Дидъ и баба.
¹⁸ Щ Дѣдъ. ^{19—20} Щ О теперь; М Отъ теперь. ²¹ М нема, ^{22—23} Щ и мы дождалы;
 М и намъ припало. ^{24—25} М вже; Щ нема.

^{26—27} Щ потанцюймо-жъ моя молодычко

Хоть мало.

(Баба сердито говоритъ)

М Потанцюймо-жъ, молодычко,

Мій ружевиі квитъ, хоть мало.

^{28—29} Щ И гляды лышь ты М Гляды лышень. ³⁰ Щ Диду. ^{31—32} М Щобъ не
 ввели танци въ лыхо. ³³ Щ Щобъ, ³⁴ Щ наші. ³⁵ Щ танци ³⁶ Щ у. ^{37—38} Щ А дебъ
 забралыся; М Забралыся бы. ³⁹ М, Щ у. ⁴⁰ М, Щ тисный. ⁴¹ М, Щ кутъ; ^{42—43} Щ Да
 илыбъ соби хлибъ тыхо; М Да хлибъ соби илы-бъ тыхо; після цихъ слівъ у тексті Щ ре-
 марка: (Дѣдъ съ досады говоритъ).

Дидь ¹ Да що ты мыні ² бовтаешь ³
 Чого и сама незнаешь ⁴
⁵ Ты мыні річъ
 Лышню кажешь ⁶
⁷ Тыбъ сказала пійты ⁸
⁹ Підъ черешню вышню ¹⁰
¹¹ Тамъ намъ заспівають
 Хорошую пісню ¹² (ар. 35 зв.).

Пісн я ¹³

Ой пидъ вышнею ¹⁴ пидъ черешнею ¹⁵
^А Стоявъ старый ¹⁶ з ¹⁷ молодою
 Якъ изъ ягодою. ¹⁸ Б (ар. 36)*
 И просылася и молылася
^А Пусты ¹⁹ мене старый диду ²⁰
²¹ На улыцю погулять ²² Б
^В ²³ Ой я ²⁴ самъ непійду ²⁵
 И тебе не пушу
^А ²⁶ Хочешь мене старенького
 Дай ²⁷ покинуты ^Б ²⁷
²⁸ Ой некидай ²⁹ мене
³⁰ Моя бабусенько ³¹
^А На чужій ³² сторони
 При ³³ лыхій години ^Б ³⁴
 Куплю тобі хатку
 И шей ³⁵ синожатку ³⁶ Г

* Див. нотний додаток ч. 23.

^{А-Б} У тексті М ці рядки повторюються: проти них стоїть bis. ^{В-Г} У текстах М і Щ инший розподіл між рядками, а саме: 1—2 Г = 1 М, Щ; 3—4 Г = 2—3 М = 2 Щ; 5—6 Г = 4 М = 3 Щ; 7—8 Г = 5—6 М = 4 Щ; 9—10 Г = 7 М = 5 Щ,

¹ Щ Дѣдъ. ² М, Щ мени. ³ Щ бовтаешь. ⁴ Щ незнаешь; М не знаешь.

⁵⁻⁶ Щ Ты говорышь річъ лышню;

М Ты говорышь річъ сю лышню.

⁷⁻⁸ Щ Ябъ то сказавъ питы; М А я-бъ тобі сказаль пійты; ⁹⁻¹⁰ Щ Пидъ черешню Вышню; М Пидъ черешеньку, пидъ вышню. ¹¹⁻¹² Щ, М нема зовсім. ¹³ Щ (Хоръ поєть — Дѣдъ съ Бабой танцують); слово: „Пѣсня“ написано ліворуч; М Хоръ, поєть. № 1.

Дѣдъ съ бабою танцують. ¹⁴ Щ Вышнею; М вышенькою. ¹⁵ Щ Черешнею; М черешенькою. ¹⁶ Щ Старый. ¹⁷ Г¹, М, Щ зъ. ¹⁸ Г¹ ягодкою. ¹⁹ Г¹ Пусти жъ. ²⁰ Щ Диду. ²¹⁻²² Щ Погуляты пиду. ²³⁻²⁴ Г¹ Я и; М Ой и. ²⁵ Щ не пиду; М не пийду; Г¹ не пиду.

²⁶⁻²⁷ Г¹ Бо ты жъ мене старенького

Да й покинешь на біду.

²⁸ Щ Хочешь. ²⁷ М Да. ²⁹⁻³⁴ Г¹ нема. ²⁹ М, Щ не кидай. ³⁰⁻³¹ М бабусенько моя. ³² М чужой. ³³ М Пры. ³⁵ Щ ище; М ище й. ³⁶ Щ сина жатку.

^А И ставокъ и млынокъ ¹

² И вышневыи ³ садокъ. ^Б ⁴ (ар. 36 зв.).

ЯВЛЕНИЕ 2-е.

⁵ Солдаты проганяетъ дида
и бабу и говоритъ. ⁶

Солдаты ⁷ Кой Васъ ⁸ чортъ ⁹ здѣсь ¹⁰ развеселилъ ¹¹
Вѣдь ¹² ¹³ тотъ часъ ¹⁴ поташу ¹⁵ къ офицеру ¹⁶
Чтобъ ¹⁷ Вы знали Христіанскую ¹⁸ вѣру ¹⁹
²⁰ (Обращаясь къ зрителямъ), ²¹
^В А здравствуйте ²² Господа! ²³
²⁴ Не было ли здѣсь
Служивыхъ Солдаты? ²⁵
^{25'} Съ ними бы ²⁶ время ²⁷
Провести ²⁸ я радъ.
Но какъ оныхъ ²⁹ нѣтъ
³⁰ То прошу принять
Отъ меня при вѣтъ. ³¹ Г (ар. 37).

А—Б У тексті М ці рядки повторюються, на ознаку чого праворуч проти них поставлено „bis“; у тексті Ц їх злито в один рядок.

В—Г У текстах М і Ц інший розподіл матеріалу між рядками, а саме: 1 Г=1 М, Ц; 2, 3 Г=2 М, Ц; 4—5 Г=3 М, Ц; 6 Г=4 М, Ц; 7—8 Г=5 М, Ц.

¹ Ц мленокъ. ^{2—3} Ц дай Вышневынкій; М И вышневынкій.

⁴ Ц Садокъ.

Ой не хочу хатки Ани сина жатки
Ни ставка, ни мленка, ни вышневаго Садка.

М садокъ.

Ой не хочу хатки, а ни синожатки,
Ни ставка-â ни млинка-â } bis
Ни вышневаго садка,
Ой ты старый: хахи, хахи!
А я млада: хихи, хихи!

Дидт. Да годи-жь, годи-жь, годи-жь бо вже!

Кланяются публикъ и уходятъ, съ перепугу, увидя солдата, который имъ кричитъ: кой чортъ васъ здѣсь развеселилъ и проч.

^{5—6} Ц (Солдаты пугаетъ Д. и Бабу, кои уходятъ); у тексті М ремарку цю зредаговано трохи иначе і вміщено в кінець 1-ої яви (див. примітку 4). ⁷ М Солдаты, на дида и бабу. ⁸ М Васъ. ⁹ Ц Чертъ. ¹⁰ Ц сдѣсь. ¹¹ М разносилъ? ¹² Ц Вить. ^{13—14} М тотчасъ; Ц тот-часъ. ¹⁵ М паташу. ¹⁶ Ц Офицеру; М ахфицеру. ¹⁷ М Штабъ; ¹⁸ Ц Христіанскую; М крестіянску. ¹⁹ Ц Вѣру. ^{20—21} М Къ зрителямъ; Ц (Обращается къ зрителямъ). ²² М здравствуйте. ²³ М честныи гаспада!

^{24—25} Ц не былоль сдѣсь служивыхъ Солдаты?

М Не булоль тутечки здѣсь саадаты?

^{25'}—²⁶ Ц Съ ними бъ; М съ ними. ²⁷ М времечко. ²⁸ М правести. ²⁹ М оныхъ здѣсечка тутъ. ^{30—31} Ц То пріимите мой привѣтъ.

(Говоритъ Рѣчь).

М То примить, гаспада, мой привѣтъ.

Рѣчь.

Я Солдаты простой¹ не Богословъ
²И незнаю^{2''} красныхъ словъ.
 А² Хотя жъ я³.
 Отечеству защита⁴
 Затожъ⁵ спина у⁶ меня
⁷Всегда избита⁸
⁹На Парнасъ же я
 Летать не умъю¹⁰
 А¹¹ говорю¹² я¹³
 Что¹⁴ разумъю
¹⁵Къ удивленію нынче вездѣ
 Всѣ люди веселятся¹⁶
 Да и¹⁷ подлинно¹⁸ ¹⁹какъ такому
 Великому событію не удивляются²⁰
²¹Христось Спаситель
 Отъ дѣвы²² родился²³
 А²⁴ горделивый Иродъ²⁵
²⁶Сильно смутился²⁷ Б (ар. 37 зв.).
 В²⁸ Боясь Царства
 И короны³⁰ лишится²⁹
 Вздумалъ³¹ ³²невинной
 Дѣтской кровью³³ омытся³⁴
^{34'}Полагая въ томъ числѣ
 Убить и Богочеловѣка³⁵
 Который во³⁶ искупители³⁷
 Назначенъ прежде³⁸ вѣка.³⁹
 Крикъ шумъ⁴⁰
 По всѣмъ⁴¹ Царствѣ тревога^{34''} Г

А-Б У текстах М і Щ кожни два рядки зведено в один. В-Г У текстах М і Щ инший розподіл матеріалу між рядками, а саме: 1-2 Г=1 М, Щ; 3-4 Г=2 М, Щ; 5-6 Г=3 Щ; 7-8 Г=4 Щ; 9-10 Г=5 Щ. Рядків 5-10 у тексті М нема зовсім.

¹ М прастой. ^{2'}-^{2''} М не знаю. ²⁻³ М, Щ Хотя я. ⁴ М суть защита; Щ есть защита. ⁵ Щ За тожъ; М Да. ⁶ М, Щ въ. ⁷⁻⁸ М избита.

⁹⁻¹⁰ Щ На парнасъ (sic) лѣтать я не умъю;

М Читать и писать не умъю.

¹¹ Щ Но. ¹² М гавару. ¹³ М, Щ нема. ¹⁴ М шго.

¹⁶⁻¹⁸ Щ Къ удивленію, нынче всѣ люди веселятся!;

М Ноньча люди веселятся.

¹⁷ М й. ¹⁸ Щ подленно; М подлина.

¹⁹⁻²⁰ Щ такому великому собитію, какъ не удивляются;

М какъ не удивляются.

²¹⁻²³ М Христось въ вертепѣ родился. ²² Щ Дѣвы.

²⁴⁻²⁵ Щ Горделивый Иродъ;

М Иродъ океанный.

²⁶⁻²⁷ Щ возмутился; М сказался. ²⁸⁻²⁹ М Боясь царства лишится; ²⁹ Щ лишится. ³⁰ Щ Короны; ³¹ Г въдумалъ; М, Щ Вздумалъ; виправляемо очевидну помилку переписувача. ³²⁻³³ Щ Дѣтской невинной кровью; М дѣтской кровью. ³⁴ Щ омытся; М омытъся. ^{34'}-^{34''} М нема. ³⁵ Г Бога человѣка. ³⁶ Щ въ. ³⁷ Щ Искупители.

³⁵ Щ еще прежде! ³⁹ Щ Вѣка! ⁴⁰ Щ Шумъ. ⁴¹ Щ всемъ.

^А ¹ Кровь невинныхъ дѣтей ²
 И слёзы матерей
 Ручьями текутъ ³ до Бога
⁴ Но провидѣніе ⁵
 Младенца спасаетъ
 Его старый Іосифъ
 Въ пути сберегаетъ (ар. 38)
 Но ⁶ какъ видно ⁷, ⁸ то не много
 И Іосифъ ⁹ иструсиль ¹⁰
 Что безъ ¹¹ вѣсти
 Барабана поспѣшилъ. ^Б
^В Затожъ ¹² ¹³ и Иродушкѣ ¹⁴
¹⁵ Пришлось терпѣть ¹⁶ жестоко
 Какъ ¹⁷ тащили его Черти ¹⁸
¹⁹ Во адъ ²⁰ глубоко.
 Какову ю вѣсть ²¹ ²² Вамъ
 Господа ²³ сообщаю
 И Васъ ²⁴ съ рождествомъ
 Христовымъ ²⁵ поздравляю ^Г

ЯВЛЕНИЕ 3-е.

Красавица ²⁶

²⁷ Солдаты А! Здравствуйте Дарія Ивановна

Красавица. Здравствуйте здравствуйте

Иванъ Петровичъ! ²⁸

²⁹ (Цѣлуются и танцуютъ) * ³⁰ (ар. 38 зв.).

³¹ За Вертепомъ стучитъ барабанъ ³².

* Далі йдуть ноти (див. нотний додаток ч. 24).

А-Б У тексті Ш інший розподіл матеріалу між рядками, а саме: 1—2 Г=1 Ш; 3 Г=2 Ш; 4—5 Г=3 Ш; 6—7 Г=4 Ш; у тексті М цих рядків нема зовсім. В-Г У текстах М і Ш кожні два рядки зведено в один.

^{1—2} Ш Невинныхъ кровь дѣтей. ³ Ш текли. ^{4—5} Ш Провидѣніе. ^{6—7} Ш видно. ^{8—9} Ш немножко то Іосифъ. ¹⁰ Ш изъ трусиль. ¹¹ Ш и безъ. ¹² М За то; Ш Однакожъ за то. ^{13—14} М Иродушкѣ; Ш Иродушки. ^{15—16} Ш пришло; М пришло. ^{17—18} Ш тащили Его черти; М черти тащили. ^{19—20} Ш въ Адъ; М въ адъ его. ²¹ Ш Вѣсть. ^{22—23} Ш Господа; М вамъ ста. ^{24—25} Ш, М Христовымъ Рождествомъ. ²⁶ Ш (Входить Красавица и Солдаты Говорить):

М Солдаты и Дарья Ивановна.

^{27—28} Ш Солдаты. А!—Дарія ^а Ивановна, Каково ^б живѣте! ^с

(Красавица) ^д.

Красавица. ^е Скучаю за Вами ^г И. П. ^ж

(Солдаты) ^д

Солдаты. Благодарю Васъ ^и за память;

М=Ш з такими варіантами: ^а Дарья; ^б каково; ^с живете? ^д нема; ^е Дарья Иавовна; ^г вами; ^ж Ігнатій Парамоновичъ; ^и васъ. ^{29—30—31—32} Г між ^{29—30} і ^{31—32} ще 4 рядки нот; у тексті Ш ці дві ремарки зведено в одну: (Цалуєть. Скрипка граєть № 2. Они танцуютъ. Потомъ Слышенъ Барабанъ, и Солдаты говорятъ); так само і в М: „Цалуются, скрипки играютъ камарицкую, танцы, вдругъ слышенъ барабанъ, № 2“.

Солдаты А¹ Дарія Ивановна² прощайте³
 Барабанъ слыхатъ^{4'}
 Пора въ походъ⁵ выступатъ⁶

Красавица⁸ Прощайте Иванъ Петровичъ
 Увидимся когда?

Солдаты¹¹ Къ сожалѣнію прощай на всегда¹⁰ (ар. 39).

ЯВЛЕНИЕ 4-е¹² Гусарь¹³.

Гусарь¹⁴ Терентень басомъ¹⁵ маленька баса¹⁷
 и велка¹⁸ баса¹⁷ моя²⁰ поле²¹ моя вода мое
 блато²² мое²³ въ блатъ²⁴ мое²⁵ й све²⁶

ЯВЛЕНИЕ 5-е²⁸ Мажарка²⁹.

Гусарь³⁰ А! Здравствуйте³¹ Мажарка³²

(: Цѣлуются танцуютъ и поютъ
 вмѣстѣ съ музыкою)^{24*}

Гусарь³⁵ коня наповавъ³⁶ Дзюба³⁷ воду брала

Гусарь³⁵ писни³⁸ заспивавъ³⁹ Дзюба³⁷ заплакала⁴⁰ (ар. 39 зв.)

*) Далі йдуть ноти; див. нотний додаток ч. 25.

¹ М, Щ Ахъ. ^{2—3} Щ Дарія И.; М Дарья Ивановна. ⁴ М, Щ нема. ^{4'} Щ слыхатъ.

⁵ М Мнѣ треба; Мнѣ время. ⁶ Щ Походъ. ⁷ М ступатъ;

Щ ступатъ.

(Красавица).

⁸ М Дарья Ивановна, цалуєть его. ^{9—10} М Прощайте, Игнатій Парамоновичъ.

Щ Прости, прости!.. (Уходить).

¹¹ М, Щ нема. ¹² У текстах М і Щ яви 4 і наступну 5 об'єднано в одну 7 і вміщено після сценок з циганом. циганкою і циганчам, що йдуть у цих текстах явами 4, 5 і 6. ¹³ Щ (Венгерскій Гусарь). ¹⁴ М Венгерецъ въ гусарскомъ платьи. ^{15—16} Щ Терентен-Басса; М Терентенбасса. ¹⁷ Щ Басса; М басса. ¹⁸ М нема. ¹⁹ М велыка; Г¹ велко. ²⁰ М мой. ²¹ Г¹, М, Щ поля. ²² Щ Блато. ^{23—24} Г въ влатъ; Г¹ злато; М въ блати; Щ въ Блатъ. ^{25—26} Г й цве; Г¹, М. Щ све. ^{27—28} М, Щ нема. ²⁹ Щ (Говорить къ Мажаркѣ); М Входить мадырка. ³⁰ М нема. ³¹ Щ здравствуй; М здравствуй. ³² М мадырко!

^{33—34} Щ (Цалуются. Скрипка Игр. № 4. Танц. и поютъ);

М Цалуются. Скрипка № 4 Поютъ и танцуютъ.

³⁵ М, Щ Гусарь. ³⁶ Щ наповамъ (sic). ³⁷ Щ Зюба. ³⁸ Щ писню; М писню;

Г¹ писню. ³⁹ Щ за спивавъ. ⁴⁰ Щ зюба.

⁴⁰ Щ за плакала. (Потомъ уходитъ);

М заплакала.

Не плачь, Дзюбо, моя любо, доки я зъ тобою.

Якъ поиду я одъ тебе, заплачешъ за мною.

Ой хто любить печерыци, а я люблю губы,

Ой хто любить молодыци, я горнусь до Дзюбы.

Цалуются и уходитъ.

ЯВЛЕНІЕ 6-е ¹² Циганъ на конь ³

Циганъ ¹ А ⁵ Дѣги! дѣги! ⁶
 Забувь батю ⁷ дуги ⁸ В
 На шлявь дарыдаты ⁹
 Бо йду ¹⁰ съ праздникомъ поздоровляты ¹¹
¹² Шурхай, бурхай кичкарай
 Сырже мырже дрыкъ
 Маренурхъ ромкоже
 На лито же карасѣ на писъ
 Тардаты навось камбре ¹³
 А ¹⁴ Гей криця ¹⁵ не лошиця ¹⁶
 Кремень ¹⁷ не кобыла ¹⁸ В
 А Якъ бижить ^{17'}
¹⁸ То ажъ ¹⁹ дрижить ²⁰
 Як упаде ²¹
 Той ²² лежить ²³ В (ар. 40)

[Кобыла съ розмаху подаеть, и Циганъ Лицемъ въ снѣгъ.] ²³

В Птьху! ²⁴ Побылабъ ²⁵ тебе
²⁶ Несчастлива година ²⁷
 Пре, пре, пре каторжного ^{27'}
²⁸ Ты батька ²⁹ скотына
 Щобъ тоби
³⁰ Ни стріло ни брило ³¹
 Щобъ тебе
³² И на світи ^{32'} не було
³³ Одынъ однимъ ³⁴
 Зубъ держався ³⁵ Г
 Дай ³⁵ той теперь

А—В У текстах М і Щ зведено в один рядок.

В—Г У текстах М, Щ, Г¹ кожні два рядки зведено в один.

¹ М. Щ 4; ^{2—3} М Цыганъ на конѣ.

Монологъ. ⁴ М нема. ^{5—6} Г¹ Діги, діги; М Дягы, дягы.

⁷ Г¹ батько; Щ Батю; ⁸ Щ, М дуги! ⁹ Щ да, ри, да, ти.

^{10—11} Щ праздникомъ. проз-дав-ля-ти.

(Циганъ выхваляеть доброту своего коня). М проздра-вля-ты. Къ зрителямъ.

¹¹ Г¹ поздравляти.

^{12—13} М, Щ нема. ^{14—15} Щ Криця; М Крыцг. ¹⁶ М лошыця. ¹⁷ Г¹ Кремень. ^{17'} Щ бѣ-
 жить; М бижыть; Г¹ біжить; ^{18—19} Г¹, М ажъ; Щ дажъ. ²⁰ Г¹ дрижить; М дрыжыть.

²¹ М, Г¹ впаде; Щ въ паде. ²² Г¹, М то й; Щ дой. ²³ М Кобыла падаеть, а съ нею
 и цыганъ въ снѣгъ; Г нема, але порівняй переказ Галагана: „При этомъ кобыла па-
 даеть и цыганъ летить на землю“ (стор. 18).

²⁴ Г¹, М, Щ Пху! ²⁵ Щ побылабъ; М побыла-бъ ^{26—27} Г¹ нещаслива година;
 Щ лыхай, да нещаслива година!; М лихая да нещаслыва година! ^{27'} М, Щ Пре пре
 пре каторжного. ^{28—29} М батька. ^{30—31} Щ ни стріло, ни брило; М ни стрыло, ни
 брыло. ^{32—32'} М, Щ на світи. ^{33—34} М Одынъ въ роти. ³⁵ Г¹ Та й.

¹ Въ снигу остався ²
^А Панове! Хто хоче! ³
 Будемъ ^{3'} миняты
 Далеби ¹ що ⁵ ⁶ стоить
 Ии ⁷ продаты ⁸
 Нихто ⁹ ни шажка,
 Ни копіечки ¹⁰ нехоче ¹¹ даты ¹¹ (ар. 40 зв.)
^В А тутъ то ¹² суча ¹³
 Кобыла ¹⁴ брикуча ^Г ¹⁵
^А Хоть ¹⁶ ребра въ ей ¹⁷
 И ¹⁸ дуже видно ¹⁸ ¹⁹
^А То ²⁰ вжежъ ²¹ загодъ ²²
²³ Поправыты можно ²⁴ ^В
^В Колы ²⁵ жива вона буде ²⁶
²⁷ То боятымуться ²⁸ ²⁹ ии й люде ^Г ³⁰
³¹ Отъ дывіться
 Якъ вона суцїга ³²
³³ Хутко дуже біга. ³¹
³⁵ До шатра, до шатра, до шатра.
 (: Бьетъ коня и прогоняетъ :) ³⁶
^В Эхъ ³⁷ юсты ³⁸ юсты
 Смаженои ³⁹ капусты ^Г
¹⁰ Хоть бы ⁴¹ сальцемъ ⁴² зашароваты ⁴³
 Да ⁴⁴ добре ⁴⁵ бъ було попыроваты. ⁴⁶ (ар. 41).

А—В: У текстах М, Ш, Г' кожні два рядки зведено в один.

В—Г: У текстах М і Ш в один рядок.

^{1—2} Г' у снїгу zostався!

Ш въ снїгу остався.

(Обрацається къ зрителямъ).

М у снїгу zostався.

Къ зрителямъ; Г "Въ ныву остався" — виправляемо за Ш. ³ М хочеть. ^{3'} М будемо. ⁴ М Далеби: Г' Бо далеби; ⁵ Ш що жъ. ^{6—7} Ш ии стоить; М ии стоить ⁸ Ш и продаты.

(Помолчавъ не много);

М продаты.

Не много помолчавъ.

⁹ Г' Шо-жъ? Нихто; Ш Ни хто. ¹⁰ Ш копіечкы. ¹¹ М, Ш, Г' не хоче; ^{12—14} Г' кобыла суча. ¹³ Ш Суча. ¹⁵ М брыкуча. ¹⁶ М, Г' Хочъ. ¹⁷ Ш ии; М ии; Г' еі. ¹⁸ М й. ¹⁹ Ш видно. ²⁰ М, Ш Да; Г' Та. ²¹ Ш всежъ; М все-жъ. ²² М, Ш за годъ. ^{23—24} Ш поправитъ можно; М вона раздобріе. ^{25—26} Ш, Г' жива буде; М жыва буде; ^{27—28} Ш то боятымуться; М боятымуться; Г' боятымуться. ^{29—30} Ш ии и Люде; М люде; Г' ии люде. ^{31—32} Ш Ось дивитця, як вона Суцїга; М нема. ^{33—34} М, Ш Хутко біга; Г' Дуже біга! ^{35—36} Ш (бьетъ плеткой говоритъ) До шатра до шатра До шатра.

До шатра. (Кобыла уходитъ, Циганъ говоритъ.)

М Бьетъ кобылу плетью и кричить:

До шатра! до шатра! до шатра!

Кобыла вспрыгиваетъ и убѣгаетъ.

³⁷ М, Ш, Г' Охъ. ³⁸ Ш юстыжъ; М юсты-жъ; Г' юсти-жъ. ³⁹ Ш Смажѣной; М смаженой. ^{40—41} М Хочъ-бы; Г' Хочъ-бы. ⁴² Ш Сальцемъ; М смальцемъ. ⁴³ Ш за шароваты. ⁴⁴ Г' Та. ^{45—46} М, Ш попыроваты; Г' попыроваты.

ЯВЛЕНИЕ 7-е¹.Циганёкъ.²

Циганенюкъ³ Иды⁴ батьку⁵ Маты казала⁶
вечерать⁷

Циганъ⁸ А⁹ що тамъ¹⁰ добре¹¹ сынку¹² варылы¹³

Циганёнюкъ³ Казала Маты ничего¹⁴

Циганъ⁸ А хлібъ¹⁵ же е?¹⁵

Циганёнюкъ³ Дебъ то¹⁶ взявся нема¹⁸

Циганъ⁸ Дакъ и дарма²⁰
Вечерайте соби наздоровья²¹
А я зъ добрыми людьми по
гомону.²²

[Циганёнюкъ уходитъ.]²³ (ар. 41 зв.).

ЯВЛЕНИЕ 8-е²⁴.Циганка.²⁵

Циганка²⁶ А Гараську! Гараську
Б Изъ ила²⁷ Собака^{Б 28}
Порося и паску²⁹ Г
И шей³¹ перець вынюхала³²

А-Б У тексті Ц в один рядок; В-Г У тексті М в один рядок.

¹ М, Ц 5. ² Ц (Циганёнюкъ); М Входитъ цыганёнюкъ, сынъ. ³ М, Ц Сынъ.
⁴ М Иды. ⁵ Ц Батьку; М батько! ^{6-6'} Г кличе мати. ⁷ Ц вечерять!

(Циганъ)

Г¹ вечеряти; М вечерять.

⁸ М Цыганъ. ⁹⁻¹⁰ Ц що жъ; М щожъ. ¹¹ М, Г¹ доброго. ¹² Ц, Вы; М вы.

¹³ М тамъ наварылы? ¹⁴ Ц ничего! ^{14'} М, Ц Хлібъ. ¹⁵ М ie?

Ц тамъ варылы? (Циганъ) Ц е?

(Циганёнюкъ)

(Циганёнюкъ).

¹⁶⁻¹⁷ Ц Де бъ то; М Де-бъ то; Г¹ Де бъ вінъ. ¹⁸ Ц нема!

(Циганъ).

На берегах рукопису праворуч тою самою рукою приписка: (Жизнь Циганъ почти такова
всегда живущихъ въ Молдавіи бывають и Багатые но рѣдко).

¹⁹⁻²⁰ М, Ц, Г¹ Такъ дарма. ²¹⁻²² М я тутъ съ людьми добрыми погарцюю;

А вы вечерайте соби здоровы;

Ц Вы вечерайте соби здоровы;

А я съ Добрыми людьми погомону.

²¹ Г¹ Вечерайте. ^{21'} Г¹ на здоровье. ²² Г¹ помогону. ^{22'} Г нема, доповнюемо за
М і Ц. ²⁴ Ц 6; М шестое.

²⁶ Ц (Циганка съ кувшиномъ въ рукѣ);

М Входитъ цыганка съ кувшиномъ въ рукѣ. ²⁶ М Цыганка. ²⁷ М Изъила.
Г¹ Изъила. ²⁸ М, Г¹, Ц собака. ²⁹ Ц Паску. ³⁰⁻³¹ Г¹ Да шей; М Да ще й; Ц Дай
ще и. ³² Ц винюхала.

Теперь кого пеняты
¹ И де ² хлиба узяты. ³

Циганъ ⁴ ^А Охъ жинко жинко
⁵ Я шекъ молодекъ ⁶
^У мене ⁸ що день ⁹
^Дой ¹⁰ копійчка ¹¹ свіжа ¹²
 Чи молочка
 То й ¹³ нана
 Чи сальця ^{13'}
 То й ¹³ нана
^А ¹¹ теперъ жинко ^{11'}
¹⁵ Умираю зъ голоду. ¹⁶ Б (ар. 42).

Циганка ¹⁷ ^В ¹⁸ И! стара ¹⁹ котюго
²⁰ И шей ²¹ тоби
 Мене драговаты ^{21'}
^А ²² знавъ бы соби ²³
 Михомъ подуваты
²⁴ Да жализо коваты ²⁵
 Якъ удару ²⁶ тебе ²⁷
 Кинвою цією ²⁸
²⁹ До небудешъ ³⁰ знущаться ³¹
 Надъ бідністю ³² моею. ^Г

[Ударила Цигана въ лице, Циганъ грозить плеткой]³³.

^{А—Б} У текстах М і Ц кожні два рядки зведено в один рядок.

^{В—Г} У текстах М і Ц инший розподіл матеріалу між рядками, а саме: 1, 2, 3—1 Ц; 4—5=2 Ц; 6—3 Ц; 7—8=4 Ц; 9—5 Ц; 10=6 Ц; 1,2—1 М; 3—2 М; 4—5=3 М; 6=4 М; 7—8=5 М; 9—10=6 М.

^{1—2} Ц Нигдеи; М Нигде й; Г¹ нігде.

³ М взяты! Г¹ узяти;

Ц узяты.

(Циганъ хвастаєть).

⁴ М Цыганъ. ^{5—6} Ц Я шекъ монодекъ Фунъ, Фунъ, Фонфора;
 М Я шекъ монодекъ,
 Фунъ-фунъ-фонфора!

⁷ Ц Въ. ^{8—9} М що ны день. ¹⁰ Ц до; М то. ¹¹ М копійка. ¹² М, Ц свіжа. ¹³ Ц и.
^{13'} М сальца. ^{14—14'} Ц теперъ то; М теперъ то. ^{15—16} М я-жъ зъ голоду вмырзю;
 Ц Ажъ умираю съ голоду.

(Циганка Осердясь говорить).

¹⁷ М Цыганка. ^{18—19} М, Э, старый. ^{20—21} М, Г¹ ще й; Ц ще и. ^{21'} М Отъ-се драговаты?
²² М А якъ; Г¹ нема. ²³ М ты соби ^{24—25} Ц Да гаряче зализо коваты; М да зализо
 горячее молотомъ коваты; Г¹ Та залізо кувати. ²⁶ М, Ц Г¹ ударю. ²⁷ М я тебе. ²⁸ М, Г¹ сією.
^{29—30} Г¹ То не будешъ; Ц то не будешъ; М Не будешъ. ³¹ Ц агнищаться; М ты знущатъсь.
³² Г¹ бідністю; Ц бидністю; М бидністю. ³³ М Даетъ ему пощочину; Г нема,
 доповнюемо за Ц; пор. переказ Галагана: „Съ этими словами она даетъ своему супругу
 пощочину. Цыганъ грозить ей плетью“ (ст. 14).

А¹ Твій борщъ походывъ²
На раковую³ ю-ю юшку. Б⁴

Циганка⁵ А Кидала⁶ мій^{6'} мыленькій⁷
Б И петрушку⁹ Б⁸
В И¹⁰ для свого Господаря¹¹
12 Кидала кусокъ сала изъ комаря¹³ Г^{1'}

Циганъ¹⁴ А Хавдимъ¹⁵ до шатра¹⁶
Дитей годуваты¹⁷ Б¹⁵
А А колы постій¹⁸
19 Треба заспиваты. Б²⁰ (ар. 43).

21 Циганская Пѣсня.

*Гдѣ спрашиваєть Циганка, тамъ поєть Дискантъ
а гдѣ отвѣчаєть Циганъ тамъ поєть Теноръ.*²³

Дежъ Цигане ты живешъ яжъ не маю хаты
Що выкую та выдурю тильки^{23'} міні^{23''} платы
24 Що выкую та выдурю тильки міні²⁵ платы. (ар. 43 зв.).

Припѣвъ.²⁶

Постукаю Молоткомъ бряжчи пане пятакомъ (ар. 44).

21 Гдѣ спрашиваєть Циганъ тамъ поєть Теноръ
А гдѣ отвѣчаєть Циганка тамъ поєть Дискантъ.²⁵

Дежъ Циганко ты живешъ Ой я живу у шатри
27 Я ни кую ни^{27'} дурю тильки^{23'} знаю Ачхи дри
28 Я ни кую ни дурю тильки знаю Ачхи дри.²⁹ (ар. 44 зв.).

Припѣвъ²⁶

Ачхи дри ачхи дри будемъ житы у шатри *²² (ар. 45).

* Див. нотний додаток ч. 26.

А—Б У текстах М, Щ зведено в один рядок.

В—Г У тексті Щ в один рядок.

^{1—2} Г¹ Борщъ твій похожий; Щ Твій Борщъ походывъ; М Твій борщъ да походывъ.

³ Г¹ М ракову; Щ раковую. ⁴ Щ юшку.

(Циганка). ⁵ М Цыганка ⁶ М Кыдала ^{6'} М мый.

⁷ Г¹, Щ миленькій. ^{8—9} Г¹ цибулю й петрушку; М й цибулю й петрушку.

¹⁰ Г¹ А ще; М А. ¹¹ М господара. ^{12—13} Г¹ Кусокъ сала изъ комаря!

М И кусокъ сала изъ комара.

Щ кидала кусокъ сала съ комаря.

(Циганъ).

¹⁴ М Цыганъ. ¹⁵ М Гайда-жъ; Щ Гавди жъ. ¹⁶ М шатра. ¹⁷ Щ годоваты. ¹⁸ Щ хочъ—вернысь; М хочъ то й вернысь. ^{19—20} Щ будемъ танцюваты; М да нумъ танцюваты.

^{21—22} Щ (Танцюють и припѣвають. Скрипка играєть № 3).

М Скрипка играєть. № 3 Цыганъ поєть и танцуєть съ цыганкою.

^{21—23} Г¹ нема. ^{23'} Г¹ тилько. ^{23''} Г¹ мені. ^{24—25} Г¹ нема. ²⁶ Г¹ Хоръ: Припѣвъ. ^{27—27'} Г¹ Не кую, не ^{28—29} Г. нема.

- Циганка ¹
Soprano ² ^А Чомъ Цигане ³ неорешъ ⁴
- Циганъ ¹
Теноръ ² Бо не маю плужка ^Б ⁵
 ^А Тильки ⁶ въ мене плужка ⁷
Запоясомъ ⁸ пужка ⁹ ^Б
 ¹⁰Ачхи дри Ачхи дри
 Будемъ житы у шатри ¹¹
- Циганъ ¹
Теноръ ² ^А Чомъ Циганко ¹² непрядешъ ¹³
- Циганка ¹
Soprano ² Бо не вмію ¹⁴ прясты ^Б
 ^В ¹⁵ Изъ загаю ¹⁶ виглядаю ^Д
Щобъ сорочку ¹⁷ вкрасы. ^Г ¹⁸
 ¹⁹Ачхи дри ачхи дри
 Будемъ житы у шатри ²⁰ (ар. 45 зв.).
- ²¹Циганка Чимъ ты Цигане счастливъ ²⁴
Soprano ²³
- Циганъ Такежъ мое счастье ²⁵
Теноръ ²³ Якъ украду да ²⁶ продамъ
 Охъ щобъ ёму трястця
 Ачхи дри ачхи дри
 Будемъ житы у шатри
- Циганъ Дежъ Циганко твои диты
Теноръ ²³
- Циганка Диты жъ мои у шатри
Soprano ²³ До ²⁷ кавчять до писчять
 Якъ щенята ачхидри ²²
 ²⁸Ачхи дри ачхи дри
 Будемъ житы у шатри (ар. 46)
 [Уходятъ] ²⁹

^{А-Б} У текстах М і Щ зведено в один рядок. ^{В-Г} У тексті Щ в один рядок.

^{В-Д} У тексті М два рядки.

¹ М, Щ нема. ² М, Щ, Г¹ нема. ³ М, Г¹ цыгане. ⁴ М не орешъ; Щ не орешъ. ⁵ Щ Плужка.
⁶ М, Щ Тильки; Г¹ Тилько. ⁷ М поясъ е. ⁸ М, Щ, Г¹ За поясомъ. ⁹ Щ Плужка.

¹⁰⁻¹¹ М, Щ нема; Г¹ Хоръ: Припѣвъ. { Постукаю молоткомъ,
Бряжчи, пане, пятакомъ.

¹² М Г¹ цыганко. ¹³ Щ не прядешъ; М не прядешъ? ¹⁴ М не вмію; Щ не
вмію. ¹⁵⁻¹⁶ М, Щ, Г¹ Изъ за гаю. ¹⁷ Щ Сорочку. ¹⁸ Щ въ красы. ¹⁹⁻²⁰ М, Щ нема

²¹⁻²⁹ Замість цього у текстах М і Щ:

Щ

(Потомъ говорить)

Ходимъ стара до шатра, що має Богъ даты
будемъ поживаты.

М

Ходимъ стара
До шатра,
Що має Богъ даты!
Фунъ, фунъ, фонфора!
Проживемъ безъ хаты.

²³ Г¹ нема. ²⁴ Г¹ щастливый. ²⁵ Г¹ щастья. ²⁶ Г¹ та. ²⁷ Г¹ То. ²⁸⁻²⁹ Г¹ нема.
Щ (Уходятъ); М Танцюя, уходятъ; Г зведеного у квадратів дужки нема; доповнюємо за Щ.

ЯВЛЕНИЕ 9-е¹² Полякъ съ мальчикомъ³

Полякъ А цо тута слыхъ⁴ за⁵ Галаце⁶
 Нѣхъ зябле⁷ везьме⁸ Гайдамаце⁹
 Идзь^{9'} хлопку¹⁰ ¹¹ до женской палаце

(: Мальчикъ отходитъ

^А Кеде не научиль й на
 шибенницѣ вестъ. ^Б ¹²

¹³ (Обращаясь къ зрителямъ). ¹⁴

^А А цо Панове!
¹⁵ Я изъ дядя и прадыа
 Уродзоный естемъ шляхтичъ ^Б ¹⁶
¹⁷ Я быломъ ¹⁸ ¹⁹ во Львовѣ ²⁰
²¹ Быломъ въ Краковѣ и Кіевѣ ²²
²³ Быломъ въ Варшавѣ и Платавѣ ²⁴ (ар. 46 зв.)

А—Б У тексті Щ зведено в один рядок.

¹ Щ 8; М восьмое. ^{2—3} Щ Полякъ съ Мальчикомъ, Выходить и Говорить).

М Полякъ и мальчикъ.

⁴ Г¹ слыхаць; М, Щ нема. ⁵ Г¹ нема; М, Щ за; Г да. ⁶ Г¹ галась; М галаць;
 Щ Галаць. ⁷ Г¹ дзябло; М дзѣмбло; Щ зябле; Г земле — очевидна помилка, виправляемо
 за Щ. ⁸ М, Г¹ вѣзмѣ. ⁹ М, Г¹ гайдамаць. ^{9'} М Идзь. ¹⁰ Щ Хлопку.

^{11—12} Щ до женской Палаць

Кеде не научишь и нашибиньцы вестъ;

М ведзъ до мнѣ кохану,

Я ту краковьяку вытанцѣваць стану.

^{13—14} Щ Мальчикъ удаляется, а Ляхъ съ гоноромъ говорить);

М Мальчикъ уходитъ.

Къ зрителямъ.

^{15—16} Щ Же бы вы знали, цо я естемъ изъ Дядя

Изъ Прадыа уродзоний Шляхтичъ (Выказывлетъ свое пугешествіе);

М Же бы вы знали, цо я естемъ зъ дядя,

Изъ Прадыа, шляхтичъ уродзѣнный;

Г¹ Я изъ дядя, изъ прадыа уродзоний естемъ шляхтичъ!

^{17—18} Г¹ Былемъ; М Я былемъ. ^{19—20} М, Г¹ ве Львовѣ; Щ въ вольвовѣ.

^{21—22} Г¹ Былемъ въ Краковѣ М Былемъ и въ Краковѣ,

Былемъ въ Кіевѣ; Былемъ и въ Кіовѣ;

Щ Быломъ въ Краковѣ и Кіовѣ.

^{23—24} Г¹ Былемъ въ Варшавѣ и Платавѣ; Щ Быломъ въ Варшавѣ и Полтавѣ;

М Былемъ и въ Варшавѣ,

Былемъ и въ Полтавѣ,

Былемъ въ Богуславѣ.

¹ А допира естемъ
Въ ясновельможного пана (имя рекъ)
Къ ktorому падамъ [до ногъ]
Жичу здравія и многа Лята ²

ЯВЛЕНІЕ 10-е ³

⁴ Платавка жена его. ⁵

Полякъ ⁶ А! якъ ⁷ ся машъ ⁸ Платавка ⁹

Платавка ¹⁰ Будь здрувъ мій ¹¹ коханий ¹²

¹³ (Музыка играет польку)

Цѣлуются и танцуютъ, а хлопо смѣшно выглядываетъ изъ за дверей и тоже танцуетъ, а баринъ его падаетъ черезъ него, прогоняетъ его и кричитъ. * ¹⁴ (ар. 47).

* Далі в тексті Г ідуть ноти польки (див. нотний додаток ч. 27), а вкінці їх на тому самому ар. нотного паперу повторено мало не дослівно кінець попередньої ремарки: (Полякъ танцуи падаєть черезъ мальчика прогоняєть его и кричить):

^{1—9} Г¹ А теперъ естемъ у ясновельможного пана.. (имя рекъ)

Ктурому до нугъ падамъ, —

Жичу здрувъ и многа лята!

Щ А допира естемъ въ Ясне вельможного

Пана N ктурему падамъ до ногъ

Жичу здрувъ и многа лята (Кланяється);

М Падамъ до ногъ яснсвельможного пана!..

Называетъ по фамиліи хозяина дому.

Зычу здрувъ и многа лята.

Г заведеного в квадратові дужки нема.

³ У текстах М і Щ 10, 11 і частина 12 яви (кінчаючи співом козака) об'єднані в одну 9 яву. ^{4—5} Щ (Жена явл. Онъ кней говор.); М Входить полька. ⁶ Щ нема. ⁷ Щ Якъ. ⁸ Щ машъ. ⁹ Щ Полтавка?; М моя варшавяно? ¹⁰ М Полька; Щ між рядками „(Жена)“. ¹¹ М, Щ мой. ¹² М коханко.

^{13—14} Щ (Цѣлуют. Скрипка играетъ № 5. Танцуютъ. Любопытный мальчикъ желая и самъ по танцовать, смѣшно выглядываетъ изъ за дверей и потомъ прячется за оные, на послѣдок украдкой назади своего Барина танцуетъ въ присядку. Но приближась (sic!) къ Барину, который не видя Его споткнулся и падаетъ, черезъ Мальчика съ Досады кричить, а Мальчикъ уходитъ).

М: Цѣлуются.

Скрыпка. № 5. Полякъ поєть. Оба танцуютъ.

Сивы коникъ, сивы; зеліона кульбака;

Заѣхалемъ до ней, — нѣхцѣ мѣ собака.

Не жалуй дивчина барылечки вина,

Бо собѣ лостанешъ добрей матки сына.

Же-бы ты вѣдаяла, цо о тобѣ мыслѣ,

Скоцилась-бы до мнѣ.....

Хыбабымъ мусяла въ Краковѣ не бываць,

Жебымъ не умяла краковяка спѣваць.

Во время танцовъ, мальчикъ выходитъ изъ дверей и начинаетъ танцовать въ присядку за спиною своего пана, тотъ, дѣлая па назадъ, опрокидывается и кричитъ, лежа на полу.

1 ЯВЛЕНИЕ 11-е

*Мальчикъ танцуєть*²

Полякъ³ А А пудзь до дзябла^{3'} лайдакъ⁴
 Я цѣбе⁶ батогами забіе^{5 7}

⁸ Платавка Пшемпрошамъ¹⁰ Пана Яна¹¹
 Идзь земне бо цѣбе¹² Гайдамака
 забіе

Полякъ Цо ты не эдукована¹³
 Кубита¹⁴ мувишь
 Якъ Бога кохамъ
 Едынъ¹⁵ тши дести¹⁶
 Гайдамакъ забіе

(: *Запорожець стучить*)

Полякъ Пудзь моя кохана до избе
 Гайдамака идзе. (ар. 48).⁹

17 ЯВЛЕНИЕ 12-е¹⁸

¹⁹ *Запорожець идѣть и поѣтъ*²⁰

²¹ Да не буде лучше да не буде краще²²

Якъ у насъ да на украині²³

²⁴ Цо немає жида Цо немає Ляха
 да^{24'} не буде изъ міны. *²⁵ (ар. 48 зв.).

²⁶ *Полякъ уходитъ а Запорожець увидѣвъ уходящаго поляка говоритъ.*²⁷

* Див. нотний додаток ч. 28.

А - Б У тексті М і Ц в один рядок.

^{1—2} М, Ц нема. ³ Ц Ляхъ; М нема; ^{3'} Ц зябла; М дзембла. ⁴ Ц Лайдакъ.
 —¹ Ц я це; Г¹ Я цѣ; М нема. ⁷ М забію. ^{8—9} М, Ц нема. ¹⁰ Г¹ Пшемпрошамъ; ¹¹ Г Яни —
 очевидна описка, ¹² Г¹ цѣбѣ. ¹³ Г хдукована — очевидна описка. ¹⁴ Г¹ кобіто.
¹⁵ Г¹ Едынъ. ¹⁶ Г¹ тшидести. ^{17—18} М, Ц нема.

^{19—20} Ц уходитъ.

(За Вертепомъ Козакъ поєть пѣсною)

М Вспрыгиваєть и всѣ уходятъ въ ту минуту, когда за сценою пѣсня рѣдаєтся.

^{21—22} Г¹ Та не буде лучше! та не буде краще;

Ц Да не буде лучше, да не буде и краще;

М Да nebude лучше, да nebude краще;

Г Да не буде краще, да не буде лучше.

²³ М, Ц украини. ^{24—25} Ц нема зовсім; М „Нема... нема..“ ^{24'} Г¹ Та.

^{26—27} Ц Явленіе 10.

(Запорожець къ зрителямъ)

М Явленіе десятое.

Запорожець.

Входитъ въ красныхъ шараварахъ, въ полной одеждѣ, съ люлькою и съ булавою, за спиной бандура.

Запорожець¹ А Нана махнувъ
 Мовъ паньскій хортяга
 Або опареный песь
 Що то занародъ
 Изъ ихъ пресмілый
 Що самъ и въ огонь не вскочить
 Хиба его сылою упрешъ²
 Хотъ дывысь на мене
 Та ба невгадаешъ
 Видъ киль родомъ
 И якъ зовуть
 Ни чичиркъ незнаешъ (ар. 49).
 Колы трапылось³ кому
 У степахъ буваты
 До⁴ той можетъ⁵ призывше
 Мое угадаты
 А въ мене имя не одно
 А есть ихъ до ката
 Такъ зовуть
 Якъ на бижишь
 На якого свата
 Жидъ зъ биды
 Зарідного батька почитае
 Милостывымъ добродіємъ
 Ляхва называе
 А ты якъ хочъ назовы
 Навсе позволяю
 Абы лышь не назвавъ крамаремъ
 За те то полаю. (ар. 49 зв.)
 Теперь бачу на світи біда
 Що мене одцюрався⁶ рідъ
 Не бійсь якъ бувъ богать
 До казала Иванъ братъ
 А теперь якъ ничего не мае⁷
 До⁸ ниhto й незнае
 А якъ розживется голота
 Дой⁹ загуляе
 Тогда до чорта роду
 И всякій пизнае.
 Видкиль родомъ
 Я на світи

¹ Починаючи з цього місця і до літ. Б на стор.78 у текстах М і Щ нема зовсім.

² М, Щ Запорожець кь зрителямъ. ³ Г¹ впрешъ! ⁴ Г¹ траплялось. ⁵ Г¹ То. ⁶ Г¹ може.
⁷ Г¹ одцурався. ⁸ Г¹ не маю. ⁹ Г¹ То. ⁹ Г¹ Дай.

Всякъ изъ Васъ
 Хочеть ¹ знать приміты
 Жинокъ въ січи не мае
 Всякъ тее знае (ар. 50).
 Хиба скажешъ
 Зъ Рима родомъ
 А бо зъ пугача
 Дідъ мій плодомъ
 Но въ тімъ соби мылышъ ²
 И наково ливышъ
³ У насъ сугакивъ
 Тильки слиды ⁴
³ Дыкіе кони
 Намъ сосиды ^{4'}
 Да Днипрове сремя
 То ⁵ то наше племя
 Правда якъ кинь въ степній воли
 До ⁶ такъ козакъ не безъ доли
 Куды хоче туды скаче
 За козакомъ ниhto незаплаче ^Б
⁷ Гай гай ⁸ якъ я молодъ бувавъ ⁹
 Що ¹⁰ то въ мене була ¹¹ за сыла ¹²
¹³ Було Ляхивъ ¹⁴ борючы ¹⁵ и ¹⁶ рука не млила (ар. 50 зв.)
¹⁷ А теперь и вошь сыльниша
 Видъ Ляхивъ сдається ¹⁸
¹⁹ Плечи и нигти болять
²¹ Болять якъ ²² день по побьешся ²⁰
²³ Такъ то бачу що уже
 Недобра литъ нашихъ годына
 Скоро цвіте и вяне
 Якъ у поли билына ²⁴

¹ Г¹ може. ² Г¹ мылышъ; Г мылышъ — очевидна описка. ^{3—4} ^{3—4'} Г¹ в один рядок.
^{4'} Г' сусіды. ⁵ Г¹ О. ⁶ Г¹ То.

^{7—8} Щ Гай, гай Панове! Що то;
 М Гай, гай, панове! що то.

⁹ М, Щ бувъ. ¹⁰ М, Щ То. ^{11—12} М, Щ сыла. ^{13—14} Щ Ляхивъ; М замість цього крапки. ¹⁵ М бьючы. ¹⁶ М й.

^{17—18} М А теперь выдь... и блоха сильнишь здається;

Щ А теперь видъ Ляхивъ Блоха сильнише здається; до слова „Блоха“ під рядками дано таку примітку: Конпонуй Бывало поміщаєть другое насъкомое но не справедливо, потому, что въ Запорожцовъ рубахи исподніе всегда были вымазаны Дегтемъ губительнымъ Средствомъ для подобныхъ насъкомыхъ.

^{19—20} Щ Плечи, руки болять якъ ничь подерешся;

М Плеча й руки болять, уже сыла рвется!

²⁰ Г¹ поповьешся. ^{21—22} Г¹ Якъ ^{23—24} Щ нема.

М Ой вы лита, лита, поганая справа,
 Въ морду хоть задушышь, вже не та росправа.

^А Хоча жь мыні и не страшно
 На степу вміраты
 Да тильки жаль
 Що нікому буде поховаты
 Татаринь цюрається ¹
 А Ляхъ не приступить
 Хиба яка звіряка
 Заногу въ байраки ² поцупить (ар. 51).
 И справди пристарившись
 На Русь пійты мушу
 Бо тамъ одпомынають
 Попы мою душу
 Тильки жь мини и нечуеця ³
⁴ На лави ⁵ вміраты
 Бо щежь мене тягне охота
 Зь Ляхамы гуляты
 А хай міни що нібудь ⁶
 Прикинуть для смерты
 Лышь ⁷ жиду або Ляху
⁸ И ще ⁹ мушу носа втерты
 Хочъ уже мало изледащивъ
 Однакъ чують плечи
 Кажется ^{9'} поборовся бь
 Ище зь Ляхами гречи (ар. 51 зв.).
 И ще бь прогнавъ шоронку
 За Выслу хочъ трохи
¹⁰ Здалася бь Ляхва
 Хочъ трохи ¹¹
 Якъ отъ жару блохи
 Трохи Ляхва угадала
 Що лошака даровала
 Случалось міні и неразь
 Въ степу варить пиво
 Пывъ Турчинь
 Пывъ Татаринь
 Пывъ и Ляхъ надыво
 Багацько лежить
 И теперь зь похмілья
 Мертвыхъ ¹² головъ и кистокъ
 Отъ ¹³ того весилья (ар. 52)

^А Починаючи від А і до Б на стор. 81 у текстах М і Щ нема зовсім.

¹ Г¹ цурається. ² Г¹ байраки; Г байрака — очевидна описка. ³ Г нечая; Г¹ нечуеця. ^{4—5} Г Нелави; Г¹ На лаві. ⁶ Г¹ небуць. ⁷ Г¹ То ще. ^{8—9} Г¹ нема. ^{9'} Г¹ здаеця; Г зверху олівцем дописано здаеця. ^{10—11} Г¹ Гинули бь ляхи. ¹² Г¹ Мертвихъ. ¹³ Г' Одъ.

Надія въ мене певна
 Мушкетъ сіромаха
 Да ще незаржавила
 И шабля моя сваха
 Хоча вона и неразь
 Пасокою вмылась
¹Таки вона и теперь ²
 Якъ бы розызлылась
 До ³ не ⁴ одынь бы ⁵ католыкъ
 Лобомъ двынымъ стане
 Колыжь втикатъ схватыться
 То на спысу застряне
 Да якъ и лукъ натягну ⁶
 Брязну ⁷ тетивою
 То мусыть съ поля втикатъ
 Ханъ Крымскій зъ ордою.
 Гей нуте жъ вы степы
 Горить пожарами (ар. 52 зв.).
 Бо вже часъ кожухи мінять
 Нажупаны зъ Ляхамы
 Де ⁸ ярмарокъ добрый
 Удача покаже
 До ⁹ въ бариши жидъ зъ Ляхомъ
 Не одынь поляже
 Пекъ имъ якъ наможуться
 До мусышь уступыты
 За шкатулу червоныхъ
 Золотомъ лытыхъ
 Кожухъ шкарупыный
 Скинешъ ¹⁰ имъ до ката
 Абы якъ одцюраться ¹¹
 Упрямого свата
 Да вже бижишь ¹² до січи
 Могоричу пыты
 Цюръ ¹³ имъ бодай ихъ
 Якъ повыклы Ляхи ¹⁴
 Нась дурыты. (ар. 53).
 Козькъ Иванъ Выногура
 У ёго добра натура
 Въ польщи Ляхивъ объ бирае

¹⁻² Г¹ Таки й теперь. ³ Г¹ То. ⁴⁻⁵ Г¹ одинь. ⁶ Г натяга; олівцем виправлено на натягну; Г¹ натягну. ⁷ Г брязне; перед цим словом олівцем дописано „да“; Г¹ брязну.
⁸ Г Да; виправляемо за Г¹ очевидну помилку. ⁹ Г¹ Да. ¹⁰ Г¹ Скинемъ. ¹¹ Г¹ одцураться. ¹² Г¹ біжимъ. ¹³ Г¹ Цуръ. ¹⁴ Г¹ після слова Ляхи закреслено писане чорнилом слово „нась“.

Феська ¹ ² Якъ бачились у Ромни
Объ Ильи дай доси ни. ³

Запорожець ⁶ ⁴ Такъ Фесю сердце такъ ⁵
⁷ Якъ бачились у гороси дай доси ⁷
Поцилуй же мене познакомости ⁹
¹⁰ У крутый усокъ ¹¹
¹² Поцилуй же и въ чупрыну ¹³
¹⁴ Поцилуй шей въ булаву ¹⁵ (ар. 54).
¹⁶ Теперь ^{16'} потанцюй зъ ^{17'} козакомъ
Бо дамъ и прочухана ¹⁷.

¹⁸ *Музыка играетъ Козачокъ
Запорожець и Феська танцуютъ
а послъ Запорожець прогоняетъ
Феську.* ¹⁹ *

Зап. ²⁰ ²¹ Пошла невгарна не вмешъ съ козакомъ
и потанцювать. ²²
²³ *(Танцуетъ самъ, а послъ 2 Змги
кусаютъ его.* ²⁴ (ар. 54 зв.).

* У тексті Г після цього йдуть ноти козачка (див. нотний додаток ч. 29).

¹ М Хвеська. ^{2—3} **Щ** Якъ бачились у Ромни объ Ильи, тай доси ни!
(Запор.);

Г¹ Якъ бачились у Ромни
Объ Ильи,
Та й доси ні;
М Якъ бачылись у Чыгрыни
Да й доси ни.

^{4—5} **Щ** Такъ Хвесю Серце, Любко Голубко моя;
М Такъ, Хвесю, такъ! Любко голубко моя. ⁶ **Щ** Запор.

^{7—8} **Щ** Якъ бачились у Ромни объ
Ильи, тай доси ни;
М Якъ бачылись у Чыгрыни, дай доси ни.

⁹ **Щ** познакомости; М по знакомости.

^{10—11} **Щ** въ крутый Усокъ. (А вона его **Щ**мокъ);

М въ крутый
Мый усокъ!.. Отъ такъ — цмокъ!

Г¹ у крутый усокъ...
Отъ-такъ, цмокъ!

^{12—13} **Щ** Ну щежъ и Чупрыну; М поцилуй-же ще въ чупрыну хочъ разокъ! Отъ-
такъ цмокъ; Г¹ **Щ**е поцилуй и въ чупрыну хотъ разокъ!;

^{14—15} **Щ** дай въ Булаву — (Она **Щ**алуеть);
М Поцилуй же мене въ булаву й въ бандуру. Добре!

^{16—17} М Теперь потанцюймо; **Щ** Потанцюйможъ трохи зомною.

^{16'} Г¹ А теперь. ^{17'} Г¹ Съ. ^{18'} Г¹ прочухана; Г прочухрана — очевидна описка.

^{18—19} **Щ** (Скрипка играеть № 6) потомъ; М Скрипка. № 6. Танцуютъ. По окончаніи
пляски Хвеська уходитъ. ²⁰ **Щ** Запор.

^{21—22} **Щ** Пошла не вгарна съ казакомъ и потанцювать.
(Фесь. Уходитъ);

М Одъ такжъ! и пошла!

^{23—24} М, **Щ** нема.

ЯВЛЕНІЕ 14-е¹² *Двѣ Змѣи*³

Запорожець⁴ ⁵ Ой лышечко гадъ гадъ⁶
 От[с]ежъ⁷ и вкусыла⁸
⁹ Хоть бы Циганчище
 Та поворожила¹⁰

ЯВЛЕНІЕ 15-е¹¹¹² *Цыганка ворожея.*¹³

Циганка¹⁴ А Охъ мій мылый¹⁵
 Волошину¹⁶ чорнобрывый¹⁷ Б
 Се¹⁸ тоби суча Феська¹⁹ нарядыла
 Що тебе²¹ и гадюка²² ужалыла²³

Запорожець²⁴ ²⁵ О поворожи²⁶ будь ласкава²⁷
 Циганчино,¹⁸ ²⁹ я тоби оддячу³⁰
 Хоть³¹ незручъ³² то³³ навкідьки.³¹ (ар. 55).
³⁵ (*Циганка ворожить*)³⁶

Циганка³⁷ В Ходыла Циганка³⁸
³⁹ По горахъ по долынахъ Г⁴⁰
 В Но сыла⁴¹ писочокъ⁴²
 Навылахъ Г⁴³

А—В У тексті М і Ц зліто в один рядок.

В—Г У текстах М, Ц, Г¹ зведено в один рядок.

¹ Ц 12; М двѣнадцатое.

^{2—3} Ц (Змѣя угризаєть, а Запор. Кричить);

М Змѣя, ползєть, и когда запорожець стоить въ раздумья, она кусаєть его за ногу и уползаетъ. ⁴ Ц Запорож.

^{5—6} Ц Ай лышенько! Ой Гадъ, Гадъ, Чортъ Ёму и радъ!

М Ой лышенько, гадъ, гадъ!

Отъ чортъ іому й радъ!

⁷ М Отъ-се-жъ; Ц, Г Отежъ. ⁸ М, Ц укусыла. ^{9—10} Ц Хоть бы Циганчище по ворожила; М Ой, хочъ бы цыганочка да поворожила. ¹¹ Ц 13; М подієно на двѣ яви: 13 і 14. ^{12—13} Ц Циганка Ворожея; М Цыганка входитъ; запорожець лежить. ¹⁴ М Цыганка. ¹⁵ Ц милый. ¹⁶ М волошину; Ц Волошєну. ¹⁷ М чорнобрывый! ¹⁸ Ц Оце; М Отъ-се-жъ. ¹⁹ М Хвєська. ^{21—22} М, Ц гадюка. ²³ М укусила; Ц ужалыла.

(Запорожець).

²⁴ Ц Запор. ^{25—26} Г¹ Поворожи; М Поворожы. ²⁷ М, Ц ласкова. ²⁸ М, Ц, Г¹ нема. ^{29—30} Г¹ я тоби оддячу; Ц далеби щожъ я тоби одъ дячу; М Далыби оддячу. ³¹ М, Г¹ Хочъ. ³² Ц незручъ; М не зручъ; Г¹ не зъ рукъ. ³³ М дакъ хоть. ³⁴ Г¹ на вкідячу; М на вкідьки; Ц навкідьки. ^{35—36} Ц (Циганка); М нема. ³⁷ Ц Цыганка; М Цыганка. ³⁸ М цыганка. ^{39—40} Ц по гора, (sic!) долынахъ;

М по горахъ, долынахъ.

⁴¹ М, Ц Носыла. ⁴² Г¹ пісокъ; М писокъ. ⁴³ М, Ц на вылахъ.

^{А 1} Скільки навывахъ
 Сдержитесь писку ^{Б 2}
^{А 3} Стыльки въ тебе
 Козаченьку духу ^{Б 4}
⁵ Вставай!
 Да дохидъ давай
 Бо вже ты козаченьку
 Зовсимъ здоровъ ⁶

Запорожець ⁷ ⁸ Оспасиба тобі Циганко
 Ціо ты мене видвалала видсмерты ⁹
¹⁰ Теперь же потанцюй зъ козакомъ ¹¹
 Бо дамъ ¹² и прочухана ¹³
¹⁴ (: *Музыка играетъ Козачокъ*)
Запорожець и Циганка танцюють * ¹⁵ (ар. 55 зв.).

Циганка ¹⁶ ^В Не жалуй батеньку ¹⁷ копіечки
 Да ¹⁸ дай дви. ¹⁹ Г

* Далі йдуть ноти козачка (див. нотний додаток ч. 30).

А-Б У текстах М, Ц, Г¹ зведено в один рядок,
 В-Г У текстах М, Ц зведено в один рядок.

¹⁻² Г¹ Скільки на вылахъ сдержитесь пуху;
 Ці Скільки останеться на вылахъ писку (sic!);
 М Скільки останеться на вылахъ писку;
 Шепчеть такъ, щобъ запорожець неслышалъ; но тотъ слышитъ;

Г Скільки навывахъ
 Одержитесь писку; виправляємо очевидну описку оригіналу.

³⁻⁴ Г¹ Стыльки в тобі, козаченьку, духу;
 Ці Стылько бъ осталось у тебе козаченьку Духу!
 М Стылькибъ у тебе осталось Козаченьку духу.
 Громко.

⁵⁻⁶ Г¹ Вставай да дохидъ давай, бо вже ты,
 Козаченьку, зовсимъ здоровъ;
 Ці Циганка. Вставай да дохидъ давай!
 Бо вже ты со всимъ здоровъ
 (Запор. вставъ)

М Ты зовсимъ здоровъ, вставай,
 Да дохидъ давай.

⁷ Ці Запор.; М Запорожець, встаєть.

⁸⁻⁹ Ці О спасыбу жъ тобі Циганко, що ть мене видъ смерти видъ Валала! (sic!);
 Г¹ О, спасибі тобі, цыганко, що ты мене видъ смерти відвалала;
 М нема.

¹⁰⁻¹¹ Г¹ теперь-же потанцюй зъ козакомъ;
 М Потанцюй же зо мною;
 Ці По танцюй же зо мною.

¹²⁻¹³ М прочухана! Г¹ и прочухана; Ці и Прочухана; Г прочухрана — очевидна помилка. ¹⁴⁻¹⁵ Ці (Танцюють. Скрипка игр. № 7). Потомъ Циганк. Говор.;
 М Скрыпка. № 7. Танцюють.

¹⁶ М Цыганка. ¹⁷ Ці Батеньку. ¹⁸ Г¹ та, ¹⁹ Ці двѣ; після цього ремарка:
 (Запор. будьто не слышитъ Спрашиваєть).

- Запорожець ¹ ^А Що ты ³ Циганко кажешь?⁴
⁵ Бо я признатся
Якъ хто чого просить недочуваю. ^Б
- Циганка ² Да я и⁷ сама козаченьку⁸ знаю
^А Да⁸ я кажу не жалуй батеньку⁹
Копіечки да дай дви. ^Б ¹⁰
- Запорожець ¹ ^А ¹¹ На що тобі або защо?¹²
¹³ Скажи міни ¹⁴ будь ласкава. ^Б ¹⁵
- Циганка ² ^А Я бь¹⁶ собі ¹⁷ мій голубе сызый¹⁸
Рибки ¹⁹ купила ^Б ²⁰
- Запорожець ¹ ^А ²¹ А може бь²² ты Циганко ²³
И ²⁴ товченыки ²⁵ ила ^Б ²⁶
- Циганка ² ^А Илабь²⁷ козаче ²⁸ бурлаче
Да ²⁹ дето ³⁰ ихъ узяты. ^Б ³¹ (ар. 56 зв.).
- Запорожець ¹ ^А Оцаплена ³² твоя ³³ голова ³⁴
Чому ты ³⁵ міни ³⁶ давно не сказала ³⁷ ^Б
^А Ябь тоби ³⁸ отцю повну ³⁹ пазушину ⁴⁰
наздававъ ^Б ⁴¹ ⁴² ^А оть дывысь оть тоби
товченыки ^Б

(: Бьетъ Циганку и проганяетъ
а самъ танцуетъ) * ⁴³ (ар. 57).

* Г після цього 4 рядки нотного чистого паперу, а на звороті 57 ар. ноти (див. нотний додаток ч. 31).

А—Б У текстах М і Ц зведено в один рядок.

¹ Ц Запор. ² Ц Циганк.; М цыганка. ^{3—4} Г¹ цыганко, кажешь?; Ц кажешь Цыганко М кажешь, цыганко? ^{5—6} Г¹ Бо якъ просить, то не дочуваю;

М Я не дочуваю;

Ц Якъ просить, то я недочуваю?

(Циганка)

⁷ М й. ⁸ Ц Козаче; М козаче. ⁹ М, Ц То. ⁹ М, Ц нема; ¹⁰ Ц Двѣ.

(Запорожець).

^{11—12} Ц Защо тобі, а бой нащо; М За-що, ало й на що тобі. ^{13—14} М, Ц скажи; Г¹ скажи мені.

¹⁵ М ласкова; Ц ласкова?

(Циганка).

¹⁶ Ц Ябь. ^{17—18} Ц голубе мій Сизый; М голубе мый сызый. ¹⁹ Ц М рыбы.

²⁰ М купыла; Ц купыла.

(Запорожець).

²¹ ²² М, Г¹ Ц Може бг. ²³ М, Г¹ цыганко. ²⁴ М й. ²⁵ Ц товченыки. ²⁶ М ила; Ц ила?

(Цыганка съ усмихнулась)

²⁷ Г¹ Та іла бь; М Охъ іла бь; Ц Охъ илабь. ²⁸ Ц Козаче. ²⁹ Г¹ та. ³⁰ М, Ц деж то.

³¹ М вьятъ?; Г¹ узятъ; Ц узятъ.

(Запорожець).

³² Ц Цаплена; М Цаплено. ³³ М, Ц ты. ³⁴ Ц голову! ³⁵ М нема; Ц — витерто. ³⁶ М, Ц нема.

³⁷ М, Ц казала. ^{38—39} М, Ц повну; ⁴⁰ М, Ц пазуху; Г¹ пазушину; Г¹ пазушину. ⁴¹ М на-
клавъ. ^{42—43} Ц (бьетъ булавой)

„ — „ Отъ тоби ковченыки, отъ тоби ковченыки (Циган. уходитъ).

(Запорожець танцуетъ, Скрипка граєть № 8). Потомъ.

М Булавой бьетъ ее съ низу подъ спину.

Отъ тоби товченыки! отъ тоби товченыки!

Цыганка, подпрыгивая, убѣгаетъ.

Запорожець¹ Пийты² лишъ³ до Феськи⁴ ⁵ чи не по
вірить пивквартивки горилки⁶
⁷ А то такъ щось дуже на языку
сухо.⁸

⁹ (: Приходить къ д[в]ерямъ и стучить) ¹⁰

¹¹ Фесько видчини не чуешъ?
Фесю серце любко голубко видчини
Не чуешъ? ¹² Бодай ¹³ ты зозули
нечула. ¹⁴ ¹⁵ видчини пакостна
холяво видчини ¹⁶ ¹⁷ От[с]ежъ бигъ
мене [вбий] колы виконъ неповыбываю
а дверей невыставляю отъ
дывысь колы невыбью. ¹⁸

¹⁹ (: Лобомъ отворяетъ
двери и уходитъ:) ²⁰ (ар. 58).

ЯВЛЕНИЕ 16-е ²¹

²² Жидъ и Жидовка ²³

Жидъ ²⁴ Ай ²⁵ вай ²⁶ миръ ²⁷ Савафіяне ²⁸
²⁹ Якъ пакъ гналыся ³⁰ Фараоняне
Яврейвъ ³¹ самъ Богъ ³² засцисцае ³³
За огненнымъ ³⁴ стовпомъ ихъ ховае ³⁵

¹ М Явленіе чотырнадцатое.

Запорожець. Танцуєть. Скрыпка № 8. Потомъ говорить:

² М Пийты; Ш Пить. ³ Ш лышь; М лышень. ⁴ М Хвеськи. ^{5—6} Ш да выпыть
хоть пивквартивку; М да выпыть хочъ пивквартивку. ^{7—8} Ш ато дуже сухо на языку,
М бо дуже сухо на языку.

^{9—10} Ш (подходить къ дверямъ и стучить говоря);

М Стучится въ дверь. ^{11—12} Ш Фесько. Фесько! Фесько Серце видчини,
да видчиныжъ хиба ты нечуешъ?; М Хвесько, Хвесько! а Хвесько! Серце, видчины
видчины, будь ласка! хиба ты нечуешъ; Г¹ Фесю, відчини! Не чуешъ? Фесю, серце,
любко, голубко, видчини! Не чуешъ? ¹³ М, Ш бо дай. ¹⁴ Ш не чула. ^{15—16} Г¹ Видчини
копостна халява; Ш Кажу жъ тобі видчины; М Кажу тобі, видчины. ^{17—18} Г¹ а не то —
Бигъ мене вбий — коли виконъ не выбью и дверей выставлю! Ш а то двери выставлю
и викна побью; М бо й двери выставлю и викна побью; Г заведеного у квадратові
лужки нема.

^{19—20} Ш Разгониться и лбомъ отворяетъ дверь. Уходитъ).

М Отступаєть нѣсколько шаговъ назадь, потомъ разгоняется и лбомъ выс-
живаєть двери, скрывается за сцену.

²¹ Ш 14; М поділено на дві яви 15 і 16. ^{22—23} Ш (Жидъ потомъ и Жидовка
Жидъ зрителямъ говорить)

М нема.

²⁴ М Жидъ. Въ носъ и съ протяжнимъ удареніємъ въ словахъ. ²⁵ М, Ш Ой.

²⁶ Ш Вай. ²⁷ Ш миръ. ²⁸ М савафіяне. ^{29—30} Ш Якъ гналыся пакъ; М Якъ гналыся,
пакъ. ³¹ М, Ш, Г¹ Яврейвъ. ³² Ш Бохъ. ³³ Г¹ засцисцавъ; М засцисцае. ³⁴ Ш охненнымъ.
³⁵ Г¹ ховавъ.

^А ¹ Сцо другее вінъ
 Исце лутце изробывъ ². ^Б
^А ³ Якъ у ⁴ Цорному ⁵ мори ⁶
⁷ Усе військо ⁸ затопывъ. ^Б ⁹
^А Мовсей, ¹⁰ Аронъ ¹¹ Давидъ ¹²
¹³ Вони зъ паки
 Наси Святїи ^Б ¹⁴
¹⁵ Озыдалы зъ Мысіяса и тїи ¹⁶
¹⁷ Винъ пакъ якъ прїйде
 Кругомъ насъ обїйде ¹⁸
 И сказе ¹⁹ такъ:
^А Цесныи ²⁰ Яврей ²¹
 Я Царъ ²² Васъ ^Б ²³ (ар. 53 зв.).
^А Теперь ²⁴ и свїтъ ²⁵
 Увесь ²⁶ насъ ^Б ²⁷
 Теперь ²⁸ Суро ²⁹ нумъ ³⁰ танцюваты ³¹

А-Б У текстах Г¹, М, Ц — один рядок.

¹⁻² Г¹ Сце друге цудо вінъ лутце изробыфъ;

Ц Цудо друге вінъ сце лутце изробыфъ;

М Цудо друге лутце ще зробыфъ.

³⁻⁴ Ц Якъ въ; М Въ. ⁵ Ц Цормномъ; М цормномъ. ⁶ Г¹ морю. ⁷⁻⁸ Г¹ все
 війско; Ц все Вїйско; М війско. ⁹ М, Ц затопыфъ; Г¹ затопифъ. ¹⁰ Ц Мовсей; М Мовса.

¹¹ М Гарунъ; Ц Аронъ. ¹² Ц Давидъ; М Дувидъ. ¹³⁻¹⁴ Г¹ вони-жъ пакъ насї святїи,
 Ц вони-жъ васи Святїи; М святїи. ¹⁵⁻¹⁶ Г¹ Озыдали-зъ Месїаса и тїи;

Ц Озыдалы-зъ Месїаса и тїи;

М Вони вси баццылы цуда тїи.

¹⁷⁻¹⁸ Ц Винъ узé якъ прїйде

Кругомъ насъ обїйде;

М Взе скоро отгыи цась прыде,

Сцо хось то насъ кругомъ обыйде.

¹⁹ М сказе, бакъ; ²⁰ Г¹ Цесні; М Цесны; Ц Цесныи. ²¹ Ц Яврей! ²² М Мес-
 сіасъ; Ц царъ. ²³ Ц Вашсъ (sic!) ²⁴⁻²⁵ М я царъ и свїтъ; Ц и свїтъ. ²⁶ Г¹ весь;
 М весь; Ц ввесь; ²⁷ Ц Нашсъ (sic!) і до цього під рядками характерна приписка:

„Вбытность мою въ Каменецъ Подольской Губерніи, я имѣлъ случай познако-
 миться съ проѣжжимъ Ученѣйшимъ Жидовскимъ Эрць-Раввиномъ Который на вопросъ
 мой О ожидаемомъ имы Мессїи, остро и съ жаромъ доказывалъ текстами изъ В. З. при-
 надлежащими Единственно Христу; но какъ изъ послѣднихъ выраженїй Его было видно,
 что Царствованїе ихъ Мессїи клониться болѣе къ Земному, не жели къ Небесному, то я
 весьма сожалѣлъ о ихъ великой ошибкѣ. Жиды восхищаются тѣмъ, что Мессїя покорить
 всѣ земные Царства, и здѣлаеть ихъ внязьями. Ежегодно послѣ праздниковъ своихъ
 судныхъ дней поють, скачутъ, какъ ума лишеныи и привѣтствуютъ другъ друга такъ,
 какъ мы Христїане въ День С. Пасхи, по сему то я при Вертепѣ помѣстїилъ слова, какїе
 имъ скажетъ Господинъ ихъ Мессїа —

Цесные Яврей! Я Царъ Вашъ

Теперь и Свїтъ въ весь нашъ.

I. Ц (ар. 12).

²⁸ Г¹ Теперь; М Явленїе шестнадцатое.

Входить жидовка.

Жидъ. Геперь...

²⁹ Г¹ Суро. ³⁰ Г¹ нумо. ³¹ Ц танцюваты; М танцюваты.

¹ И горилоцкою перепродуваты. ²

³ [Жидь поеть]

1-й.

Я зидоцокъ змирный
Худенькій не зирный
Но зато моя дуса
Якъ царвонцикъ хороса.

2-й.

Хоть велите меня драть
Хоть велите наказать
Но позвольте Вамъ сказать
Дайте лысь процентикъ взять. (ар. 59).
([Танцуютъ] Запорожець стучить.) ⁴

Жидь ⁵

^А Бизи ⁶ Суро ⁷ до хаты
Гросей ⁸ ховаты. ^Б
^Г ⁹ А то бизить ¹⁰ Гайдамака ¹¹
Буде грабоваты. ^Г ¹²

[Жидовка уходитъ] ¹³

ЯВЛЕНИЕ [17-е] ¹⁴

Запорожець ¹⁵

Запорожець ¹⁶ ^А ¹⁷ здоровъ бувъ ¹⁸ жидовино ¹⁹
Еретычій ²⁰ сыну ²¹

А—Б У текстах М, Ц один рядок. В—Г У тексті М один рядок.

¹⁻² Г¹ Та горілку продавати;

Ц Да будемъ горилоцкою перепродуваты;

М А після горілку перепродуваты.

³⁻⁴ Ц (Танцуютъ. Скрипка игр. № 9. Запор. Стучить въ Двери, а Жидь говоритъ);

М Скрыпка. № 9. Жидь танцуеть и поеть;

Ой вей миръ, татуню!

Ой вей миръ, мамуню!

Ой, ой; ой, ой!

Було у насъ війска

Цотыри тыسیونцы;

На тымъ війску сапки

Усе изъ заіонцы.

Ой вей миръ, татуню!

Ой вей миръ, мамуню!

Въ это время запорожець стучится, перепуганный жидь кричить; Г¹ нема; Г текст пісеньки „Я зидоцокъ...“ написано внизу на нотах (див. нотний додаток ч. 32); заведене у квадратів дужки додано на підставі Ц. М і переказу Галагана. ⁵ М, Ц нема; ⁶ М, Ц Бизы. ⁷ Г¹ Суро. ⁸ М гросы. ⁹⁻¹⁰ Г¹ А то йде; М, Ц Бизыть. ¹¹ М гайдамака. ¹² Г¹ грабуваты!; Г гробовати — очевидно помилка, яку виправляємо за М і Ц. ¹³ Г нема; доповнюємо за М і Ц. ¹⁴ Ц 15; Г нумерації нема. ¹⁵ М Запорожець и жидь. ¹⁶ Ц Запорож. ¹⁷⁻¹⁸ М, Ц, Г¹ Здоровъ. ¹⁹ М жидовину; Г¹ жидовину; Ц Жидовину. ²⁰ Ц Яретычій; М Ерытычій. ²¹ Ц Сыну!

(Жидь кланяется и говор.).

- Жидъ ^А Здоровъ ¹ зе буфъ ²
 Всемилоствѣйсий ³ Пане ^Б ⁴
- Запорожець ⁵ ^А ⁶ Що це ты тамъ у барильци
 носышь? ⁷ ^Б
- Жидъ Сабаскову ⁸ водоцку ⁹ носу ¹⁰
- Запорожець ⁵ ¹¹ А дай мини попробовать ¹² (ар. 59 зв.).
- Жидъ ¹³ Ты зъ у мене
 Козаценьку буфъ
 Медъ и горилоцку пыфъ ¹¹
 И ¹⁵ гросей не заплатыфъ ¹⁶
- Запорожець ⁵ ¹⁷ Да ты незнаешъ
 Якъ мене и зовуть ¹⁸
- Жидъ ¹⁹ Да ты зъ Максимъ ²⁰
- Запорожець ⁵ ²¹ Да брешешъ ²² я ²³ Протысь
 [Махнулъ булавою] ²⁴

А—Б М, Г¹, Щ один рядок.

¹ Г¹ А здоровъ. ² М, Г¹ бувъ; Щ нема. ³ Щ милостывійсий; М мылостывый; Г¹ всемилоствивийсий. ⁴ М. Г¹ пане; Щ після цього ремарка: (Запорожець). ⁵ Щ Запор. ⁶ Щ А що то ты въ барильци носышь? (Жидъ).

Г¹ Що се ты у барильци носишь?

М А що тсе ты въ барильци несешъ?

⁸ Г¹ Сабаскову. ⁹ Г¹ горилоцку; М горилоцку-зъ. ¹⁰ М пане; у тексті Щ після слова носу ремарка:

(Запорожець говорить).

^{11—12} М; А ке жъ и мени, покоштую; Щ А ке жъ и мени попробовать, і з нового рядку ремарка: (Жидъ).

^{13—14} Щ Тызъ у мене козаценьку и такъ багато горилоцки на пыфъ;

М Тызъ у мене и такъ, козаценьку, багато напыфъ.

¹⁵ Щ А; М Да-й. ¹⁶ М незаплатыфъ; у тексті Щ після цього ремарка: (Запорожець).

^{17—18} Щ Отъ и притульвъ горбатого до стины!

Колы тамъ я въ тебе горилку пывъ,

И грошей не заплатывъ?

Да ты незнаешъ якъ мене и зовуть?

(Жидъ).

М Отъ и притульвъ горбатого до стины;

Вы, бачу, вси жыды дурны.

Колы-жъ я у тебе горилку пывъ,

Да й грошей пе платывъ?

Мабуть ты не знаешъ, якъ мене й зовуть.

^{19—20} Г¹ Ты-зъ панъ Максимъ! Щ Тызъ пакъ Максимъ!

(Запорожець).

М Ты жъ пакъ Максимъ. ^{21—22} Г¹ Брешешъ; Щ Отъ Бачъ що брешешъ; М А брешишь, поганцю; ²³ Г¹ бо я; Щ я изъ давну; М я зъ вику; ²⁴ Г цієї ремарки нема; Щ (Махнулъ Бул.) (Жидъ испугавсь и шутя говорить); М Махаєть булавою.

- Жидь А¹ Нехай зезь² ³ ты будесь⁴
 И Прокысь Б⁵
⁶ Да [го]ловоньки моеи небый
 Да на горилоцку пый⁷
- ⁸ Запорожець Отъ такежь ты бь и давно
 Казавь⁹
¹⁰ (: Пьетъ а Жидь испу-
 гавшись трусится)¹¹ (ар. 60).
- Запорожець¹² Не¹³ труси бо¹⁴ гадючий жиде¹⁵
 бо¹⁶ губы¹⁷ побьешь. ¹⁸ От[с]ежь¹⁹ ²⁰ яка
 въ проклятого жида Мицна
 гонирка,²¹ алежь²² якъ я бачу,
 то я²³ и²⁴ впывьсь.²⁵
²⁶ (: Запорожець упалъ и лежитъ
 а жидъ началъ душить
 его.)²⁷
- Жидь А цузон²⁸ крови напывьсь²⁹
³⁰ Да и³¹ самъ скрутивсь³²
³³ (: Запорожець поднявшись :)³⁴

А—В У текстах М, Ц, Г¹ один рядок.

^{1—2} Г¹ Нехай-зе; Ц Нехай узє; М Нехайзе. ^{3—4} Г¹ будесь ти; М будешь. ⁵ М прокысь!

^{6—7} Г¹ Тільки головоньки моеи не бий;

А на! горилоцку пий!

Ц Да тылько мене не бый;

Да на горилоцку пий.

М На, на! горилоцку пий.

Да тыльки мене не бый; Г заведене у квадратові дужки доповнюемо за Г¹.

^{5—9} М, Ц нема; Г¹ О такъ бы й давно казавь! ^{10—11} Ц (Запорожець пьетъ водку; а Жидь отъ страху трясется).

(Запорожець)

М Открываеъ чопъ, запорожець пьетъ изъ барила, жидъ держитъ барило и трясется отъ страху. ¹² Ц Запор.

^{12—14} Ц трясѣбо; М трясѣ-бо; ¹⁵ М, Г¹, Ц Сыну. ¹⁶ М, Ц а то. ¹⁷ М, Г¹ зубы.

¹⁸ Ц по бьешь.

(Жидь)

Жидь. Пый Пане сколько мозешь.

(Опьянѣвъ Запорожець падаеъ на землю)

М побьешь.

Жидь. Пый, сколько дузь.

¹⁹ Г¹ Отъ-се жь; М Отце; Ц Оце жь; Г Отежь — очевидна описка.

^{20—21} Ц яка мицна проклятого жида горилка;

М яка мицна жидывска горилка. ²¹ Г¹ горілка!

²² Ц Але жь; М Але-жь. ²³ М, Ц вже. ²⁴ Ц нема; М я. ²⁵ Ц упывсь; М упывся.

^{26—27} Ц (Жидь душитъ Запорож. и говоритъ);

М Падаеъ на землю, жидъ становится на него и душитъ его колѣнями.

²⁸ Ц Цузон. ²⁹ М, Ц напывься. ^{30—31} Ц дай; Г¹ Та й; М да й. ³² М, Ц скрутився.

^{33—34} Ц (Запор.); М нема.

Запорожець¹ ² Ухъ, що це по міні товчеться³
 Глянь, глянь, ⁴ се бачу Жидь
 пораеться по міні⁵, ⁶ чи
 въ насъ же такъ бьють⁷
⁸ (: Махнувъ булавою:)⁹

Жидь ¹⁰ Вухъ, вухъ, вухъ¹¹.
¹² (: Запорожець смѣється)¹³ (ар. 60 зв.).

Запорожець¹ ^A Я ще¹⁴ ёго и ¹⁵ невдарывъ¹⁶
^A винъ¹⁷ кричить¹⁸ ¹⁹ опухъ, опухъ^B ²⁰
^A У насъ якъ бьють
²¹ До ²² съ притиска²³ да ²⁴ зъ видваги²⁵ ^B
²⁶ Да колы ты Савка або Давидъ
²⁷ Дакъ и ще треба придавить²⁷
²⁸ Отакъ и ты сучій сыну^{28'}
²⁹ Учись быть.²⁹
 (: Бьетъ:)³⁰

^A ³¹ Не проклятый³² же и ³³ жидь³⁴
^{34'} Уже бачу винъ³⁵ и skutывсь^B ³⁶
^A Де лышь³⁷ тїи³⁸ макогоны^{38'}
³⁹ Чи ⁴⁰ въ правдоньку⁴¹ звоны^B
^A Пїйду^{41'} по ёго⁴² дусци⁴³
⁴⁴ Бевкнутъ хотъ⁴⁴ разъ.^B
⁴⁵ (Приходитъ къ колоколу
 и осматриваетъ его)⁴⁶ (ар. 61).

А-Б У текстах М, Ц зведено в один рядок.

¹ Ц Запор. ²⁻³ М, Ц Цо се по мени лазыть? ⁴⁻⁵ Ц Э— се жидь такъ пораетця на мени; М Э! се жидь такъ на мени порается. ⁶⁻⁷ Ц Чи такъ же въ насъ бьють; М Чи такъ-же въ насъ бьють?

⁸⁻⁹ Ц (Махнувъ булавою)

(Жидь);

М Машеть булавою. ¹⁰⁻¹¹ Ц Вухъ! Вухъ!

М Ой вей, миръ, гевульть, вухъ! вухъ!

¹²⁻¹³ Ц (Запорожець съ улыбкой); М нема. ¹⁴⁻¹⁵ М й. ¹⁶ М не вдарывъ; Ц не въ дарывъ. ¹⁷ М вынь. ¹⁸ М крычыть. ¹⁹⁻²⁰ Г¹ що вже опухъ! М опухъ.

Наносить ударъ булавою, жидь падаеть;

Ц опухъ.

(Запор. говорить и бьетъ, жидь падаеть мертвъ);

Г отухъ, отухъ — очевидна помилка. ²¹ Г¹, Ц то; М дакъ. ²²⁻²³ Г¹ зъ притиска; Ц спрытыска; М съ прытыска. ²⁴ Г¹ то; Ц до; М нема. ²⁵ Ц звидваги!; М съ видваги. ²⁶⁻²⁷ М нема. ²⁷ Ц давить! ²⁸⁻²⁹ М нема; Ц Отъ такъ то учись и ты быть. ^{29'} Г¹ жиде. ³⁰ М нема; Ц (Помолчавъ немного). ³¹⁻³² М, Ц Не гадючий. ³³ М, Ц нема. ³⁴ Ц жидь. ^{34'/-35} М зъ разу. ³⁶ Ц изкрутывся!; М скрутывся! ³⁷ Ц лышь. ³⁸ Ц ти; М тьи. ^{38'} Ц Макогоны. ³⁹ М чы. ⁴⁰⁻⁴¹ М, Ц правдоньку. ^{41'} Ц Пиду. ⁴² Ц Его; М його. ⁴³ М душенци; Ц душети; Г¹ душевци. ⁴⁴ М Хочь.

⁴⁵⁻⁴⁶ Ц (Подъ ходитъ подъ колоколъ и звонить своей головою потомъ говорить).

М Подходить подъ колоколъ и звонить головою.

¹Що це воно таке, ² ³ на що воно ⁴ похоже, ⁵ пидъ хуртовину ⁶ ⁷ добра булабъ шапка, ⁸ ищебъ зъ потылыци и бряжчала ⁹ тогди ¹⁰ хоть бы ¹¹ якій машталіръ, ¹² ¹³ то бь ¹⁴ звернувь ¹⁵ ¹⁶ хоть бы зъ якои дороги ¹⁷, ¹⁸ ни се да нете я кажу ¹⁹ ²⁰ се вонобъ пидъ негоду и горобцямъ бы ховаться у ёму добре, ²¹ ²² ни се да не те я кажу ²³, ²⁴ якъ бы ёго въ болото застромивъ, то то бь ракивь повну вершу наловивъ ²⁵.

²⁶Що це таке воно воня? Чи се бачу жидъ проклятый провонявся ²⁷, ²⁸ пійты жь ²⁹ да ³⁰ ³¹ заволокты ереты чого жида ³², а то залигъ місто ³³ нигде ³⁴ козаку ³⁵ и ³⁶ погулять ³⁷. ³⁸ Да пакъ ³⁹ (ар. 61 зв.). Якъ пакъ ⁴⁰ Чорта ⁴¹ величають? ⁴² ⁴³ Про се мабуть не вси знають ⁴⁴ ⁴⁵ Алежъ на хрищеного кажуть дядьку ⁴⁶, ⁴⁷ то вже ёго треба на звать дидьку. ⁴⁸

^{1—2} М, Щ Що воно таке; Г¹ Що се воно таке? ^{3—4} Щ навищо воно; М навищо; Г¹ на-ві-що воно. ⁵ Щ похоже. ⁶ М хуртовину. ^{7—8} Щ булабъ зъ ёго добра Шапка; М була бь добра шапка. ^{9—10} Щ Щебъ изъ потылыци и бряжчала; М Щебъ и бряжчала зъ потылыци; Г¹ ташебъ и бряжчала зъ потылыци. ¹¹ Щ Отъ тогди; М Отъ тогди; Г¹ тоді. ^{12—13} Щ хоть; М хочъ; Г¹ хочъ бы. ¹⁴ М машталирт; Щ Машталіръ, і під рядками примітка: „Машталіръ, Кучеръ, или Лихой Ямщикъ. ^{15—16} М, Щ тобъ; Г¹ то. ¹⁷ Г, Г¹ Звернувь бы. ^{18—19} Щ здорогы; М зъ дорогы; Г¹ зъ дорогы. ^{20—21} М, Щ нема. ^{22—23} Щ Дай горобцямъ пиднегоду въ ёму ховаться добре; М Дай горобцямъ пидъ негоду добре туть ховаться; Г¹ А воно пидъ непогоду и горобцямъ добре булобъ ховаться въ ему. ^{24—25} М нема; Г¹ Ні се-та не те я кажу; Щ кажу сякъ да такъ.

^{26—28} Щ ...а на Вершѹ Винъ годыця!

Якъ бы въ болото ёго застромивъ,

То тобъ ракивь на ловивъ.

М А може й на вершу винъ прыгодиться.

Якъ бы то въ болото іого застромивъ,

То то бь то ракивь наловивъ;

Г¹ А якъ бы ёго въ болото застромивъ, то ракивь бы повну вершу наловивъ.

^{29—31} М, Щ нема, ^{32—33} Г¹ Пійти; М Пійты-жь; Щ Теперъ питы. ³⁴ Г¹ та. ^{35—36} Щ жида за волокты; М жыда заволокты. ³⁷ М, Щ дорогу. ³⁸ М нильзя; Щ нильга (sic!). ³⁹ Г¹ козакові; Щ мени; М нема. ⁴⁰ М й; Г¹ нема. ⁴¹ М разходиться. ^{42—43} Г¹ Де пакъ, Щ Те пакъ; М А да бакъ. ⁴⁴ М бакъ, ⁴⁵ М, Г¹ чорта. ⁴⁶ М вельчають? ^{47—48} М нема; Щ Про се, не вси то мабуть, знають! ^{49—50} М нема; Щ А жежъ на Хрещеного, кажуть Дядьку;

Г¹ Алежъ на хрещеного кажуть „дядьку“

^{47—48} Щ То вже жь ёго треба звать Дидькомъ;

Г¹ то вже ёго треба назвать „дидькомъ“;

М А вже-жь неякъ якъ може дидько.

(: Зоветь :) ¹

² Дидьку, дидьку дидьку говь ³
^Λ ⁴ Ходы сюды ⁵ будь ласкавь ⁶
 Возьмы ⁷ соби ⁸ жида ⁹ ^Б
¹⁰ Таки рідного твого ¹¹ дида ¹²
¹³ То то зь ёго гарне буде жарке ¹⁴
¹⁵ Що ты изь роду не ивь таке ¹⁶
¹⁷ Буде зь тебе ¹⁸ на цілый ¹⁹ писть
 Видь пасесся ²⁰ ²¹ до пиднимешь и ²² хвисть
 (Запорожець отходить :) ²³ (ар. 62).

В ЯВЛЕНИЕ 18-е

Сатана ²¹

Сатана ²⁵ Д ²⁶ Гу, гу, гу, гу Оттеперь ²⁷ я дождався
 Що жидь ²⁸ ²⁹ міни вь руки попався ^{29'} ^Б
³⁰ (: Сатана беретъ жида :) ³¹.

ЯВЛЕНИЕ 19-е

Запорожець. ³²

Запорожець. ³³ ³¹ Чи це ³⁵ ты й доси не однишь ³⁶
³⁷ Якій зь ³⁸ тебе проворный бись ³⁹
^Λ ⁴⁰ Несы, несы ⁴¹, да ⁴² ⁴³ поживай
 Соби ⁴⁴ на здоровье ^Б ⁴⁵
⁴⁶ Музыка играеть козачокъ
 Запорожець танцуеть. * ⁴⁷ Г' (ар. 62 зв.).

* Далі йдуть ноти козачка (див. нотний додаток ч. 33).

Λ—Б У тексті М, Щ один рядок. В—Г У тексті Щ об'єднано в одній 16 яві,
 а в тексті М в одній 18 яві. Д—Е У тексті Щ в один рядок.

¹ М нема. ^{2—3} Щ Дидьку, дидьку го! М Гей дидьку, дидьку, дидьку—го!
 Г¹ Дидьку, дидьку, дидьку, го! ^{4—5} М, Щ Ходы. ⁶ М, Щ ласковъ. ⁷ Щ возьми; М вызьми,
⁸ М нема. ⁹ Щ Жида. ^{10—11} М Твого такижь родного; Щ Таки ридного твого жь.
¹² Щ Дида. ^{13—14} Щ То то зь ёго гарне жарке;

М Пекельнымъ буде зь його жарке.

^{15—16} Щ Ты зьроду не ивь таке!

Г¹ Що ты зь роду не ивь таке;

М А чи ты зьроду, дидьку, ивь таке!

^{17—18} Щ Будо съ тебе; М Буде зо всичь вась, ¹⁹ М, Щ цілый. ²⁰ Щ Видь па-
 сесся; М Видпасесся; Г¹ відпасесся. ^{21—22} Щ пиднимешь и; М пидымешь; Г¹ то пиднимешь и.
²³ Щ (Запорожець Спрятался за двери); М Прячется за дверь. ²⁴ Щ (Чортъ говорить);
 М нема. ²⁵ М, Щ Чортъ. ^{26—27} Щ Отъ теперь; М Отъ теперь. ²⁸ М жидь ^{29—29'} Щ вь руки
 попався; М мени достався. ^{30—31} М Долго смотрить на жида; Щ нема. ³² Щ (Запорожець);
 М Запорожець, подкрался и ударилъ его булавою. ³³ Щ Запор. ^{34—35} Г¹ Чи се; Щ Оце;
 М Отъ-се, ³⁶ Щ Одъ нисъ. ^{37—38} Щ Якій же съ; Г¹ Якій-же зь; М Якій съ. ³⁹ М бисъ?
 Щ Бисъ! Після цього у тексті Щ ремарка: (бьетъ Булавою); у тексті М цю ремарку
 зрєдаговано так: Бьетъ чорта снова. ^{40—41} Щ несыжь! несыжь. М несыжь! несы. ⁴² Г¹ та.
^{43—44} Щ поживай соби; М кушай. ⁴⁵ Щ здоровья!

^{46—47} Щ (Чортъ Уходить). (Запор. Танцуеть потомъ говорить) № 10.

Запорожець ¹ А Оце ¹ якъ я Панове ²
 Дуже уморився ^{Б 3}
^А Мовъ коло плуга
 День возився ^Б
^А Треба лягты ¹
 Да заснуты ^Б
⁵ Да колы бь ище
 Щобъ и не хропнуты ⁶
⁷ А ранкомъ у Феськи
 Можно буде и хлыснуты ⁸
⁹ (: Ложится и говоритъ) ¹⁰

^{В 11} Ляжу отакъ ¹² не гарно (1-мъ бокомъ) ¹³
¹⁴ Ляжу отакъ ¹⁵ ище гирше ^Г (2-мъ бокомъ) ¹⁶
¹⁷ Ляжу отъ такъ ¹⁸ (: Спиною.) ¹⁹
²⁰ На груди хто якъ изъ сяде задушить ²¹
²² Бо я признаться ²³ слабоватый ²⁴ (ар. 63 зв.).

Оце колыбь найты якого попа хотъ ледащичку
 Врагъ ёго беры, абы не пьяничку,—
 Бо я признать-ся и Самъ сёго не люблю.

М Чортъ. Гупъ, гупъ, гупъ.
 Уносить жиди.

Скрыпка. № 10. Запорожець танцуеъ.

Запорожець. Ище колы-бь найты унята ледащичку;
 Щобъ врагъ узявъ, абы лышь не пьяничку;
 Бо я признаться й самъ пьянычокъ не люблю

Ці слова запорозця текстів М і Щ вставлено в самий кінець яви 21 Г (Див. I—II на стор. 97). Далі у всіх трьох варіантах инший розподіл матеріалу між окремими явами, а саме: яви 17 Щ = 19 + 20 М; 18 Щ = 21 М; 17 Щ = V—VI VII—VIII 21 Г + I—II 19 Г; 18 Щ = 20 Г. (без III—IV) + IX—X 21 Г; 19 М = V—VI 21 Г; 20 М = VII—VIII 21 Г + I—II 19 Г; 21 М = 20 Г (без III—IV) + IX—X 21 Г.

I—II (На стор. 95). Цей уривок вставлено в кінець 17 яви тексту Щ й 20-ї тексту М.

А—В У текстах М і Щ зведено в один рядок. В—Г У тексті Щ в один рядок.

¹ Щ Оце жь; М Отъ-се-жь. ² М, Щ нема. ³ М, Щ вморився. ⁴ Щ Лягты.
^{5—6} М, Щ нема. ^{7—8} Щ А ранкомъ можна въ Феськи
 И, хлыснуты.

М А ранкомъ можно и до Хвеськи
 Де лыснуты мокрухы.

^{9—10} Щ (Лажится Бокомъ); М Ложится на правый бокъ. ^{11—12} М, Щ Такъ лягты.

¹³ М Ложится на лъвый бокъ; Щ нема. ^{14—15} М, Щ а такъ. ¹⁶ М, Щ нема. ^{17—18} М, Щ нема.

¹⁹ Щ (Лажится Грудью вверхъ); М Ложится на спину.

^{20—21} Щ А такъ, то прямо якій дидько задушить;
 М А такъ то за певне якій дидько задушыть.

Г¹ а так, то на груди хто якъ сяде, то певно задушить.

^{22—23} Щ Бо я дуже; М Бо я.

²⁴ Щ ..слабовытый;
 (Лажится Спиною въ верхъ);

М ...слабовытый.

Гай, гай, панове! що то якъ я молодъ бувъ!

Ложится на брюхо.

А¹ ляжу отакъ² якъ³ мій⁴
 Колысь батько лежавъ⁵ (ныць)⁶
⁷ До хоть хто на шію изсяде⁸
⁹ До повезу якъ мовъ добрый виль.¹⁰
 (: Спитъ и хропитъ :)¹¹ II

ЯВЛЕНИЕ 20-е¹².

¹³ Два Чорта убѣгають и раз-
 буживають Запорожца, а
 онъ испугавшись кричить.
 Одинъ Чортъ уходит, а
 другого Запорожець поймає.¹⁴

Запорожець¹⁵ В Уфъ¹⁶ Херувимы Серафимы¹⁷
 Чортъ у боклагъ¹⁸ улизь¹⁹ Г²⁰
 [Подводитъ къ свѣтъ]²¹
²² Постой, постой присвѣтитъ²³
 Що²⁴ це таке²⁵ я поймавъ?²⁶ (ар. 64).
²⁷ Чи се птычка²⁸ перепелычка²⁹
³⁰ Чи се тая³¹ сынычка що³² недыше³³
³⁴ Да тыльки³⁵ головою³⁶ колыше³⁷
 Глянь, глянь

А—Б У текстах М і Ш зведено в один рядок. В—Г У тексті Ш в один рядок.

^{1—2} Ш Ляжу пакъ такъ; М Ляжу, бакъ такъ; Г¹ Ляжу отъ такъ. ³ Г¹ якъ колысь.

^{4—5} Ш мій батько, колысь спавъ

Я ёго уже добре знавъ;

М мый батько колысь спавъ!

А я його добре знавъ. Г¹ мій батько лежавъ.

⁶ М, Ш нема. ^{7—8} Ш Теперъ хоть хто на шыю и изъ сяде;

М Теперъ нехай на шыю хто сяде. Г¹ то хочъ хто на ши і сяде.

^{9—10} Ш То повезу ёго якъ сирый Виль;

М Устану рачки, дай повезу, якъ выль. Г¹ то повезу якъ добрый виль.

¹¹ Ш (Спитъ); М нема.

¹² У тексті Ш цій яві відповідає 18, а в тексті М 21-а ява.

^{13—14} Ш (Два Чорта пугають Запорожца, Который, пробудясь — одного поймавъ — другой Ушелъ);

М Два чорта. Входятъ и хотятъ взять запорожца;

одного изъ нихъ онъ ловить за хвостъ; другой убѣжалъ.

Запорожець тянетъ чорта за хвостъ къ свѣту.

Монологъ запорожца.

¹⁵ Ш Запор.; М нема. ¹⁶ М, Г¹ Ухъ. ^{17—18} Ш Херуимы, Серафимы; М нема. ¹⁹ Ш бокла;
 М баклагъ. ²⁰ Ш въ лизъ; М влизъ! ²¹ М, Г нема; доповнюемо за Ш. ^{22—23} М, Ш нема.

^{24—25} М, Ш се; Г¹ се таке. ²⁶ М, Ш, Г¹ пиймавъ?

^{27—28} Г¹ Яка се птычка; Ш Чи Сычка птычка; М чи се птычка?; Г¹ Яка се птычка;

Г Сычка птычка — виправляемо очевидну помилку. ²⁹ Ш Перепелычка; Г¹ Чи перепеличка;

М Чи перепелычка? ^{30—31} Г¹ Чи не. ³² М Шо вона й. ³³ Г¹, М, Ш не дыше.

^{34—35} Ш Да тыльки; М Тыльки; Г¹ Та тильки. ³⁶ М хвостыкомъ; Ш Голивою.

³⁷ Ш Колыше!

Подводитъ еще ближе.

(Запорожець къ Чорту); і ліворуч „Запор.“.

Яке воно чудне¹ да² страшне³
⁴Очи якъ пятака⁵
 А языкъ вывалывъ
 Мовъ⁶ Собака⁷
 Де ты⁸ соби груди,⁹ обидравъ¹⁰
 Може глidy¹¹ або¹² груши¹³ кравъ
¹⁴А повернысь¹⁵ подывлюся¹⁶
 Яке ты изъ заду¹⁷

[Чортъ поворачивается. Запор. производитъ Смотръ]¹⁸.

Эге! воно бачу й¹⁹ крыльця^{19'} мае.
 Сежь²⁰ те²¹ що ничью²² летае²³
 Да²⁴ кури²⁵ хватае²⁶
²⁷Ни се да не те²⁸ ²⁹я кажу³⁰ (ар. 64 зв.).
 А воно стемно³¹ той коныкъ
 Що по полю скаче
³²Да хрущики давить³³
³⁴А колы³⁵ скаче
³⁶До вжежь³⁷ ³⁸и танцювать³⁹ уміе
 Да⁴⁰ може⁴¹ не посміе⁴²
 А⁴³ ну лышь⁴⁴ не соромляйся⁴⁵
⁴⁶Да потанцюймо⁴⁷ трохы^{47'}
⁴⁸Щобъ повыскакалы до чыста
 Все изъ тебе блохи⁴⁹.
⁵⁰(:Запорожець танцуеъ
 а Сатана стоить
 Запорожець кричить
 на его)⁵¹.

¹ М чуднее; Щ чуднее. ² Г¹ та; М Да, далиби. ³ М, Щ страшнее. ^{4—5} Г¹ Очи зъ пятака; М Очи зъ пятака; Щ Очи мовъ зъ пятака. ⁶ Щ Якъ; М мовъ та. ⁷ М собака? ^{8—9} М, Щ груди соби. ¹⁰ М поздыравъ? ¹¹ М глыдь. ¹² М да. ¹³ М грушы. ^{14—15} Щ Повернысь жъ; М Повернысь. ¹⁶ Г¹ я подивлюсь; Щ по дывлюсь; М подывлюсь; ¹⁷ Г¹ зъ-заду!

¹⁸ М Чортъ поворачивается, запорожець его осматриваетъ;

Г нема, доповнюемо за Щ, як проміжним між М і Г.

¹⁹ Щ и. ^{19'} М Крыльця. ²⁰ Щ Се жъ; М, Г¹ Се-жь. ²¹ Г¹ мабуть те; М, Щ то те ²² М ничью. ²³ Г¹ літае; Щ Литает; М литае. ²⁴ Г¹ Та. ²⁵ Г¹ курей; М куры.

²⁶ Щ фатае!

(Подумавъ не много); аналогічна ремарка і в тексті М „Стоить въ раздумьи“.

^{27—28} М, Щ Се да те. ^{29—30} М, Щ, Г¹ кажу я. ³¹ М нема. ^{32—33} Г¹ Та хрущивъ давить; М Да хрущивъ ловить. ^{34—45} М, Щ Колы. ^{36—37} Щ то вже жъ; Г¹ то вже-жь; М то уже-жь. ^{38—39} Г¹ танцювать; Щ Танцюваты; М Танцювать. ⁴⁰ Г¹ Та; М А. ^{41—42} М, Щ не сміе; Г¹ не по силі. ⁴³ М, Щ Ось. ⁴⁴ Щ лышь; М лышень, ⁴⁵ Г¹ Не соромся. ^{46—47} Г¹ та потанцюймо; Щ По гупцюймо; М Погупцюймо. ^{47'} Щ трохы.

^{48—49} Г¹ Щобъ выскакалы до-чыста усі з тебе блохи;

Щ Щобъ повтикалы Ажь вси блохы;

М Повтикають блохы.

^{50—51} Щ (Запор. Танцуеъ, а Чортъ Стоить). Повторяется № 8.

М Скрыпка. № 8. Запорожець танцуеъ, а чортъ стоить.

¹ [А що жь ты стоишь, якъ коужь дублений] ²

³ [(Бьетъ булавой) Прогоняетъ Чорта, а самъ танцуеть:] ⁴ * (ар. 65).

Запорожець ⁵ А Ага ⁶ утикъ не такъ було ище ⁷
 Изъ ⁸ нымъ ⁹ робыты ^Б
 А ¹⁰ Щобъ знавъ якъ хрыщеныхъ ^{10/}
 У снѣ ^{11/} будыты ^{11.Б}
 А ¹¹ Дебъ то оце Панове
 Узять Попа
 Хотъ Ледащычку ^{12.Б}
 А ¹⁴ Врагъ ёго бери ¹⁵
 Абы ¹⁶ не пьянычку ^{16/Б}
 А Бо я признаться ¹⁷
 Самъ ¹⁸ того ¹⁹ не люблю ^{Б 14}

ЯВЛЕНИЕ 21-е²⁰.

Попъ ²¹ (ар. 66).

Запорожець ²² А Объ ²³ вовка ²¹ помовка ²⁵
²⁶ Ажъ бачу ²⁷ дидько
²⁸ И попа примчавъ ^{29.Б}

* Далі на ар. 65 зв. йдуть ноти, див. нотний додаток ч. 34.

III—IV У тексті Щ цей уривок вставлено в кінець 17, а в тексті М 18-ої яви.

А—Б У текстах М, Щ в один рядок.

^{1—2} Г Дублений дублений чого ты

Стыдыся;

Щ А щожъ оце ты стоишь, якъ дублений?

М А що жь се ты стоишь, якъ коужь замерзай? пор. переказ Галагана:

„А що жь ты стоишь“, обрацається онъ къ чорту, якъ коужь „дублений?“ (ст. 32).

^{3—4} Г (: Прогоняетъ Чорта, а самъ танцуеть.);

Щ Бьетъ булавой. Чортъ уходитъ);

М Бьетъ его булавой.

Скрыпка. № 8. Танцують оба. Чортъ въ тактъ приговариваетъ:

Гупъ, гупъ; гупъ, гупъ, гупъ.

Запорожець, ударивъ его булавой, говорить.

А ну лышень геть; ты...

Чортъ бѣжить въ испугъ.

Пор. переказ Галагана: „Запорожець бьетъ его булавой. Чортъ убѣгаетъ“ (ст. 32).

Заведене у квадратів дужки доповнюемо за Щ і на підставі переказу Галагана.

⁵ М, Щ нема. ⁶ М А що? ⁷ М, Щ ще. ⁸ М, Щ звъ. ⁹ М имь.

^{10—11} М Колы вынь... то треба було вбыты.

Далі в обох текстах іде кінець 21 яви Г, а саме уривок під числами IX—X. ^{10/} Щ хре-
 щеныхъ. ^{11/} Щ усни. ^{12—13} Щ Оце колыбъ найты якого попа хотъ ледащычку.

М Ище колы-бъ найты уньята ледащычку.

^{14—15} М Щобъ врагъ узавъ; Г¹ нема. ¹⁵ Щ беры. ¹⁶ М абы лышь. ^{16/} Щ пьянычку.

¹⁷ Щ признаться; М признаться. ¹⁸ М й самъ; Щ и Самъ. ¹⁹ Щ сѣго; М пьянычокъ.

²⁰ Щ 17; М девятнадцатое. ²¹ Щ Уніатской Попъ;

(Запорожець говор.). М Уніатскій попъ.

²² Щ Запор. ²³ М, Г¹ Про. ²⁴ Щ Вовка. ²⁵ М промовка. ^{26—27} М, Щ Ажъ.

^{28—29} Щ и Попа несе.

(Обрацається къ Попу);

М вовка и несе.

- ¹ А бачъ мовъ ёго
 Лызень злызавъ
 Винъ добре знавъ
 Що я ёму
 Ничого не дамъ ²
^А Высповидай ³ ⁴ пакъ мене ⁵ Попе ⁶
⁷ Пидъ сією сухою попинкою. ⁸ ¹¹
- Попъ ⁹ ⁹ Признавайся мнѣ казаче
 Въ грѣхахъ да не сомнѣвайся ¹⁰
¹¹ И ¹² въ предъ ¹³ беззаконія
 Не твори да ¹⁴ кайся ¹⁵
- Запорожець ¹⁶ ¹⁷ Чого соромляться
 Я паноче
 Розкажу все короче
 [Що знаю ¹⁸
²⁰ Що воно бути мае] ¹⁹
 Якъ кажуть
 Бездна бездну призывае ²¹ (ар. 66 зв.).
- Попъ ⁸ ²² Это означаетъ ²⁴ грѣшниковъ ²⁵
 на землѣ ²³
- Запорожець ¹⁶ ²⁶ Эге бачъ куды винъ видвернувъ
²⁷ А по нашому кажуть
 До ²⁸ бездна бездну призывіе ²⁹
³⁰ Пипъ да попа ³¹ на обідъ клыче
 А той ёму дули тыче. ²⁷

А—В У текстах Щ і М в один рядок.

^{1—2} Г¹ Бачъ, мовъ его лызень злызавъ! М, Щ нема. ³ Щ Висповидай. ^{4—5} М мене.
⁶ М, Щ попе. ^{7—8} М пидъ попинкою;

Щ Пидъ попинкою сухою сією
 (Попъ). ⁹ М. Уніатскій попъ.

^{9—10} Г¹ Ты, козаче, въ грѣхахъ мені признавайся,
 Та не соромляйся;

Щ Признавай Грѣхи и не сомнѣвайся;
 М Признавай грѣхы предо мною, покаяйся.

¹¹ Щ Да. ^{12—13} Щ впредъ. ¹⁴ Щ но. ^{11—15} Г¹ нема; М Передъ схизматскими
 попы не признавайся. ¹⁵ Щ кайся!
 (Запорожець).

¹⁶ Запор. ^{17—18} Щ Чого соромляця — я паноче все роскажу, що знаю.
 (Попъ).

М Чого соромляться? паноче, розкажу, що знаю.

¹⁹ Г заведеного у квадратів дужки нема, але з контексту видно, що тут пропуск;
 доповнюємо за Г¹. ^{20—21} М, Щ нема.

^{22—23} М Благо сотвориши, аще ничего не утаиши;
 Щ Благо сотвориши, Аще ничего не утайши
 (Запорожець).

^{22—24} Г¹ Се значить. ²³ Г¹ землі. ²⁵ Г¹ грѣшникъ. ^{26—27} М, Щ нема. ^{27—28} Г¹ А по
 нашому; ²⁹ Г¹ призывае — Се значить. ^{30—31} Г¹ пипъ попа.

- Дакъ я таки грихивъ
 Своихъ не доказавъ ²
 А Ходивъ я зъ малку
 По білому світу ^{1 Б}
 Бывъ ⁶ Ляхивъ, жидивъ ^Г
 Панивъ ⁸ купцивъ ^Г
 И своихъ ⁹ кого заманеться ^{9'}
 А ¹⁰ Правду сказать
 Попивъ небивъ ^{Б 11}
 А ¹² А изъ ихъ живыхъ ¹³
 Кожу ¹⁴ лупивъ. ^Б (ар. 67).
^{15 В} Бо й вони надъ хрещенымъ
 Ждутъ смерты ^{16 Г}
 А ¹⁷ Щобъ скорійше
 Въ сыру могилу заперты ^{18 Б}
 Таскають спивають ¹⁹
²⁰ Тилки що не танцюють ²¹
 А на помынкахъ ²² якъ попьются ²³
²⁴ То мовъ кони гарцюють. ²⁵

 Попъ ²⁶ ²⁷ Нада тебъ козаче ²⁸ до костѣла ²⁹ ходыть ³⁰
³¹ И частые ³² поклоны битъ ³³

А—В У текстах М і Щ зведено в один рядок.

Г—Д У тексті Щ в один рядок.

^{1—2} Щ, М нема; Г¹ Такъ я тобі гріхивъ своихъ не доказавъ.

^{3—4} Щ Я изъ малку хожу по білому світу;

М Я зъ малку мандрую по світу.

^{5—9'} М Я бивъ, і далі пропуск, відзначений крапками. ⁶ Щ Бью. ⁷ Щ жидивъ.

⁸ Щ Панивъ. ⁹ Щ всихъ; Г¹ всихъ. ^{10'} Щ заманеться. ^{10—11} Щ Правда, Попивъ не бивъ;

М Небивъ уніатскихъ я попивъ;

Г¹ Правду сказать, уніатскихъ попивъ не бивъ.

^{12—13} Г¹ А зъ нихъ живихъ; Щ Да зъ ихъ живыхъ; М Съ живыхъ зъ ихъ. ¹⁴ М кожу я.

^{15—16} Г¹ Бо ждуть вони надъ козакомъ смерты;

Щ Бой вони бачъ надъ Хрещенымъ

Ждутъ смерты;

М Вони надъ козакомъ ждуть смерты.

^{17—18} Щ Щобъ ёго въ сыру могилу

Скорійше за перты;

М Щобъ въ домовину скорійше заперты.

¹⁹ М Спивають, сміються. ^{20—21} М нема. ²⁰ Щ Тилкы. ²¹ Щ танцюють. ²² Щ Помынкахъ. ²³ Щ попьются.

^{24—25} М Дакъ тилкы не танцюють,

Мовъ, кони козацьки гарцюють; у тексті Щ після цього ремарка (Попъ дрожащимъ голосомъ). ²⁶ М Уніатскій попъ. Дрожащимъ голосомъ. ^{27—28} Щ Нада тебъ; Г¹ треба тобі; М Треба тобі. ²⁹ Щ Косцѣла; М косціола. ³⁰ Щ ходить. ^{31—32} Щ Да частые; М Часты. ³³ М треба быть;

Щ быть; після цього слова у тексті Щ ремарка: (Запорожець).

Запорож. ¹ О!² Я³зь роду ^{3'} ⁴до костѣла ^{4'} не ходивъ
⁵И поклонивъ ⁶небивъ ⁷
 Хиба тебе ⁸колы хочешъ ⁹попобью. ¹⁰
¹¹(Попъ уходить) ¹²VI

Запорожець ¹³ VII ¹⁴На на махнув! [а] добре [дуже я] зробивъ,
 Мовъ десяти [Жидивъ] побивъ.
 Тикай ¹⁵
 (Танцуетъ) ¹⁶* (ар. 67 зв.). VIII

Запорожець ¹⁷ IX ¹⁸Ну що то Панове ¹⁹
 По сій мови
²⁰Да будьмо ²¹здоровы ²²
²³Приходиться зъ писни
 Слова невыкыдать ²⁴

* Далі на ар. 68-му йдуть ноти, див. нотний додаток ч. 35.

IX—X (на стор. 101) Цей уривок вставлено в кінець 21 яви М і 18-ої тексту Ц.

¹ Ц Запор.; М Запорожець. ² М Э! Бачъ? ^{3—3'} Ц изъ роду; М зъ вику. ^{4—4'} Ц до Косцѣла; Г¹ до косцѣла; М вь косцѣоль. ^{5—6} Ц И поклань; Г¹ И поклонивъ 'ніколи; М Поклонивъ. ⁷ М, Ц не бивъ. ^{8—9} Г¹ якъ хочешъ; М, Ц нема. ¹⁰ Ц по побью; М побью. ^{11—12} Ц (Машеть Булавою, а попъ со всѣхъ ногъ Уходить) (Запор.).

М Уніатъ бѣжить со всѣхъ ногъ.

Явленіє двадцатое.

Монологъ запорожца.

¹³ М, Ц нема. ^{14—15} Ц А що утикъ?— добре дуже зъ робивъ

Мовъ Десяты по бивъ;

М А що? утикъ? а добре дуже я зробивъ;

Мовъ, десяти жидивъ побивъ,

Утик! а то пришлось бы чорта знову зваты,

Цобъ уніатського попа да чортови отдаты;

Г додане в дужках доповнюемо за М, як того вимагає контекст.

¹⁶ Ц (танцуетъ) повторяється № 7.

(Потомъ).

М Скрыпка. № 7. Танцуетъ.

Після цього в обох текстах вставлено кінець 19 яви Г, а саме уривок, визначений цифрами I—II.

¹⁷ Ц Запорж.; М нема. ^{18—19} Г¹ Цожъ, панове?; М, Ц нема; перед цим уривком в тексті Ц ремарка:

(Потомъ Запор. Зрителямъ говорить); у тексті М цю ремарку зредаговано коротше:

„Къ зрителямъ“

^{20—21} Г¹ Будьмо; Ц Да будьте; М будте. ²² Ц здорови.

^{23—24} Г¹ Зъ пісні слова не викинешъ...

Ц Мени приходится Панове
 съ Писни Слова не выкыдать.

М Мени прыходиться, панове,

Съ писни слова не выкыдать.

^А А що було
¹ До бардзе ² прошу ^Б
³ Объ тымъ ⁴ ⁵ не напомянать ⁶
⁷ Бо вже пійду ⁸ въ куринь
 Вику доживать.
 (: Отходьтъ;) ⁹ ^Х (ар. 68 зв.).

ЯВЛЕНИЕ 22-е ¹⁰.

¹¹ *Климъ мужикъ и свиня* ¹²

Климъ ¹³ ¹⁴ Аля, аля, аля
 Свинья ¹⁸ Хро, хро хро
 Климъ ¹³ А вона нибы и не чуе ¹⁵
^А ¹⁶ Отъ и рые и копае ¹⁷
 Свинячею ¹⁸ мордою ^Б ¹⁹
^В; ¹⁹ Чи бачите ²¹ люде
 Що ²² изъ ей ²³ буде ²⁰ ^Г
^В ²³ Хиба дякамъ
 На школу обашловать ²⁴ ^Г
^В ²⁵ Бо признаться дома
 Не хочеться ии мать ^Г ²⁶
^А ²⁷ Бо вона уже давно ²⁷
 Хотила издыхать ^В ²⁸ (ар. 69).

ЯВЛЕНИЕ 23-е ²⁹.

Циганъ. ³⁰

Циганъ ³⁰ ³¹ Здоровъ бувъ ³² ³³ Пане Флиме! ³⁴
 Климъ ³⁴ ³⁵ Здоровъ бувъ ³⁵ Пане Цигане! ³⁶

А-Б У текстах М і Щ зведено в один рядок. В-Г У тексті Щ один рядок.

¹⁻³ Г¹ то барзо; Щ то Барзе; М барзо. ³⁻⁴ Г¹ про те; Щ Объ тимъ; М Объ тому. ⁵⁻⁶ Г¹ не поминати; Щ не на помянать; М лыхомъ не помянать. ⁷⁻⁸ Г¹ Бо вже піду теперь; Щ Бо вже пиду; М Пойду теперь соби. ⁹ Щ (Уходить); М Уходить. ¹⁰ Щ 19.

¹¹⁻¹³ Щ (Мужикъ Климъ и Свинья); М „Входить свинья, подходит къ иродову трону, ложится подъ него, такъ что только задъ изъ подъ трона виденъ. Входитъ хозяинъ свиньи и стегаетъ ее плетью. ¹³ М нема.

¹⁴⁻¹⁶ Щ Аля! -- аля, Аля жъ кажу -- а вона нибы и не чуе.

М Аля, аля! аля-жъ, кажу! вона нибы не чуе.

¹⁶⁻¹⁷ М Що тамъ вона рые. ¹⁸ М свинячою; Щ свинячою. ¹⁹ Г, Щ Мондрою. ¹⁹⁻²⁰ М нема ²¹ Щ бачете. ²²⁻²³ Щ знеи. ²³⁻²⁴ М Эге! треба жыдамъ оддать. ²⁴ Г обшловать; Г¹ дать; виправляемо за Щ. ²⁵⁻²⁶ Щ Бо дома не хочеться ии уже мать; М, Г¹ нема. ²⁷⁻²⁷ М, Щ Вона давно; Г¹ Бо вона давно уже. ²⁸ М, Щ здыхать.

²⁰ У тексті Щ ця ява йде 21-ою після сценки між Климом і його жінкою, що йде в тексті М 24-ою, а в тексті Щ 20-ю. ³⁰ М нема; Щ Циганъ. ³¹⁻³² Щ Здоровъ. ³³⁻³⁴ М Флиме; Щ Пане Флиме! ³⁴ М Клымъ. ³⁵⁻³⁶ М цыгане!; Щ Цыгане! (Климъ). (Циганъ).

Циганъ ¹ ² А яку ³ вона ⁴ тобі кару ⁵ нарядыла? ⁶

Климъ Ввесь ⁷ городъ Цигане ⁸ порыла
Капусту и ⁹ постернакъ ¹⁰ поила ¹¹

Циганъ ¹ ^А Отдай ¹² намъ ¹³ до Шатра ¹⁴
Мы ¹⁵ ии научимъ ^{Б 16}
¹⁷ И халяндры ¹⁸ танцюваты ¹⁹
^{А 20} До вже тогди nebude
И въ городъ скакаты ^{Б 21}

Климъ ²² Я ^{22'} думавъ що винъ ²³ купить ²⁴
Ажъ ²⁵ винъ ^{26 27} даромъ ии ²⁸ Лупыть ^{28'}
²⁹ А изъ симъ Пане купче тикай ³⁰ (ар. 69 зв.).
^{1 31} Бо щобъ невказавъ и свыда ³²
^А Тогди ³³ позывай ³⁴ мене ³⁵
Хоть ³⁶ и въ ³⁷ Свырыда ³⁸
^А Свырыдъ ^{38 39} выборный
Кумъ ⁴⁰ для мене хорошій ^{Б 41}
^{А 42} То непоможуть ^{43 44} твои
Тоби Цигане и гроши. ^{Б II 45}

[(; Циганъ отходить:)] ⁴⁶

I-II У тексті М нема зовсім.

A-B У тексті Ц в один рядок.

¹ М Цыганъ. ²⁻³ Ц Якую; М Яку. ⁴⁻⁵ М кару тобі. ⁶ Ц изробила?

(Климъ). М зробыла.

⁷ Ц въ весь; М весь. ⁸ М, Ц нема. ⁹ М й. ¹⁰ Ц пустернакъ.

¹¹ Ц по ила.

(Циганъ). ¹² Ц Отъ дай. ¹³⁻¹⁴ Ц до шатра; М еи. ¹⁵⁻¹⁶ М еи научымъ. ¹⁷⁻¹⁸ М Холянды.

^{Г 1} халяндры. ¹⁹ Ц таньцёваты; М танцюваты.

²⁰⁻²¹ Ц Да и въ городъ уже не буде скакаты.

(Климъ сердито);

М Въ городъ не буде вже скакаты.

Г 1 То вже тоді не буде вона въ городаы скакат. (sic!)

²² М Клымъ. ^{22'} М А я. ²³ Ц ии; М вынъ. ²⁴ М, Ц купыть. ²⁵ М, Ц А. ²⁶ М вынъ.

²⁷⁻²⁸ М еи даромъ; Ц даромъ. ^{28'} Ц лупыть; М лупыть!

²⁹⁻³⁰ Ц Изъ симъ Словомъ Пане купче тикай;

М Пане купче! тикай; Г 1 Пане купче, тикай.

Г Після слова тикай ще ремарка:

(; Циганъ отходить:), яку вміщаємо за Ц в самому кінці яви,

як того вимагає контекст.

³¹⁻³² Ц Бо щобъ невказавъ тобі и Свыда;

Г 1 Щобъ не вразивъ тобі я вида.

³³ Г 1 Тоді. ³⁴ Ц Ходы позывай. ³⁵ Ц нема. ³⁶ Г 1 хочъ. ³⁷ Ц до. ³⁸ Г 1 А Свиридъ.

³⁹ Ц Выборный. ³⁹⁻⁴⁰ Г 1 мій кумъ; ⁴¹ Г 1 дуже хороший. ⁴²⁻⁴³ Ц Не поможуть; Г 1 То не поможуть. ⁴⁴⁻⁴⁵ Г 1 тобі твої гроші;

Ц тобі твои и гроши.

⁴⁶ М нема; Ц (Циганъ Уходить); Г ця ремарка стоїть помилоково після слів „А изъ симъ Пане купче тикай“ (див. примітка 29-30).

ЯВЛЕНІЕ 24-е¹.² Жена Клима³

Жена¹ А⁵ Климе мужу⁶ до насъ бачу
И Кондякъ припхався^{1, 7}

Климъ⁸ А⁹ Э бачъ жинко
Я¹⁰ ёго^{11 12} и бардзе¹³ сподивався^Б
^{14 А} Пійдыжъ ему¹⁵ прикруты¹⁶
На ухо цупкенько^Б (ар. 70).
Щобъ¹⁷ ажъ¹⁸ рыпило¹⁹
^А Да несоромляйся его
Хоть винъ и письменный^Б
Говори²⁰ ему²¹ сміло.²²

(: Жена отходитъ:)^{22'}

ЯВЛЕНІЕ 25-е.²³Дякъ²⁴.

Дякъ²⁵ А²⁶ А! дай²⁷ Боже²⁸ здравствовать
²⁹ Пане Флиме^{Б 30}

Климъ³¹ ^{31'} А А здоровъ бувъ пане бакаляре³²
³³ И нашъ таки Кондяче^{31 Б}
^А Возьмы³⁵ соби^{36 37} будь ласкавъ³⁸ оцю³⁹ свиню
⁴⁰ Нехай черезъ тыны не скаче.^{41 Б} (ар. 70 зв.).

А—Б У тексті Щ зведено в один рядок.

¹ Щ 20. ^{2—3} Щ (Климова Жинка). ⁴ М Жена Клыма. ^{5—6} М Чоловиче; Щ Клыме мужу. ⁷ М, Щ прыпхався. ⁸ Щ нема; М Клымъ. ^{9—10} Щ Э Жинко я; М Э! я, жинко. ¹¹ М його. ^{12—13} Щ и барзе; М давно ^{14—23} М нема. ¹⁴ Щ Пиды. ¹⁵ Щ ёму. ¹⁶ Щ прикруты. ¹⁷ Щ Такъ, щобъ ¹⁸ Щ Ажъ. ¹⁹ Щ скрепило! ²⁰ Щ Говоры. ²¹ Щ ёму. ²² Щ сміло. ^{22'} Щ (Жена уходитъ); М Жена уходитъ. ²³ Щ 22. ²⁴ Щ (Дьякъ); М нема. ²⁵ Щ Дьякъ; М Дьячокъ. ^{26—27} М, Щ Дай. ²⁸ М Богъ.

^{29—30} М Клыме!

Щ Пане Флиме!

(Климъ съ самодовольствіемъ).

³¹ М Клымъ. ^{31'—32} Г¹ Здоровъ бувъ, пане бакаляру; Щ А дай Боже! пане Бакаляру; М А дай Боже пану бакаляру! У тексті Щ до слова бакаляр під рядками така примітка: „Бакаляръ, Бакалавръ“. ^{33—34} Щ и нашъ такы Кондяче; М Ты нашъ таки, кондяче.

Щ Возьми. ³⁵ М собы. ^{37—38} М, Щ нема. ³⁹ М, Г¹ отсю.

^{40—41} Г¹ Нехай черезъ тинъ не скаче!

М Бо въ горобъ, все скаче;

Щ Нехай въ горобъ не скаче!

(Дьякъ Зоветь своего ученика).

[Дякъ] ¹ ² Ци ирць, Ци ирць ³ Фирчикъ ⁴ Иванецъ ⁵
⁶ Спѣши ко мнѣ зѣло. ⁷
⁸ [Климій сотворилъ намъ честь,
 Давъ свиняче тѣло]. ⁹

ЯВЛЕНИЕ 26-е ¹⁰.

Ученикъ. ¹¹

Ученикъ ¹² Азъ путешествую кое Ваше дѣло ¹⁴

Дякъ ¹³ ^А Возьми ¹⁵ сіе бремя
¹⁶ И неси ¹⁷ на ¹⁸ наши клѣти ^Б ^{18'}

Ученикъ ¹² Помогитъ ¹⁹ ²⁰ на рамена взяти ²¹
²² Самъ Ей Богу не могу подняти ²³

Дякъ ¹³ ^А ²⁴ Говори алья, алья
 До школы перья драти ^Б ²⁵

²⁶ Климъ Алья, алья съ кондяками ²⁷
²⁸ (: *Всѣ прогоняють свинью*): ²⁹ (ар. 71).

А—Б У текстах М і Ц в один рядок.

¹ М Дьякъ; Г, Ц нема. ^{2—3} Ц Цы ирць, Цы ирць; Г¹ Ци, ирци. ⁴ Ц Фирчикъ.
⁵ М ферчикъ; Г¹ фертикъ. ⁶ М нема; Г починає наступний рядок, але ритм показує, що йому саме тут місце, як це й стоїть у Ц.

^{6—7} Г¹ Спѣши сюди зіло;

М Иже, виды, азъ, нашъ, естъ

Спѣши ко мнѣ зѣло.

п—⁹ Г, Ц нема; доповнюємо за Г¹, М. ¹⁰ Ц 23. ¹¹ Ц (Иванецъ); М нема. ¹² М, Ц Иванецъ
¹³ Ц Дьякъ; М Дьячокъ. ¹⁴ Ц після цього ремарка: (Дьякъ). ¹⁵ М, Г¹ Возьми; Ц Возми.
^{16—17} Ц и неси; Г¹ неси; М неси. ¹⁸ М, Г¹ въ. ^{18'} Ц після цього слова ремарка:
 (Иванецъ). ¹⁹ Ц Помогите же; М, Г¹ Помозите.

^{20—21} Ц на рамо ваяты;

Г¹ на рамены ваяти;

М ю на рамо подьяти.

^{22—23} Ц Бо самъ не могу подняты.

(Дьякъ);

Г¹ Бо, ей-богу, самъ не могу подняти; М нема.

^{24—25} Ц Говоры Алья, Алья до школы пѣрья драты.

(Кричать всѣ);

Г¹ Возгласа: (sic) аля! аля! до школы пѣрья драти!

М Возгласи: аля! аля! въ школу пѣрья драты.

^{26—27} Ц Всѣ. Алья (Климъ) Аля жъ съ Кондяками;

М Всѣ. Алля, аля!

Порів. переказ Галагана „Всѣ возглашають: аля! аля!“ (ст. 36).

^{28—29} Ц (Уходять. Климъ остаетя); М Иванецъ уходитъ.
 пор. переказ Галагана: „Иванецъ съ свиньєю уходитъ“ (ст. 36).

ЯВЛЕНІЕ 27-е¹

² Дякъ съ благодарностію ³.

Дякъ ⁴ Геваль ⁵ ⁶ и Амонъ ⁷ и Амаликъ ⁸
 И вси живушіе ⁹ въ Тирѣ ¹⁰
¹¹ Да приемять Богъ
 Душу твою при Эфирѣ. ¹²
¹³ Да и Вашу обреченную ¹⁴ жертву
¹⁵ Мы съ благоговѣніемъ ¹⁶ приемяемъ ¹⁷
¹⁸ И всегда выи ^{18'} Ваши ¹⁹ обьемлемъ ²⁰

Климъ ^{20'} А ²¹ Такъ же и тоби пусполу
 Пана Кондяче ^В ²²

²³ (: Дякъ отходитъ) ²⁴

А Дывысь ²⁵ якъ пресучій дякъ ²⁶
²⁷ Гарно задякувавъ, ²⁸ Б А що ажъ ²⁹
 у ³⁰ мене слѣзы ^{30'} ³¹ [въ] вичью ³² навернулысь ^Б

А—В У тексті М, Ш в один рядок.

¹ Ш 24; М поділено на дві яви 27 і 28. ^{2—3} Ш (Дякъ съ благодарною Рѣчью); М нема. ⁴ Ш Дякъ; М Дякъ, благодарить Клима. ⁵ Г Гаваль; М, Ш, Г¹ Геваль. ^{6—7} Ш и Аммонъ; М, Г¹ Амонъ, Г Амоль. ⁸ Ш Аммаликъ; М Амалыкъ; Г¹ Амалыкъ, Г Амалики. ⁹ Ш живушіи; М живушы; Г¹ живуші. ¹⁰ М Тыри; Г¹ Тирі.

^{11—12} Ш Возрадуются и возвеселятся

При Эфирѣ (до цього примітка під рядками: ни се, ни те);

М Возрадуются доброты,

И воспоютъ въ эфири.

Г¹ Да приемять Богъ душу твою въ Эфирі!

^{13—14} Ш Да Ивашу обреченную намъ;

М Мы вашу обреченну;

Г¹ Обреченную вашу.

^{15—16} Ш Мы съ благодарностію;

М Хоть живу, хотя мертву

Со благодарностію;

Г¹ Съ благодарностію.

¹⁷ Ш Приемяемъ. (т.-е. свиною). ^{13—10} Ш И съ любезностію Выю Вашу;

Г¹; М И выю вамъ. ^{18'} Г вый.

²⁰ У тексті Ш після цього ремарка: (Климъ ничего не понялъ говорить).

^{20'} М Клымъ.

^{21—22} Ш Такъ же и тоби Посполу Пана Кондяче!

М И тоби тее-жь одъ насъ, пане кондяче.

Г¹ Тее-жь и тобі посполу, пане кондяче!

^{23—24} Ш (Дякъ Уходитъ)

(Далѣе);

М Дякъ уходитъ. На цьому у тексті М кінчається 27-а ява.

²⁵ М Явленіе двадцать восьмое.

Клымъ. Дывысь.

²⁶ Ш Кондякъ; М дякъ; ^{27—28} Ш за дяковавъ гарно!

М подяковавъ гарно. ²⁹ Ш Ажъ. ³⁰ М, Ш въ. ^{30'} Ш Слѣзы. ^{31—32} Г вичью; М, Ш въ вичью;

^А Да правда Панове ¹ есть за що (ар. 71 зв.)
и ² подякувать ³ ^Б ^А свиня ⁴ хоть ⁵
куда ⁶ свиня ⁴ ^Б ^А ребра ⁷ уси аж ⁸
святяться. ^Б ⁹ Теперь пійду
десь у мене ище и козяка була. ¹⁰

ЯВЛЕНИЕ 28-е ¹¹.¹² Жена Клима ¹³

Жена ^{13'} Климе ¹⁴ мужу! ¹⁵
До насъ бачу ¹⁶ ¹⁷ кондяки
Принесли изъ свиняки ¹⁸
Обыдранную ¹⁹ кожу. ²⁰

Климъ ²¹ Отъ бачъ ²² жинко що ²³ я могу
Свиняка ^{23'} бь ²⁴ и дома пропала ²⁵
^В ²⁶ А дяку платыть ²⁷ за сына ²⁸
Пора настала. ²⁹ ^Г (ар. 72).
^А Теперь ³⁰ же ³¹ мы
³² Зь нымъ ³³ розквитались ^Б ³⁴
^А ³⁵ И цилы ³⁶ гроши
У ³⁷ насъ остались ^Б ³⁸

Жена У насъ ³⁹ мій мужу ⁴⁰ коровяки ⁴¹ небуло ⁴²
⁴³ А Свиняки не стало ⁴⁴
⁴⁵ Теперь мій мыленькій
По танцюймо хоть мало.
Якъ въ старину водылось ⁴⁶

А-Б У текстах М, Ц в один рядок. В-Г У тексті Ц в один рядок.

¹ М, Ц нема. ² М й. ³ М, Ц дяковать. ⁴ М, Ц свиня. ⁵ М хочь. ⁶ М, Ц Куды.
⁷⁻⁸ Ц у ней Ажъ; М такъ и. ⁹⁻¹⁰ М, Ц нема. ¹¹ Ц 25; М двадцать девятое.
¹²⁻¹³ Ц (Жена Клива (sic!); М Жена Клыма. ^{13'} М нема. ¹⁴ М, Ц Клыме. ¹⁵ М'чоловиче!;
Ц Мужу? ¹⁶ Ц Бачу. ¹⁷⁻¹⁸ Ц и зь свинякы М изъ свиняки
Принесли кондякы; Принесли кондяки.
¹⁹ М, Ц Обидрану. ²⁰ Ц Кожу (Климъ); М кожу Г шкуру; пор. в переказі Галагана: „Вхо-
дить жена и извъщааетъ мужа, „що уже кондяки принесли изъ свиняки обідрану кожу“
(ст. 39). ²¹ М Клымъ. ²² Ц бачь. ²³ Ц що то. ^{23'} М, Ц Свиняка. ²⁴⁻²⁵ М пропала.
²⁶⁻²⁷ Ц А платыть Дяку; М А платыть дяку. ²⁸ Ц Сына. ²⁹ Ц на стала (Хитрость му-
жика); М вже настала, ³⁰ М Теперь. ³¹ М вже. ³²⁻³³ М нема. ³⁴ Ц розквитались; Г¹ роши-
тались; М рошитались. ³⁵⁻³⁶ М Цилы; Г¹ цілі. ³⁷ М, Ц, Г¹ въ. ³⁸ М зостались; Ц остались.
(Жена).

³⁹⁻⁴⁰ М чоловиче. ⁴¹ Ц Коварякы; М зь вику товаряки. ⁴² М, Ц не було.

⁴³⁻⁴⁴ Ц Свинякы жь не стало!

М А теперь не стало уже и свинякы; усе за гуло.

⁴⁵⁻⁴⁶ Ц Теперь потанцюймо, якъ въ старину водылось!

М Теперь потанцюймо, якъ прежде водылось;

Г¹ Потанцюймо хочь мало,

Якъ колись водилось.

¹Щобъ и въ насъ по бильше
Конопель родылось.²

³(: Музыка играетъ. [Танцуютъ:])^{4*} (ар. 72 зв.).

Климъ ^{4'} А Ходимъ ⁵ жинко ⁶ до дому
У насъ ище ⁷ десь ⁸ и козяка ⁹ була ^Б
¹⁰(Отходитъ и потомъ
Климъ козу Гонитъ :) ¹¹ (ар. 73 зв.).

¹²[ЯВЛЕНИЕ 29-е].

[Климъ и Коза] ¹³

^{18'} Климъ ¹¹ ¹⁵ Ци ци Ци ци ¹⁶
Коза ¹⁷ Ме, ме ¹⁸
Климъ ¹⁴ ¹⁵ Ци ци ¹⁶
Коза ¹⁷ Ме, ме ¹⁸
Климъ ¹⁴ ¹⁵ Ци ци ¹⁶
Коза ¹⁷ Ме, ме ^{18''}
Климъ ¹⁴ ¹⁹ Ци ци не чуешъ ²⁰

²¹[Коза мочить. Коза спряталась подъ стуло. Климъ говоритъ] ²

* Далі на ар. 73 ідуть ноти (див. ногний додаток ч. 36).

А-В У текстах М, Щ в один рядок.

¹⁻² Щ Щобъ конопелёкъ по бильше, и въ насъ родылось;

М Щобъ конопельки бильшь народылось;

Г¹ Щобъ у насъ побильше

Конопель родилось.

³⁻⁴ Щ (Танцуютъ) № 11.

(Потомъ Климъ говоритъ);

М Скрыпка. № 1. Танцуютъ; Г заведеного у квадратові дужки нема; доповнюемо за М і Щ та на підставі переказу Галагана (ст. 36). ^{4'} М Климъ.

⁵ Щ Ходимъ лышь. ⁶⁻⁷ М, Щ у насъ. ⁸⁻⁹ М козяка. ¹⁰⁻¹¹ Щ (Уходятъ); М Жена уходитъ. ¹²⁻¹³ Щ Явленіе 26. М Явленіе тридцатое.

(Климъ и Коза);

Входитъ коза.

Г нема; але ясно видно, що тут пропуск з вини переписувача, бо далі йде ява 30. Доповнюемо за Щ, проставляючи порядкову нумерацію яв.

¹⁴ М Климъ. ¹⁵⁻¹⁶ М Цыцы! ¹⁷⁻¹⁸ М Мёёё. ^{19-19''} Щ Цыцы, (Коза) Ме! (Климъ) Цыцы, (Коза) Мее! (Климъ) Цыцы. ¹⁹⁻²⁰ М, Щ нема.

²¹⁻²² М Прячется подъ иродовъ тронъ;

Щ (Коза мочить. Коза спряталась подъ стуло Климъ говоритъ); Г нема; але пор. переказ Галагана: „Онъ выгоняетъ на сцену козу, которая прячется подъ Иродовъ тронъ. Климъ думаетъ, что коза пропала, и обращаясь къ зрителямъ, говоритъ. (ст. 36).

^А Отежь ¹ и до цыкавьсь ²
³ Що и ⁴ козу згубивь ^{Б 5}
^А Панове громада ⁶
 Чи не бачылы ^{7 8} моеи таки козы? ^{Б 9}
^{А 10} Що то вона була
 За солодко-молока ^{Б 11}
^А По дви дйныци ¹²
 Молока давала ^Б
^{А 13} А теперь ¹⁴ бидна ¹⁵
 Якъ у ¹⁶ воду впала ^{Б 17} (ар. 74).
^{А 18} А тутъ одна беда ¹⁹
 Не мынулась ^Б
^{А 20} А друга незабаромъ
 На вернулась ^{Б 21}
^{А 22} Учора до велось мини
 Лягты да заснуты ^{Б 23}
 Пидь ²⁴ лысою ²⁵ горою ^{25'}
²⁶ Таки вечернёю порою ²⁷
^{В 28} Де взявся ^{28'}
 Макогоненкивь ²⁹ Прицько ^Г
^В Се бачь ^{30 31} казавъ таки ³²
 Намъ ³³ Грицько ^{34 Г}
³⁵ Да виннявь ^{36 37} у мене изъ кишени ³⁸
 Люльку огныво ^{39 40} и кременецъ ⁴¹

А--Б У текстах М, Щ в один рядок. В--Г У тексті Щ злисто в один рядок.

¹⁻⁻² М, Щ до цыкавьсь. ³⁻⁻⁴ Щ Поки и; М й.

⁵ Щ зъ губивь. М загубивь.

(Обрацається къ зрителямъ). Къ зрителямъ.

⁶ Щ Громада!; М, Г¹ громадо! ⁷ Щ бачылы; М бачылы.

⁸⁻⁻⁹ Щ такы моеи Козы?

М козы?

Г¹ моеі — таки козы?

Г Моеи такои козы?

¹⁰⁻⁻¹¹ Г¹ Що то за солодке було въ неі молоко!

М Що то було въ еіи солодке молоко;

¹² Щ Дйныци; М дйныци. ¹³⁻⁻¹⁴ М Теперь; Щ Теперь. ¹⁵ М вона бидна. ¹⁶ М въ.

¹⁷ М упала; Щ у пала.

¹⁸⁻⁻¹⁹ Г¹ Одна-жь беда;

²⁰⁻⁻²¹ Щ Друга на вернулась!

М одна беда.

М Друга на вернулась.

²²⁻⁻²³ Щ (Климъ рассказываетъ свое горе)

Климъ. Учора довелось мени заснуть;

М Вчора довелось заснуть;

Г¹ Заснувь учора я. ²⁴ М Пидь. ²⁵ Щ Лысою. ^{26'} Щ Горою.

²⁰⁻⁻²⁷ Щ Вечирнею порою!; М нема. ²⁸⁻⁻³⁴ М Макогоненко Грыцько; Щ = Г.

^{29'} Щ въ явля. ²⁹ Щ Макогоненкивь; Г¹ Макогоненкивь; Г Макогиненкивь. ³⁰ Щ Бачь.

³¹⁻⁻³² Щ казавъ. ³³ Щ мени нашъ; Г¹ нашъ. ³⁴ Щ Грыцько. ³⁵⁻⁻³⁶ М, Щ Вынявь; Г¹ Та й ви-

нявь. ³⁷⁻⁻³⁸ Щ у мене зъ кишени; М у мене съ кишени; Г¹ зъ кишени. ³⁹ М крыцю;

Г' крицю ⁴⁰⁻⁻⁴¹ Г¹ й кременецъ, М кременецъ.

^{A 1} Да ище въ кисети напугу бувъ
Реминный кинецъ ^{B 2} (ар. 74 зв.).

^{A 3} То то заколупивъ
Мого серденька въ край ^{B 4}

^{A 5} Що теперъ мини ни до жинки
Ни въ пекло ни въ рай ^{B 6}

А тутъ ⁷ ище й козу ⁸ згубивъ ⁹

¹⁰ Лучше самъ бы бувъ ни убивъ. ¹¹

¹² Скажить Панове громада
Де таки моя Коза? ¹³

¹⁴ (: Кто нибудь отвѣчаетъ:)

Пидь Царскимъ стуломъ. ¹⁵

Климъ Пидь якою саською ступоку?

¹⁶ Тамъ де Царъ сыдыть ¹⁷

Климъ ²³ Да ¹⁸ моя Коза, а ¹⁹ не Цапъ
Таки ²⁰ Цапъ, ^{II 21} пйду лышь
самъ пошукаю.

(: Ищеть) ²² (ар. 75 .

Климъ ²³ В ²⁴ Бачъ де ²⁵ моя Кизонька ²⁶

Моя ^{26'} голубонька ^{Г 27}

В Якъ ²⁸ вона скаче

Мовъ танцюваты ²⁹ хоче ^Г

А-Б У тексті Щ залито в один рядок. В-Г У текстах М, Щ в один рядок.

I-II У тексті М нема.

¹⁻² Щ Да на пугу реминный конецъ;

М И на пугу реминный конецъ;

Г¹ Ще въ кисети — що на пугу — ремінець.

³⁻⁴ М Заколупивъ сердце въ край;

Г¹ Уразивъ вінъ мое сердце въ самый край.

⁵⁻⁶ Щ Що теперъ ни до жинки — ни въ пекло — ни въ рай!

М Що ни въ пекло, ни до жинки

А ни въ рай;

Г¹ Теперъ мені — ні до жинки, а ні въ пекло, а ні рай.

⁷⁻⁸ Щ ище и Козу; М козу ще; Г¹ ище й козу. ⁹ Щ зъ губивъ; Г¹ загубивъ.

¹⁰⁻¹¹ Щ Луче бувъ ей бубивъ; М Лучше бъ бувъ ей убивъ; Г¹ Лучше було-бъ, якъ-би самъ її убивъ. ¹²⁻¹³ М, Щ нема. ¹⁴⁻¹⁵ Щ (Кто либо можетъ сказать, твоя коза подъ Царскимъ стуломъ). ¹⁶⁻¹⁷ „(Тамъ, гдѣ Царъ сидѣлъ) — реплика, очевидно, з боку глядачів.

¹⁸ Щ Та. ¹⁹ Щ А. ²⁰ Щ такы. ²¹⁻²² Щ Пиду лышь ей самъ я пошукаю (Отъ искалъ);

М Пйду лышень, пошукаю.

Находить.

²³ М, Щ нема. ²⁴⁻²⁵ Щ, М А. ²⁶ М, Г¹ козонька. ^{26'} Г' Де моя. ²⁷ Щ Голубонька; М голубонько. ²⁸ М, Щ Бачъ, якъ; Г¹ Бачъ якъ. ²⁹ Щ танцюваты; М танцювать; Г¹ танцѣвать.

¹ *Музыка играет козу* * [*Коза танцуетъ*] (ар. 75 зв.).
Климъ бьетъ козу и гово-
ритъ ²

Климъ ³ ¹Що це ты ⁵ скрутылась
 скрутылась ^{5'}

Тужить ⁶

Бидна ⁷ моя головонька ⁸ козу
 убивъ ⁹ ¹⁰[понесу жъ] до дому [да отъ дамъ собакамъ
 шкуру

Изъ мяса жъ по шыю жинци кожухъ] ¹¹

[*Уходитъ*] ¹² (ар. 76 зв.).

ЯВЛЕНИЕ 30 е ¹³.

¹⁴ *Нищій Савочка* ¹⁵

Савочка ¹⁶ Я Савочка ^{16'} нищій ¹⁷
¹⁸ Прошу на харчъ на горилку
 Хто дасть шагъ
 А хто рубъ
 Прійму и копійку.
 На дощечку на клепало ¹⁹
 Хто ^{19'} що въ кине ²⁰
 Те ²¹ пишить ²² пропало

* Далі на ар. 76 йдуть ноти кози (див. нотний додаток ч. 37).

^{1—2} Щ (Танцуетъ, А коза Рогами Бьетъ). Скрипка Играть № 12-й.

М Скрыпка. № 12. Танцуетъ. Потомъ полъно кидаетъ подъ тронъ, коза падаєть и издыхаетъ; Г заведеного у квадратові дужки нема, але пор. переказ Галагана: „Коза танцуетъ подъ звуки музыки“ (ст. 37), що коза саме тут мала танцювати, видно і з контексту.

³ М, Щ нема. ^{4—5} Щ А що се; М А що се? ^{5'} Щ Скрутылась.

⁶ Щ (Ударивъ ее и убивъ)

(потомъ тужить по козъ). М Плачетъ.

⁷ Щ Бидна жъ; М Бидна жъ.

⁸ Щ Головонько; М головонько! ⁹ М вбивъ!

^{10—11} Г да правда по несу

до дому, да пошыю жинци

изъ мяса кожухъ, а шкуру собакамъ отдамъ.

Щ Понесу жъ да отъ дамъ Собакамъ Шкуру

Изъ мяса жъ по шыю жинци кожухъ.

Щуцу кудля на, на, на;

М Подумаєть немого.

Понесу-жъ, да отдамъ собаци шкуру,

А жинци пошыю изъ мяса кожухъ.

Пор. також переказ Галагана: „Бидна жъ моя головонько, козу вбивъ!“ — восклицаетъ злополучный Климъ. „понесу жъ її до дому, та отдамъ собакамъ шкуру, а изъ мяса справлю жинци кожухъ!“ (ст. 37).

¹² Щ (Уходитъ); М Уходитъ; Г нема. ¹³ Щ 27; у тексті М цієї яви нема зовсім.

^{14—15} Щ (Нищій). ¹⁶ Щ Нищій. ^{16'} Щ Савка. ¹⁷ Щ Нищій. ^{18—19} Прошу на звинъ на кле-
 пало. ^{19'} Щ И хто. ²⁰ Щ въ кине: Г¹ вкине; Г² выкине. ²¹ Щ Той; Г¹ То. ²² Щ пишить.

¹ Запорожець Ходимъ Савко да купишь міні
осьмушку, Чого ты киваешь
бо дай тебе кивучка по поки
вала, ходимъ ходимъ.²
(: Отходятъ :)³ (ар. 77).

^{1—2} Щ нема. ³ Щ (Уходить).

У варіанті Г текст вертепної драми на цьому, власне, і кінчиться, далі йде текст колядки „Маты Божа“ з нотами (див. нотний додаток ч. 38).

У варіантах М і Щ є ще одна ява, а саме:

М

Явленіє тридцять первое.

Артиллеристъ и Мужикъ.

Мужикъ. Везеть пушку.

Артиллеристъ. Вези не отговаривайся.

Мужикъ. А вже жь бо мени та кушка!

Артиллеристъ, стрѣляетъ изъ пушки.

Вивать, Господа!

Хоръ, за сценою:

Многая лѣта! многая лѣта! и проч.

Занавѣсь опускается.

Щ

Явленіє 28.

Мужикъ везеть пушку.

(Артиллеристъ Ему Говорить)

Артиллер. Мужикъ до пушки! Вези не отговаривайся вези.

(Мужикъ)

Мужикъ. А вже жь бо мени та Кушка надогырыла!

(Артиллеристъ говорить)

Вивать господа (Палить. Хоръ поеть Многая лѣта и Конецъ).

Конецъ 2 и послѣдняго Дѣйствія.

Крім того у тексті Щ до слова Кушка є під рядками така примітка: „Мужикъ не понялъ слова Пушки и говоритъ о Кушкѣ. Кушка, есть деревянный сосудъ, который употребляется во время Сѣнокоса, въ онномъ храниться Вода, Песокъ, Камень и дощечка, для точенія Косы.

Додаток ч. 1.

Дійові особи першої дії варіанту Маркевича.

1. Пономарь, въ обыкновенномъ сѣромъ нанковомъ халатѣ; волосы съ продѣломъ на серединѣ головы, прямо противъ носа и съ косою.
2. } Ангелы, съ крыльями и одинъ изъ нихъ съ лилією.
3. }
4. } Пастухи, въ обыкновенныхъ кобенякахъ съ видлогами.
5. }
6. Иродъ, въ парчевомъ кунтушѣ, съ короною на головѣ, и съ скипетромъ.
7. Тѣлохранитель, Ирода, въ чешуйчатыхъ латахъ, съ огромнѣйшимъ мечемъ, и въ шлемѣ.
8. Три царя восточныхъ, въ парчевыхъ контушахъ, съ коронами на головахъ, вмѣстѣ всѣ три связаны другъ къ другу плотно, и въ этой позиціи движутся.
9. Сатана, чорный, съ хвостомъ съ крыльями летучей мыши, съ огромными рогами и съ уголькомъ во рту, на рукахъ пальцы съ когтями, нога лошадиная.
10. Смерть, скелеть съ косою.
11. Рахиль, въ жидовскомъ костюмѣ, съ ребенкомъ на рукахъ.
12. Воины, съ копьями, въ шлемахъ, въ латахъ. (Ст. 31).

Додаток ч. 2.

Дійові особи з варіанту Щ (ар. 1 нен. зв.).

Дѣйствующія Лица
1-го Дѣйствія.

Явл.	Явл.
1-е Пономарь.	9-е Рахиль съ младенцемъ и Воиномъ.
2-е Два Агела.	
3-е Два Пастуха.	10-е Воинъ прогоняеть рахиль.
4-е Воины Царя Ирода.	11-е Воины у порогъ (sic!).
5-е Царь Иродъ съ Воиномъ.	12-е Смерть.
6-е Три Царя.	13-е Сатана съ приказомъ.
7-е Ангель къ Царямъ.	14-е и вторично Сатана уноситъ умершаго Царя Ирода.
8-е Воины являются къ Ироду.	Конецъ 1-го Дѣйствія.

II-е Дѣйствіе.

Явл.	Явл.
1-е Дѣдъ и Баба.	16-е Чортъ несетъ жида.
2-е Солдаты Русской.	17-е Уніатскій Попъ.
3-е Красавица.	18-е Два Чорта.
4-е Циганъ на конѣ.	19-е Мужикъ Климъ и Свинья.
5-е Циганѣнокъ.	20-е Жена Его.
6-е Циганка.	21-е Циганъ.
7-е Гусаръ и Мажарка.	22-е Дьякъ.
8-е Полякъ съ Мальчикомъ.	23-е Ученикъ его Иванецъ.
9-е Полтавка жена Его.	24-е Дьякъ съ благодарностью.
10-е Гайдамака, или Запорожець.	25-е Жена Климова, Оба танцуютъ.
11-е Шинкарка Феська.	26-е Климъ и Коза.
12-е змѣя.	27-е Савка Нищей.
13-е Циганка Ворожея.	28-е Артиллеристъ съ Пушкой.
14-е Жидъ и Жидовка.	Конецъ II-го Дѣйствія.
15-е Опять Запорожець.	

СЛАВУТИНСЬКИЙ ВЕРТЕП.

I.

Текст Славутинського вертепу дійшов до нас у двох записах, зроблених в одному місці (містечко Славута кол. Заславського повіту на Волині), але розділених не одним десятком років, і вже це одно являє значний науковий інтерес, бо дає нам можливість простежити еволюцію цього тексту в місцевих умовах.

Перший запис зробив ще 1897 р. відомий етнограф-аматор В. Мошков од О. П. Августиновича, але текст цей ще й досі не був опублікований¹⁾. Ось які відомості і про самий вертеп у Славуті і про носія його О. П. Августиновича подав мені сам В. Мошков в особистому листі до мене ще 1917 р.

Головним носієм вертепної драми в містечку Славуті був О. П. Августинович. Він народився 1852 року в містечку Межиріччя-Корецьке Рівненського повіту. Батько його був із духовних, але служив на цивільній службі. У тому містечку, де жив Августинович, була казенна школа для сиріт, що за науку у ній був уніятський священник Яків Ратковський. Року 1854 або 1855 цей священник виписав звідкілясь для учнів своєї школи вертеп і пісні до нього з словами та нотами. Цей-то вертеп і купив Августинович 1863 або 1864 року, коли школа закрилася. Він ходив із цим вертепом по околицях, доки самий вертеп не зносився зовсім, а тоді, переїхавши до м. Славуті на службу, відбудував собі новий. Але протягом часу і цей вертеп зносився, і тоді Августинович за його зразком збудував 1896 р. новий для Городецького музею Ф. Р. Штейнгеля²⁾.

Від цього-то Августиновича року 1897 і записав В. Мошков текст Славутинського вертепу і ноти до нього, крім пісні „Нынѣ Адаме воз-

¹⁾ Коротенькі відомості про цей запис див.: *Новости Дня*. 1897 р. ч. 5024 (передруковано *Этн. Об.* 1897 № 2, стор. 178); *Отчетъ Городецкаго Музея Волинской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля за первый годъ съ 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г.* Составилъ Н. Бѣляшевскій. Варшава 1897. in 8°, 1 фот. + VII + 60 ст. (передруковано у Віноградова: „Дополненіе къ статьѣ „о Вертепной драмѣ“ и къ указателю по этому вопросу“. *Изв. Отд. рус. яз. и слов. Ак. Наукъ*. 1906, кн. IV, 408—412; *Абрамовъ, Жив. Стар.* 1906. IV. 249—254).

²⁾ Див. *Отчетъ Городецкаго музея за первый годъ*. Варшава. 1898, стор. 32.

веселися“, що її, як каже Мошков, співали за Холмським Богогласником, з якого він і виписав слова і ноти цієї кантички¹⁾).

Через рік, в-осени 1898 р. В. Мошков зробив ще фонографічний запис кантів Славутинського вертепу²⁾, і це був, скільки нам відомо, перший і останній випадок, коли, збираючи тексти вертепної драми, вживали фонографа.

Самий текст Славутинського вертепу в запису В. Мошкова, скринька до нього, фонографічні записи і ляльки перед революцією переховувалися в Городецькому музеї Ф. Р. Штейнгеля. Підчас революції текст цей потрапив до рук проф. Т. Сушицького, і він, довідавшись, що я працюю над історією українського вертепу, передав його мені разом із фотографією ляльок, яку зробив сам Ф. Р. Штейнгель. За всі відомості, що їх подав мені про Славутинський вертеп В. Мошков і за дозвіл використати текст цього вертепу складаю йому свю щирю подяку.

Де поділися фонографічні записи кантів Славутинського вертепу не відомо. Що-до самої вертепної скриньки, то її згодом разом з іншими матеріялами Городецького музею передав Ф. Р. Штейнгель до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка в Києві, де вона перебуває і тепер.

Ця скринька (див. фот. № 12) заховалася добре і цілком відповідає тому описові, який ми знаходимо у звітненні Городецького музею за перший рік його існування³⁾. Зроблена ця скринька значно простіше і примітивніше, ніж скринька Галаганівського вертепу. У цьому дуже легко переконатися, порівнявши фотографії обох скриньок (див. фот. № 12 і фот. № 1). Як і скринька Галаганівського вертепу, вона двоповерхова і має 133 с. заввишки, 95 с. завдовжки і 35 с. завширшки. Спереду, на віддалі 54 с. від низу міститься долішня сцена, а над нею на віддалі ще 24 с. горішня сцена, що являє собою самий вертеп, в якому народився Христос.

Усю скриньку пофарбовано блакитною фарбою з синіми і червоними візерунками з фронтона і боків, тільки дах вона має чорний. З фронтона і боків має ця скринька по золотому, на 3 с. завширшки, карнизові; вгорі — ширший карниз на 6 с. завширшки, пофарбований чорною фарбою. На боках скринька має залізнi ручки, а трохи нижче від них по дві скоби з обох боків, так що скриньку можна носити й на дрючках.

Спереду уся скринька прикрашена золотим галуном, окрім того по обидва боки обох сцен висить по три китиці з срібного галуноу, але з цих китиць одна праворуч від глядачів уже загубилася.

Обидві сцени спереду обведені золотим карнизом і мало не однакові завбільшки. Долішня сцена має по карнизу розмір 73 × 30 с., горішня

¹⁾ На жаль, В. Мошков у своєму запису не зазначив точно, з якого саме видання він зробив ці виписки.

²⁾ Див. про це також: Отчеть Городецького музея за второй годъ. Київ. 1899, in 8°, стор. 30.

³⁾ Op. cit., стор. 30.

73 × 29 с. Рампа обох сцен прикрашена вгорі і внизу вирізаними з дерева півколами, що кожне з них має по невеличкій кругленькій дірочці. Спереду півкола пофарбовані білою фарбою, а горішній край їх — червоною. Обидві сцени мають однакові завіси з червоної китайки; ці завіси раніш було зроблено так, що вертепник, сидючи за скринькою, міг непомітно для глядачів підіймати їх, шарпаючи за спеціально прироблені мотузочки.

На віддалі щось із 10 с. від бокових карнизів обидві сцени мають ще по колонці з кожного боку, як то можна бачити і на фотографії. Ці колонки вирізані з картону і пообліплювані спереду золотим папером, а щоб картон не ламався, ззаду колонок підставлено по невеличкій трісочці.

Перед рампою кожної сцени на коротеньких залізних дротиках стремить по 4 невеличкі свічки. Паламар на самому початку вертепної вистави запалював свічки, у ці свічки вставлені.

Усередині обидві сцени сливе однакові. Середина кожної сцени пергороджена невеличким тином із лози, як то роблять на клумбах із квітками. По середині цей тин має прохід, через який іде і розріз у підлозі, щоб ляльки підчас вистави могли вільно туди заходити, коли цього вимагав хід подій. Задні декорації обох сцен обліплені золотим папером. На горішній сцені у кутках ці задні декорації обліплені вирізаними з чорного паперу колонками, на долішній-же — просто папером, вирізаним зубчиками, причому далі вглиб сцени ці зубчики вирізано з червоного, а ближче до глядачів — з чорного паперу.

Долішня сцена являє собою палац царя Ірода. На задній декорації тут залишився слід від паперового балдахина, під яким стояв трон царя Ірода. Трон царя Ірода із Славутинського вертепу відрізняється від трону Сокиренської вертепної скриньки (пор. мал. № 4, і мал. № 14₂): це невеличкий цурупалочок дерева 4 с. заввишки, прибитий гвіздком до дерев'яної підставки-дощечки 11 с. завдовжки і 9 с. завширшки. Він увесь обліплений вицвілим малинового кольору папером, на якому зверху пороблено візерунки з золотого паперу. Спинка й боки трону зроблені з тонкого картону або, може, бібули; із середини вони обліплені синім папером з візерунками з золотого паперу, а зовні малиновим, виклеєним зубчиками з золотого-ж паперу. Підставка трону теж обліплена малиновим папером, по якому зроблено кант із золотого паперу.

Горішня сцена, як і в інших вертепних скриньках, являє собою вертеп, у якому народивсь Христос. Тому тут на задній декорації прибито ясла для сіна, зроблені з золотого паперу. Тут-же на горішній сцені стояли ясла з Немовлям, а коло них — Діва Марія, Іосиф, віл і осел. На стелі горішньої-таки сцени висить невеличкий дзвоник, обведений, ніби капшуком, чорним папером із золотим кантом. Мотузок від цього дзвоника проходить через підлогу горішньої сцени і ховається в середині вертепної скриньки, так що вертепник непомітно для глядачів міг подзвонити, коли того вимагав хід дії.

Угорі, на даху, скринька має з обох боків по скляній чотирикутній піраміді, передне скло в яких червоне. Кожна з цих пірамід має всередині по невеличкому свічникові; вгорі на кожній піраміді по дерев'яній блакитній кулі, а на цих кулях стоїть по золотому невеличкому хресту (14 с. заввишки), теж зробленому з дерева. Посередині між обома пірамідами на даху скриньки така сама блакитна куля, як і на пірамідах, а на неї спирається золотий півмісяць, теж з дерева. За півмісяцем у невеличкій дерев'яній підставці дірочка, куди вставляювано під час вистави зорю, але самої зорі вже нема.

Велике дротяне півколо діаметром на довжину цілої скриньки з натягнутим на дріт перкалем мало, очевидячки, закривати від глядачів голову вертепника.

Ззаду скринька нагадує невеличку шаховку з різноманітними полечками. Місця, через які вертепник виводить з обох боків ляльки, мають невеличкі завіси. Прорізи у підлозі, що ними ходять ляльки, не закрито нічим.

Усіх ляльок Славутинського вертепу з музею Ф. Р. Штейнгеля збереглося тільки 5, проте, на щастя, саме ті, що не попали свого часу на фотографію і що, їм таким, чином, загрожував цілковитий загин. Це Діва Марія, Іосиф, ясла з Немовлям Христом, віл і осел — власне ті ляльки, що безпосередньої участі у самій дії не брали, становлячи своєрідну декорацію горішньої сцени вертепної скриньки.

Усі ці ляльки надзвичайно майстерно вирізьблені з дерева і пофарбовані, проте не знати, чи залишилися вони ще від первісного вертепу, який Августинович придбав у школі в м. Межиріччя-Корецьке, чи і їх зробив він разом із скринькою на замовлення Штейнгеля за старим зразком. Принаймні відповіді на це ми не знаходимо ні в уже не раз згаданих звідомленнях Городецького Музею, ні в листі самого В. Мошкова.

Поданий далі опис цих ляльок робимо за експонатами Всеукраїнського Історичного Музею ім. Т. Шевченка у Києві, де вони й переходять.

Діва Марія Славутинського вертепу запису Мошкова є невеличка лялька (див. мал. № 13₁) 14 с. заввишки, уся вирізьблена з дерева. Одягнена на ній синя сукня, яку зовсім поїв міль, обшита спереду і на шії золотим галуном. З-під сукні видно білу сорочку. Рук і ніг у цієї ляльки нема зовсім. Замість рук — порожні рукава з білої марлі, складені на грудях. Біла намітка майстерно виточена з дерева разом із головою. Ніс, очі, рот вирізьблені з дерева і вже потім пофарбовані. Голова пофарбована білою фарбою, брови, повіки, очі — чорною, губи й ніздрі — червоною. Дроту й держака в цієї ляльки нема зовсім; замість цього вона, як і Іосиф, мала, очевидячки, дерев'яну підставку-цвяшок, яким ляльку прибивано до підлоги горішньої сцени, де вона весь час мала стояти нерухомо, але ця підставка вже загубилася.

Іосиф (див. мал. № 13₂) є лялька мало не така сама завбільшки, що й Діва Марія. Має ця лялька 15 с. заввишки, теж уся дерев'яна, одягнена у червоний підризник і верхнє убрання із жовтої матерії, що нагадує ризу, але трохи вужче в плечах. Це верхнє вбрання обшито на розрізі малиновим кантом.

Іосиф має довгу бороду зубчиком, вирізьблену з дерева і пофарбовану сірою фарбою. На голові в нього довге волосся, теж вирізьблене з дерева і пофарбоване сірою фарбою; сірі довгі вуса, вирізьблені з дерева, по-козацьки спущені вниз. Має характерний довгий ніс, рот і очі — усе вирізьблене з дерева. Обличчя пофарбоване жовтою фарбою, губи й ніздрі — червоною. очі, брови й повіки — чорною. Рук, як і в Діви Марії, нема; замість них — порожні рукава підризника, складені так, як звичайно складають до молитви руки. З-під рукавів видно клаптик білої сорочки. Дроту й держака нема; замість цього підставка, грубо вирізана з невеличкої дощечки, і цвяшок, яким цю ляльку прибивано до підлоги горішньої сцени.

Ясла, що в них лежить Немовля Христос (див. мал. № 14₁), грубо видовбані з невеличкого цурупалочка дерева. Вони мають 8 с. завдовжки, 4 с. завширшки і стоять на 4 ніжках по 4 $\frac{1}{2}$ с. кожна. Ніжки ці зроблені з дерева і прибиті до ясел невеличкими гвіздками. Усі ясла разом із ніжками обліплені золотим папером; з довшого боку вгорі і внизу на цьому золотому папері наліплено по смужці рожевого паперу, з коротшого — такі самі смужки малинового кольору. В головах Немовляти невеличка зірка, зроблена з золотого паперу. У яслах лежить Немовля Христос — невеличка лялька 3 с. заввишки, уся вирізьблена з дерева і пофарбована білою фарбою. Одягу на цій ляльці немає жадного. Руки в ляльки трохи зігнуті у ліктях, ноги — в колінах, ніби дитина силкується підвестися. Ніс, вуха, очі, рот вирізьблені з дерева. Брови й очі вже полиняли. Рот намальовано трохи вже вилинялою червоною фарбою. Спереду темними невеличкими цяточками намічено пупок і груди. Між ногами проходить гвіздок, що ним цю ляльку прибито до ясел.

Віл (див. мал. № 13₃) увесь вирізьблений з дерева. Він має 10 с. заввишки і 15 с. завдовжки (разом із головою), сам сірий, з чорними вухами, чорними великими рогами і очима. Рот у нього пофарбовано червоною фарбою, ніздрі темною; усе це вирізьблене з дерева. На ногах має чорні ратиці; хвіст зроблений із клоччя. Стоїть цей віл, як і осел, на тоненькій дощечці, що має гвіздок, яким цю дощечку прибивано до підлоги горішньої сцени.

Осел (див. мал. № 13₄) теж цілий виточений з дерева і пофарбований сірою фарбою. Він трошечки менший за вола і має 9 с. заввишки і 13 завдовжки (разом із головою). У нього довгі вуха, у середині чорні, рот і ніздрі червоні, очі чорні, на ногах чорні копита. Хвіст, як і віл, має він із клоччя, як і віл, стоїть він на тоненькій дощечці з гвіздком, щоб можна було цю дощечку прибити до підлоги горішньої сцени.

Обидві ці фігурки цілком нагадують сьогочасні дитячі ляльки, хуждожно зроблені.

Решта ляльок до Славутинського вертепу в запису Мошкова вже загубилася. Їх знаємо тільки з коротеньких вказівок, які навіть не за всіди дає у своєму запису Мошков, коротенького-ж переліку, поданого у звідомленні Городецького Музею за перший рік ¹⁾, та фотографії Штейнгеля, що їх маємо в нашому розпорядженні. Це паламар у підряснику; два янголи; Аарон; Давид; цар Ірод; три царі-волхви, зшиті один з одним, так що рухатися можуть тільки разом; два салдати — один із списом, а другий із шаблею; Рахиль з дитиною на руках; смерть загалом схожа на смерть Галаганівського вертепу, але без коси в руках; чорт з вилами, чого не має Галаганівський вертеп; жид із мішком грошей під пахвою; мужик із щіпом; циган з бараном; пан та пані — усього 17 вирізьблених ляльок, не рахуючи барана, якого на мотузочку веде циган (див. мал. № 15).

Сам текст Славутинського вертепу в запису В. Мошкова не зовсім поправний: у ньому є незрозумілі місця, що їх поперекручували вертепники, не зрозумівши як слід тексту кантичок. Це помітив уже й сам записувач тексту, вказавши в кінці свого запису й поправку до одного з попсованих місць, і з цією поправкою, очевидно, не можна не погодитися. Так, незрозуміле слово „куфлефленный“ у № 9 свого запису В. Мошков цілком правильно виводить із „ку Вифлеему“. Але й решту попсованих місць теж не так-то вже важко розшифрувати на підставі інших текстів. Так мало зрозумілий уривок на самому початку запису В. Мошкова

„И скондъ нынѣ бысть тако веселіе днесъ яко
Земля вся согласно ликуеть въ церкви центры инфуеть
Бога на земли показуеть“

очевидячки походить з:

„Искони бысть тако
Веселіе днесъ, яко
Земля вся согласно ликуеть.
Церкви оферуеть,
Бога на земли показуеть“.

як то читаємо в тексті білоруського вертепу в запису Кулешова, що його видав Романов у VIII в. свого „Білоруського Збірника“ ²⁾.

Мову Славутинської вертепної драми свого запису В. Мошков характеризує, як російську з домішкою церковно-слов'янських слів і польськими словами.

¹⁾ Op. cit.

²⁾ Романовъ Е., Op. cit. ст. 92. Аналогічний текст цієї кантички і в рукопису Виленської Публічної Бібліотеки № 235 (92) за описом Ф. Добрянського (стор. 334), поч. XIX в. ар. 2 „Искони не бысть тако

веселія днесъ яко“, навед. у В. Перетца „Новыя данныя по источниковедѣнію др.-руск. лит.“. Київ. Унив. Изв. 1908, VI.

Це явище він спитується пояснити етнографічним складом міщан м. Славути, серед яких, власне кажучи, й була найбільш поширена вертепна драма.

Як свідчить сам В. Мошков, ці міщани „И дома въ обыкновенномъ домашнемъ разговорѣ вовсе не пользуютя малороссійскою рѣчью, а говорятъ либо по-великорусски съ малороссійскимъ выговоромъ буквы „г“, или по-польски“¹⁾.

Коли В. Мошков зацікавивсь прізвищами цих міщан, то й ці прізвища „оказались за весьма малыми исключениями не малороссійскими, а либо великороссійскими: Нижниковъ, Бухтеевъ и пр., или польскими, вродѣ Кучуковскій, Котвицкій“²⁾. „Пѣсни поютъ эти мѣщане“ — додає трохи далі В. Мошков, — „или великороссійскія, или польскія, а малороссійскія передають, какъ великороссы“³⁾.

Усе вищенаведене, само собою, не могло не відбитися на мові Славутинського вертепу в запису В. Мошкова. Проте все-таки ми ніяк не можемо погодитися з твердженням самого Мошкова, ніби цей текст російський: дуже вже багато в ньому яскравих і щирих українізмів, щоб таке твердження можна було прийняти без жадних застережень.

Ось ці українізми⁴⁾: „ликцетъ, палаті, не маю, співають, воздають, оглашають (№ 1), цару, Христа, заграй, господару, літа, даруй (№ 2), играймо, цара, восхваляймо, Христось, царѣ, вступаеть, разсылаеть, Хрыстомъ (№ 3) трые, цары, Хрысту, прыгласиль, йдите, царѣмъ, смируся, жидовъ (№ 4) наступаеть, готуетъ, збить (№ 5), хрыстіаньми, отдаеть, втікаеть, горку, бодай оглядати (№ 6), шо чинити маемъ, хоть боруха співаєшь, тебе, дамъ чарку горілки, буде якъ тры дівки, мужикъ на то не вважаеть, добре жити, поить, крутити (№ 7), государу, біды, може, не поможе (№ 8), Христось, пекельную (№ 9), цары, злато щиро, настае, дае, шо, воздаймо, треба, зъ неба, якъ, щобъ до неба насъ запровадилъ, чтобы (№ 10), літа (№ 12)“.

Як бачимо, мова тут може йти не про саму тільки вимову звука „г“.

Що-до полонізмів, то їх у запису Мошкова значно менше, ніж то можна було чекати на підставі вищенаведених спостережень самого записувача. Загалом кажучи, кількість цих полонізмів не перебільшує звичайного числа їх у багатьох інших текстах української вертепноі драми, наявність-же їх у запису Мошкова правильніше пояснити, на нашу думку, не самим тільки етнографічним складом славутинського міщанства, а й походженням цього тексту. Адже цей текст, про що ми вже мали нагоду згадувати вище, привіз уніятський панотець для потреб своєї школи.

Коли не рахувати привітальну промову, яку вертепник виголошував хазяїнові дому по-польськи і якої, до речі, Мошков у своєму записові не наводить зовсім, то ці безсумнівні полонізми будуть ось які:⁵⁾ „церкви

¹⁾ Лист до мене з 1917 р. (див. далі). ²⁾ Ibid. ³⁾ Ibid.

⁴⁾ Наводимо їх в ортографії оригіналу.

⁵⁾ Наводимо їх у правопису оригіналу.

центри інфуєть — зіпсований полонізм — „церкви оферуєть“ (№ 1) шопѣ (№ 3), барзо, отужь (№ 6), барзо (№ 7), све, велькихъ (№ 7) ружны, барзо, гайно, вшистка, лепше, пляць, пудъ (№ 8), едни. (№ 11).

Другий запис вертепної драми в м. Славути зроблено вже за наших часів. Як це можна зрозуміти з коротенького повідомлення записувача цього тексту В. Пруса, запис цей зроблено у лютому 1928 р., хоч у самій Славути, як це свідчить В. Прус, уже років трое, як не ходять з вертепом.

Сама вертепна скринька з ляльками до запису В. Пруса згідно з повідомленням записувача цього тексту переховується в Шепетівському Окружному Музеї.

З того коротенького опису скриньки Шепетівського Окружного музею, який подає у своїй кореспонденції В. Прус видно, що ця скринька вже значно відрізняється від скриньки Августиновича, детальний опис якої ми подали вище. Правда, розміри обох скриньок мало не тотожні.

Так, в опису В. Пруса перед нас „невеличкий будиночок півтора метри заввишки і близько одного метра завширшки“. Проте своїм зверхнім виглядом скринька ця багато де-в-чому відрізняється від попередньої.

Узяти хоча-б саме вже те, що передній фасад скриньки Шепетівського Окружного Музею поділено, як свідчить про це В. Прус, на три частини, чого не має скринька Всеукраїнського Історичного Музею у Києві.

Спідня частина скриньки Шепетівського Окружного Музею завішена червоною матерією і являє собою будку, де підчас вистави сидить вертепник і керує рухом ляльок. Середня і горішня частини, відділені одна від одної так, що від верху першої до низу другої залишається 8—9 с., становлять уже ті сцени, де відбувається вистава. Той простір, де ходить рука вертепника, керуючи рухом ляльок, задекоровано так, що цієї руки невидно зовсім. Як і в скриньці Всеукраїнського Істор. Музею ім. Т. Шевченка, перед обома сценами спереду є свічники, в яких підчас вистави горять свічки, але кількість їх тут значно менша. Так, перед середнім поверхом таких свічників тільки двоє, а перед горішнім — навіть один.

Призначення обох сцен таке саме, як і в попередній скриньці. Горішня сцена є той вертеп, де народився Христос, а долішня — палац царя Ірода.

Проте устрій обох сцен не зовсім тотожній тут із скринькою Августиновича.

Горішня сцена утворюється тут стелею середнього поверху та спадами даху, що доходять як-раз до підлоги. Ліворуч, у задній стіні тут приміщено ганочок, через який виходять ляльки; праворуч стоять ясла, а біля них пастух, корова і вівці.

На середньому поверсі вже зроблено два ганочки — один праворуч, а другий ліворуч. Як і в попередній скриньці тут біля задньої стіни стоїть трон царя Ірода, а до цього трону провадить спеціальна стежечка-щілина в підлозі.

В задніх стінках середнього та горішнього поверхів прокручено рядків по 7—8 маленьких дірочок, через які вертепник стежить за рухом ляльок на сцені.

Про визолочені кулі, півмісяць і скляні піраміди на даху скриньки В. Прус не згадує зовсім, очевидно ціх прикрас скринька Шепетівського Окружного Музею вже не знала.

Як бачимо, обидві скриньки так відрізняються одна від одної, що ми не можемо на сьогодні з певністю сказати, чи була давніша скринька Августиновича, що пізніша її копія переховується у Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Т. Шевченка в Києві, за прототип для тієї скриньки, яку бачив у Слауті В. Прус.

Тим цікавіш для нас те, що обидва записи — Мошкова і Пруса — безумовно мають генетичний зв'язок один з одним і походять од якогось одного, їм обом спільного прототипу. Що це так, показує нам уже перелік дійових осіб, який подає В. Прус у своїй кореспонденції.

„Всіх ляльок, що беруть участь у виставі“ — пише він — „є шіснацять“, але тут, очевидно трьох царів-волхвів В. Прус вважає не за одну, а за три окремі ляльки.

Ці ляльки такі: 1) цар Ірод; 2) цар Давид; 3) три царі-волхви; 4) Москаль з рушницею; 5) Рахиль з дитиною; 6) Паламар; 7) Пастух з палицею; 8) Смерть у білій сорочці і з косою в руках, чого не знає текст Мошкова; 9) Жид з богоміллям на лобі і книжкою в руці; 10) Мужик з щипом; 11) Чорт; 12) Адам; 13) Єва; 14) Касир¹⁾.

Схеми обох записів Славутинського вертепу мало не тотожні, хоч, звичайно, протягом часу в цьому тексті мали статися ті або інші зміни.

Схема Славутинського вертепу в запису В. Мошкова трохи складніша, ніж у запису В. Пруса. Самий текст тут не поділено на окремі яви, як це зробив у своєму запису В. Прус. Проте саме вже порівняння обох схем наочно показує нам, що ми маємо тут справу тільки з варіантом того самого тексту.

Ось схема Славутинського вертепу в запису В. Мошкова.

1. Паламар запалює свічки перед рампою і дзвонить у дзвоник.
2. Привітання двох янголів Різду Христовому;
3. Привітання Аарона.
4. Привітання Давида;
5. Вихід царя Ірода, що сідає на свій трон;
6. Вихід воїнів, що одержують наказ від Ірода і виходять;
7. Зустріч Ірода з волхвами;
8. Янгол приводить волхвів до Вифлеєму;

¹⁾ Детальніший опис їх див. далі.

9. Привітання волхвів;
 10. Рахиль з немовлям вітає новонародженого Христа;
 11. Воїн убиває Рахилину дитину;
 12. Рахиль, цар Ірод і воїн, що держить на спису немовля. Рахиль одержує мертву дитину й виходить.
 13. Смерть душить Ірода;
 14. Чорт з вилами забирає Ірода;
 15. Жид плює на Різдво;
 16. Мужик убиває жида щипом;
 17. Смерть душить жида;
 18. Чорт з вилами забирає жида;
 19. Один салдат вбиває другого за те, що той замість Різду покловився глядачам;
 20. Смерть душить убитого салдата;
 21. Чорт з вилами забирає убитого салдата;
 22. Циган іде поклонитися Різду і веде за собою барана;
 23. Пан і пані кланяються Різду і танцюють;
 24. Привітання хазяїнові дому і многі літа.
- Схема запису В. Пруса трохи простіша:
1. Паламар запалює свічки і дзвонить;
 2. Давид поклоняється Різду;
 3. Ірод виходить і сідає на трон;
 4. Зустріч Ірода з волхвами;
 5. Привітання волхвів;
 6. Рахиль, Ірод і воїн, що вбиває Рахилину дитину;
 7. Смерть косою знімає Іродові голову;
 8. Чорт забирає Ірода;
 9. Жид молиться Богові;
 10. Мужик б'є жида щипом;
 11. Чорт забирає вбитого жида;
 12. Москаль маршує по сцені;
 13. Адам і Єва цілуються;
 14. Касир збирає гроші за виставу.

Як бачимо, протягом часу ціла низка сценок Славутинського вертепу зникла зовсім (привітання двох янголів; привітання Аарона; вихід воїнів; янгол і три царі-волхви; Рахиль поклоняється новонародженому Христові; Рахиль одержує вбиту дитину; Смерть душить жида; один із салдатів убиває другого; Смерть душить убитого салдата; чорт забирає вбитого салдата, циган і баран); інші сценки змінилися (Воїн убиває Рахилину дитину перед Іродом, а не тоді, коли Рахиль поклонялася новонародженому Христові; жид молиться Богові замість плювати на Різдво; Адам і Єва замість пана і пані; Смерть за традицією косить Ірода косою, замість душити його); нарешті з'явилася ще одна нова сценка з касиром, що збирає гроші. Проте саме структура й характер драми в обох записах не змінилися зовсім. Як і в запису В. Мошкова маємо тут справу з мімодрамою;

діялогу, навіть монологу тут ще нема зовсім — риза, що, споріднюючи ці два записи, гостро відрізняє їх од усіх досі відомих нам текстів українського вертепу. Саму драму, правда, поділено тут на окремі яви, проте, як і в запису Мошкова, комічний елемент ще не відокремився від поважного, біблійного. Хор, що співає підчас дії, мало не дослівно повторює слова кантичок із запису Мошкова, усюди тільки значно скорочуючи текст цих кантичок.

Ось, наприклад, Ірод виходить і сідає на трон. Хор у запису В. Пруса супроводить цей вихід співом тієї самої кантички, що і в запису В. Мошкова, проминаючи тільки перші дві строфи: „Днесь поюще купно играймо“ та „Ти Царица всюду еси славна“ і останню „А не можеть днесь возстати“, залишаючи таким чином тільки дві середні строфи. Проте ці дві середні строфи мало не слово в слово повторюють текст запису Мошкова.

Щоб не бути голослівними, порівняймо ці строфи обох записів:

Запис В. Мошкова:

А Іосифъ обрученникъ Дѣвѣ
Услышавши отъ Ангела жива:
Спойми отроча и матеръ его,
Бѣги во Египетъ отъ проклятаго.
Царь нарощенный въ Египетъ вступаеть,
Иродъ войско свое разсылаеть.
Былъ, былъ убиень Царь нарощенъ.
Отъ Маріи Дѣвы днесь воплощень.

(№ 3)

Запис В. Пруса:

Ти Іосифе обручнику з Деви
Где-ж ти услышал ангельскіє спєви.
Возьми отроча й матері (sic!) его
Бежи во Египет от проклятаго.
Цар нарощен в Египет ступаєт,
А Ірод своє войско разсилає.
Біль, біл (sic!) убиєн цар нарощен,
Із Деви Марії днесь воплощен.

(Ява III)

Навіть помилка запису В. Мошкова: „Былъ, былъ убиень царь нарощенъ“ замість правильного „Чтобъ былъ убиень царь нарощенъ“, як то читаємо хоча-б у пізніших виданнях Богогласника, повторюється в запису В. Пруса ще в менш зрозумілому варіанті: „Біль, біл убиєн цар нарощен!“¹⁾

Так само значно скорочено текст, що його співає хор підчас виходу салдатів:

Запис В. Мошкова

Служилъ Богу Государу тѣломъ и душею;
И не рѣдко подвергался голоду и зною.
Житіє положилъ, славы не заслужилъ;
Бывалъ не разъ на войнѣ, ружны бѣды
вживалъ.

Жилъ барво гайно и вшистка отбывалъ.
Лепше на пляцъ стати, пудъ мечъ главу
дати.

Молчалъ бы може, але не поможе (№ 8).

Запис В. Пруса

Служилъ Богу Государу тілом
і душею, а не раз я повертавшись
додому із нею.

(Ява XI)

¹⁾ Богогласникъ. Сборникъ благоговѣйныхъ пѣснопѣній праздникамъ Господнимъ, Богородичнымъ, нарочитыхъ святыхъ и чудотворнымъ иконамъ, а также и другихъ

Не будемо далі зупинятися на прикладах. Здається і наведених вистачить, щоб переконатися, що обидва тексти Славутинського вертепу генетично зв'язані один з одним, тим більше, що аналогічних текстів кантичок ми не знаємо ні в одному з решти відомих нам текстів вертепної драми.

Самий текст Славутинського вертепу в запису В. Пруса подекуди ще менш поправний, ніж у запису В. Мошкова. Слова кантичок, що їх підчас вистави співає хор, тут часом так перекручено, що їх не завсіди навіть легко зрозуміти, і тільки порівнявши з іншими текстами вертепної драми та відповідними кантичками Богогласника, можна мати уявлення про первісний текст, який вертепники вже ґрунтовно почали забувати.

Не зовсім ясно розуміли вертепники, очевиднож, і самий тропар Різду, що його хор співає у першій яві запису В. Пруса, тут бо трапляються такі вислови, як: „звезда служащие“, або „учахуйся“, замість правильних: „звездам служащие“ та „учахуся“.

Ще більше перекручувань у дальших піснях, але мало не всі їх можна виправити, порівнявши з іншими текстами вертепної драми або піснями Богогласника.

Отож, зовсім незрозумілий текст кантички VIII яви запису В. Пруса можна розшифрувати на підставі двох текстів — запису В. Мошкова та білоруського тексту запису Кулешова, виданому у VIII в. білоруського збірника Романова.

Справді бо, зовсім незрозуміле:

„Сами то ни знаютъ
Серцем і устами
За жедівськ у (sic!) хитрість
Сученики (?) мають.
За всі забобони
Присвяті патрони“.

безумовно походить з:

„Сами то не знаемъ
Сердцемъ и устами,
За жидовску хитрость
Шо чинити маемъ.
За свѣ забобони, велькихъ пановъ троны
Людей понижаемъ“

як то читаємо в запису В. Мошкова.

Так само зовсім попсований уривок:

„Ходить бурик (sic) співає, однако не дойде
Й до Сурки своєї однако не дойде“

набожныхъ молитвенныхъ и умильныхъ пѣсней. Для употребленія въ церковно-приходскихъ школахъ Сѣверо и Юго-Западнаго края. Изданіе Училищнаго Совѣта при Святѣйшемъ Синодѣ. С.-Петербургъ. 1900. № 8; пізніші видання 1902 та 1903 р. див. про це Щеголева С. А. Богогласникъ. Историко-литературное изслѣдованіе. Кіевъ. 1918. 8°, стор. 146.

безумовно треба виводити з:

„А ты, Борухъ, спѣваешь, однако не кончишь,
Да й у Сореньки своей правды ты не дойдешь“.

як то читаємо в запису Кулешова ¹⁾).

Таких попованих, перевернутих уривків можна було-б навести ще багато; не даємо їх тут тільки через те, що в примітках до поданих далі текстів Славутинського вертепу усюди ці уривки одзначаємо і вказуємо до них відповідні поправки.

II.

Тексти Славутинського вертепу самою вже структурою своєю, самим складом сцен і дійових осіб, що в ньому беруть участь, являють значний науковий інтерес.

„Уже одно перечисленіе дѣйствующихъ лицъ“ — писав про запис Мошкова Виноградов — „показываеъ, что здѣсь мы имѣемъ дѣло съ отличнымъ отъ извѣстныхъ вариантовъ, который было бы нужно поскорѣе пустить въ научный оборотъ“ ²⁾). Правда, текст цей не стоїть так уже самотньо серед інших текстів, як то думав Виноградов, виходячи з самого тільки переліку дійових осіб, поданому в не раз уже цитованому звідомленні Городецького Музею ³⁾), проте все-таки не можна не визнати, що варіант цей не є зовсім звичайний серед усіх відомих нам текстів вертепної драми.

По-перше, як ми вже бачили, перед нами в обох записах цього тексту проходить мімодрама, яку виконують ляльки під спів хору; навіть монологу, не кажучи вже про діалог, текст цей не знає зовсім. Комічний елемент у ньому не відокремлено ще від серйозного, а в старішому запису В. Мошкова нема навіть і самого поділу на окремі дії та яви. До того-ж Славутинський вертеп в обох записах має цілу низку таких сценок, які або зовсім невідомі в інших текстах, або трапляються дуже рідко і то в обмеженому їх колі. Більшість кантичок Славутинського вертепу теж становить його індивідуальну особливість і не має поки-що паралелів в інших текстах.

Цікаво підкреслити, що Славутинський вертеп в обох записах найближче стоїть до білоруського тексту, що його записав Ф. Кулешов від Юр'єва, Федорова та Красовського, а видав Є. Романов у VIII в. своєю Білоруського Збірника ⁴⁾). Ба й більше. Як побачимо далі, є всі

¹⁾ Романовъ Е., *op. cit.* стор. 95.

²⁾ Виноградовъ В., Дополненіе къ статьѣ о „Вертепной драмѣ“ и къ указателю по этому вопросу. Изв. Отд. Рус. яз. и слов. 1906. IV, 409.

³⁾ *Op. cit.* 31—32; передруковано у Виноградова В. „Доллненіе къ статьѣ о вертепной драмѣ“ и къ указателю по этому вопросу. Изв. Отд. Рус. яз. и слов. 1906. IV, 408—412.

⁴⁾ Романовъ Е. Р., Бѣлорусскій сборникъ. В. VIII. Быть бѣлорусса. Вильно, 1912. Стр. 92—96.

підстави виводити цей текст із одного спільного з Славутинським вертепом прототипу. Проте деякі паралелі до сценок Славутинського вертепу можна вказати і в інших текстах.

У запису Мошкова в той час, як підіймаються обидві завіси, на горішній сцені з'являється паламар із запаленою свічкою в руці. Запалюючи свічки, що стоять у свічниках перед рампою горішньої сцени, він переходить на долішню, де робить те саме. Потім паламар знов з'являється на горішній сцені і дзвонить у дзвоника, почепленого на стелі.

Після паламаря на сцені з'являються два янголи — один з правого боку, другий з лівого; вони вклоняються один одному, потім Різдву і глядачам, знов один одному, і виходять кожен у свій бік.

Після янголів на горішню сцену виходить Аарон, вклоняється Різдву, глядачам і виходить у лівий бік.

Підчас усіх цих дій, що їх ляльки — як і далі — виконують мовчки, хор співає кантички: „И скондъ нынѣ бысть тако“. У запису В. Пруса нема вже янголів і Аарона, але паламар залишається на своєму місці. Він виходить, як і в запису Мошкова із запаленою свічкою в руці, проте, порядок виходу його на сцену трохи інший. Спочатку цей паламар виходить з лівого боку на долішню сцену, запалює тут дві свічки і виходить у правий бік. Потім він з'являється на горішній сцені, зазвичай тут одну свічку, дзвонить і виходить. Кантички „И скондъ“... у цьому запису нема; замість неї хор співає тропаря: „Рождество твое Христе Боже наш“. У тексті білоруського вертепу в запису Ф. Кулешова з цієї сценки окрім паламаря залишився ще й один янгол. Аарона, як і в запису Пруса, тут нема. Виставу, як і в запису Пруса, хор починає співом тропаря: „Рождество твое Христе Боже наш“, але після цього, як і в запису Мошкова, співає кантички: „Искони бысть тако“, що, до речі, заховалася тут у значно поправнішому варіанті. Проте тільки перші дві строфи цієї кантички в запису Мошкова відповідають текстові білоруського вертепу в запису Кулешова, починаючи-ж з третьої строфи тексти ці кардинально розходяться.

Постать паламаря, що запалював свічки на самому початку вертепної драми, відома нам і з інших текстів вертепу, і то не тільки українських. Крім Сокиренських текстів українського вертепу¹⁾ фігурує ця постать ще й у варіанті Маркевича²⁾. Проте виступає тут паламар під спів зовсім іншої кантички, ніж у Славутинському вертепі та запису Кулешова. Знана ця постать і в великоруському вертепі — правда тільки в Сибірських його текстах, з Україною безумовно, зв'язаних, — пор. дячка в повідомленні Авдеевої³⁾ та того-ж-таки паламаря в повідомленні

¹⁾ Пор. Сокиренські тексти вертепної драми, стор. 40. ²⁾ Ibid.

³⁾ Див. „Замѣтки и замѣчания о Сибири. Сочинение ...и съ приложеніемъ старинныхъ русскихъ пѣсенъ. Москва, 1837, in 8°. Передруковано у Снѣгерева И. Русскіе простонародные праздники и суевѣрные обряды. Москва 1837 in 8°. Ст. 55 - 56.

Полевого ¹⁾ та Щукіна ²⁾. Проте з дуже коротеньких інформацій Авдеевої та Полевого не знати, що саме співав тут хор під час виходу паламаря; що-ж до тексту Щукіна, то тут паламар з'являється аж двічі, але хор у той час не співає нічого ³⁾.

Крім уже згаданого вище білоруського тексту в запису Ф. Кулешова, широко відомий цей паламар і в інших текстах білоруського вертепу ⁴⁾, проте ніде більше він не виступає під спів кантички „Искони бысть тако“...

Це все переконує нас у тому, що сценки з паламарем обох записів Славутинського вертепу і білоруського тексту в запису Кулешова безумовно походять від одного, їм усім трьом спільного прототипу. Порівнюючи ці три записи, можна з певністю сказати, що первісний текст, який привіз для своїх учнів уніяський панотець Рутковський і який був за прототип для обох Славутинських текстів, знав і згаданий уже тропар і кантичку, проте в такому сполученні заховав їх тільки один білоруський текст.

Після Аарона в запису Мошкова на горішню сцену виходить з лівого боку Давид. Він уклоняється Різду, глядачам і виходить у лівий-же бік. Хор під цей час співає кантички „Ты, Давиде славный, пророче и цару“...

У запису В. Пруса Давид з'являється двічі — уперше на долішній сцені, де вклоняється, очевидно, глядачам, і виходить у лівий бік. Потім він з'являється вдруге на горішній сцені, вклоняється Ісусові і виходить зовсім. Хор співає, як і в запису Мошкова, кантички „Ти, Давиде славный, пророче и цару“, значно тільки скорочуючи слова цієї кантички.

У білоруському тексті запису Кулешова Давида вже немає. Натомість ми маємо тут сценку вигнання Адама і Єви з раю і привітання пастухів, яких обидва записи Славутинського вертепу не знають зовсім.

Сценки з Аароном і Давидом є безумовно уламки давнього *Prophetenspiel* західньо-європейських містерій.

Щодо сценки з Давидом, то її крім обох записів Славутинського вертепу знали ще й білоруські тексти. Так, Давид виступає в тексті

¹⁾ Полевой Н., История русского театра. Мои воспоминания о русском театре и русской драматургии. Репертуаръ рус. театра. 1840, кн. II.

²⁾ Щукинъ Н., Вертепъ. В. Им. Рус. Г. Об. 1860. XXIX ч. 5, стор. 25—26.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ Див. статтю „Вертепъ въ Могилевѣ“. Мог. Губ. Вѣд. 1866. IV. 26—29; передруковано в статті Рубановського: „Этнографическій очеркъ Могилевской губернии. Опытъ описанія Могилевской губернии подъ редакціей А. С. Дембовецкаго. Могилевъ на Днѣпрѣ. 1882. I. 624—699 і у Шейна Матеріали для изученія быта и языка русскаго населенія сѣверо-западнаго кря. Т. III. СП. 1902, ст. 144—154; фігурує паламар і в тексті з Могилева на Дніпрі, що його записав сам Романоз 1905 р. і видав у VIII в. свого Білоруського Збірника (ст. 96—103).

Могилівських „Губернських Вѣдомостей“ з Могилева на Дніпрі ¹⁾, у запису самого Є. Романова з того-ж-таки Могилева та в одному з текстів III тому Шейнових Матеріалів.

У запису Є. Романова Давид виходить з гусями в руках, а хор під той час співає:

„Давыдъ, мужу дивный,
Выграваетъ игры,

Во всѣ струны ударяетъ,
Христа прославляетъ!“ ²⁾.

Тієї самої кантички співає хор і підчас виходу Давида в тексті Білоруського вертепу з III тому Шейнових матеріалів ³⁾.

Щодо російських текстів, то з них знов Давида знає тільки Сибірський вертеп, як то доводить нам стаття Щукіна ⁴⁾. Коли Давид, таким чином, не є індивідуальна особливість самого тільки Славутинського вертепу, то Аарона, крім запису Мошкова, не знаходимо в жадному з решти відомих нам досі текстів української, білоруської та російської вертепної драми. Проте в нас нема жадних сумнівів, що ця сценка раніш була значно ширше відома, і пізніші записи, гадаємо, доведуть, що таке твердження не є безпідставне.

Після Давида в запису В. Мошкова на долішній сцені з'являється цар Ірод. Він оглядає свій палац і сідає на трон. До Ірода з обох боків виходять два салдати, уклоняються і, одержавши наказ, виходять, кожен у свій бік. Слів наказу в запису Мошкова не наведено зовсім. Можна гадати, що всенька ця сценка, як і решта сценок Славутинського вертепу обох записів, відбувається мовчки, в супроводі самого тільки хору, який співає кантички: „Днесъ поюще купно играймо“.

У запису В. Пруса салдатів немає. Ірод виходить з лівого боку й повагом сідає на трон. Хор співає тієї самої кантички, що і в запису Мошкова, тільки своїм звичаєм значю її скорочуючи. Так, із п'ятих строф запису Мошкова варіант Пруса знає тільки дві середні і проминає зовсім дві перші строфи й одну останню. Проте ці середні строфи запису Пруса мало не дослівно повторюють текст Мошкова, про що ми вже мали нагоду згадувати вище.

У запису Кулешова, як і в решті текстів вертепної драми, що зберегають цей вихід Ірода, відбувається він під спів кантички „Шедше тріє царіє“. Проте в цьому запису, як і в запису В. Пруса, Ірод виходить сам, без воїнів, що з'являються на сцену геть згодом.

Сценку, що відповідає давньому Dreikönigsspiel містерій, в обох текстах опрацьовано в традиційних рисах, хоча запис Мошкова й має деякі індивідуальні особливості, яких не знає решта відомих нам досі текстів вертепної драми.

¹⁾ Вертепъ въ Могилевѣ. Могилевскія Губ. Вѣд. 1866, № 4 ст. 26–29.

²⁾ Романовъ Е., Бѣлорусскій Сборникъ. В. VIII. Вильна, 1912. Стор. 98.

³⁾ Шейнъ П., Матеріалы... т. III. Спб. 1902. Ст. 145.

⁴⁾ Щукінъ Н., Ор. cit.

Три царі волхви, як і в більшості текстів вертепу, по дорозі до Вифлієму заходять тут у палац царя Ірода. В той час, як вони з'являються на долішній сцені, Ірод підводиться з трону та йде їм назустріч. Він уклоняється волхвам, цілує кожного з них і знов сідає на свій трон. Царі-волхви йдуть далі у правий бік, але на півдорозі їх зустрічає янгол і, йдучи поперед них, веде їх на горішню сцену. Провівши царів-волхвів на горішню сцену, янгол виходить, а царі-волхви вклоняються Різдву, Богородиці, Іосифові, глядачам і собі виходять. Хор співає: „Шедше трыє Цары“.

У запису В. Пруса три царі-волхви, як і в запису В. Мошкова, заходять до Ірода, але підчас зустрічи вся справа обмежується на взаємних поклонах-привітаннях, поцілунків-же тут немає зовсім, як нема їх — до речі — і в решті відомих нам текстів вертепної драми.

Привітавши Ірода, царі-волхви запису Пруса виходять у правий бік і самі, без янгола, переходять на горішню сцену, де вклоняються Різдву й виходять. Хор увесь час співає тієї самої кантички, що й у запису Мошкова, але скорочує її на половину. Отож, з чотирьох строф запису Мошкова тут залишилося тільки дві перші строфи. Цікаво підкреслити, що в запису Пруса зникли ті самі строфи кантички, якими запис Мошкова супроводить вихід на сцену янгола, що й сам у цьому запису зник.

У запису Кулешова в той час, як царі-волхви вклоняються Різдву, хор співає ще нової кантички, якої Славутинський вертеп не знає:

„Небеса купно съ ангелы ликуйте,
Триє цари дары оферуйте!“¹⁾.

Янгол у тексті Кулешова з'являється волхвам уже тоді, коли вони, привітавши новонародженого Христа, повертаються назад. Вислухавши янголову пораду, волхви тут, як і в Сокиренському тексті, дякують йому. Після цього у тексті Кулешова янгол з'являється Іосифові, а хор тимчасом співає: „Иродъ хочеть отроковъ избити“. Самої втечі до Єгипту текст цей не зберіг, хоч її знають інші тексти вертепної драми і то досить широко. Так, про неї згадує Терещенко в тому коротенькому описі української вертепної драми, який він дає в VII випускові своєї праці „Быть русскаго народа“²⁾; згадку про неї знаходимо і в статті П. С. „Вѣсти изъ Кіева“³⁾. Увійшла ця сценка, як відомо, і до варіянту Чалого⁴⁾.

Ще ширше знає сценку втечі до Єгипту білоруський вертеп. Так, ми знаходимо її в тексті з Могилева на Дніпрі, надрукованому в Могилівських „Губернскихъ Вѣдомостяхъ“ за 1866 р.⁵⁾ та в запису Романова

¹⁾ Романовъ, Е. Р., Ор., cit. стор. 93.

²⁾ А. Терещенко, Быть русскаго народа. В. VII. Спб. 1848 in 8°, стор. 548. Передруковано у Тихоновова: „Начало русскаго театра“. Лѣтописи М. 1859—1860, к. 5 ст. 23.

³⁾ П. С., Вѣсти изъ Кіева. Москвитянинъ. 1865. № 6, отд. VII.

⁴⁾ Чалый М. К., Воспоминанія. К. Стар. 1889. I, стор. 28—40.

⁵⁾ „Вертепъ въ Могилевѣ“. Мог. Губ. Вѣд. 1866. IV.

з м. Суражу Витебської губернії, надрукованому в VIII в. Романівського Білоруського Збірника¹⁾). Вказівку на цю сценку дає нам так само й Еремич²⁾).

З російських текстів знає цю сценку тільки Сибірський вертеп³⁾).

Що-до Славутинського вертепу, то в ньому ні втечі до Єгипту, ні навіть янгола, що дав уві сні таку пораду Іосифові, немає. Проте натяк на це можна бачити в обох записах Славутинського вертепу в словах кантички:

А Іосифъ, обрученникъ Дѣвъ,
Услышавши отъ Ангела жива:
Спойми отроча и мать его,
Бѣги во Египетъ отъ проклятаго.
Царь народженный въ Египетъ вступаетъ,
Иродъ войско свое разсылаетъ (Запис Мошкова).

Цікаво підкреслити, що в згаданому вже білоруському тексті запису Романова янгол, з'явившись назустріч Іосифові і Божій Матері, що з Немовлям їде на осляті, звертається до них з словами, які близько нагадують нам слова вищенаведеної кантички Славутинського вертепу:

„Іосифе, Іосифе, старче преславный!
Отроча и Матерь поими, во Египетъ, Іосифе, бѣжи!“⁴⁾

Після привітання волхвів і янголової їм поради, у запису Мошкова відбувається сценка, якої не знають інші відомі нам тексти вертепної драми. На горішній сцені з'являється тут Рахиль з дитиною на руках і вклоняється Різду. В той самий час з протилежного боку виходить салдат із списом, підіймає Рахилину дитину на списа й так виходить, несучи на списі немовля. Потім цей самий салдат і Рахиль з'являються на долішній сцені. Салдат показує дитину на списі Іродові і повертає її Рахилі, а Рахиль, одержавши дитину, виходить. Хор підчас цієї сценки співає кантички: „Восплачете чада ради Ирода“.

У запису В. Пруса цю сценку значно скорочено і опрацьовано у традиційних рисах. Тут просто салдат веде до Ірода Рахиль з дитиною, заколює дитину на Рахилиних руках, виганяє Рахиль і сам виходить за нею. Як і в запису Мошкова, сценка ця відбувається тут під спів кантички „Восплаще чадо“.

У запису Кулешова сценка ця трохи складніша, проте і цей запис не знає сценки, в якій Рахиль уклоняється Різду. Тут Ірод викликає своїх воїнів і наказує їм убити немовля. Воїни виходять, а хор співає:

„Иродъ славы добываетъ,
Всѣхъ младенцевъ убиваетъ!“⁵⁾

Після цього на сцені з'являється Рахиль і плаче. Слова кантички „Крикнула мати по своїмъ дитяти“ і „Восплачете чади“ вкладено тут

¹⁾ Романовъ Е., *Op. cit.*, стор. 75.

²⁾ Эремичъ, *Очерки бѣлорусскаго полѣсья*. Вѣсти. Зап. Рос. 1867, кн. X, т. IV.

³⁾ Авдѣева, *Op. cit.* *Цукринъ Н.*, *Op. cit.*

⁴⁾ Романовъ Е., *Op. cit.*, стор. 75.

⁵⁾ *Ibid.* 93.

в уста самої Рахили, а не хору, хор-же в цьому записі співає зовсім іншої кантички:

„Не рыдай по чадехъ“¹⁾.

Після сцени з Рахиллю у всіх трьох записах іде традиційна сценка Іродової смерті, хоч і трактовано цю сценку в запису В. Мошкова не зовсім по-традиційному. Так, смерть тут не косить Ірода косою, якої вона — до речі — зовсім не має, а обіймає його, ніби душить, причому Ірод робить кілька конвульсійних рухів. Після цього смерть виходить, а чорт, з'явившись на сцену, вилами виштовхує Ірода в правий бік сцени. Хор підчас цієї сценки співає „Отужь до тебе идѣть смерть барзо сухая“ — кантичка, яку знають тільки обидва Славутинські тексти; в решті відомих нам українських, білоруських та російських текстів вертепної драми цієї кантички ми не знаходимо.

Запис В. Пруса знає вже традиційну смерть з косою, якою вона й косить Ірода. Окрім того чорт не має тут вил, а просто руками хапає Ірода. Проте хор співає тут тієї самої кантички, що й у запису В. Мошкова, тільки знов цю кантичку значно скорочує. Цікаво підкреслити, що в своєму листі за 1917 р. В. Мошков згадує у Славутинському вертепі вже традиційну смерть із косою. Чи не можна з приводу цього гадати, що й сам Мошков свого часу бачив вертепну драму в Славіті у двох варіантах, із яких другий був ближчий до запису В. Пруса, коли тільки Мошкова тут не зраджує пам'ять?

Що-до білоруського тексту запису Кулешова, то він у цій сцені значно відбігає вже від обох Славутинських текстів і наближається до Сокиренських текстів та варіантів Маркевича і Чалого. Ірод тут не хочачи вмирати, як і в тільки-що згаданих варіантах, провадить суперечку із смертю. Смерть у відповідь на слова Ірода, як і в згаданих варіантах, каже:

„Азъ есмь монархія,
Всего свѣта Господыня“²⁾.

і закликає на допомогу диявола. Останній радить смерті вдарити Ірода косою, що та й виконує, а чорт після цього забирає тіло Ірода в ад. Хор співає тут іншої кантички, ніж у Славутинських текстах: „Чортъ же показаль пекельныя штуки“, знану, хоч і в іншій редакції, ще й із другого білоруського тексту вертепної драми, записаного в Могилеві на Дніпрі³⁾.

Окрім того в запису Кулешова є ще сценка повернення з Єгипту, що й закінчує тут біблійну частину вертепної драми. Її не знає Славутинський вертеп.

¹⁾ Ibid. ²⁾ Ibid. 94.

³⁾ Еще жъ бо ты не доказаль

Пекельныя штуки,

Якъ Ирода проклятаго

Беруть въ свое руки. (Запис Романова Е. Оп. cit., стор. 100).

Після Іродової смерти в Славутинському тексті запису Мошкова відбувається сценка з жидом, у такій редакції відома нам тільки з одного цього запису, хоч аналогічні сценки запису Пруса і Кулешова безумовно генетично з нею звязані.

У запису Мошкова жид з'являється спочатку на горішній сцені й плює на Різдво. Після цього жид переходить на долішню сцену, але тут назустріч йому виходить мужик із ціпом і вбиває жида. Хор під той час співає кантички „Сами то не знаємь“. Далі з'являється послідовно смерть і чорт, які під співи відповідних кантичок роблять із жидом те саме, що й із Іродом.

У запису Пруса цю сценку подано трохи в іншій редакції. Жид тут уже не плює на Різдво, а просто молиться своєму богові (ява VIII). Саме на той час виходить на сцену мужик із ціпом і вбиває жида (ява IX), а чорт після цього забирає жида в пекло (ява X). Що-до смерти, то в сценках із жидом у запису Пруса вона не фігурує.

Усі ці сценки відбуваються в запису Пруса під спів тої самої кантички, що й у запису Мошкова, тільки текст цієї кантички подекуди дуже попсовано й перекручено.

Ще інший варіант цієї самої сценки дає нам білоруський текст запису Кулешова. Правда, побутова частина вертепної драми тут не тільки зовсім скорочена, а подекуди й зовсім попсована й перекручена, т. що побутові сценки з далеко не релігійним змістом відбуваються тут під поважні співи кантичок. Так, тут спочатку дві дівчини танцюють польку під спів кантички: „Небеса купно съ ангелы ликують“ (сц. 1), далі виходить циган і танцює руську, козачка, а хор тимчасом співає: „Скинія всезлатая“ (сц. II), після цигана танцює мужик під спів хору: „Ахъ ты, воля, моя воля“, і аж тоді тільки відбувається сценка між мужиком та жидом. Сценка ця, як і в запису В. Пруса, вже зовсім одірвана тут від біблійної частини вертепної драми, проте від цього запису вона відрізняється тим, що по-перше жид не молиться тут Богові, а по-друге слова кантички записів Мошкова й Пруса поділені в ній між мужиком і жидом, між якими вже відбувається діалог. Як і в запису Пруса смерти тут теж нема, а просто чорт забирає жида, що його вбив мужик ціпом.

Після сценки між мужиком і жидом у запису Мошкова на горішній сцені з'являються два салдати — один із списом, а другий із шаблею. Перший із цих салдатів кланяється Різдву, Діві Марії та Іосифові, а другий замість цього кланяється глядачам, за що перший убиває його. Хор під той час співає: „Служиль Богу Государу ть-ломъ и душею“. Далі знов послідовно з'являється смерть і чорт і під співи відповідних кантичок чинять із забитим салдатом те саме, що й із Іродом та жидом.

У запису В. Пруса сценку цю подано в іншій редакції. Тут попросту виходить один москаль і маршерує по сцені, а хор співає початок кантички з запису В. Мошкова.

У запису Кулешова кілька військових на конях маршкують по сцені, але хор співає тут уже іншої кантички, ніж у Славутинському вертепі обох записів, а саме:

„Превѣчный родился, безсмертный“.

Сценки з військовими різного роду загалом частенько подибуються в текстах вертепної драми. Проте сценку, близьку до редакції Славутинського вертепу запису Мошкова, ми знаходимо тільки у тексті білоруського вертепу, записаному в м. Менську і виданому у III томі матеріалів П. Шейна. Тут на сцену виїзять два лицарі на конях — один християнський, а другий турецький. Між ними починається двобій, перемагає перший, вбиваючи турецького лицаря. Поки лицарі б'ються, хор співає:

„Maszerujmy powoli,
Niech nam serce nie boli“¹⁾.

Потім християнський лицар від'їздить, а смерть забирає тіло вбитого і виносить його за сцену.

Можна думати, що згадана вище сценка Славутинського вертепу так або інакше генетично зв'язана з допіру наведеною сценкою білоруського тексту з м. Менська й що салдат, який не хотів поклонитися Різду, є рідний брат турецькому лицареві, а салдат, який його вбиває, є нащадок лицаря християнського.

Після військових у запису В. Мошкова на горішню сцену виходить циган з бараном. Циган веде барана до ясел з новонародженим Христом, а баран упирається, аж поки дійде до самих ясел, а тоді спокійно переходить через сцену за своїм проводирем. Хор під час цієї сценки співає кантички: „Роде человекской грѣхми ослѣпленный“, а вся сценка, очевидно, має символічний характер, знаменуючи собою грішний рід людський, над яким ваготять гріхи.

Текст кантички в запису В. Мошкова страшенно попсований і перекручений, на що вже звернув увагу й сам записувач цього тексту.

Аналогічних сценок у відомих нам текстах вертепної драми вказати не можемо, хоч загалом циган є звичайний тип вертепу. Стоячи цілком самотньо, сценка ця згодом випала і з самого тексту Славутинського вертепу. Про це свідчить запис В. Пруса, що цієї сценки не знає зовсім.

В останній сцені Славутинського вертепу в запису В. Мошкова на горішню сцену виходили пан і пані, одягнені в сучасне європейське вбрання. Ці пан і пані кланялися спочатку Різду, а потім один одному і, перейшовши на долішню сцену, танцювали. Уся ця сценка відбувалася під спів кантички „Нынѣ Адаме возвеселися“.

У білоруському тексті запису Кулешова цієї сценки немає зовсім, проте її зберіг — і то в значно ранішій редакції — запис В. Пруса. Тут

¹⁾ Шейнъ П., *Op. cit.*, стор. 130.

на сцену виходять не просто пан із панею, а Адам та Єва, які цілюються під спів тої самої кантички, що й у запису В. Мошкова.

Пари, що цілюються й танцюють, загалом широко відомі пізнішим записам вертепної драми, проте в нас нема жадного сумніву, що в прототипі Славутинського вертепу фігурували саме Адам та Єва, а не хто інший. По-перше, Адам та Єва відомі нам і з інших текстів вертепної драми, що правда, в сцені вигнання з раю¹⁾. А по-друге в цьому переконує нас і сама кантичка, якої ще співають у запису В. Мошкова під час цієї сценки, і, нарешті, безсумнівний генетичний зв'язок мало не всіх сценок в обох записах. Проте на сьогоднішній день ще важко сказати, як саме сталася така зміна: чи ми маємо тут контамінацію двох окремих варіантів, в яких фігурували Адам та Єва з одного боку і пан та пані з другого, чи пан і пані в запису Мошкова виникли шляхом простої еволюції на місці давніших Адама та Єви через те, що вертепники забували первісний текст вертепної драми.

Проте, будь-що-будь, той факт, що пізніший запис В. Пруса зберіг нам цю сценку у старішій редакції, ніж запис Мошкова, для нас дуже цікавий. Він показує нам, що хоч між обома записами і існував безсумнівний генетичний зв'язок, проте виводити запис Пруса безпосередньо з запису Мошкова не можна. Отже, для цих обох текстів треба шукати якогось одного, їм обом спільного прототипу. За такий прототип, очевидно, і був той текст, що його, як ми вже мали нагоду згадувати вище, уніяцький панотець Яків Ратковський привіз у містечко Межиріччя-Корецьке для потреб своєї школи.

На аналізованій вище сцені, власне кажучи, і кінчився текст Славутинського вертепу обох записів. Далі в обох записах ішло привітання хазяїнові дому, причому хор співав „Многа літа“, а в запису В. Пруса ще виходив касир з карнавкою і збирав за виставу гроші — паралель до Савочки-нищого Сокиренських текстів, варіанту Чалого²⁾ та переказу Селіванова³⁾, до дячка і трапезника Сибірського вертепу⁴⁾ до старця білоруського вертепу з Могилева на Дніпрі⁵⁾, до бернардинського монаха з білоруського тексту, записаного на Менщині і надрукованого у III томі матеріалів П. Шейна⁶⁾, та до цигана російського вертепу із запису Віноградова⁷⁾.

¹⁾ Эремичъ, Очерки бѣлорускаго полѣсья. Вѣст. Зап. Рос. 1867, кн. X, т. IV. 1—20. Див. так само „Вертепъ въ Могилевѣ“. Мог. Губ. Вѣд. 1866. IV. 26—29, запис Кудашова. Романовъ Е. Ор. cit., стор. 92.

²⁾ Чалый М. К., Воспоминанія. К. С. 1889. I, стор. 28—40.

³⁾ Селівановъ А., Вертепъ въ Купянскомъ уѣздѣ Харьковской губ. К. Стар. 1884, III, 515.

⁴⁾ Щукинъ Н., Ор. cit., див. так само статтю Авдеевой: „Замѣтки и замѣчанія о Сибири. Сачиненіе ...ы...ой съ приложеніемъ старинныхъ русскихъ пѣсенъ. Москва, 1837. 8°.

⁵⁾ Романовъ Е. Ор. cit., стор. 103.

⁶⁾ Шейнъ П., Ор. cit., стор. 131.

⁷⁾ Віноградовъ Н. Н., Великорусскій вертепъ. Извѣстія Отд. Рус. яз. и Слов. Импер. Ак. Наукъ. 1905, X. 3. 377—378.

У запису Кулешова, як і в запису В. Мошкова, цієї сценки нема зовсім. Натомість у запису Кулешова стріляли з гармати, як це знає текст Маркевича, І. Ц, Чалого та деякі інші, а виставу закінчує мужик з козою, за якими йде баба. Хор тут співає: „Антонъ козу вядеть“¹⁾, баба-ж, а потім і мужик з козою танцюють — сценка, хоч і в трохи інших варіантах, — широко відома багатьом текстам вертепної драми.

III.

Рівнобіжно з ляльковою вертепною драмою в м. Слауті за старих часів існувала ще й різдвяна драма, що її виконували живі актори. Отож, ще р. 1897 В. Мошкову пощастило записати тут аж два такі тексти, що звалися „Цар Ірод“, причому одну з цих драм виконували дорослі парубки років 19—20, а другу малі хлопці років 13—14. Тоді-ж-таки для Городецького Музею В. Мошков придбав 2 намети до драми „Цар Ірод“ і всі театральні до них аксесуари. Окрім того В. Мошков зфотографував обидві трупи підчас самої вистави.

Записи обох драм переховувано перед революцією в Городецькому Музеї Ф. Р. Штейнгеля в збірнику історично-географічних матеріалів м. Слаути під ч. 69, а матеріалів ч. 2²⁾. Там-же переховувалися і обидва намети з усіма аксесуарами до них та убранням дійових осіб³⁾. Де поділися всі ці матеріяли тепер, не маю жадних відомостей. Принаймні в матеріялах Всеукр. Історичного Музею ім. Т. Шевченка у Київі, куди передано матеріяли з колишнього Городецького музею, відшукати мені їх не пощастило. Деяке уявління про ці матеріяли можемо мати на підставі двох фотографій, одну з яких додано до звітання Городецького Музею за перший рік (див. мал. ч. 16), а другу передав мені з іншими матеріялами Т. Сушицький (див. мал. ч. 17), коротенького опису, надрукованого у тільки-що згаданому звітанні, та тих відомостей, що їх подає сам В. Мошков у своєму листі до мене з 1917 р. Судячи з коротенького опису, що ми його знаходимо у звітанні Городецького Музею, намети до драми „Цар Ірод“ в обох трупах були цілком тотожні. Кожен з цих наметів зроблено так, що його легко можна переносити. Основа кожного намету дерев'яна, обтягнута кольоровим ситцем. Спереду такий намет має дві завіси; на першій із них змальовано Різдво Христове (див. мал. ч. 16), а на другій — зоря з кольорового паперу (див. мал. ч. 17). У середині кожного намету стоїть трон царя Ірода. Відомості про цей трон, що їх знаходимо у звітанні Городецького Музею, не зовсім сходяться з тими, які подав мені у своєму листі сам В. Мошков. За звітанням Городецького Музею трон царя Ірода в трупах дітей був просто складаний стілець, обтягнений ситцем, тимчасом як у своєму

¹⁾ Романовъ Е. *Op. cit.*, стор. 96.

²⁾ Отчетъ Городецькаго Музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля за первый годъ... Составилъ Н.-Бѣллшевскій. Варшава. 1898. 8° 1 фот. + VIII ст. + 60 ст.

³⁾ *Ibid.*, стор. 32.

листі Мошков уже згадує за ослінчика. Чи був з ним тотожний і трон царя Ірода в трупі дорослих, напевно сказати не можна, бо звітномлення Городецького Музею про цей трон не згадує зовсім, сам-же Мошков у своїйому листі каже про це не зовсім ясно.

Як свідчить лист Мошкова, обидві трупи постійного убрання не мали і шили відповідні костюми перед кожною виставою. З цього вбрання дійових осіб та загалом театральних до вистави аксесуарів звітномлення Городецького музею називає: 1) картонну, виклеєну кольоровим папером корону царя Ірода; 2) мантию, мундур, штани, пояс та шаблю Ірода; 3) каски, мундури, штани, пояси та шаблі двох воїнів; 4) корони та мантиї двох волхвів; 5) машкару чорта й булаву, що нею він убиває жида; 6) машкару та косу смерти.

Судячи з тих відомостей, що їх подав в уже не раз згаданому листі сам В. Мошков, убрання дійових осіб в обох драмах взагалі було дуже нескладне.

Наводячи нижче ці описи, ми тут, як і далі, для скорочення звати-мемо драму, що її виконували дорослі, А, драму-ж, що її виконували малі хлопці — Б.

В обох драмах Ірод одягнений у салдатський мундур, а поверх його напнута червона мантия. Він підперезаний широким поясом, обліпленим золотим папером. Через ліве плече в нього орденська стрічка, зроблена з кольорового паперу, а через праве шабля на портупеї, виклеєній золотим папером. На голові Ірод має картонну корону, виклеєну золотим папером. На руках білі рукавички.

Охоронники царя Ірода („Хранітелі“ або „Телохранітелі“) в обох драмах одягнені у звичайну маринарку з золотими галунами на грудях, з стрічкою через плече і з шаблею. На голові в кожного з них невисока циліндрична шапчина з пером.

Воїни в обох драмах (пор. мал. ч. 17) одягнені в коротенькі мундури із ситцю; обидва вони мають шкурятяні пояси з бляхами та шаблі через плече. На головах у них шоломи із золотого паперу. Окрім того, один із воїнів мав ще й списа.

Рахиль або Рахель, як її називають обидві драмі, — хлопець, одягнений у жіноче вбрання із зробленою з ганчірок лялькою в руках.

Чорт у драмі Б в кожусі навиворіт, тимчасом як у драмі А він у звичайній маринарці з чорною машкарою на обличчі і з рогами на голові. Смерть в обох драмах — хлопець у напнутому на голову білому простирадлі, у білій машкарі і з дерев'яною косою в руках.

Два волхви в драмі Б одягнені в мантиї з червоної китайки; на головах вони мають золоті корони.

Книжник у драмі Б одягнений у старовинне жидівське убрання. На ногах у нього білі панчохи та капці, на голові хутряна шапка. Має довгі пейси.

Текст обох драм не дає чогось істотно нового супроти вже відомих нам аналогічних матеріалів, хоч самий факт існування в тому самому

місці кількох драм на одну тему, як справедливо завважив уже Віноградов¹⁾, і являє певний науковий інтерес. Драма, що її виконували малі хлопці (Б), трохи більша й докладніша за ту, яку виконували дорослі (А), але обидві вони поза всякими сумнівами походять від одного, їм обом спільного прототипу.

Що це так, доводить нам уже порівняння схем обох драм. Ось ці схеми, скільки їх пощастило відтворити на підставі тих уривчастих даних, які подав нам В. Мошков у своєму листі з 1917 р.

Драма Б.

1. Ірод і „хранитель“;
2. Ірод і волхви;
3. Ірод удається по поясіння до книжника;
4. Волхви виходять; Ірод наказує воїнам вибити всіх дітей у Вифлеємі;
5. Воїни повертаються і кажуть, що вони виконали наказ, але Христос вратувавсь;
6. Ірод наказує відшукати Рахиль на горах кавказьких і привести до нього;
7. Ірод та Рахиль. Рахиль торгується з Іродом за життя свого сина. Ірод наказує вбити дитину. Салдат підіймає немовля на списа і виходить разом із Рахиллю;
8. Ірод та Смерть. Ірод торгується з Смертю за своє життя і гине від її руки;
9. Чорт забирає Іродове тіло до пекла;
10. Сварка двох воїнів; один убиває другого;
11. Чорт забирає до пекла тіло вбитого воїна.

Драма А.

1. Ірод викликає „хранителя“ і наказує покликати воїнів.
2. Ірод і воїни. Наказ привести Рахиль.
3. Воїни повертаються і кажуть, що не знайшли Рахили.
- 5 = 6 Б.
- 5 = 7 Б.
- 6 = 8 Б.
- 7 = 9 Б.
- 8 = 10 Б.
- 9 = 11 Б.

З наших матеріалів не ясно, що саме робив „хранитель“ у драмі Б і чи була його роля тут тотожня з ролею в драмі А.

Привертає до себе увагу й мова обох драм. Скільки можна судити з тих уривків, які наводить Мошков у своєму листі, мова цих драм була сливе чиста російська з дуже незначною домішкою українців. Це вказує нам, очевидно, на те, що обидві драми зайшли до Сла-

¹⁾ Дополненіє къ статѣ „О вертепной драмѣ“ и къ указателю по этому вопросу. Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Ак. Наукъ. 1906, кн. IV. 408—412.

вуги иншим шляхом, ніж лялькова вертепна драма, про яку мова була вище. Той факт, що в них сливе непомітно українізмів, доводиться, очевидячки, пояснювати ще й безперечним впливом школи, на той час уже зовсім зрусифікованої.

З окремих сценок обох драм привертає до себе увагу сценка з книжником у драмі Б; воно правда, паралелі до цієї сценки ми можемо вказати в білоруському тексті, що його записав на Витебщині Є. Романов ¹⁾, та в українському тексті Герода з Камінки Струмілової, що його року 1898 записав А. Веретельник, а видав року 1906 І. Франко ²⁾. Іродів наказ відшукати Рахиль саме на горах Кавказьких є, очевидячки, індивідуальна риса обох славутинських драм про царя Ірода, паралелей бо до неї не можемо вказати в жадному з відомих нам текстів вертепної драми. Що до останньої сценки з воїнами, то про неї, на жаль, Мошков не подав сливе ніяких відомостей, і ми можемо тільки здогадуватися, що сценка ця була близька до аналогічної сценки в Славутинському вертепі.

¹⁾ Романовъ Е., *op. cit.*, стор. 76.

²⁾ Франко, І., До історії українського вертепа XVIII віку, Історико-літературні студії й матеріали. Зап. Н. Т. ім. Шевченка у Львові, т. 73, стор. 45—56.

Слаутинський вертеп.
Тексти.

I. ЗАПИС В. МОШКОВА. 1897.

Текст Славутинського вертепу в запису В. Мошкова друкуємо з рукопису, що його передав мені Т. Сушицький року 1917. Це 8 арк. звичайного паперу без обгортки та титульної сторінки, друкованих з одного боку на самописці, з нотами в тексті, писаними од руки. На першій сторінці чорнилом позначено № 80; наприкінці стоїть власноручний підпис В. Мошкова. Ноти Славутинського вертепу з запису В. Мошкова з суто технічних причин довелося виділити в окремий додаток, через те і підтекстовані під нотами слова кантичок довелося поділити на строфи. Повторюючи слова цих кантичок в нотному додаткові, скрізь зберігаємо той порядок, який є в оригіналі. Ноти нотного додатку, як і самий текст, друкуємо без жадних змін.

ВЕРТЕПЪ МѢСТЕЧКА СЛАВУТЫ ЗАСЛАВСКАГО УѢЗДА.

Вертепъ представляеть изъ себя шкафъ, въ которомъ устроены двѣ сцены одна надъ другой. Обѣ сцены имѣють свои занавѣсы, которыя можно опускать и поднимать и каждая имѣеть свою постоянную декорацію. На верхней сценѣ изображено Рождество Христово изъ деревянныхъ, одѣтыхъ въ костюмы куколъ. Въ серединѣ стоить кроватка съ младенцемъ Іисусомъ, вовлѣ которой стоятъ съ одной стороны Іосифъ, съ другой Дѣва Марія. Тутъ-же стоятъ традиціонные волъ и осель. На нижней сценѣ посреди ея помѣщается тронъ царя Ирода, на которомъ при поднятїи занавѣса возсѣдаеть самъ Иродъ въ коронѣ и мантіи.

Вершина шкафа украшена двумя стеклянными фонарями съ подклеенною къ стекламъ изнутри цвѣтною бумагою. Фонари имѣють форму четырехугольныхъ пирамидъ. Внутри ихъ во время представленія зажигается по свѣчкѣ. Въ серединѣ между фонарями возвышается въ вертикальномъ положенїи огромная бумажная звѣзда-фонарь, внутри которой также зажигается свѣчка. Подножіемъ звѣздъ служитъ рогъ луны, оклеенный золотой бумагою и обращенный рожками кверху. На переднемъ фасадѣ вертепа подъ рампою каждой сцены помѣщается рядъ восковыхъ свѣчей въ маленькихъ подсвѣчникахъ.

При поднятїи обѣихъ занавѣсей выходитъ на сцену Поломарь (кукла въ подрысникѣ). Въ рукахъ его заажженная свѣча, которой онъ зажигаетъ свѣчи передъ обѣими сценами. Затѣмъ онъ входить на верх-

нюю сцену и начинаеть звонить въ колокольчикъ, подвѣшенный на потолокъ, изображая тѣмъ благовѣсть къ богослуженію, такъ какъ вертепная драма получила начало отъ мистерій и ея содержаніе когда-то составляло часть рождественскаго богослуженія.

Въ это время хоръ, обязательно сопровождающій вертепное представленіе, начинаеть пѣть № 1.

№ 1.

¹⁾ И скондъ нынѣ бысть тако ²⁾,
Веселіе днесъ, яко
Земля вся согласно ликуеть,
³⁾ Въ церкви центры инфуеть ⁴⁾,
Бога на земли показуеть.

Не по своемъ Божествѣ,
Но бі равномъ естествѣ.
Ахъ, ахъ убо между быдляти,
Воломъ, осломъ дитяти,
Не во крулевской палаті.

Мати предъ нимъ стояше,
Сама себѣ мысляше:
Откуда мнѣ сіе, не знаю,
Понеже сына ⁵⁾ не маю,
Отъ грѣшниковъ сего чаю.

Весь ликъ Ангельскихъ чиновъ,
Пресвѣтлыхъ серафимовъ
Предъ престоломъ его співають,
Честъ и славу воздають,
Всему міру оглашають.

Аронъ веселися,
Понеже исполнися
Жезлу свѣтлу въ оное время,
Изъ Йосифа племена
Происходитъ во желаніи.

При началѣ № 1 поднимаются обѣ занавѣси. Паламаръ появляется на верхней сценѣ съ горящей свѣчей въ рукѣ и зажигаетъ всѣ свѣчи вертепа, расположенныя передъ рампами обѣихъ сценъ. Зажегши свѣчи

^{1—2)} Очевидячки „Искони бысть тако“, як то читаемо в білоруському тексті запису Кулешова (Романовъ Е., Бѣлорусскій Сборникъ. VIII, стор. 92).

^{3—4)} Очевидячки „Церкви оферуетъ“, як то читаемо в тому-ж-таки запису Кулешова (Романовъ Е. Ibid.).

⁵⁾ Очевидячки, помилково замість „муза“.

на верхней сценѣ, онъ переходитъ на нижнюю и продолжаетъ свое дѣло при пѣніи двухъ первыхъ куплетовъ № 1-го. При пѣніи 3-го куплета паламаръ снова появляется на верхней сценѣ и звонитъ за веревку въ колоколь подъ тактъ пѣнія. При пѣніи 4-го куплета являются на верхней сценѣ два Ангела, одинъ — справа, другой — слѣва, кланяются другъ другу, потомъ Рождеству и наконецъ публикѣ въ разныя стороны. Поклонившись затѣмъ снова другъ другу, они уходятъ каждый въ свою сторону. При пѣніи 5-го куплета на верхней сценѣ появляется Ааронъ, кланяется Рождеству и публикѣ и уходитъ въ лѣвую сторону.

№ 2.

Ты, Давыде славный, Пророче и Цару,
На всѣ струны удараешь
Хрыста восхваляешь.

Ты, Давыде славный, Пророче и Цару,
На всѣ струны своей арфы
Заграй господару.

Ты, Давыде славный, Пророче и Цару
Даруй літа счастливыя
Сему господару.

При пѣніи № 2-го съ лѣвой стороны отъ зрителей является царь Давидъ, кланяется Рождеству и публикѣ и уходитъ въ лѣвую сторону.

№ 3.

Днесъ поюще, купно играймо,
Цара рожденнаго днесъ восхваляймо,
Поюще, ищуще,
Слава во вышнихъ глаголюще.

Ты, Царица, всюду еси славна,
Днесъ намъ рождаешь, пречистая Дѣво.
Въ убогой шопѣ между скоты,
Хрыстось почиваетъ днесъ во плоти.

А Юсифъ, обрученникъ Дѣвѣ,
Услышавши отъ Ангела жива:
Спойми отроча и мать его,
Бѣги во Египетъ отъ проклятаго.

Царь нарощенный въ Египетъ вступаетъ,
Иродъ войско свое разсылаетъ.

¹⁾ Былъ, былъ убиень ²⁾ Царъ нарощень,
Отъ Маріи Дѣвы днесь воплощень.

³⁾ А не можетъ днесь возстати,
Еще Иродъ хочеть царствовать ⁴⁾
Надъ Хрыстомъ новорожденнымъ,
Младенцемъ въ яслехъ положеннымъ.

При пѣніи № 3 на нижней сценѣ появляется царь Иродъ и, неторопливо осмотрѣвши свою палату, садится на тронъ. При пѣніи 4-го куплета, къ нему являются съ двухъ сторонъ два солдата, его тѣлохранители, кланяются и, получивъ приказанія, уходятъ, каждый въ свою сторону.

№ 4.

Шедше трые Цары
Ко Хрысту со дары.
Иродъ ихъ пригласиль,
Куда идуць, онъ спросиль.
Отвѣщавше ему:
„Идемъ къ рожденному“.
Къ рожденному йдите
И мнѣ вспять возвѣстите.
Азь шедъ поклонюся,
Предъ Царемъ смируся,
Ангель къ нимъ прытече,
„Инымъ путемъ“ имъ рѣче.
Отъидоша себѣ.
„Чаемъ быти въ небѣ,
Жыдовъ лицезрѣти
Въ Вифлеемскомъ повѣтѣ.“

При пѣніи № 4-го слѣва [отъ зрителей] на нижней сценѣ появляются три царя. Иродъ встаетъ съ трона и идетъ къ нимъ на встрѣчу. Онъ кланяется и цалуетъ каждого изъ нихъ [цари поставлены въ рядъ, плечо къ плечу и сшиты между собою, такъ что двигаются не иначе какъ вмѣстѣ], а затѣмъ снова садится на свой тронъ. Цари же продолжаютъ свой путь на правую сторону, но на полпути ихъ встрѣчаетъ Ангель [при пѣніи 3-го куплета]. Встрѣтившіеся кланяются другъ другу. Ангель поворачивается и выходитъ со сцены впереди царей. Процессія

¹⁻²⁾ Очевидячки, попсоване, замість: „Чтобъ былъ убиень“, як то читаемо в півніших виданнях Богогласника (пор. Богогласник у виданні „Училищнаго Совѣта“ Спб. 1900, 1902 та 1903).

³⁻⁴⁾ Очевидячки, попсоване, замість:
„Но неможно нигдѣ тому статся,
Чтобы Иродъ сталъ здѣ посмѣваться“,
як то читаемо в Богогласнику. Ор. cit., № 8.

въ томъ же порядкѣ переходить на верхнюю сцену. Три царя кланяются Рождеству, Богородицѣ и Иосифу, а потомъ публикѣ и уходятъ. Ангель уходитъ тотчасъ же, какъ приведетъ царей къ Рождеству.

№ 5.

Восплачте чада ради Ирода, бо наступаетъ
 Время страшное, бо Иродъ мечъ свой на васъ готуетъ,
 Збить всѣхъ отроковъ
 И безъ пороковъ.

Крикнула мати

По своемъ дитяти:

„Ахъ, убилъ дитя, ахъ, убей меня,
 Въ сіе же время пусть умру и я“.

При пѣніи № 5-го на верхней сценѣ появляется женщина съ ребенкомъ въ рукахъ [Рахилья съ младенцемъ] и кланяется Рождеству. Между тѣмъ съ противоположной стороны появляется солдатъ съ пикой, поднимаетъ на пику ея младенца и уходитъ, держа ребенка на пикѣ. Затѣмъ эти оба дѣйствующія лица появляются въ томъ же порядкѣ на нижней сценѣ. Солдатъ показываетъ ребенка Ироду, держа его на пикѣ, и возвращаетъ его матери. Женщина, получивъ ребенка, уходитъ.

№ 6.

Отужь до тебе идѣтъ смерть барзо сухая,
 Возьмѣтъ тебе, понесѣтъ, нѣмая, глухая.
 Возьмѣтъ тебе на руки, отдастъ аду на муки,
 Будешь тамъ жити, смолу горку пити,
 Смолу горку пити.

Идижь теперь до ада на вѣки зъ поганьми,
 Понеже ты не достоинъ жити зъ хрыстіаньми.
 Однако самъ узнаешь, куда одъ насъ втикаешъ.
 Бодай ти не знати, а ни оглядати,
 А ни оглядати.

При пѣніи № 6-го съ лѣвой стороны появляется смерть и обнимаетъ Ирода, причемъ этотъ послѣдній дѣлаетъ нѣсколько конвульсивныхъ движеній. Смерть уходитъ въ ту сторону, откуда пришла. Вслѣдъ за нею съ той же стороны является чортъ и выталкиваетъ Ирода вилами въ правую сторону отъ сцены.

№ 7.

Сами то не знаемъ
 Сердцемъ и устами,
 За жидовску хитрость
 Шо чинити маемъ?

За свѣ забобоны
 Велькихъ пановъ троны
 Людей понижаемъ.

Хоть боруха спиваешь, однако не кончишь,
 Себѣ спомогаешь и до Суреньки своей однако не дойдешь,
 Бо мужикъ тебе цѣпомъ: „О стой черный гадъ, не бей, дамъ
 [чарку горілки,
 Буде, якъ тры дівки“

Мужикъ на то не вважаєть,
 Шо жидъ его поить,
 Цѣпомъ барзо великимъ
 Главу его кроєть.
 Цѣпомъ барзо великимъ.
 Жидъ кричить гласомъ дикимъ:
 Буду добре жити,
 Не буду крутити.

При пѣніи № 7 на верхней сценѣ справа отъ зрителей появляется жидъ, подходит къ Рождеству и плюєть. Затѣмъ онъ уходитъ и появляется на нижней сценѣ. На встрѣчу ему выходитъ мужикъ съ цѣпомъ и бьетъ его этимъ цѣпомъ по спинѣ. До начала слѣдующаго номера жидъ остается въ лежачемъ положеніи, а мужикъ, уходитъ. Потомъ являються по очереди смерть и чортъ и продѣлываютъ съ жидомъ тоже, что продѣлывали раньше съ Иродомъ, причеиъ чортъ повторяєть пѣсню № 6.

№ 8.

Служилъ Богу Государу тѣломъ и душою,
 И не рѣдко подвергался голоду и зною.
 Житіє положилъ, славы не заслужилъ.
 Бываль не разъ на войнѣ, ружны біды вживаль.
 Жилъ барзо гайно и вшистка отбываль.
 Лепше на пляцъ стати, пудъ мечъ главу дати.
 Молчалъ бы може, але не поможе.

При пѣніи № 8-го на верхней сценѣ съ разныхъ сторонъ сходятся два солдата. Одинъ [съ пикой] кланяется Рождеству, Богородицѣ и Іосифу, а другой [съ саблей] вмѣсто Рождества кланяется публикѣ. За это первый солдатъ убиваетъ его. Снова повторяется сцена со смертью и чортомъ при повтореніи пѣсни № 6.

№ 9.

Роде челоувѣческій, грѣхми ослѣпленный,
 Бѣги на той кувлефленный, гдѣ Христось рожденный.
 Чемужъ такъ лѣниво грядеши къ нему?
 Ты, грѣшниче, скачи козломъ въ пекельную яму.

При п'яній № 9 на верхню сцену являється цыганъ съ бараномъ. Онъ тащить за собою барана по направленію къ Рождеству, а баранъ упирається до тѣхъ поръ, пока не поровняється съ Рождествомъ. Тогда баранъ перестаєть упираться и проходить со своимъ вожакомъ черезъ сцену.

№ 10.

Нынѣ, Адаме, возвеселися,
 Ева, прамати, отъ слезъ отрися.
 На которого вы ждали
 И съ тоскою ожидали
 Нынѣ съ Дѣвы предизбранной
 Въ Вифлеемѣ маломъ домѣ
 Родился, явился.
 Ему цари несуть дары:
 Злато щиро, ливанъ, миро
 Отъ востокъ, рѣкъ пророкъ.
 Всѣ патріархи и всѣ пророки,
 Ликъ Богоотець, съ ними отроки,
 Торжествуйте, купно весь свѣте,
 Ты уступай, вѣтхій Завѣте.
 Новый зъ неба, его треба
 Было давно, нынѣ явно
 Настає, Богъ дає,
 Коль изъ небесъ радость міру
 Отець Сына намъ едина
 Ниспослалъ, даровалъ.
 Слава въ вышнихъ души спѣвають,
 Що Богъ родился, намъ возглашають,
 Которого новорожденна,
 И во яслехъ положенна
 Звѣзда ясна и прекрасна
 Озаряєть, навчаєть,
 Що то Богъ зъ неба данъ;
 А у ясель воль и осель
 Якъ стояли, такъ познали
 Всѣхъ рода Господа.
 Ликуймо и мы, ликуймо цѣло,
 Що Богъ на себѣ (sic!) взялъ наше тѣло,
 Щобъ до неба насъ запровадилъ
 И на тронѣ своемъ посадилъ.
 За то Богу славу многу
 Со Ангелы, Архангелы
 Спѣваймо, воздаймо,
 За тѣ дары отъ всей твари.

Щоб хвала не устала
Божеству, Рождеству

Эта пѣсня пѣлася моими пѣвцами по книжкѣ „Богогласника“, изданнаго въ Холмѣ, оттуда же были взяты и напѣвы стиховъ, съ которыми славутскіе парни, поющіе въ церковномъ хорѣ, кое-какъ справлялись. Къ сожалѣнію въ то время я забылъ записать подробное заглавіе Богогласника, но ноты и слова кантычки записаны были мною оттуда. Во время пѣнія этого номера на верхнюю сцену выходятъ „панъ“ и „пани“, т. е. мужчина и дама, одѣтые въ современный европейскій костюмъ. Они кланяются сначала Рождеству, а потомъ другъ другу.

№ 11.

Едни въ дуды, други в туды¹.
На цимбалахъ три играли,
Скакали, плясали,
И другихъ тамъ искали,
И другихъ тамъ искали.

При пѣніи № 11-го панъ и пани появляются на нижней сценѣ и танцуютъ, обнявшись.

На этомъ и кончается весь вертепъ. Въ заключеніе его хозяинъ говоритъ привѣтственную рѣчь хозяину дома по польски, которую мы не записали. А потомъ произносить по русски:

„Нашему вертепу на славу, а вамъ на многія літа“. Хоръ въ отвѣтъ ему поетъ № 12.

№ 12.

Многія, многія, многія літа, многія літа [повторяется три раза].

Языкъ этой драмы въ высшей степени странный. Это — смѣсь церковно-славянскаго, великороссійскаго и польскаго. Повидимому, пять первыхъ номеровъ можно считать основой драмы. Что же касается остальныхъ номеровъ, то изъ нихъ 9-ый по мелодіи одинаковъ съ № 2. Циганъ съ бараномъ вѣроятно былъ прежде пастухомъ, приходящимъ вмѣстѣ съ царями на поклоненіе Рождеству, какъ это можно и теперь видѣть въ польскихъ „шопкахъ“. Что касается невозможныхъ безсмысленныхъ словъ вроде „куфлефленный“ или „въ церкви центры инфуеть“, то они образовались, конечно, отъ искаженія какихъ-то непонятныхъ для простолюдина выраженій въ первоначальномъ текстѣ. Я не счелъ возможнымъ ихъ выпускать или передѣлывать. Слово „куфлефленный“ можетъ быть произошло отъ выраженія „ку Вифлеему“.

¹) Очевидячки попсоване, замість „трубы“; порів. Запис. В Пруса.

II. ЗАПИС В. ПРУСА 1928 Р. ¹⁾.

СЛАВУТИНСЬКИЙ ВЕРТЕП ТА ВЕРТЕПНА ДРАМА.

Невеличкий будиночок півтора метри заввишки і близько одного метра завширшки. Нижня частина являє собою будку, де сидить господар цього лялькового театру підчас вистави. Він пересуває на дротику ляльки щілинами, прорізаними у підлозі верхнього та середнього поверхів, і подає за них голос. Ця нижня частина завішена червоною матерією і на передньому фасаді її наліплена картина, на якій змальовано народження Ісуса. Середня та верхня частина є ті сцени, на яких відбувається дія. Середня частина від верхньої частини розділені одна від одної так, що від верху першої до низу другої сантиметрів 8—9. Це для того, щоб господареві можна було вільно рукою виводити ляльки на другому поверсі.

Той простір, де ходить господарева рука, спереду теж задекоровано так, що руки не видно. Підчас вистави спереду перед середнім поверхом засвічується дві, а на верхньому поверсі одна свічка. В задніх стінках середнього та верхнього поверхів прокручено рядків по 7—8 маленьких дірочок, через які господар стежить за ляльками на сцені. Що в середині сидить людина й керує рухом ляльок, для глядачів цього не помітно.

Верхня частина є, власне, шопка, утворена стелею середнього поверху та схилами даху. Схили даху як-раз доходять до підлоги. У підлозі обох поверхів прорізано щілини, якими виходять ляльки. Доріжки ці обкладені з обох боків шкурою, вовна якої нязько підстрижена і пофарбована навелено так, що являє собою килим.

В середньому поверсі по боках праворуч та ліворуч ганочки, з яких з'являються ляльки.

З'єднані ці ганочки одною подовжною щілиною. Просто від глядачів біля задньої стіни стоїть трон, де має сідати цар Ірод. До трону є теж стежка.

У верхньому поверсі ганочок для виходу ляльок у задній стіні приміщений ліворуч. З правого боку ясла і біля ясел по один бік стоїть корова, а по другий бік вівці. За яслами, в глибині сцени, сидить пастух.

Всіх ляльок що беруть участь у виставі, є шіснацять.

1. Цар Ірод, в червоній киреї з білими обкладками по боках, у короні.

2. Цар Давид, у короні з хрестом і теж у червоній киреї.

¹⁾ Вже в той час, як текст цей віддано було до друку, з'ясувалося, що записувати його допомагав своїми вказівками В. Прусові завідувач Шепетівського Окружного Музею В. Кочубей.

3. Три царі, всі три на одному дротикі, в коронах, ідуть на поклін.
4. Москаль з рушницею, в погонах, шинеля підперезана.
5. Рахиль з дитиною, яку москаль заколе.
6. Паламар; в руках у нього гачок свічки гасити.
7. Пастух з палицею; сидить увесь час за яслами.
8. Смерть, у білій сорочці і з косою в руках.
9. Жид, з богоміллям на лобі і з книжкою в руках.
10. Мужик, у світі, підперезаний, із ціпом у руках.
11. Чорт, язик висолоплений, з рогами на голові.
12. Адам.
13. Єва.
14. Касир; після всього виходить з квартою (карнавкою) і кланяється — просить грошей.

З вертепом ходить хлопців 5—6. Один показує ляльки й приказує, а решта співають відповідних пісень. Самого вертепа возять і, де мають показувати, то з саней зносять у хату. Ставлять серед хати перед гостями і сами стають ззаду.

Ява I.

Паламар виходить з лівого боку, засвічує дві свічки в нижньому поверсі і виходить у правий бік. Потім він з'являється у верхньому поверсі, засвічує одну свічку й давонить. Далі він виходить.

Хор співає: „Рождество твоє Христе Боже наш возсія мирові свет разума, в нем бо звезда (sic!) служашие звездою учахуйся (sic!) тебе кланятися сонцу правди и тебе ведите з висоти востока. Господі, слава Тебе!“

Ява II.

Давид виходить, вклоняється і йде у лівий бік. Потім він з'являється на верхній сцені, вклоняється Ісусові в яслах і звідтіль повертається та зникає зовсім.

Хор співає: „Ти, Давиде славний, пророче і цару,
Даруй літа щасливи віка цьому господару“.

Ява III.

Ірод виходить з лівого боку і повагом сідає на трон.

Хор співає: „Ти, Іосифе ¹⁾, обручнику з деви ²⁾,
Где-ж ти услышал ангельскіє спєви?
Возьмі отроча й матері ³⁾ (sic!) его,

^{1—2)} Попсоване, замість „Обручнику деви“; порівняй запис В. Мошкова „Обрученникъ Дѣвъ“ (стор. 46) та текст Богогласника „шбручникъ Дѣвы“ (Богогласникъ. Ор. cit. № 8).

³⁾ Попсоване, замість „матерь“; порівняй запис В. Мошкова (стор. 47) та текст Богогласника ор. cit.).

Бежі во Єгипет от проклятого.
 Цар народжен в Єгипет ступаєт,
 А Ірод свое войсько розсилає.
¹⁾ Біль, біл убієн ²⁾ цар народжен,
 Із деви Марії днесь воплощен“.

Ява ІV.

Три царі виходять, кланяються, потім підходять до Ірода і теж кланяються.

Хор співає: „Шедшіє три царі
 Христу (sic!) со дари.
 Ірод їх пригласіл,
 Кудя ідут, он спросіл,
 Отвечали ему,
 Что ідем к рожденому.
 К рожденому ідіте
 І мене ізвестіте“.

Три царі від Ірода виходять у правий бік і з'являються на верхній сцені. Кланяються Ісусові і повагом виходять зовсім.

Ява V.

Рахиль з дитиною. Москаль веде її до Ірода.

Хор співає: „Восплаще чадо раді Ірода,
 Бо Ірод меч свой на вас готує,
 Збити всіх вас отроков і без пороков“.

Москаль заколює дитину на руках Рахилі.

Хор співає далі: „Крикнула мати о своем дитяті:
 „Ах, убіл, ах, убей меня,
 Во свете пусть умру і я“.

Далі москаль виганяє Рахиль, і вона вже не з'являється більше. Москаль теж виходить після того, як вигнав Рахиль.

Ява VI.

Смерть із косою іде до Ірода, що ще до цього часу сидить на троні. Вона замахує косою і скошує Ірода. Залишає його мертвого і сама виходить.

Хор співає: „Отак до тебе ідють смерть суха, лихая,
 Возьмьот тебя на руки,
 Оддасть гаду на муки.
 Будеш там жити,
 Смолу горку пити“.

¹⁾ Попсоване із „Чтобъ былъ оубієнъ“, як то читаємо в тексті Богогласника (ibid.).

Ява VII.

Чорт вискакує, хапає обома руками Ірода, втішається ним тут, на сцені, і весело вибігає з ним.

Ява VIII.

Жид виходить і молиться Богу.

Хор співає: ¹⁾ „Сами по ни знають

Серцем і устами

За жедівську (sic!) хитрість

Сучиники (?) мають.

За всі забобони

Присвяті патрони ²⁾.

³⁾ Ходить бурик (sic!), співає, однако не дойде

Й до Сурки своєї однако не дойде“ ⁴⁾.

Ява IX.

Мужик з ціпом виходить, довго мірить і б'є жида ціпом.

Бо мужик його ціпом.

Хор співає: Постой, чорний гад, не бий,

Дам кварта (sic!) горілки,

Буде ⁵⁾ за тридівко ⁶⁾. (sic!)

Мужик на те не вважає, що жид його кормить,

Ціпом барздо великим голову йому кроїть.

Ціпом барздо великим.

Жид кричить гласом диким

„Буду добре жити,

Не буду крутити“.

Забивши жида, мужик прислухається, чи жид ще живий, і виходить.

Ява X.

Чорт вискакує, хапає жида й виходить з ним.

Хор співає: „Іді-ж тепер до гадів навіки забраний,

Будеш жити недостойно жив ти с християнми.“

¹⁻²⁾ Попсоване; очевидячки замість:

„Сами то не знаємъ,

Сердцемъ и устами,

За жидовску хитрость

Шо чинити маємъ.

За сав забобони, велькихъ пановъ троны

Людей понижаемъ“, як то читаємо в запису В. Мошкова.

³⁻⁴⁾ Попсоване, — очевидячки замість:

„А ти, Борухъ, співаєшь, однако не кончишь,

„Да й у Сореньки своєї правды ты не дойдешъ“, — як то читаємо

в білоруському тексті запису Кулешова. (Р о м а н о в ъ Е., Білорусскій Сборникъ. Вильна. 1912, VIII, стор. 95.)

⁵⁻⁶⁾ Попсоване; очевидячки на місці „Буде, якъ три дівки“, як то читаємо в запису В. Мошкова.

Однако сам не знаєш, куди од нас тікати.
Будеш ти вже знати й не оглядатись“.

Ява XI.

Москаль виходить і марширує по сцені.

Хор співає: „Служил Богу государу тілом і душею,
А не раз я повернутись (sic!) додому із нею“.

Ява XII.

Адам і Єва виходять і цілуються.

Хор співає: „Нині, Адаме, возвеселіся!
Єва праматер, от сльоз утріся!
Од него же все ми чекали,
Єщо краще вас ожидали.
Один в дубе ¹⁾, другий в труби,
На цимбали три ігралі,
Скакали, плясали
Й других ожидали“.

Далі: „Бог создатель всего света, в которому ми поєм,
Хазяїну із хазяйкой многі літа, которому ми поюм.
Многа лета, многа лета, многая лета“.

Ява XIII.

Касир виходить з карнавкою, щоб давали гроші. Він жде; як дають гроші, він кланяється й дякує. Виходить із грішми і знов приходить, і знов дають. Виходить разів із три.

Таким чином вся драма має два витримані розділи: перший — це драматизація Різв'яної містерії, і другий розділ — сценки реалістичного, побутового змісту. З якого часу тут ходять з вертепом, не пам'ятають. Принаймні ті, що з ним ходять, вважають, що вертеп у них природне явище. Вже третій рік, як перестали з ним ходити.

19 $\frac{12}{II}$ 28 р.

¹⁾ Очевидячки, замість „дуды“, як то читаємо в запису В. Мошкова.

Додаток.

ВИТЯГ ІЗ ЛИСТА В. МОШКОВА З ПРИВОДУ ДРАМИ „ЦАР ІРОД“ В М. СЛАВУТІ.

Кромъ вертепа въ Славутѣ я записаль тамъ же два варіанта рожденской драмы Ирода, исполняемой двумя труппами хлопцевъ — одной взрослыхъ лѣтъ 19—20, а другой малолѣтнихъ, лѣтъ по 13—14. У этихъ труппъ для ихъ представлений не было, разумѣется, никакихъ декораций, все ихъ театральное имущество состояло изъ ихъ костюмовъ, которые они вновь шили на каждое Рождество, и палатки, въ которой помѣщался тронъ Ирода (по просту табуретка). Костюмы и палатку я приобрѣль для музея Федора Рудольфовича¹⁾, записаль текстъ ихъ драмы и сфотографироваль обѣ труппы въ ихъ костюмахъ.

„Теперь перейду къ самой драмѣ Ирода, которая сохранилась и у поляковъ, и у малороссовъ. Въ польской шапкѣ²⁾ дѣйствующія лица: Иродъ (Геродъ), его Маршалѣкъ или Фельдмаршалъ, Рахель или Рахиль (у малороссовъ Рахилия) съ младенцемъ на рукахъ, Смерть и Дьябель. Въ Славутскомъ вертепѣ кромъ того „солдаты“ Ирода, который ребенка Рахили сажаетъ на пику.

Въ драмѣ Ирода, разыгрываемой хлопцами въ лицахъ, у взрослыхъ хлопцемъ назовемъ А, а у малыхъ Б. Въ той и другой драмахъ Иродъ изображается въ солдатскомъ мундирѣ, поверхъ котораго накинута красная мантия. Онъ подпоясанъ широкимъ кушакомъ, оклееннымъ золоченой бумагой. Черезъ лѣвое плѣчо (sic!) повѣшена цвѣтная бумажная орденская лента, а черезъ правое — шашка на протупеѣ (sic!), обклеенной золотой бумагой. На головѣ картонная корона, обклеенная золоченой бумагой, на рукахъ бѣлыя перчатки. Въ драмахъ А и Б Хранитель (тѣлохранитель) Ирода въ обыкновенной маринаркѣ съ золотыми галунами на груди, съ лентой черезъ плѣчо (sic!) и съ шашкой. На головѣ невысокая цилиндрическая шапочка, съ перомъ.

Въ драмахъ А и Б два воина. Одѣты въ короткихъ мундирахъ изъ ситца, въ кожаныхъ кушакахъ съ бляхой, съ шашками черезъ плечо. На головахъ каски изъ золоченой бумаги. У одного изъ нихъ кромъ шашки пика.

¹⁾ Штейнгеля.

²⁾ Тут мова про польську шопку в с. Радчі Радомського повіту кол. Сідлецької губ., текст якої свого часу записав був В. Мошков, але до цього часу не спромігся видати.

Рахель — хлопецъ, одѣтый въ женское платье съ тряпочною куклой въ рукахъ.

Чортъ въ драмѣ А въ обыкновенной маринаркѣ съ черной маской на лицѣ, съ рогами. Въ драмѣ Б — въ полушубкѣ, вывороченномъ наизнанку.

Смерть — хлопецъ съ накинутой на голову простыней, въ бѣлой маскѣ, съ деревянною (sic!) косою въ рукахъ.

Въ вариантѣ Б кромѣ того два „волхва“ и „книжникъ“. Волхвы одѣты въ красныя мантии изъ кумача, съ золотыми коронами на головахъ. Книжникъ въ старинномъ еврейскомъ костюмѣ, въ бѣлыхъ чулкахъ и туфляхъ, съ длинными пейсами, въ мѣховой шапкѣ.

Въ Радченской шопкѣ Иродъ рекомендуетъ себя публикѣ: „Естемъ круль Геродъ, мамъ чтеры ченсти свята пудъ ногами, надъ свеми гвяздами“.

Для краткости будемъ называть Радченскую шопку Р, а Славутскій вертепъ — С.

Въ Р., А Иродъ начинаетъ съ того, что призываетъ къ себѣ фельдмаршала и хранителя. Въ А онъ говоритъ: „Хранитель, выступи къ трону“.

Въ Р Фельдмаршалъ появляется и говоритъ: „Слухамъ вашей повинности“.

А въ А хран[и]тель: Здравствуй, царь Иродъ! Нашто свою вѣрную слугу призываешь? На какой указъ повелѣваешь? Што хошь сказать? Куда хошь послать? Желаніе исполню.

Въ Р. Такъ, фельдмаршалку, добже чиньце, идзце, выромбайце, высъкайце, крулевскому дзѣцинѣ пардону не дайце.

Въ А Иродъ: Призови мнѣ моихъ воиновъ.

Воинъ. Царь Иродъ, чего изволишь?

Ир. Ступайте, отъищите (sic!) мнѣ Рахелю съ младенцемъ.

Въ Б воины прямо безъ зову приходятъ къ Ироду и онъ говоритъ имъ: Идите у городъ Вифлеемъ, избивайте младенцевъ мужескаго пола до двухлѣтняго возраста и отъищите (sic!) между ними царя Іудейскаго.

Въ Р слѣдуетъ сцена между фельдмаршаломъ Ирода і Рахелью.

Фельдмаршалъ. Ото естемъ пщисланы одъ круля Герода, жебы пани свего сына дала.

Рахель. Пане, так жечоно, поцехи не мамъ; праве умерамъ. Плачонъ дзятки, кшичонъ матки. Бардзо живливе одъ перси ихъ выдзерали и розцинали. Жаль то не малы. Адью (?), паньство.

Въ С Иродъ не отдаетъ никакихъ приказаній, а прямо на сцену приходитъ воинъ съ ребенкомъ на пикѣ, а хоръ поѣтъ:

Восплачьте чада ради Ирода, бо наступаеть время страшное, бо Иродъ мечъ свой на васъ готуетъ, збить всѣхъ отроковъ и безъ пороковъ. Крикнула мати по своемъ дитяти: „Ахъ убилъ дитя, ахъ, убей меня, въ сіе же время пусть умру и я“.

Въ А Воины возвращаются къ Ироду и докладываютъ, что вездѣ искали Рахелю, но найти не могли. Иродъ приказываетъ имъ идти подъ Кавказскія горы и там искать. Они докладываютъ, что тамъ большая

стража охраняеть Рахелю. Иродъ приказываетъ: Я этого знать не знаю. Стражу разбейте и приведите ко мнѣ Рахель.

Въ Б воины возвращаются и докладываютъ, что они избили младенцевъ до 14-ти тысячъ, но царя Іудейскаго нигдѣ не нашли. Иродъ имъ приказываетъ также, какъ въ А разыскать Рахелю.

Далѣе въ А и Б слѣдуетъ сцена между Иродомъ и Рахелью.

Иродъ. Гдѣ ты пряталась?

Рахель. Я нигдѣ не пряталась, только свое дитя прятала.

Ир. Я тебѣ велю его казнить къ смерти.

Р. Лучше не казни дитя, а казни меня.

Ир. Ты мнѣ не нужна, только твое дитя.

Р. Дай моему дитю хоть на три дня жизни.

Ир. Даже не дамъ на три минуты.

Р. Дай хоть на два дня жизни.

Ир. Даже на двѣ минуты не дамъ.

Р. Дай хоть на одинъ день жизни.

Ир. Даже на жадну минуту не дамъ. Со мной не разговаривай.

Катуй, катуй (приказаніе казнить). Солдаты поднимають ребенка на пику и уносятъ. За ними уходитъ Рахель.

Этимъ, собственно, и кончается драма. Далѣе слѣдуетъ смерть Ирода.

Въ Р Приходитъ Смерть и говорить: „Ходзиламъ по цалемъ свѣцъ, малемъ не змарзла, ажемъ це крулю, богачу, въ темъ домку зналязла.

Ир. Мамъ досыць срибла и злота, моге се одъ смерти выкупиць.

Смерть. Ниць, крулю богачу, не поможе зъ твего выроку, кеды смерть стои пши твымъ боку. Закладамъ ци косѣ на шіе. Южь круль Геродъ не жіе.

Въ С. разговоровъ никакихъ нѣтъ, а въ то время, когда смерть снимаетъ Ироду косою голову, хоръ поеть:

Отожь до тебе идетъ смерть барзо сухая, возьметъ тебѣ, понесетъ нѣмая, глухая. Возьметъ тебѣ на руки, оддасть аду на муки. Будешь тамъ жити, смолу горку пити. Идижь теперь до ада, на вѣки зъ поганьми, понеже ты не достоинъ жити съ христіанми. Однакъ самъ узнаешь, куда одъ насъ втикаешь. Бодай ти не знати, а не оглядати.

Въ А между смертью и Иродомъ происходитъ разговоръ.

Смерть. Эхъ ты, Иродъ, погибшая душа, погибнешъ ты сію минуту.

Ир. Смерть моя дорогая, чего жъ ты такъ скоро по мене пришла?

Почему ты не дашь мнѣ хоть на три дня жизни?

См. Даже на три минуты не дамъ. (Происходитъ такой же торгъ, какъ выше между Рахилью и Иродомъ).

Въ заключеніе смерть говоритъ: Тотчасъ ты погибнешъ, сію минуту.

Иродъ при появленіи смерти сходитъ со своего трона и стоитъ на колѣняхъ. При послѣднихъ ея словахъ Иродъ нагибаетъ голову ниже. Смерть прикасается къ нему косою и уходитъ.

Въ Б смерть дѣлаетъ то же самое молча. Но хоръ поеть (по Богогласнику, изданному въ г. Холмѣ): Когда же Иродъ пріялъ смерть злую, Христось явился въ страну родную (изъ Египта).

Во Иудею онъ возвратился и въ Назаретъ жить поселился.

Наконецъ послѣдняя сцена, это чортъ уносить Ирода въ адъ.

Въ Р чортъ говоритъ: „Ты, крулю, за све збытки идъ до пекла, бось ты бжидки.

Въ С. это совершается безъ всякихъ словъ.

Въ А Чортъ. Ха, ха, ха... Иродъ, проклятая душа. Я на тебѣ ждалъ тридцать семь лѣтъ и три года, покуда я тебя дождался. Теперь пойди за свои дѣла въ пекло. (Уводитъ съ собою Ирода).

Въ А и Б есть еще сцена между двумя воинами. Они ссорятся между собой и дерутся. Одинъ убиваетъ другого и убитаго чортъ уносить въ пекло, но это уже прямо къ драмѣ Ирода не относится.

Б отличается отъ всѣхъ остальныхъ вариантовъ тѣмъ, что передъ избіеніемъ младенцевъ къ Ироду приходятъ волхвы.

Волхвы. Здравствуй, Иродъ.

Ир. Здравствуйте. Что вы за люди?

Вол. Мы волхвы, т. е. мудрецы, живемъ на востокъ и по звѣздамъ узнаемъ судьбу человѣка. И вотъ мы увидѣли необыкновенную звѣзду и узнали, что должно быть родилось какое-нибудь божеское лицо, и пришли спросить тебя. Какъ есть въ твоемъ владѣніи, то расскажи намъ, а какъ нѣту, то мы пойдёмъ дальше.

Ир. Постойте, сейчасъ позову книжника.

Книжникъ. Чего изволишь, царь Иродъ?

Ир. Кто въ это время долженъ родиться?

Кн. Въ это время долженъ родиться царь Иудейскій въ городѣ Вифлеемѣ, потому что сказано черезъ пророковъ.

Въ заключеніе нужно сказать вамъ пару словъ о языкѣ моей вертепной драмы ¹⁾. Можетъ быть въ Вашемъ Галагановскомъ вертепѣ языкъ малороссійскій. Здѣсь же малороссійскаго языка почти нѣтъ вовсе, а только великороссійскій съ примѣсью церковно-славянскихъ словъ и съ польскими словами. Быть можетъ вы подумаете, что это я искажилъ текстъ, не зная малороссійскаго языка, въ духѣ моего родного великорусскаго нарѣчія, но это ошибочно, я записалъ все то, что слышалъ, и былъ пораженъ отсутствіемъ въ Малороссіи въ вертепной драмѣ малороссійской рѣчи. Это меня очень заинтересовало, и я сталъ приглядываться къ мѣщанамъ мѣстечка Славуты.

Вскорѣ я убѣдился, что они и дома въ обыкновенномъ домашнемъ разговорѣ вовсе не пользуются малороссійской рѣчью, а говорятъ либо по великорусски съ малороссійскимъ выговоромъ буквы г, или по польски. Это меня еще больше озадачило. Я сталъ узнавать фамиліи славутскихъ мѣщанъ, и они оказались за весьма малыми исключеніями не малороссійскими, а либо великороссійскими: Нижниковъ, Бухтеевъ и пр., или польскими вродѣ Кучуковскій, Котвицкій и пр.

¹⁾ Мова тут про текст Славутинського вертепу в запису В. Мошкова.

Пісні они поють тоже или великоросійскія или польскія, а малоросійскія передають, какъ великороссы. Позже я узналъ, что и не въ одной Славутѣ такое населеніе, а во многихъ другихъ мѣстечкахъ, какъ на примѣръ: Корець Новоградволинскаго уѣзда и Шепетовка Заславскаго уѣзда. Я не берусь утверждать, чтобы во всѣхъ другихъ мѣстечкахъ мѣщане были только великороссы и поляки, но думаю, что найдутся еще и другія мѣстечки, гдѣ есть такое населеніе.

Распрашивалъ объ этомъ я и самихъ мѣщанъ. Они отличали себя отъ хохловъ и называли себя просто русскими, но о томъ, что ихъ предки переселились сюда изъ Великороссіи, ничего не слышали. Исторія тоже ничего не говоритъ о такомъ переселеніи. Очевидно, что оно совершалось мало по малу, постепенно. Сюда пріѣзжали по одному, по два семейства черезъ нѣкоторые промежутки времени.

БАТУРИНСЬКИЙ ВЕРТЕП.

Текст Батуринського вертепу, що його видаємо далі за рукописом Всенародньої Бібліотеки України (Відділ Рукописів, п/в. книжок, ч. 743), записав у самому Батурині Ю. Жалковський ще десь наприкінці XIX в. і 1899 року надіслав свій запис до редакції „Кіевской Старини“, але з невідомих причин текст цей своєчасно не був опублікований. Пролежавши довгі роки в архіві „Кіевской Старини“, текст Батуринського вертепу разом з іншими матеріалами перейшов до рукописного відділу Всенародньої Бібліотеки України, де нам і пощастило його відшукати.

Коли саме Ю. Жалковський записав свій текст, точно не відомо. Принаймні в самому рукопису дати запису не показано, інших-же матеріалів, що стосувалися-б до цього тексту, в кол. архіві „Кіевской Старини“ відшукати нам не пощастило. Проте, з того, що самий рукопис датовано 1899 роком, можна судити, що коли не цього самого року, то десь близько перед ним цей запис зроблено.

Запис Жалковського, як і інші аналогічні записи, розпадається на дві невеличкі частині: коротеньку передмову та самий текст вертепної драми, що її бачив у Батурині Ю. Жалковський. Як і в інших записах тогочасних цю передмову писано російською мовою, а самий текст записано старою російською абеткою.

Як видно з передмови, запис свій Ю. Жалковський зробив від селянина Ф. І. Максименка, по-вуличному Приказчиченка, що народився 1848. Ці Максименки, як свідчить про це сам записувач, спочатку були вільними козаками, а згодом перетворилися на кріпаків панів Оккербломів. Текст вертепної драми переказувано в родині Максименків з роду в рід, очевидячки, в усній традиції, бо про жадний рукопис Батуринського вертепу Жалковський навіть і не згадує. Окрім самого Максименка у вертепних виставах брав участь ще його помічник, що прізвища його Ю. Жалковський не називає, далі хор та музика. Як видно з пояснень до IV сцени другої частини, вистави вертепної драми відбувалися в Батурині що-року не тільки на Різдво, ба й улітку, підчас т. зв. „лагерних зборів“.

Останнє свідчення для нас є дуже цікаве, бо воно показує нам, що наприкінці XIX в. вертепна драма була ще настільки широко знана, що

вистави її відбувалися навіть незалежно від того свята, з яким вона звязана сюжетом і на яке спеціально скомпонована.

Що це так, підтверджують й інші дані. Так Селіванов у своїй статті „Вертепъ въ Купянскомъ уѣздѣ Харьковской губерні“, каже, що власник того вертепа, який Селіванову довелося бачити 30 січня 1880 р. в маєтку І. П. Сарандінакі на хуторі Благодатному, давав свої вистави не тільки по поміщицьких маєтках, але й по ярмарках, хоч і виставляв тут саму тільки світську частину, бо виставляти релігійну заборонила йому тодішня місцева влада¹⁾.

Та вищенаведене свідчення Ю. Жалковського цікаве для нас ще й з іншого погляду. На підставі його перед нами вимальовується тип професіонала — вертепника, що мав з цього сякий-такий заробіток.

Сама вертепна скринька, що її бачив у Батурині Ю. Жалковський, загалом була звичайного двоповерхового типу, але значно примітивніша від скриньки Славутинського вертепу, не кажучи вже про Сокиренський. Той опис, що його подає нам у своїй передмові Ю. Жалковський, не дає нам хоч трохи істотно нового що-до устаткування вертепної сцени. Перед нами знов вимальовується невеличка шаховка, поділена на 2 поверхи. Заввишки ця шаховка 2 ар., завширшки 1¹/₂ і завглибшки у кутках по 10 в., а всередині 14 в., бо спереду вона опукла.

Кожен поверх цієї скриньки має по двоє дверей, по два ліхтарі і закутки, що утворюються між ними. У закутку горішнього поверху на задньому фоні стоять тварини і ясла з новонародженим Христом, а збоку Діва Марія, Іосиф та два янголи. На долішньому поверсі стоїть, як звичайно, трон царя Ірода. Щілини в підлозі, що ними ходять ляльки, закрито заячою шкуркою. На верху скриньки стремить зоря, обліплена цигарковим кольоровим папером. Таким самим папером обліплено й ліхтарі на обох сценах.

Через те що світла від ліхтарів не вистачало на освітлення сцени, перед рампою обох сцен підчас вистави приліплювали запалені свічки. Чи були для цих свічок окремі свічники, як то бачимо, наприклад, у Славутинському вертепі, не знати; принаймні Ю. Жалковський про них не згадує. Рампку горішнього й долішнього поверхів, а так само стінки вертепної скриньки обліплено кольоровим папером.

Скільки ляльок брало участь у Батуринському вертепі, точно не відомо. Переліку дійових осіб Батуринської вертепної драми Ю. Жалковський ні в своїй передмові, ні в самому тексті не дає зовсім, на підставі ж самої драми точної цифри встановити не можна, бо в самій тільки IV сцені другої частини „на сцену являється масса разнородныхъ фигуръ“, кількість яких не позначено.

Важко сказати щось конкретне і про особливості самих ляльок Батуринського вертепу та їхнє убрання, оскільки мало відомостей про це подає Жалковський і в своїй передмові і в самих ремарках свого запису. Отож з передмови Жалковського дізнаємося тільки, що всі ляльки

¹⁾ Селівановъ А., Вертепъ въ Купянскомъ уѣздѣ Харьковской губерні. Київ. Стар. 1884, III.

Батуринського вертепу були дерев'яні, заввишки $4\frac{1}{2}$ —5 в.; що переважна більшість їх мала вже сучасне записові убрання, і тільки козак залишився в давнішому убранні та ще ті ляльки, які виступали в релігійній частині, носили убрання, що нагадувало біблійне. Зводячи докупи всі відомості, які знаходимо і в передмові і в самих ремарках до тексту, можемо змалювати собі таку картину.

У першій частині Батуринського вертепу окрім ляльок, що весь час стоять непорушно на горішній сцені вертепної скриньки (Христос у яслах; Діва Марія; Іосиф; ягнята; два янголи) брали ще участь: панотець у ризах; пастухи (точно не позначено скільки); Ірод; воїн Ірода; волхви: архангел Михаїл з мечем; Рахиль з дитиною; Смерть з косою і чорт. Що до другої частини, то тут виступали — козак у червоному жупані, синіх шараварах і сірій шапці з червоним язиком; парубок і дівчина в святочному убранні, у плахті, з вінком на голові; другий парубок і дівчина; старий дід („старикъ“), горбатий, сивий, з ціпком; циган сам і, пізніше, на коняці; змії; циганка-ворожка; жид і жидівка; чернець і молодиця; Антін з козою; вовк; козак з рушницею; лікар у військовій формі і сестра-жалібниця; Савочка-нищий і сила різноманітних фігур, що брали участь у IV сцені другої частини: генерали; офіцери; салдати; купці; козаки у формі Донців; пані і селянки; нарешті шість парубків-міщан, — проте кількість цих усіх ляльок точно не позначено.

Як свідчить ремарка до цієї IV сцени, скринька і ляльки до тексту Батуринського вертепу вже давно загинули. Одколи припинилися в Батурині „Лагерні збори“, скриньку, як повідомляє Ю. Жалковський, покинуто, а ляльки до неї поїла миші.

Самий текст Батуринського вертепу розпадається на дві традиційні частини. Перша, релігійна, які в більшості відомих нам записів вертепної драми, поділяється ще й на яви. Що до другої — світської — частини, то її трохи незвично для нас поділено спочатку на сцени, а сами вже сцени на окремі яви. Проте, такий складний поділ, мабуть, належав перові самого вже записувача.

Текст Батуринського вертепу в запису Ю. Жалковського являє деякі особливості супроти відомих нам уже текстів. Ось коротенька схема цього тексту.

- 1 ч. 1. Панотець ходить по сцені.
2. Вихід Ірода.
3. Ірод і воїн.
4. Ірод і волхви.
5. Волхви і янгол; порада повернутися іншим шляхом.
6. Привітання волхвів.
7. Ірод наказує вибити немовлята.
8. Ірод і Рахиль; воїн убиває Рахилину дитину.
9. Янгол потіщає Рахиль.
10. Янгол сповіщає Ірода, що наближається смерть.
11. Ірод і смерть.
11. Чорт забирає Ірода.

- II ч. 13. Козак рекомендується глядачам.
 14. Парубок та дівчина.
 15. Другий парубок.
 16. Гулянка, що в ній бере участь сила різних ляльок.
 17. Козак виганяє цигана.
 18. Змій кусає козака.
 19. Козак і циганка-ворожка.
 20. Жид-крамар та жидівка.
 21. Козак п'є горілку в жида, а потім убиває його.
 21. Чорт забирає жида.
 23. Чернець і молодиця.
 24. Козак танцює.
 25. Антін, коза, вовк і козак з рушницею.
 26. Циган на коні й козак. Козак купує коня, але кінь убиває козака.
 27. Лікар і сестра-жалібниця забирають убитого козака.
 28. Савочка-жебрак збирає гроші за виставу.

Як бачимо з цієї схеми, основа першої частини Батуринського вертепу залишається ще стара. Ба й більш від того, тут, у цій першій частині, як подекуди, правда, і в другій, ми ще відчуваємо безперечні ремінісценції Сокиренських текстів вертепної драми.

Так, досить-таки попсований текст кантички, що її співає хор підчас першої яви:

„Днесь Їродь гряде
 Плинитесь в страси.
 Открыють волхво
 Ему возвищено
 Все воинство примное“.

безумовно походить з:

„Днесь Иродъ грядетъ во своя страны Вифлеемскія
 плѣнити вся храмы
 дабы възскати Христа народженна
 о[тъ] трієхъ царей ему извѣщенна
 со воинствомъ премногимъ“¹⁾).

Проте навіть і тут ми можемо одзначити цікаві подробиці, відомі далеко не всім текстам українського вертепу.

Так, уже перша сценка з панотцем звертає на себе нашу особливу увагу, постать бо панотцева не є зовсім звична для текстів вертепної драми. Серед усіх відомих нам текстів українського, білоруського та російського вертепу ми можемо поки-що вказати тільки на один білоруський текст, що його записав р. 1905 Є. Романов у Могилеві Подільському, де постать панотця ще збереглася. Проте поруч панотця у цьому тексті виступає ще й паламар-дияконом. Сама вертепна вистава починається тут з того, що на горішню сцену виходить паламар, дзвонить у дзвоник

¹⁾ Рукопис Українського Театрального Музею, ар. 11—11 зв.

і своєю свічкою запалює свічки перед іконами, що стоять на цьому поверсі. Після паламаря на ту-ж саму горішню сцену виходить панотець і дякін і кадять перед іконами. Хор під той час співає: „Рождество твое Христе Боже нашъ“. Після цього виходять янголи і співають кондака: „Дѣва днесъ“¹⁾.

В нашому тексті вже нема паламаря й дякона. Панотець на початку вистави подав виголос „Благословенъ Богъ на всегда и ныни, и прысно. и во векъ виковъ“, на що хор відповідає „Аминь“ і співає: „Слава въ вышныхъ Богу“ та кантички „Нова рада стала“ в трохи іншому варіанті, ніж у Сокиренських текстах. Після цього панотець виходить разом із пастухами, що підчас цієї сценки стояли нерухомо біля ясел з новонародженим Христом.

Як бачимо, обидві сценки звязує між собою сама тільки панотцева постать, в інших текстах поки-що нам не знана. У всьому іншому-ж ці сценки вже так відрізняються одна від одної, що важко навіть припустити, щоб між ними існував якийсь ближчий генетичний звязок. Адже дуже можливо, що виникли вони навіть цілком незалежно одна від одної. Проте самий факт, що в обох цих текстах поруч з іншими постатями виступав ще й панотець, для нас є дуже цікавий, інші бо тексти цієї пошти не знають зовсім.

З інших сценок першої частини звертає на себе увагу сценка між Іродом та Рахиллю і сценка між Іродом та янголом.

Що-до першої сценки, то в такій редакції ми знаходимо її лиш у тексті Чалого²⁾ та у російському тексті Віноградова³⁾, решті-ж відомих нам текстів української, білоруської та російської вертепної драми таке трактування цієї сценки не є властиве.

У тексті Батуринського вертепу ця сценка відбувається так. Воїн перед тронем царя Ірода заколює Рахиліну дитину. Рахиль падає. З'являється янгол і виводить її, а хор під той час співає:

„Не плачь Рахиль,
Зря съ чадо твое тило.
Но тиломъ убито,
А душою живо.

Те саме спостерегаємо і в тексті Чалого. „Воинъ подымаеть младенца на списъ“ — читаємо тут у відповідній ремарці — „Рахиль съ визгомъ падаеть безъ чувствъ“. Хор під той час співає: „За что, за что пролиль кровь неповинную?“, після цього з'являється янгол і звертається до Рахили з такими словами:

„Рахиль, Рахиль! возстань: отроча твое будетъ въ царствіи небесномъ, а Иродъ пропадетъ“, після чого виходить сам.

¹⁾ Романовъ Е., Бѣлорусскій Сборникъ. в. VIII. Вильна. 1912, стор. 96.

²⁾ Воспоминанія Чалого. Київ. Стар. 1889. I.

³⁾ В. Н. Виоградовъ, Великорусскій вертепъ. Извѣстія отдѣленія руск. яз. и слов. Акад. Наукъ. 1905, т. X, кн. 3, стор. 360—382.

Ще докладніше заховалася ця сценка у згаданому вже вище російському тексті Віноградова. Тут воїн вириває немовля з Рахилиних рук і підіймає його на списа. Рахиль падає на землю і плаче:

„Ахъ, увы! Ахъ, увы!
Въ горести, печали!
Ахъ, увы! Ахъ, увы!
Съ горести, печали!
Вижу младенца прободенную утробу
И придаюся гробу“¹⁾.

Тимчасом з'являється янгол і підіймає Рахиль, кажучи:

„Не плачь, Рахиль,
Возстань, Рахиль,
Увидишь свое чадо
У Царя небеснаго въ руцѣхъ!“²⁾.

Після цього янгол виводить Рахиль, співаючи:

„Не плачь, Рахиль,
Зря чада тѣло...“³⁾.

Немає жадного сумніву, що всі три сценки стоять у генетичному звязку одна з одною, тим більш, що в такій редакції ця сценка в жадному з решти відомих нам текстів вертепної драми не трапляється, про що ми вже були згадували вище.

Проте аналізована вище сценка Ірода з Рахиллю цікава нам не тільки тим, що звязує собою три тексти вертепної драми. Аналогічну сценку знаходимо ми і в Різдваній драмі „Дѣйствіе на Рождество Христово, из'являющее преступленіе души человѣческой, ради грѣха смертію обладанной, ея же ради избавленія Богъ посла Сына своего единогоднаго“, що її за рукописом XVIII в. Бібліотеки Ніженського Інституту ч. 179 видав В. Резанов⁴⁾.

Так, у дев'ятій яві цієї драми „Плачеть дщерь Сїонская о избїенїи чад своихъ“:

„Кто днесъ главѣ моеи дасть струи рѣкъ широкихъ,
Или очесемъ моимъ горкихъ слезъ потоки,
Ими же да оплачу бѣду нечаянну?
Ахъ, увы! Кто утѣшить мене окаянну?
Желѣзо мнѣ утробу люго прободаетъ,
Язвою неисцѣльной сердце убиваетъ:
Лишихся чадъ любезныхъ, чадъ мною рожденных,
Их же зрю яко агнцевъ мечемъ заколенныхъ“⁵⁾.

Як і в вертепній драмі її потішає хор, як і в вертепній драмі, до неї з'являється тут янгол і каже:

¹⁾ Віноградовъ В., Великорусскій вертепъ. Ор. cit., стор. 369—370.

²⁾ Ibid., стор. 870. ³⁾ Ibid.

⁴⁾ Резанов, В. І., Драма українська. І. Старовинний театр український. Вип. IV. Шкільні дієства різдваного циклу. У Київі, Укр. Акад. Наук. 1927. Стор. 151—167.

⁵⁾ Резанов, В. І., Ор. cit., стор. 162.

„Богъ въ вышнихъ живыхъ странахъ, печальная мати
 Изволилъ мене съмо до тебе послати
 Утѣшить, да жалостно всеу не рыдаешъ,
 Но паче на оного крѣпко уповаешъ:
 Чада бо твои аще и земныхъ лишились.
 Однакъ не въ смерть, но въ животь вѣчныи преселилис¹⁾).

Цікаво підкреслити, що ця сценка веде нас ще далі в глиб віків і зв'язує наш вертеп із старовинною західньо-європейською містерією. Так, аналогічну сценку знав уже Фрайзінгенський текст, виданий у Weinhold'a і Du Méril'я та проаналізований в роботі Крайценана²⁾. Правда, під той час, як „Rachel prolans super pueros dicat:

„O dolor, o patrum mutataque gaudia matrum!“ etc.

до неї з'являється тут не янгол, а ростю „Consolatrix“, але роля „Consolatrix“ тут та сама, що і янгола наших текстів³⁾.

Але повернімось до другої сценки.

Вивівши Рахиль з палацу царя Ірода, янгол Батуринського вертепу знов повертається на сцену й попереджує Ірода про те, що наближається Смерть, кажучи:

„А вже бо, Іроды,
 Иде Смерть съ косою,
 Веде брата чорта
 Съ собою“.

Ця сценка znana вже в значно більшій кількості вертепних текстів, проте в текстах українських, білоруських та російських замість янгола здебільшого фігурують інші постаті: вісник⁴⁾, чорнокнижник⁵⁾; ксьондз⁶⁾, „отшельник“⁷⁾, мудрець⁸⁾, ба навіть сам чорт⁹⁾. Натяки на постать янгола можна бачити в останніх словах, що з ними янгол-же звертається у тексті Чалого до Рахили, потішаючи її¹⁰⁾. Проте самий янгол фігурує у цій ролі тільки в житомирській шопці, що її записав 1927 р. від Смерди. В. Кравченко, хоч янгол і звертається тут до Ірода вже з іншими словами¹¹⁾.

¹⁾ Ibid. 163.

²⁾ Creizenach W., Geschichte des neuen Dramas. Halle a S. I. 1893, стор. 66.

³⁾ Weinhold K., Weihnacht-Spiele und Lieder aus Süddeutschland und Schlesien. Graz. 1855. 2-е Ausgabe 8° стор. 65.

⁴⁾ Селивановъ А., Вертепъ въ Купянскомъ уѣздѣ Харьковской губерніи, Киев. Стар. 1884. III. 512–515.

⁵⁾ Романовъ Е., Бѣлорусскій Сборникъ в. VIII. Вильна. 1912, стор. 77.

⁶⁾ Виноградовъ В., Бѣлорусскій вертепъ. Извѣстія Отд. русск. языка и слов., Акад. Наукъ, т. XIII. 1908 р., кн. 2; Виноградовъ В., Великорусскій вертепъ. Извѣстія Отд. рус. яз. и словъ. Ак. Наукъ, т. X, 1905 р., кн. 3.

⁷⁾ Виноградовъ В., Бѣлорусскій вертепъ. Opus cit.

⁸⁾ Щукинъ Н., Вертепъ. В. Им. Рус.-Геогр. Об. 1860. XXIX, ч. 5.

⁹⁾ Семевскій М. И. Торопецъ; користуємося з праці акад. Перетца В. Кукольный театр на Руси. Историческій очеркъ Спб. 1895.

¹⁰⁾ Воспоминанія Чалого. Киев. Стар. 1889. I.

¹¹⁾ Кравченко Василь. Шопка. Етн. Вісник, 1928 р., кн. VI.

Широко відома ця сценка і в текстах польської шопки та так зв. Геродів, пор. напр. маршалка в тексті шопки з Woli Gułowskiej¹⁾ та того-ж-таки янгола в тексті Heroda з Лукоза²⁾, бетлейки з повіту Лідського³⁾, Красноставської⁴⁾, Любельської шопки⁵⁾, то-що.

Важливо підкреслити, що перед нами знов особливість, яка зв'язує наш вертеп із стародавньою західньо-європейською драмою.

Так постать янгола, що за катування дітей загрожував Іродові мечем, відома, наприкл., у пієсі „Ein gar schön herrlich new Trostspil... von der Geburt Christi vund Herodis Bluthundes, als dieser letzten zeit fürbilde, mit allem fleis gestelt durch Christophorum Lasium, Weiland Pfarrhern zu Spandow, daselbst gespielt. Francfurt a. d. O 1586⁶⁾». У різдвяній пієсі „Das Oberuferer Christi Geburtspil“, що її надрукував Schröer K. I., і що її grano в народі аж до останнього часу, так само виступав на сцену янгол і сповіщав Ірода про те, що він незабаром помре, співаючи:

„Herodes, Herodes du grober tyran
Was han dir die klein Kindlein getan
dass du's hast lassen umbringen
wart' der tod wird dich bald umrinhen⁷⁾).

У другій частині Батуринського вертепу від давньої вертепної драми, як то видно з вищенаведеної схеми, залишилося вже дуже мало. Безсумнівні рештки старого вертепу становлять тут тільки сценки з козаком та Савочкою-жебраком. У сценках з козаком і циганом та козаком і ворожеєю маємо безумовні ремінісценції коли не самих Сокиренських текстів, то дуже близьких до них варіантів. Решта сценок другої частини Батуринського вертепу вже, очевидно, пізнішого походження, тим більш, що підчас їх співають уже сучасних записові народніх пісень, зафіксованих хоча-б у Чубинського, як „Шелест, шелест по долині“, „Ой учора орав, і сьогодні орав“, „Дівчинонько, сіра утко, вийди на улицю хоч не хутко“. Звертає на себе увагу VII сцена з ченцем і молодичею, сценка, безумовно, місцевого походження, бо в ній згадується про місцевий Крупицький монастир і село близько цього монастиря. Аналогічної сценки ми не можемо поки-що вказати в жадному з відомих нам текстів вертепної драми.

¹⁾ Ibid.

²⁾ Wasilewski Z., Szopka i Herody. Materiały do dziejów teatru ludowego. Wisła VI.

³⁾ Iwanowski I., Betlejki w powiecie Lidzkim gubernji Wileńskiej. Wisła. 1901. T. XV, z. 4.

Янгол з'явившись тут, удається до Ірода з такими словами:

„Okrutniku Herodzie, co dziatki mordujesz,
Krew niewinną przelewasz i Boga prześladujesz“,

і закінчує свою промову словами:

„Królewskie jabłko robek toczy,
Zasypie ci śmiertelnym piaskiem oczy“ (Стор. 410).

⁴⁾ Wolanowski I., Szopki w Lubelskim Wisła. 1896. X, z. 4, стор. 483.

⁵⁾ Ibid. 475.

⁶⁾ Резанов В., Op. cit., стор. 14.

⁷⁾ Schröer K. I., Deutsche Waihnachtspiele aus Ungern. Wien. 1862. 16° стор. 120.

Батуринський вертеп.

Текст.

Текст Батуринського вертепу друкуємо без жадних змін, опускаючи тільки передмову, з рукопису Всенародньої Бібліотеки України, від. рукоп. підв. книжок ч. 743, рукопис 1899 року на 8 ар. звичайного лінійованого паперу.

ПЕРВАЯ ЧАСТЬ.

Верхній этажъ.

Въ яслахъ лежитъ Спаситель. Возлѣ него съ правой (sic!) стороны отъ зрѣтелей (sic!) Причистая (sic!), а съ лѣвой Іосифъ. Во время всего дѣйствія ходитъ священникъ въ ризахъ и стоятъ пастухи съ ягнятами.

Священникъ. Благословенъ Богъ на всегда и ныни и прысно во вѣкъ вѣковъ.

Хоръ. Аминь.

1) Слава въ вышнихъ Богу... и т. д. (церковн. напѣвъ).

2) Нова рада стала,

Яко зъ неба слава.

Надъ вертепомъ звизда ясна

Свиту возсіяла.

Ось Хрыстос родывся,

Зъ дивы воплотывся.

Тамъ чоловик пеленамы

Предъ Богомъ повывся.

Пастушки зъ ягняткомъ

Передъ тымъ дытяткомъ

На колинахъ упадають,

Хрыста прославляють.

Просымъ тебе, царю,

Небесный сохвалю ¹⁾,

Даруй лето щаслывое

Сему господарю.

Слава ти рожденный,

Въ яслахъ положенный.

Спасъ ты чоловики

На вични вѣки. *Священникъ и Пастухи уходятъ*

¹⁾ Попсоване замість „шапарю“.

Нижній етажъ.

Хоръ. ¹⁾ Днесь Ъродъ гряде
Плнннтся въ страси.
Открыють волхво
Ему возвищенно
Все воинство примное ²⁾.

ЯВЛЕНІЕ I-е. *Во время плннн являється Иродъ и саднтся на тронъ.*

ЯВЛЕНІЕ II-е.

Воинъ *являється и кланяється къ (sic!) Ироду.*
Што ето слышно въ твоєму Государствѣ,
Будьто нѣкая дева днесь царя родыла?

Иродъ. Прышла ко мни звисть очень не мыла.
Пушай цари мои вныдутъ въ палаты. Я
самъ испрошу о томъ отротачы где ро-
дывся новорожденный царь?

ЯВЛЕНІЕ III-е.

Являються волхвы.

Хоръ. Шедше тріе цари
Ко Хрысту со сдари (sic!).

Воинъ. А Иродъ ихъ пригласи,
Куда идуть, испроси.

Волхвы. Идемъ къ рожденному.

Иродъ Къ рожденному идите,
Ко мнѣ заверните.

Архангель Михаилъ
съ мечомъ.

Инымъ путемъ идите,
Ко Ъроду не приходите.

Волхвы кланяються Ироду и уходятъ вмѣстѣ съ ангеломъ.

Хоръ. Пошлы въ страны своя,
Хрыста славословлять.
Тамъ ой идите предста,
Де и знайдемъ Хрыста.

¹⁻²⁾ Попсоване, очевидячки з:

„Днесь Иродъ грядеть во своя страны Вифлеемскія
плнннты вся храмы
дабы взыскати Хрыста нарожденна
о[тъ] трехъ царей ему извѣщенна
со воинствомъ премногимъ“.

як то читаемо в Сокиренському вертепі (Рукопис Укр. Театр. Музею. Ар. 11--11 зв.).

Верхній етажъ.

Во время пѣнія являються волхви (*sic!*) и ангелъ — а впереди ихъ звѣзда, падають передъ яслами на колѣна.

Волхвы. Принесли тобі смирно, злато и лыванъ,
Прыймы одъ насъ, новорожденный царю.

Хоръ. Слава ты рожденный,
Въ яслахъ положенный.
Спасъ ты чоловика
На вичній вика.

Волхвы и ангелъ уходятъ.

Нижній етажъ.

Иродъ. Я ожидаю вохвов.
Наконецъ ихъ нету.
Я за ихъ насмишки
Посылаю войновъ (*sic!*)
Избыть младенцевъ
Мужеського пола
Изъ двоухъ литъ и болье.

Является Войнъ (*sic!*) Вой мои, вои!
Сполнивъ ваши дила и прыказы,
Ходывъ въ Виѣлеемськи повиты,
Прямо тамъ побывъ уси сущіи диты.
Только Рахыля не дасть своего сына убыты,
Прыходыть до Вас мылости просыты.

Иродъ. Пущай явитьця ко мни.

Явл. Рахиль О мылостывый царю,
съ ребенкомъ. Вседержавнійшій Государю!
Не прыдай живого ко гробу

Иродъ. Ну, полно, баба, байкы точыть.
Прочь, дали не вступышь,
Будеть тобі, што и имъ.

Войнъ беретъ дитя на пику.

Хоръ. Не плачь, Рахыля,
Зря съ чадо (*sic!*) твое тило.
Но тиломъ убыто,
А душою живо.

*Рахиль падаетъ. Является ангелъ, уводитъ ея (*sic!*) и тотчасъ возвращается.*

Ангель. А вже бо, Їроды,
Иде смерть съ косою,
Веде брата чорта
Съ собою.

Ангель уходитъ, а Иродъ встаетъ съ трона и подходитъ къ дверямъ.

Иродъ. Вой мои, вой!
Престаньте (sic!) ко мни вскори.
Якъ итыме смерть съ косою,
То держить и яко могъ. (sic).

Подбѣгаетъ къ другимъ дверямъ.

Вой мои, вой!
Станьте у порога,
Якъ итыме смерть съ косою,
То держить и яко могъ (sic!).

Явл. Смерть съ косою.

Я есть пани Марнахила, (sic!),
На вси страны царствую,
Стари и мали
Вси подъ моей властью.
Я всихъ можу косою вырубать.
А ти подайсь добровольно, царю,
Колы хочь прынять полегкую кару.
Убо тотчасъ якъ призову брата
Зъ пекельного ада,
То знатымешь,
Якъ убывать
Неповынній чада.

Иродъ удираетъ и прячется.

Ахарій, Мицій,
Зализни рукавыци.
Прыйды, брате,
Прыйды любезный,
Тягны Їрода
Царя до бездны.
Эхъ, подайсь, добровольно, царю,
Колы хочь прынять полегкую кару.

Иродъ, обнаживъ мечъ.

А я буду съ смертью воюваѣтъця.
Нехай царська слава
По всѣму свиту розойдетъця.

Смерть поражаетъ его своей косою, онъ падаетъ.

Чортъ является, беретъ Ирода въ охабку.

Чортъ. Оттакъ берутъ,
Оттакъ гребуть
Изъ усёго свита,
Що не дають
Передъ Богомъ
Ніякого одвита.

ВТОРАЯ ЧАСТЬ.

I-ая сцена.

Всѣ дѣйствія (sic!) происходятъ въ нижнемъ этажѣ. Козакъ въ красномъ жупанѣ, синихъ шараварахъ и стѣрой шапкѣ съ краснымъ языкомъ.

Здрастуйте, панове!
Прыйшовъ до вашей господы
Сказать вамъ вирши
Оттуть сившы (*садится на тронъ*),
Де Ыродъ царь сидивъ.
Якъ перестану сиѣи казаты,
До почну із пысьма читаты.
Хрыстось воскресел
Ни, правда, народывся.
Не здывуйте, Панове,
Що я и помылывся,
Но хоть я и помылывся,
То самъ себе можу справить
Цехмыстромъ, Бургомыстромъ,
По турецьки, по немецьки,
По латынськи, то багацько знаю.
Тугы мои козацьки прытугы.
А ты догадайся, Петре,
Якъ Свыридь Деныса
По гыри трепле.
Ергаломъ, Дзергаломъ, Шпакулядромъ,
Навчю (sic!) тебе панъ-дякомъ Александромъ.
Заграй мини, батькивъ сыну, козака!

Танцуетъ и уходитъ.

II-ая сцена.

I-е ЯВЛЕНІЕ. Парубокъ.

Шелестъ, шелестъ по долини,
Шырокій лысть на ялыни,

А ще шыршій на дубочку.
 Клыче голубъ голубочку
 Хочь не свою, такъ чужую:
 Прійды, серце, поцилую. (*Заглядываетъ въ окно*).
 Въ кватырочку витерь віе,
 Тамъ дивчына муку сіе.
 Нехай сіе, посивае,
 Козакъ дивку подмовляє.
 За ричкою огонь горыть,
 А въ козака жывить болыть.
 Жывить болыть, спыну ломыть,
 Чомъ дивчына не выходыть.

ПЯВЛЕНИЕ. *Дивчына (въ народномъ костюмѣ, съ вѣнкомъ на головѣ и въ плахтѣ). Выходитъ. Цѣлуются.*

Парубокъ. Ой учора оравъ,
 И сѣгодня оравъ.

Дивчына. Ой хтожь тоби, мое серце,
 Волю поганявъ.

Пар. Погоняла мини
 Дивчына моя
 Чорнявая, биявая,
 То голубка моя (*хочетъ обнятъ*).

Дивч. Я жъ не чорнява,
 Я жъ не биява.
 Бодай же ты не дождавъ,
 Щобъ я цилувала.
 Цилуватыму,
 Кого знатыму,
 Ледачого обойду,
 Не займатыму.
 Не займай мене, Иване,
 У мене плахты немає.
 Я дочка удовычына,
 У мене плахта позычена.
 А батько подрубывъ,
 Щобъ хорошій полюбывъ. (*Уходятъ*).

III сцена.

Другой парубокъ и дивчына.

Парубокъ. Дивчынонько, сіра утко,
 Выйды на улыцю, хочь не хутко.

Дивч. Хотя выйду, не застану,
Вышлю менчу на подставу.

Паруб. Менча сестра — така й мова,
Тилько не така чорноброва,
На лыченько биленька,
Да не така веселенька.

Обнимаются и танцуют. Въ это время является горбатый, съдой старыкъ, стоить, опершись на палку, и любитъся. Парубокъ уходитъ, а дивчына подходитъ къ старыку и вертитъ его кругомъ. Старыкъ и дивчына поють.

Ой пидь вышенькою,
Пидь черешенькою и т. д.

Въ концѣ пѣсни является парубокъ и прогоняетъ старыка.

IV сцена.

На сцену является масса разнородныхъ фигуръ: генералы, офицеры, солдаты, купцы, козаки, крестьяне, барыни и крестьянки. Всѣ въ костюмахъ послѣдняго времени. Происходитъ гуляньѣ, во время котораго играетъ музыка. Эта сцена поставлена самимъ владѣтелемъ вертепа специально для отдыха пѣвчихъ и для себя самого, а быть можетъ и для того, чтобы не вдарить (sic) лицомъ въ грязь передъ зрителями и получить хорошую плату за представленіе. Владѣлецъ вертепа показывалъ свой вертепъ ежегодно кромѣ Рождества еще и лѣтомъ, во время лагера (sic.) г.г. Генераламъ и офицерамъ, за что получалъ очень изрядную плату. Теперь же съ прикращеніемъ (sic!) лагерныхъ сборовъ въ Батуринъ вертепъ заброшенъ и фигуры погрызены мыши. Въ концѣ сцены четвертой являются шесть мѣщанъ парубковъ и танцуютъ козака.

V. Сцена. Явл. I.

Цыганъ. Здрзуйте, Господа! Вотъ зайшовъ я къ одному барыну въ домъ. Я заихавъ на ярмалокъ, а очутывся въ доми барына, тому самому, що неудачна ярмолка мини оказалась. Дакъ вотъ прошу, господа музыка, заграйте мини халяндры цыганської. (*Танцуетъ*).

Явл. II.

Козакъ. Чадо шатра! де тутъ цыгане набрались
да домъ занялы мисто ярмалкы.

(*Бьетъ цыгана и выталкуетъ*).

Явл. III.

Является змѣй и кусаетъ козака. Онъ падаетъ.

Хоръ. Померъ, померъ козакъ лыцарь
И тыхая мова.

Остаецця кинь вороный,
 Вся козацька зброя. *(Являється цыганка).*

ЯВЛ. IV.

Цыганка. Поворожы, вража бабо,
 Чы живъ же я буду,
 Якъ поїду на Вкраину,
 Женытця, бачь, буду.

Цыганка. А я тоби, прыскурвый сыну, не казала, що ты съ
 цыганами не быйся, не знайся, бо цыгане лыхи,
 воны добре одъ гаду знаютъ. Се воны на тебе
 гадовъ наслалы. *(Поетъ).*

А я баба-шепетуха
 Одъ святого духа.
 По горамъ, по пискамъ
 Писокъ на вылахъ носыла.
 Скилько на вылахъ писку,
 Стыльки въ тоби, козаче, духу.
(Хукаетъ и плюетъ).

Устань, козаче, да мини за трудъ оддай.
(Козакъ поднимается)

Козакъ. Спасыби тоби, бабусенько, що ты мене одъ смерти
 оборонила. Щожь тоби, бабусенько, за трудъ?

Цыганка. Три рубля.

Козакъ. А у насъ у Батурыни не берутъ по три рубля за те,
 що ворожуть. Вотъ я цыгану заплатывъ, отъ и тоби
 писля заплачу. *(Тоже бьетъ ее и она удираетъ).*

Сцена VI.

ЯВЛ. I.

Жидъ. Якъ богатымъ бувъ купцомъ,
 Тургувавъ я лавками
 Серными спицьками безъ концу
 И пахущыми травками.
 Якъ поиду на празныкъ гулять,—
 У кармани руки,
 У нанковомъ сюртукъ,
 И трикови брюки.

II ЯВЛ.

Жыдовка Цепи (?) Соренька. Цглюются и танцуютъ.

III. ЯВЛ.

Козакъ. А що ты, Берку,
Носышь у бочонку?

Жыдъ. Горилку, козаче.

Коз. А де ты набравъ?

Жыдъ. А я тургую.

Коз. А ну, дай лышь,
Я и покуштую.

Жыдъ. Звольте, козаче, звольте. (*Козакъ пьетъ и хмѣльетъ*). Заплаты жъ теперъ за горилку.

Козакъ. Ось я тобі заразь плату дамъ (*наступаєть на жыда*).

Жыдъ. Герсти Цепи (?) Сорреле!?

Козакъ. Вотъ, Берку, я съ тобою розплачуся. (*Бьетъ его, жыдъ падаєть и кричитъ: Ой вей! вейсь миръ! Жыдовка удираєть*). Посмотрите, Господа, що я зроблю зъ Беркомъ. За горилку буду платыть ему. (*Бьетъ*). А теперъ посмотрите, якъ у насъ у Батурыни 1-го сентябрю надъ кручею жыдовъ хапають. Гей, чорте! Забирай жыда.

(*Является чертъ и беретъ въ охабку жыда*).

Сцена VII.

Монахъ и молодыця.

Молод. Ченче, серце,
Сталась мини шкода:
Потоптала черевычкы
За тобою ходя.
Одъ прыпычка до порога
Черевычкы попорола.
Одъ прыпычка до стильця
Черевычкы до шевця.

Монахъ: Розпроклятая такая
Моя келья земляная.
Покыдаю тебе,
Свое спасенье
Щей монашество.

Хоръ. Якъ побачивъ чернець
 Червону запаску,
 Искыдае клобучокъ
 Шей чорную ряску.

(Монахъ и молодыця обнимаются. Увидавъ Коз. мон. уход.).

ЯВЛ. II.

Козакъ. Де тутъ у чорта монахи набрались. У Крупецькій¹⁾ манастырь Богу молытьця! Тутъ тилько козакамъ гулять! А ну, Осицька²⁾ Солоха, потанцюй по козацьки зо мною, а то ты тильки съ ченьцямы гулять, а съ козакамы ни! *(Танцують).*

Сцена VIII.

Антонъ съ козой.

Хоръ. Антонъ козу веде,
 Антонова коза не йде.
 Винь ей вижкамы,
 Вона ёго рижкамы.

Является волкъ и хватаетъ козу, но козакъ приходитъ въ видгъ охотника съ ружьемъ, убиваетъ волка и уноситъ, а Антонъ уходитъ съ козою въ другу ю дверь.

Сцена IX.

Цыганъ *(на лошади верхомъ)*. Гей! Купить кобылу, — добра скотына. Хочь три дни не йла, а добре бига! *(Пробгаетъ по сценгъ).*

Козакъ. А ты попався опять ко мни!
 Заняв вертепъ мисто ярмалки,
 Навивъ лошадей продавать.
 Продай ко (sic!) мни лошадъ, братъ!

Цыганъ. Купы, козакъ, купы,
 Добра лошадъ.

Коз. А сколько тоби дать?

Цыг. 50 рубливъ.

Козакъ. Ни, братъ,
 Дамъ 25.

¹⁾ „Монастырь недалеко отъ Батурина“ — прим. записувача.

²⁾ „Село подъ монастыремъ“ — примітка записувача.

Тутъ происходитъ извѣстное рукобитіе при покупкѣ скота на ярмаркахъ. Цыганъ божится: „Щобъ я тебе такъ бачывъ, якъ лошадь не добра“ и т. п. цыганскія клятвы. Въ концѣ сцены лошадь убиваетъ козака. Музыка играетъ похоронный маршъ (обыкновенно грустный напѣвъ). Тутъ являются военный врачъ и сестра милосердія и уносятъ убитаго.

Сцена X.

Владѣлецъ вертепа изъ-за ящика: Отъ я не такъ, якъ той, остався живъ и буду руководствовать вертепомъ. Де то забарывся мой Савочка, которого я сейчасъ позову. Явл. Савочка на авансцену съ мѣшкомъ.

Владѣлецъ. Вотъ, просы хорошихъ Пановъ, щобы дали тоби плату, а то якъ не зможешъ собрать, то я тоби накладу.

Савочка. Мыръ Христовый
Умыротворяется
Въ домахъ вашихъ
За молитву отецъ нашихъ.
Подарите
Не барите,
Бо коротки свитки,
Померзлы лытки,
Що мылость ваша.

Присутствующіе бросаютъ въ мѣшокъ, кто сколько можетъ, а пѣвчая поетъ:

И господарю сего дома,
И всей чесной компаніи
Многая лѣта!

ХОРОЛЬСЬКИЙ ВЕРТЕП.

Поданий далі текст Хорольського вертепу записали в Хоролі 8 січня 1928 р. від І. А. Воловика члени Хорольського краєзнавчого гуртка при Хорольському музеї з участю спеціально закликаної стенографістки і за загальним керівництвом голови правління гуртка Гриненка та голови етнографічної секції Баталіна. Остаточню опрацювали цей текст Федоренко О. та Петров Б.

Як і в Батуринському тексті перша частина Хорольського вертепу краще зберегла свою давню основу, ніж друга. Не зважаючи на дуже поповнений подекуди текст, у першій частині частково відчуваються ремінісценції давніших Сокиренських текстів.

З окремих сценок першої частини Хорольського вертепу звертає на себе увагу сценка з Іродіадою, не зовсім звична для нас у текстах вертепної драми. Цієї сценки не знають ні Сокиренські тексти українського вертепу, ні варіанти Маркевича й Чалого. Не знає її й наша стара різдвяна драма, принаймні в тих текстах її, які видав В. Резанов¹⁾, нема на неї жадного натяку. Отже дуже важливо для літературної історії українського вертепу було-б простежити, звідки і якими шляхами ця сценка потрапила до текстів Хорольського вертепу, тим більш, що її зберігають і інші тексти вертепної драми.

Мабуть у найстарішій редакції ввіходила ця сценка до того тексту, про який згадує Терещенко²⁾. Тут Іродіяда ще танцює перед тронем царя Ірода, а Ірод, зачарований цими танками, наказує — очевидно на її прохання — відрубати голову Іоанові Хрестителіві.

Решта текстів вертепної драми, де тільки ця сценка ще трапляється, свідчать нам уже про те, що де-далі то все більше первісна редакція її забувалася.

Отож, в Іркутському тексті Сибірського вертепу крім Іродової дочки фігурує ще й його жінка. Вона-то разом із дітьми йде за Іродовою труною. Поховавши батька, дочка з матір'ю знов повертаються на сцену. Тут Іродова дочка танцює з кавалером, а мати, пізніше, з мудрецем у чорному одягу³⁾. У тих вертепних виставах, що їх бачили в Сибіру-ж

¹⁾ Резанов В., Драма Українська. I. Старовинний театр український, в. IV. Шкільні дійства Різдяного циклу. У Києві У.А.Н. 1927. 204 + 2 нен. стор.

²⁾ Терещенко А., Быть русскаго народа. Спб. 1848. 8°. в. VII.

³⁾ Щукін Н., Вертеп. Вѣстникъ Им. Рус. Геогр. Общества. 1860, часть XXIX, розд. V, стор. 25—35.

Авдеева і Полевой, згаданий вище текст уже значно спрощено. Як каже Авдеева, підчас вертепної вистави фігурувала тільки дочка Іродова, що танцювала з напудреним кавалером¹⁾. Що-до Полевого, то він уже згадує за саму тільки вдову Іродову, яка йде за покійним чоловіком, а потім танцює з молодим генералом²⁾. У тексті вертепної драми, яку бачив у Духовщині Смоленської губ. О. Тарновський³⁾, Іродова жінка вже тільки плакала над трупом свого чоловіка. У тексті Романова з м. Суражу Витебської губ. основний текст цієї сценки вже ускладнено безумовно новішими мотивами. У цьому тексті Іродіяда, жінка Іродова, виходить на сцену, ніби-то повернувшись з похорону. До неї підходить старий дід Григорій з великим мішком. Іродіяда здоровкається з ним, запрошує його сісти ближче коло неї і бути їй за чоловіка. На той самий час на сцену виходить чепурун, назв. тут „щоголемъ“ і докоряє Іродіяді тим, що вона сидить із старим дідом, але Григорій проганяє його. Після цього музика грає „чижика“, а Григорій з Іродіядою танцюють.

Слідів старої вертепної драми в другій частині Хорольського вертепу вже дуже мало. З окремих сцен звертає на себе увагу ява ХІ з жидом та жидівкою — витвір уже наших, революційних часів. Ці часи, як свідчать записувачі цього текста, відбилися й на убранні дійових осіб, що загалом нагадують нам 1918 рік.

Цікаво підкреслити, що цей текст, разом із Славутинським вертепом у запису В. Пруса, свідчить нам про те, що вертепна драма на Україні, не зважаючи на всі несприятливі обставини, дожила буквально-таки до наших часів.

¹⁾ Записки и замѣчания о Сибири. Сочинение ...ой съ приложеніемъ старинныхъ русскихъ пѣсень. Москва. Въ типографіи Николая Степанова. 1837, in 8°. Передруковано у Снягирева И. Русскіе престонародные праздники и суевѣрные обряды. Москва. 1837. 8°.

²⁾ Полевой Н., Исторія русскаго театра. Мои воспоминанія о русскомъ театрѣ и русской драматургіи. — Репертуаръ русскаго театра. 1840, кн. II.

³⁾ Тарновскій А., Вертепъ въ Духовщинѣ. Киев. Ст. 1883. III. 654—667.

Хорольський вертеп.
Текст.

ВЕРТЕП НА ХОРОЛЬЩИНІ.

(Лубенської округи).

Вертепну драму записано 8-го січня 1928 р. від Воловика Івана Андрійовича в м. Хоролі. Власник вертепу має 69 р. зроду, неписьменний. Ходить з вертепом ще з дитячих років. Власний вертеп здобув ще 25 літ тому, доставши якогось „прейскуранта“, де було намальовано ляльки та як робити скриньку¹⁾. Ляльки робив сам, сидячи у вітряку. Тепер не має в Хоролі конкурентів, як було раніше, коли в Хоролі було аж 4 вертепи.

Сам вертеп являє скриньку, поділену на два поверхи. Розмір його— заввишки 1,5 метр., завширшки — 36 см. (а посередині 42 см.) і завдовжки 0,75 метр. Зроблений міцно й старанно, пофарбований у блакитний та зелений кольори. Підлога в обох сценах має прорізи, щоб можна було по них водити ляльки. Вистелено її заячою шкуркою. Цим самим закрито прорізи. В обох сценах з лівого боку є дверцята, куди увіходять і виходять ляльки. На горішній сцені прикріплено нерухомі постаті Богородиці, Йосипа, ясла з Христом і зірку над яслами на окремій підставці. На долішній стоїть тільки крісло для Ірода. На фотографії— ява XI 1-ої дії (див. мал. ч. 18). В задній стінці є дві пари дірок для очей вертепника.

Спереду — хвартух з тканини, щоб не видно було вертепника, коли він керує ляльками. Сцени зсередини пофарбовано в брудно-червоний колір, але вони нагадують все-таки „затишну“ кімнату.

Усіх ляльок Хорольського вертепу 36. Всі вони мають убрання відповідно до своїх ролей. Зроблено їх з дерева, здебільшого з береста й вишні. Обличчя пофарбовано, очей, носа, вух — не вирізувано, а тільки намальовано. Найбільше праці й уваги покладено на головних героїв — постаті Йосипа, Богородиці, Ірода, янголів, Іродіяди й запорозця.

Смерть зроблено з кісток різних малих тварин. Біблійні герої мають убрання духівників. Власник вертепу колись був за церковного сторожа, звідки й міг дістати відповідний матеріал для одяжі. Пояс у запорозця, еполети у польського генерала — зроблено теж з попівської одяжі. Гайдамака цілком нагадує гайдамак 1918 р. Одіж — з чорного сукна, пояс і башлик біля шапки — червоні. Ляльку, що виконує

¹⁾ Детальніше не хоче розповідати.

ролю Антона, одягнено в піджак і штани з австрійського сукна. Коли ці ляльки поставити поруч, то вони викликають спогади про 1918 р. Запорожець, що його вертепник зве прудиусом-розбійником, є кремезна лялька, без шапки, чомусь з миршавою косою на голові й міцним калатальцем у правій руці. У драмі він найбільший гультіпака.

Кожна лялька має замість лівої ноги (переважно) ручку, за яку вертепник бере і заносить її у проріз. Замість лівої для того, щоб не видно було за правою ногою глядачам лівої ноги, коли лялька входить з лівого боку вертепу. Всі ляльки після вистави складає вертепник у дерев'яну скриньку. Скринька має ремінь, за який беруть, правильніше — який вертепник, переносючи скриньку, закидає собі за шию. Саму скриньку теж несуть на подібному ременеві, але так, що вона лежить на трохи зігнутій спині. Нести одній особі вертепну скриньку й скриньку з ляльками сливе неможливо, а тому носять це все 2 особи.

Текст вертепної дії не складний. Композиція примітивна. Зав'язки не видно. Нанизано окремі епізоди-сцени, що мало між собою зв'язані. Порядок дій у другій частині вертепник инколи одмінє, в залежності від свого бажання. Раніше вертепна дія була складніша, але в даному тексті ми маємо спрощення. Цей вид народньої творчості належить до тих видів, що виходять із народнього вжитку й підо впливом нового побуту — забуваються. Розміру певного не завжди можна дошукатися. Частково використано колядки: „Нова рада стала“, „Іде зірда чудна“ й т. п.

Є цитати, яких сам вертепник не може пояснити. „Так співається“ — каже (ява XII, 1-а дія й т. п.). Видно, колись вони були зрозумілі, а згодом забулися, і вертепник вигадав щось своє, аби тільки дотриматися ритму. Проспівати окремих уривок із драми вертепник не може, а обов'язково починає все спочатку, аж поки дійде до потрібного місця. Це спричиняється до труднощів у записуванні, а також і в перевірці тексту. Найбільше неточностей і неясностей у 1-ій дії. Вона трохи більша проти 2-ї дії і її важче виконувати.

На самий текст вплинули вже й післяреволюційні часи. Це — в яві XI другої дії, де трапляються вислови: „у райком за пайком“. Вертепник каже, що ці слова вже вставили молоді його допомагачі; які були там слова раніше — забувся. Мова вертепної драми — жаргон: церковно-слов'янська (найбільше в 1-й дії), російська (мало) й українська — переважно в 2-й дії.

Кажучи діалоги дійових осіб, вертепник змінює голос відповідно до ролей ляльок. Вертепна драма триває щось із години.

Вертепникові, за якого йде тут мова, допомагають два його онуки, хлопці 16—18 рр., що при йому й живуть. Ходять з вертепом більше на те, щоб заробити, а потім, на зароблені гроші, погуляти. Всіх учасників, що виконують ролю хору, музик і т. п., аж 6 осіб. Живе у даний

час вертепник з хатнього господарства, а також допомагає онукам робити колеса для возів. Мають власну майстерню.

Нижче прикладений текст вертепної драми записав спочатку стенограф, а потім цей текст перевірено. Звідси можна зробити висновок про його правильність. Записано так, як співали й говорили вертепники, з їхніми хибами, вимовою і т. п. Це єдиний вертеп, що залишився на Хорольщині.

Члени Хорольськ. Краєзнавчого гуртка { *О. Федоренко.*
історично-етнографічної секції { *Б. Петров.*

3.III.1928 р.
м. Хорол.

ВЕРТЕПНА ДРАМА.

ДІЯ I.

ЯВА I.

На горішній сцені сидить Богородиця та Йосип. Виходять на сцену 2 янголи з запаленими свічками, кланяються спочатку Богородиці а потім на всі боки. Постоявши трохи — виходять.

Хор співає: Слава в вишніх Богу
і на землі мір.
І днесь воспрієм Віфлеєм
Сидящого днесь сонцу.
Анголи младенца рожденного
боголепно славословлять.
Слава в вишніх Богу
і на землі мір,
в чловецех благоволеніє.

ЯВА II.

На кону 2 пастухи входять і виходять.

Хор співає: Нова рада стала,
Як на небі хмара,
Над вертепом звізда ясна
Світу возсіяла;
Де Христос родився,
Там діво оплотився¹⁾,
Там чоловік перед Богом
Килимами сповився.

ЯВА III.

На кону з'являється Іродіяда (донька Іродова) з короною на голові.

Хор співає далі: Пастушки з ягнятком,
Перед Божим дитятком
Навколінця припадають,
Царя-Бога сохваляють.

¹⁾ Од діви воплотився, — так пояснює вертепник.

Просим тебе, царю,
Небесний шапарю,
Пошли літа щасливії
Цьому господарю.

ЯВА ІV.

Внизу з'являється цар Ірод і сідає на трон.

Хор співає: Днесь Ірод грядет у своїм
зобранні, даби ізискать
народженого.

ЯВА V.

На кону янол та 3 волхви.

Хор співає: Шедшіє тріє царі
Ко Христу со дари,
Ми радість пріносім,
Куда едеш — распросім.
Отвечавше йому:
Ми йдьом к рожденому.
Іним путьом ідіте —
І мене возвістіте.

(Виходять: волхви, янол та Іродіяда).

ЯВА VI.

Внизу з'являються 3 волхви, що кланяються Іроду.

Хор співає: Іде звізда чудна
З восток на полудна,
Над вертепом сіяє
І трьом царям являє.
Ангол об'являє,
На путь наставляє:
Іним путьом ідіте,
Ко Іроду не йдіте.

(Волхви виходять нагору)

ЯВА VII.

Нагорі з'являються 3 волхви й янол.

Хор співає: ¹⁾ Волхви, возвратівшись,
Ірода не бивши.
Возврат возвратившись, —
Не больше трудившись ²⁾

^{1—2)} Попсоване, пор. у Сокиренському тексті Г:

„Вослфы возвратишася въ Ирода не быша
Вспять вспять возвратишася не вотще трудишася“.

Пошли в страни свої
Христа славословлять.
¹⁾ Чаю, не біжіте ²⁾ —
і Богу служіте.

ЯВА VIII.

Внизу Ірод сидить на троні.

Ірод каже: Вероятний ³⁾ воїн, явіся ко мне!

ЯВА IX.

Ірод і воїн.

Воїн: Аз, что глаголеш?

Ірод: Пойді в Віфліомський повет, там ізбей всі діти. Говорят, там какой-то цар царей народився, хоче в нас царство забрать, то велю в том числе его разискать.

(Воїн виходить).

Хор співає: І велел же он всех дітей избівши во троїх літах, і велел бежати, даби зискать новорожденного.

ЯВА X.

Ірод сидить сам, воїн приводить Рахиль.

Воїн: Аз, я привел Єврахиль з малим отрочам. Веліш пустіть, ілі веліш заколіть?

Ірод: Нет, не велю пустіть, сейчас заколеть.

(Воїн заколов дитину списом. Рахиль падає на землю).

Хор співає: ⁴⁾ Не плач, Рахіль, зрящого до тела,
Не умірай, а процвітай.
З новою кринню, ку Богу і сину
Не йміла причину ⁵⁾

^{1) 2)} Попсоване, пор. у Сокиренському тексті Г:

„Чають съ нимъ въ небѣ жити“.

³⁾ Напевно російське „верный“.

^{4) 5)} Попсований уривок, який і сам вертепник не розумів. Порів. Сокиренський текст Г:

„Не плачь Рахиле видя чадо не живе
Не увядають но процвітають но процвітають
|Польніи крини новой святини
Ко Богу и Сыну имѣешь причину
Имѣешь причину|“.

Слово „йміла“ вертепник пояснює, як „мала“.

¹) Не йміла за шкоду
 Дитя, як у воду.
 Кров ізлівають
 Мир убивають.
 За живота страту
 Прийми ще й заплату²). (ост. стр. — bis).

ЯВА XI.

До Ірода входить Смерть з косою.

Хор співає: ³) Смерть приходе, рече йому вину — за
 що детскую кров проліваєш повинну?
 За ню же реку: — звяжу твою душу і воз-
 гласіте другу своєму, что зделали з тобою⁴).

Ірод: Кто ко мне являється?

Смерть: Я, мурахія⁵), всього света пані!
 По всей страні цар царей і королей!
 Всіх посікаю косою своєю.

Ірод: Я цар мурах біз делов!

Смерть: Царствіє твоє погібне,
 зчерствіє твоє тіло!

Ірод: Я не уповаю на то зло, какое зделается
 надо мною. Я Божіє пісаніє знаю.

Смерть: Ти Божіє пісаніє знаєш, а путі забуваєш.
 (*Смерть одрубє Іроду голову. Ірод падає, смерть виходить*).

ЯВА XII.

Чорт виносить Ірода.

Хор співає: Ой, як трудно на світі не живше,
 Трудно, марно світу отслуживши,

^{1—2}) Попсований уривок, який вертепник не може пояснити, кажучи тільки: „так співається“. Пор. Сокиренський текст Г:

„Иродъ не сытый велить убити
 а воинъ терзаеть и убиваеть и убиваеть.
 Маленькіе чада вси пребудуть рады
 Тъмъ бо со неба платяты
 Что животь свой тратяты
 За Христа и Бога то имъ мзда премнога
 Малыъм отрочатаъм закланымъ овчатаъм закланымъ овчатаъм“.

^{3—4}) Попсований уривок, пор. Сокиренський текст Г:

„Туть смерть виходить рече къ нему вину
 почто деранувъ пролить кровь неповинну
 За ню же реку стяжутъ твою душу
 и пригласити други своя мушу
 О Ироде преокаянный“.

⁵) Очевидячки „Монархія“.
 Укр. вертеп.

діявольствова ¹⁾ своє розсилає,
цьому Іроду місце возвещаєт,
ніжель тебе сладче царствовати,
ніжель тебе с нами пребывати.
Одну постіль ²⁾ чашу в бездну.

З'являється гадюка й повзе через сцену.

ДІЯ II.

Голос за сценою: Чорти Ірода взяли в пекло, позвольте нам погулять! (Починає грати музика — скрипка й бубон).

ЯВА I.

Танцює запорожець, музика грає „Комаринської“ (після танців — виходить).

ЯВА II.

Танцює чоловік і жінка в українському вбранні (муз. грає „Комаринської“). Після танців запорожець (прудиус) їх виганяє своєю калатушкою; це саме він робить з тими, хто танцює потім.

ЯВА III.

Танцює польський генерал та жінка. Музика грає „Бичечки“.

ЯВА IV.

Танцює цусар та жінка, муз. грає „Вівчарика“.

ЯВА V.

Танцює донський козак та жінка. Музика грає „Жука“.

ЯВА VI.

Підчас танців увіходить запорожець і б'ється з донським козаком. Козак коле його шаблею, але все-ж запорожець його вигонить і танцює з його жінкою, цілує її, а потім, як і всіх—вигонить. Виходить і сам.

ЯВА VII.

Танцює гайдамака. Музика грає „Гопачок“.

ЯВА VIII.

Танцює запорожець (прудиус). Музика грає щось за плясову. Потанцювавши виходить.

¹⁾ „Слугів своїх діявол розсилає“ (вертепникове зауваж.).

²⁾ Через хвилину (вертепникове зауваж.).

ЯВА ІХ.

Входить циганка, а за нею циган.

Циган: Немає мінять або коней коновалить?

до жінки: А де ти, моя мила, була?

Де-ж ти, моя мила, була, —

Що-ж ти мені добула?

Циганка: А я тобі, мій миленький,

Борщику добула.

Тут то борщ та страва люба,

Як покуштуєш — то злипнуться тобі й губи.

Циган: Гей, ханді твого батька в голу

бороду! Ти прийшла танцювати,

а діточок чим будеш годувати?

Циганка: Тепер, мій миленький, празнички

та святочки, треба трохи погуляти.

Циган: Та воно й правда, стара. Грай, музика,

циганської, а ти, стара, повертайсь!

(Танцюють. Музика грає „Циганку“).

ЯВА Х.

Танцює пара росіян¹⁾. Музика грає „Во саду ли, в огороде“. Підчас танців — приказують:

Чоловік: Бейте, дєвкі трєпака,

Не жалєйте лапті.

Як ці лапті поб'єте —

Батько другі поплетє!

Жінка: Як пошла я на базар,

Відела Тараса,

Он хотєл поцєловать,

А я не далася. *(Виходять).*

ЯВА ХІ.

Жид та жидівка. Виходячи на сцену, жидівка каже:

Ой, куда ж ти ідьош,

Куда шкандибаш?

Жид: У райком за пайком,

Разве ти не знаєш!

(Танцюють, музика грає якусь плясову — витвір самого музиканта).

¹⁾ „Він і вона“ — слова вертепника.

ЯВА XII.

Голос за сценою:

Антон козу веде,
Чортова коза не йде.
Він її віжками,
А вона його ріжками.

*(Антін тягне козу на мотузкові. Коза не йде. Він її прохає, кланяючись. Танцює з нею, а потім сідає на неї верхи. Коза танцює).
Виходять).*

ЯВА XIII.

Савелій, старець з торбою.

Я Савелій,
Чоловік веселий.
В шию не штовхайте—
Копійки давайте.
(Йому дають гроші).

ЯВА XIV.

Вбігає запорожець, трусить у Савелія в кешені, що висить спереду, і каже: Поклонися, старий, молодому, новому народу, попроси та поздоров з празничком, а не ти копійки просиш. Ну, підемо з хазяїном розщитаємося. Кланяйся-ж хорошенько. (Виходять). Инколи буває одміна: коли запорожець побачить, що Савелій мало напросив — пропонує йому — „кажи ще“.

ПОКАЖЧИК ДО МАЛЮНКІВ.

- Табл. I. Мал. 1. Скринька Сокиренського вертепу. Репродукція доданого до статті Г. П. Галагана малюнка (журн. „Кієвская Старина“ 1882. X).
Усі літери, окрім літ. А—А, наші.
- Табл. II. Мал. 2. Скринька Сокиренського вертепу, що переховується в Українському Театральному Музеї.
Фотографія 1928 р.
- Мал. 3. Скринька Дьогтярівського вертепу, що переховується в Прилуцькому Окружному Музеї.
Фотографія 1928 р.
- Табл. III. Мал. 3і. План скриньки Дьогтярівського вертепу.
- Табл. IV. Ляльки Сокиренського вертепу, що переховуються в Українському Театральному Музеї.
Фотографія 1928 р.
- Мал. 4₁. Діва Марія з Христом на руках.
Мал. 4₂. Іосиф.
Мал. 4₃. Паламар.
Мал. 4₄. Трон царя Ірода.
Мал. 5₁. 1-й Пастух.
Мал. 5₂. 2-ий Пастух.
Мал. 5₃. 1-ий Воїн.
Мал. 5₄. 2-ий Воїн.
Мал. 6₁. Цар Ірод.
Мал. 6₂. Три царі Волхви.
Мал. 6₃. Рахиль з дитиною на руках.
- Табл. V. Ляльки Сокиренського вертепу, що переховуються в Українському Театральному Музеї.
Фотографія 1928 р.
- Мал. 7₁. 1-ий Чорт.
Мал. 7₂. 2-ий Чорт.
Мал. 7₃. Смерть з кошою.
Мал. 7₄. Баба.
Мал. 7₅. Салдат.
Мал. 8₁. Красавиця Дарія Іванівна.
Мал. 8₂. Гусар.
Мал. 8₃. Циган з батою.
Мал. 8₄. Циганка.
Мал. 8₅. Коняка.
Мал. 9₁. Поляк.
Мал. 9₂. Хлопчик.
- Табл. VI. Ляльки Сокиренського вертепу, що переховуються в Українському Театральному Музеї.
Фотографія 1928 р.
- Мал. 9₃. Запорожець.
Мал. 9₄. Дві гадюки.
Мал. 10₁. Жид.
Мал. 10₂. Жидівка.
Мал. 10₃. Уніятський піп.
Мал. 11₁. Клим.
Мал. 11₂. Климова жінка.
Мал. 11₃. Свиня.
Мал. 11₄. Коза.

- Табл. VII. Мал. 12. Скринька Славутинського вертепу, що переховується у Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Т. Шевченка. Фотографія 1928 р.
- Мал. 12₁—12₃. Ляльки Сокиренського вертепу, що переховуються в Українському Театральному Музеї.
- Мал. 12₁. Дяк.
- Мал. 12₂. Іванець.
- Мал. 12₃. Савочка-нищий.
- Мал. 12₄. Невідомий парубок.
- Табл. VIII. Мал. 13. Скринька Славутинського вертепу. Фотографія з Городецького Музею Штейнгеля 1897 р.
- Мал. 13₁—13₂. Ляльки Славутинського вертепу, що переховуються у Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Т. Шевченка. Фотографія.
- Мал. 13₁. Діва Марія.
- Мал. 13₂. Іосиф.
- Мал. 13₃. Віл.
- Мал. 13₄. Осел.
- Мал. 14₁. Ясла з новонародженим Христом.
- Мал. 14₂. Трон царя Ірода.
- Табл. IX. Мал. 15. Ляльки Славутинського вертепу. Фотографія музею Штейнгеля 1897 р.
- Табл. X. Мал. 16. Намет царя Ірода. Репродукція з кн. „Отчетъ Городецкаго Музея Вольнской губерні барона Ф. Р. Штейнгеля за первый годъ... Составилъ Н. Бѣляшевскій. Варшава 1898.
- Мал. 17. Намет царя Ірода. Фотографія Мошкова, В. 1897 р.
- Табл. XI. Мал. 18. Скринька Хорольського вертепу. Фотографія, надіслана від Хорольського краєзнавчого гуртка при Хорольському Окружному Музеї.
- Табл. XII. Мал. 19—20. Ляльки Хорольського вертепу. Фотографії, надіслані від Хорольського краєзнавчого гуртка при Хорольському Окружному Музеї.
-

З М І С Т.

	Стор.
Передмова	III—IV
Сокиренські тексти вертепної драми	1—113
Славутинський вертеп	115—160
Батуринський вертеп	161—181
Хорольський вертеп	182—196
Покажчик малюнків	197—198
Скриньки та ляльки Сокиренського, Славутинського та Хорольського вертепів. Фотографії.	
Нотний додаток. Ноти Сокиренського та Славутинського вертепів.	

ПОПРАВКИ ТА ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ.

<i>Стор.</i>	<i>Рядок:</i>	<i>Надруковано:</i>	<i>Треба читати:</i>
2	11	Старинний театр	Старинный театр
6	6	Востанѣше	Востанѣте
11	8	сцени	сцени
12	12	галок Е	галок Е ₁
17	12	72	7 ₂
17	33	73	7 ₃
17	41	74	7 ₄
22	13	Сокиренцы	Секиренцы
22	18	Сокиренцы	Секиренцы
26	12	яви	ява
27	24	Безумие!	Безумис!
			ва колонка
28	10	дасть	дасть
28	10	ти	ты
30	6	припало	припало
31	17	зобрались	забрались
31	20	бачылись	бачылись
38	3	dramas.	Dramas.
41	22	Богъ ³	Богъ ^{3*}
41	1	М зполняється	М зполняется
42	20	безсловесныхъ	безъ словесныхъ
42	13	Вифлеему	Вифлеему
43	11	Див. нотний додаток ч. 4.	Див. нотний додаток ч. 5.
43	2	Г, М.	Г ₁ , М
43	8	вхваляйте.	восхваляйте.
44	5	"рожденнаго	рожденнаго
44	6	по всемъ	"по всемъ
47	15	Цари ²⁰ Ко Христу со дари ²¹	Цари ²¹ ко Христу со дари ²²
47	16	испроси ²²	испроси ²³
49	9	М. пріимы;	М пріими;
49	13	М, Г ₁ зъ.	*М, Г ₁ зъ.
50	23	славѣ ¹	славѣ ^Б
50	25	державѣ ³⁶	державѣ ³⁶ⁱ
52	10	Обойдите-жь	М Обойдите-жь
54	15	М Вырвашы;	М Вырвавши;
55	20	прогоняеть	прогоняеть
55	29	М: Вольный крыля	М: Вольный крылья
56	5	Однакожь ¹⁰	Однакожь ¹¹
56	6	¹¹ Воеватся	¹⁴ Воеватся
56	16	как	какъ
56	7	убижыть	убижыть
57	3	М Неповинны	М Неповинны
61	6	ружевий	ружевий
61	14	національныхъ	національныхъ
62	9	Пісня	Пісня
66	19	Мнѣ время.	Щі Мнѣ время.
67	8	М дрыжыть.	М дрыжыть.
70	22	бідностію	бидностію
71	20	грозить	грозить
72	6	изъ комаря	зъ комаря

<i>Стор.</i>	<i>Рядок:</i>	<i>Надруковано:</i>	<i>Треба читати:</i>
72	3 знизу	Цыганъ поеть	Цыганъ поеть
75	8 "	достанешъ	достанешъ
80	16 "	Скинешъ ⁷	Скинешъ ¹⁰
83	14 згори	Циганчино ¹⁸	Циганчино ²⁸
84	11 знизу	тъ мене	ти мене
85	32 згори	ало	або
85	35 "	Ц М рыбы.	Ц М рыбки.
86	26 "	дуже сухо	дуже щось сухо
87	2 знизу	Геперь...	Теперь...
92	26—27 згори	М щєбъ и брязчала зъ по- [тылыці;	М Цщєбъ и брязчала зъ по- тылыци;
93	14 знизу	Ц Ты зьроду	Ц Ты зъ роду
95	10 згори	уходит	уходить
99	1 "	Дакъ	¹ Дакъ
99	3 "	А Ходывъ	А ³ Ходывъ
99	5 "	В Бывъ	В ⁵ Бывъ
99	22 "	А — В	А — Б
99	23 "	Р — Г	В — Г
100	2 знизу	приходьтєся	приходьтєся
107	19 згори	А — В	А — Б
107	17 згори	говорить] ²	говорить] ²²
121	19 "	„ликцєть.	„ликуєть,
121	22 "	прыгласиль,	прыгласиль.
129	13 "	Рутковський	Ратковський
139	31 "	5 = 6 Б.	4 = 6 Б
156	2 знизу	Радомського	Радинського
156	1 "	але до цього часу не спро- [мігся видати.	та надрукував у 4 числі Этн. Обозр. за 1899 р.
163	1 * знизу	11	12
164	10 згори	21	22
165	32 "	убито.	убыто.

<i>Стор.</i>	<i>Нумеровано примітки:</i>	<i>Має бути:</i>
40	28,28	28,29
42	14,16	14,15
43	2,2	2,3
43	18, 16	18,19
47	4,6	4,5
47	27—27	26—27
48	25, 27—28,27	25. 26—27,28
49	9,20	9,10
50	32,35	32,33
52	49—49	48—49
53	37—58	37—38
55	42,48	42,43
57	27—38	27—28
65	31—33	31—32
66	36,36	35,36
68	48—46	45—46
80	13,13	13,14
86	3,3	2,3
93	48—47	46—47
96	60—51	50—51
97	28—38	28—29

ДЪЩИЦА ВЕРТЕЛЬНОЙ ДРАМЫ.

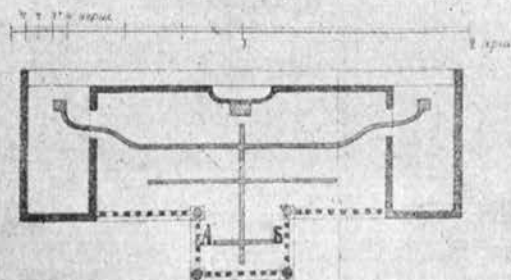
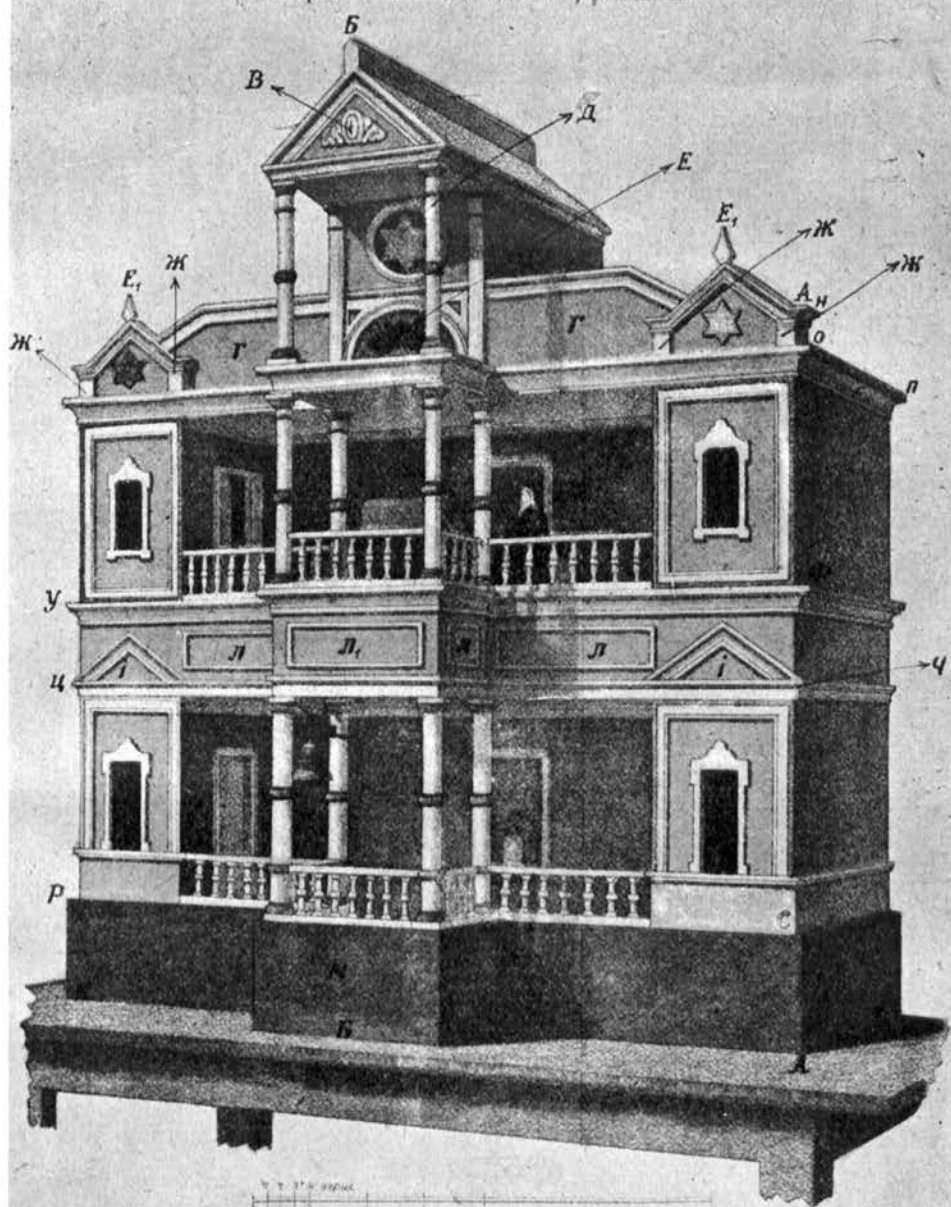
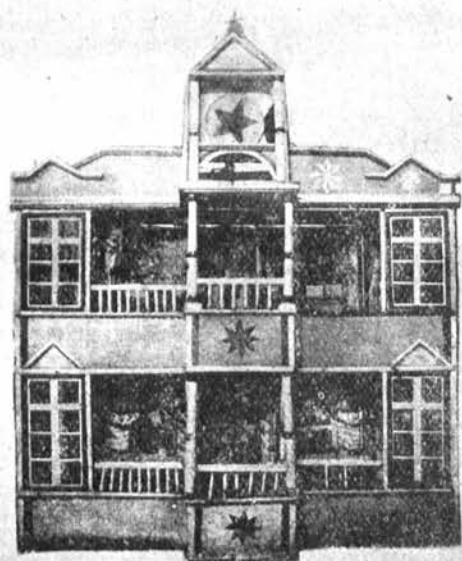

Таблица I.^е Мал. 1.

2

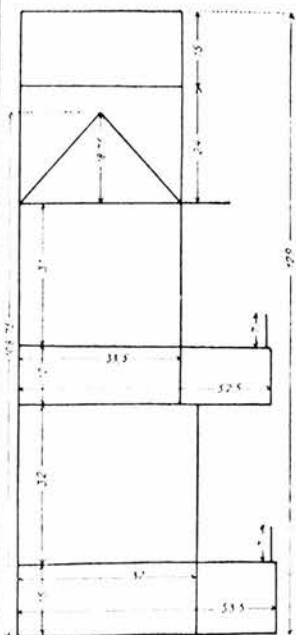
3

Таблица II.

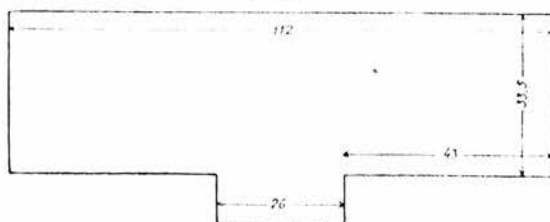
ДЬОГТЯРІВСЬКИЙ ВЕРТЕП

(ПРИЛУЦЬКИЙ ОКРЕМУЗЕЙ)

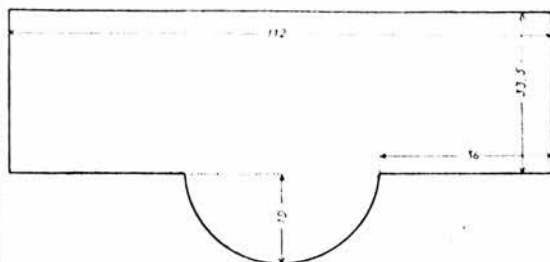
ВЕРТИКАЛЬНИЙ РОЗРІЗ

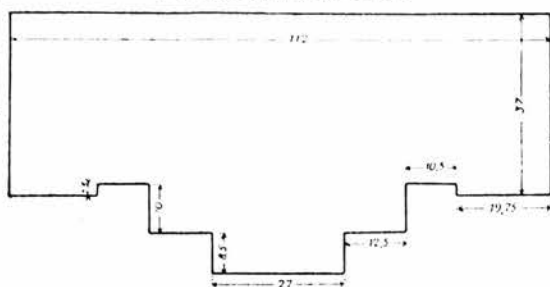
ДАХ

• ВЕРХНІЙ ПОВЕРХ

НИЖНІЙ ПОВЕРХ

Таблиця III. Мал. 3.

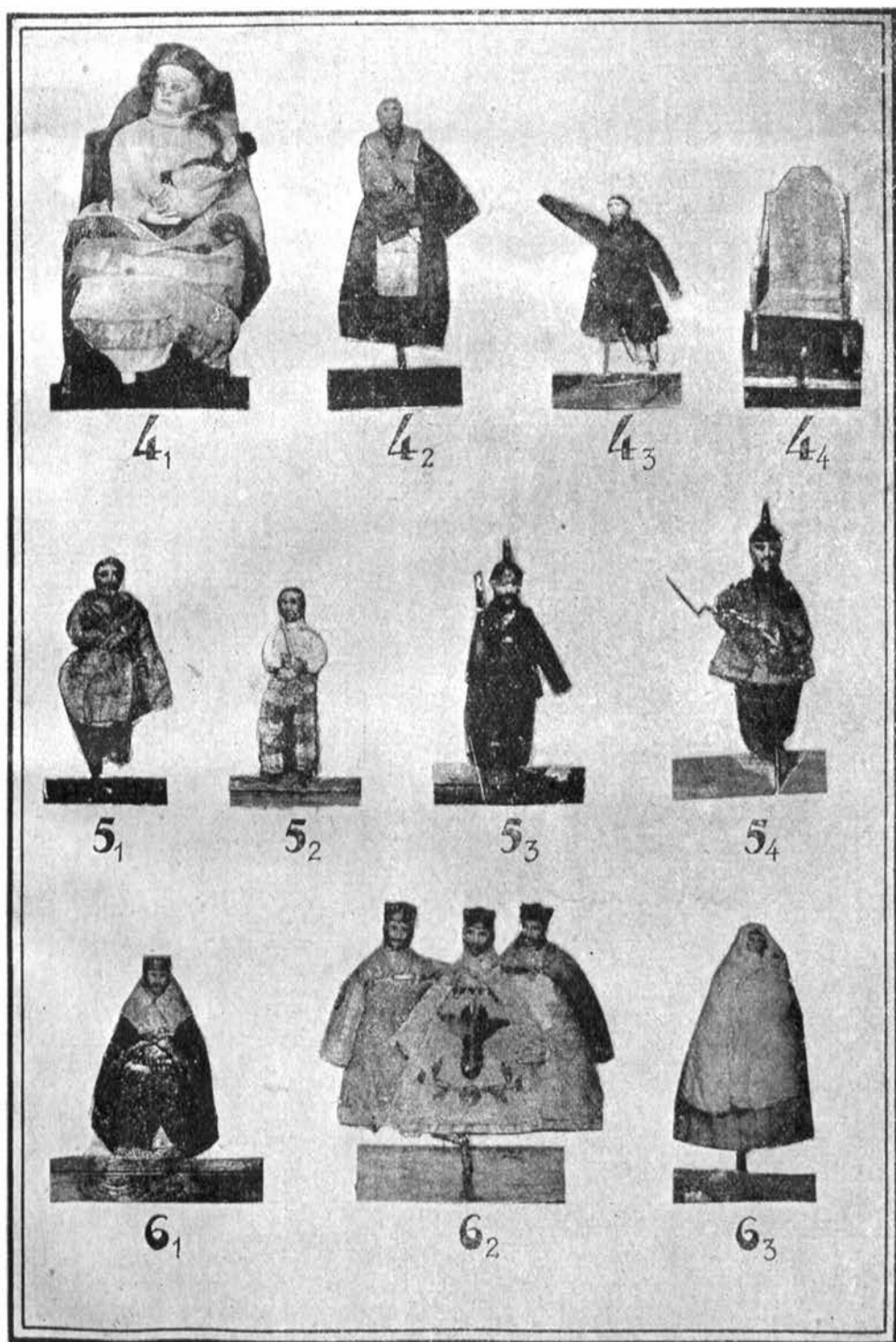

Таблица IV.

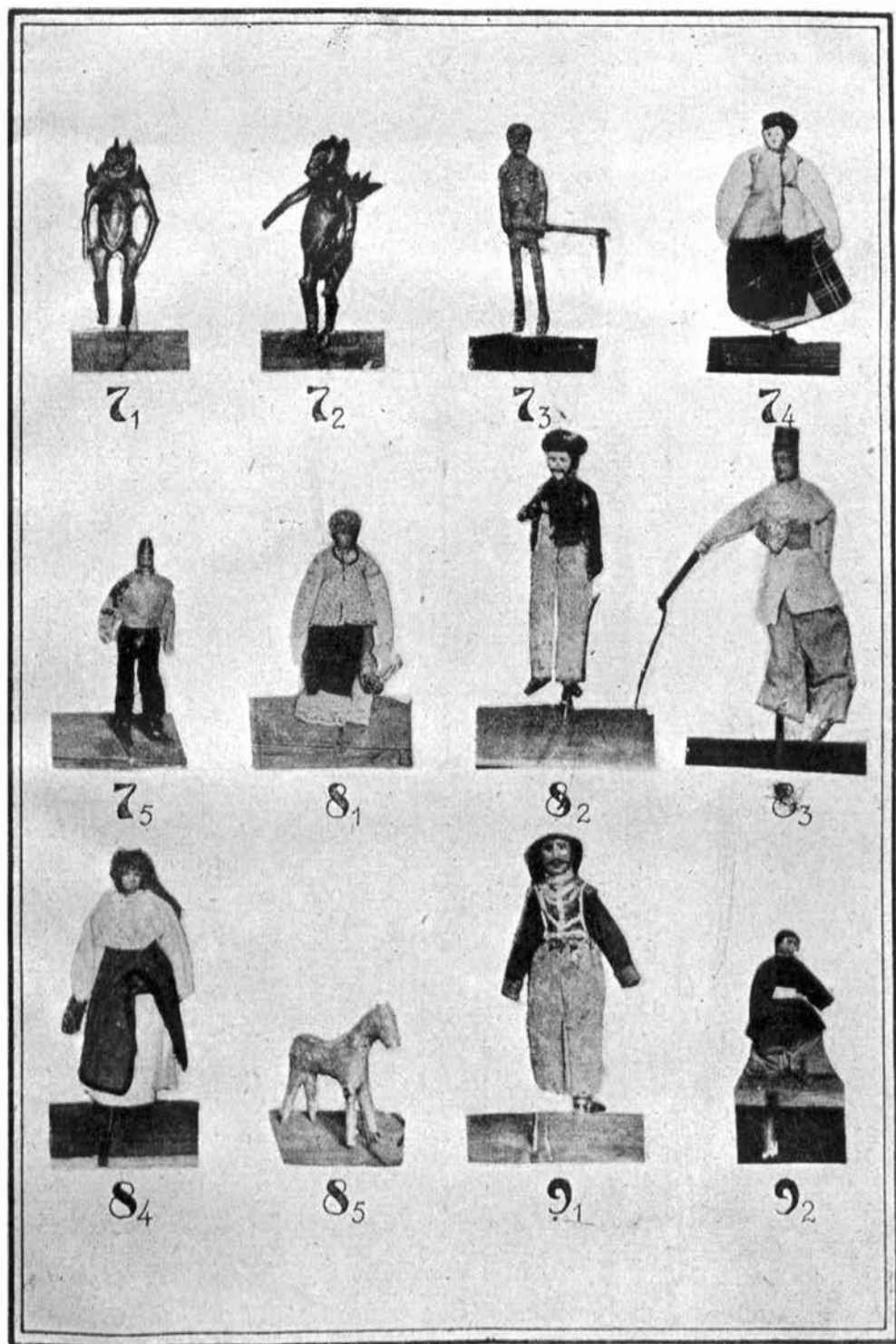
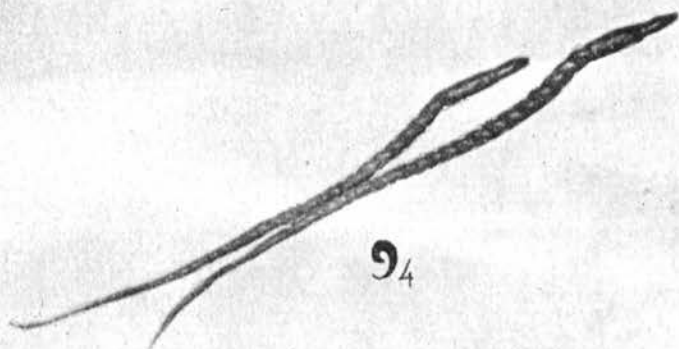

Таблица V.

9₃

9₄

10₁

10₂

10₃

11₁

11₂

11₃

11₄

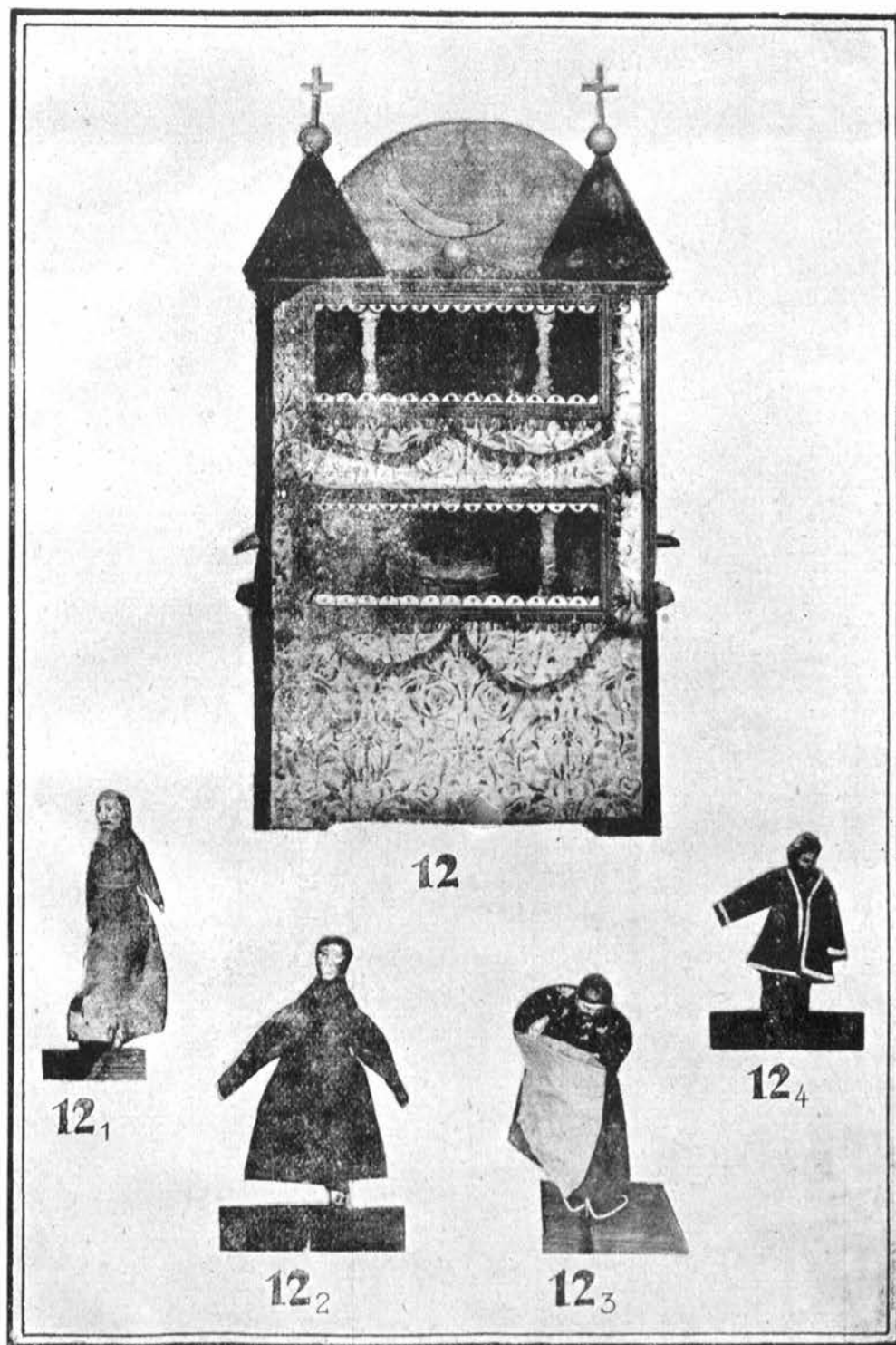

Таблица VII.

13₁

13₂

13₃

13₄

13

14₁

14₂

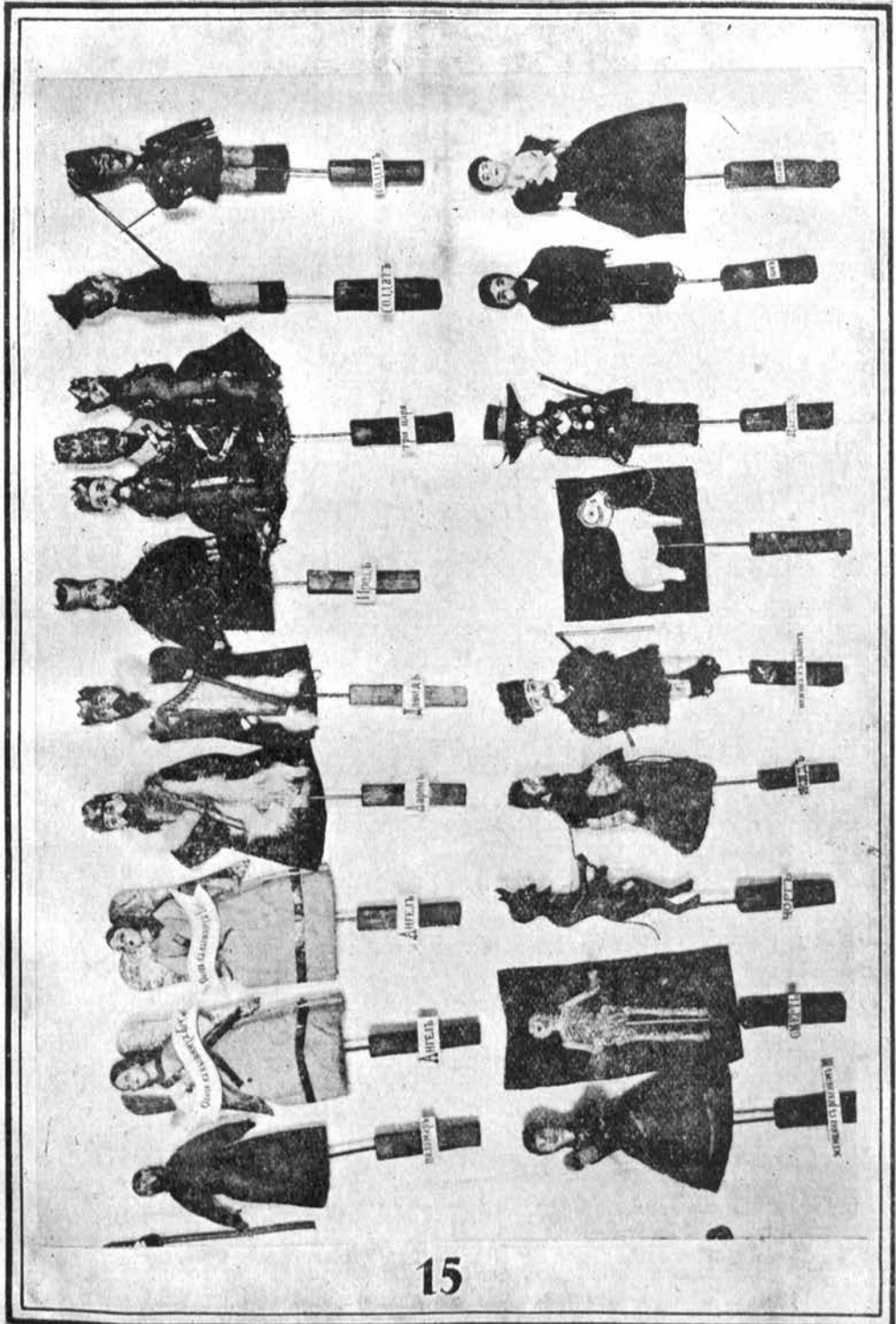

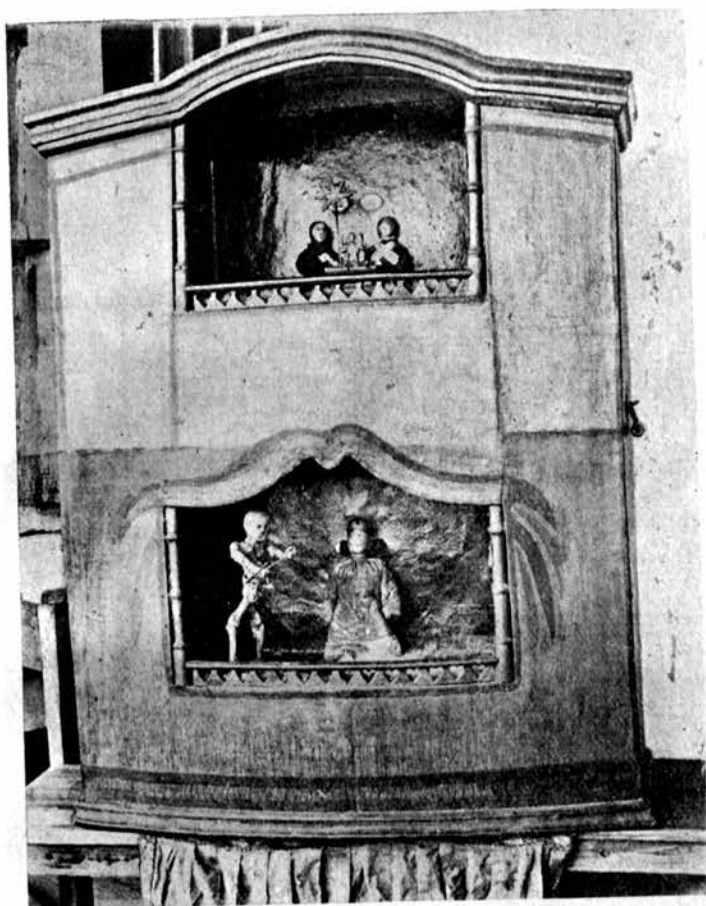
Таблица IX.

16

17

Таблиця XI. Мал. 18.

Таблица XII. Мал. 19.

Таблица XII. Мал. 20.

Нотний додаток.
Ноти з рукопису Українського Театрального Музею.

Піснь Ія

[Op. 1.]

(ар. 1.)

Піснь Ія, first system. The score is written on four staves: two vocal staves (Soprano and Alto) and two piano accompaniment staves (Right and Left Hand). The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 6/8. The lyrics are: "Пі ні ю вре мя и мо лит вѣ чя сь".

Піснь Ія, second system. The score continues on four staves. The lyrics are: "Христе рож ден ныи спа си всѣхъ насъ." The final notes of the vocal parts are marked with fermatas.

[Op. 2.]

Пѣснь 2^я

(Op. 2.)

Музыкальный фрагмент, состоящий из четырех стaves. Первые два стaves содержат ноты для голоса и фортепиано. Третий стave содержит русские тексты, а четвертый — ноты для фортепиано. Ключевая подпись — один плоский знак (F), ритмическая подпись — 6/8.

Ангелы снижайте ся ко земли сближайте ся Бог Господь

Музыкальный фрагмент, состоящий из четырех стaves. Первые два стaves содержат ноты для голоса и фортепиано. Третий стave содержит русские тексты, а четвертый — ноты для фортепиано. Ключевая подпись — один плоский знак (F), ритмическая подпись — 6/8.

кто рыс нами днесотъ вѣна онъ былъ сгн^{ми} лижъ небвенной славою полны

(Op. 2.)

Музыкальный фрагмент, состоящий из четырех стaves. Первые два стaves содержат ноты для голоса и фортепиано. Третий стave содержит русские тексты, а четвертый — ноты для фортепиано. Ключевая подпись — один плоский знак (F), ритмическая подпись — 6/8.

и я зы цы вси довольны весели - те ся радуй

Те ся я ко съ нами Богъ.

[73.]

(ар. 3.)

Пѣснь 3^я

Небомъ земля ста ла - ся какъ бога дожда ла - ся

Гдѣ творецъ Архангеловъ тутамъ Треба и Ангеловъ

(ар. 3, 3в.)

Мы жъ небесной славы проны и я зы цы вси довольны

весе ли те ся радуйте ся яко знами богъ

Пѣснь 4я

(ар. 4.)

Какъ Луциферъ палъ сине ба тотамъ святыхъ людей тре ба

Музыкальный фрагмент, состоящий из четырех нотных стенов. Верхние два стенов содержат вокальную партию, нижние два — фортепианную. В центре системы размещены русские тексты песни.

Чтобъ пополнить паденіе должно Христа рожденіе

(ар. Ч, зб.)

Музыкальный фрагмент, состоящий из четырех нотных стенов. В центре системы размещены русские тексты песни.

Мы жъ небесной славою полны и языци вси довольны

Музыкальный фрагмент, состоящий из четырех нотных стенов. В центре системы размещены русские тексты песни.

вселитеся радуйтеся яко сзнами богъ

Пѣснь 5я

(ар. 5.)

Богъ отъ дѣвы раждает - ся на во мѣ земля произяет - ся

This system consists of four staves. The top two staves are for the vocal line, and the bottom two are for the piano accompaniment. The music is in a minor key and 4/4 time. The lyrics are written below the vocal staff.

Тре пещутъ Архангелы служатъ ему вси ангелы

This system consists of four staves. The top two staves are for the vocal line, and the bottom two are for the piano accompaniment. The music continues from the first system. The lyrics are written below the vocal staff.

(ар. 5, зв.)

Мы жъ на небу Славой полны и я зыци вси до во льны

This system consists of four staves. The top two staves are for the vocal line, and the bottom two are for the piano accompaniment. The music continues from the second system. The lyrics are written below the vocal staff.

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом:

ВЕСЕЛИ - ТЕ СЯ РАДУЙТЕ СЯ И КО СЪНАМИ БОГЪ

[Г. Ч.]
(аф. б.)

СНЬ 62

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом:

СЛАВА БУДИ ВО ВЪШНИХЪ БОГУ ДАЮЩЕМУ РАДОСТЬ ПРЕМНОГУ

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом:

РОЖДЕН НУ ЯВЛЕН - НУ И ВО ЯЕЛВЪХЪ БЕЗСЛОВЕСНЫХЪ ДОЛОЖЕННИ

[Op. 5.]

(ар. 7.)

Вольи оселя Христа ви та ють Пастырі е

This system contains the first two lines of the musical score. It features a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The lyrics are written below the vocal line.

(ар. 7, зб.)

Е го прославля ють и Ця ри Госудя ри

This system contains the third and fourth lines of the musical score. It features a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The lyrics are written below the vocal line.

и ді и принесо ша ему да ри

This system contains the fifth and sixth lines of the musical score. It features a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The lyrics are written below the vocal line.

[Ч. 6.]

(оп. 8.)

Ты вертепе вознесе лы ся се борьтее Христось родыя ся

во струнно псалты - рѣ рожденнаго просла вляйте всему ми - ру

[Ч. 7.]

(оп. 9.)

Но ва ра дя ота ля ясна на ви хмаря

Надъ вертепомъ звиза ясна увесь свѣтъ о сі я ля

[Op. 8.]
(Op. 10.)

Алегро

The first system of musical notation for 'Алегро' consists of a treble and bass staff. The treble staff features a continuous eighth-note melody. The bass staff provides a harmonic accompaniment with chords and occasional eighth-note patterns. A repeat sign is present at the end of the system.

The second system continues the musical piece. The treble staff maintains the eighth-note melody, while the bass staff continues with its accompaniment. A repeat sign is also present at the end of this system.

The third system concludes the 'Алегро' piece. The treble staff melody ends with a quarter rest, and the bass staff accompaniment also concludes with a quarter rest. A final double bar line is present.

[Op. 9.]
(Op. 11.)

Пѣснь

Andante

The musical notation for the song 'Пѣснь' is presented in a four-staff format. The top two staves are for the vocal line, and the bottom two are for the piano accompaniment. The key signature has one flat, and the time signature is 6/8. The lyrics are written below the vocal line.

Днесь Иродъ грядетъ во оубо я - страны Вифлем - ски

я плѣ ни ти вся храмы дабы възыс кати Христа

(ср. 11, 36)

на - рожденна отрі ехъ - царей Е му из - вѣщенна

со во ин ствомъ премо гимъ.

№. 10.

Пѣснь.

(ар. 12.)

И вѣлѣвъ же онъ во сво емъ повити живущи - я въ немъ вслѣдѣ

(ар. 12, 36.)

ти извити во двохъ лѣтахъ и ли и нижайше вотрехъ лѣ

тахъ и ли и множайше о Иродѣ преоканый

[9.11.]

(op.13.)

Andante

Шедше трі е Ця — ри ко Христу со да ри И

The first system consists of three staves. The top two staves are for piano accompaniment, and the bottom staff is for the vocal line. The tempo is marked 'Andante'. The lyrics are 'Шедше трі е Ця — ри ко Христу со да ри И'.

родз ихз прі гла си куда и дутз испро си И родз ихз прі гла

The second system consists of three staves. The top two staves are for piano accompaniment, and the bottom staff is for the vocal line. The lyrics are 'родз ихз прі гла си куда и дутз испро си И родз ихз прі гла'.

(op.13, 36)

си ку да и дутз испро си

The third system consists of three staves. The top two staves are for piano accompaniment, and the bottom staff is for the vocal line. The lyrics are 'си ку да и дутз испро си'.

[2.12]

(ар. 14, 36)

ПѢСНЬ

Andante

ОТВѢЩАША Е — му и дѣмъ крѡжденно му

Allegro.

Крѡжденному и дѣтеи мнѣ возвѣсти те

ПѢСНЬ

(ар. 15)

А зъшедь поклоню — ся предъ Царемъ смиро ся .

Allegro

ВОЗДАМЪ ЧЕСТЬ О БЫЧУ КАКЪ ЦАРЕВИ ПРИЛИЧНО.

[2.13.]

(2.15, 36)

ПѢСНЬ

Andante

Звѣзда идетъ чужд — но съ востокъ на полчуд но

Надъ вертепомъ сія етъ Христа Царя явля етъ

№ 14.

(ар. 17.)

Ан гелъ къ нимъ вѣща — етъ на путь наставля етъ

И нымъ путемъ идите ко Ироду нейдите

№ 15.

(ар. 17, 36.)

Пѣснь

Волсыры возврати — ша ся въ Ирода не бы ша

Вспять вспять возвратишася не воцетрудиша ся

[7.16.]

(ар. 18.)

Пѣснь

Пришли въ стѣны сво — я Христа славо сло вя

ЧА ють снимъ взнебъ жити Е му жъ на вѣкъ сла жи ти

(ар. 18, 38.)

ЧА ЮГО СЪНИМЪВЪ НЕБЪ ЖИТІ Е МУ ЖЪ НА ВЪКЪ СЛУЖИТИ.

[Op. 17.]

(ар. 21.)

ПѢСНЬ

Andante

ПЕРЕСТАНЬ РЫ ДА ТИ ПЕЧАЛЬ

НА Я МА - ТИ И НА РА — ДОСТЬ ПРИЛОЖИ - СЯ

(ар. 21, 22)

и къ царю приближи ся при бли жи

Алегро

ся Не и мы зяшкочу видя я ко воду

(ар. 22)

Кровь изливая емыхъи убивая емыхъ къ жизни непретвннй

К СМЕРТИ НЕГЛЫНОЙ ЗА ЖИВОТА СТРАТУ ПРИ ЕМЛЮ ЗАПЛАТУ

(ар. 22, 23)

ПРИ ЕМ ЛЮ ЗА ПЛА ТУ

[7.18.]

(ар. 24.)

ПѢСНЬ

И РОДЪ НЕ СЫ ТЫЙ ВЕ ЛИТЬ

(ар. 21, 26)

У БИ ТИ А ВО — И НЪ ТЕРЗА — ЕТЪ

И Ч БИ ВА ЕТЪ И Ч БИ ВА ЕТЪ

(ар. 25)

Маленькіе ча да вси пребудуть рады і въ бо съ небеса ядуть

Музыкальный фрагмент, состоящий из пяти стaves. Первые два стaves содержат вокальные партии, третий — текст песни, четвертый и пятый — фортепианное сопровождение. Ключевая подпись — один знак бемоль (F-дур), ритмический рисунок — четвертные ноты.

Что жи вотъ свой Трятьяъ за Христа и Бога То икъ мзда премнога

(ар. 25, 36)

Музыкальный фрагмент, состоящий из пяти стaves. Первые два стaves содержат вокальные партии, третий — текст песни, четвертый и пятый — фортепианное сопровождение. Ключевая подпись — один знак бемоль (F-дур), ритмический рисунок — четвертные ноты.

Малымъ отрочатамъ Закланымъ овчатамъ Закланнымъ ов

Музыкальный фрагмент, состоящий из пяти стaves. Первые два стaves содержат вокальные партии, третий — текст песни, четвертый и пятый — фортепианное сопровождение. Ключевая подпись — один знак бемоль (F-дур), ритмический рисунок — четвертные ноты.

7.19.

(ар. 2. б.)

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом. Система состоит из четырех ступеней: две верхние для голоса и две нижние для фортепиано. Ключевая подпись — один бемоль (F), ритмический рисунок — 3/4. Текст: НЕ ПЛАЧЬ РАХИЛЕ ВІДЯЧА ДОНЕЖИВЕ

(ар. 2. б., 3. б.)

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом. Система состоит из четырех ступеней: две верхние для голоса и две нижние для фортепиано. Ключевая подпись — один бемоль (F), ритмический рисунок — 3/4. Текст: НЕ Ч — ВЯ ДА — ЮТЬ НО ПРОЦВѢ

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом. Система состоит из четырех ступеней: две верхние для голоса и две нижние для фортепиано. Ключевая подпись — один бемоль (F), ритмический рисунок — 3/4. Текст: ТА ЮТЬ НО ПРОЦВѢ ТА ЮТЬ.

(ар. 27.)

Твое бо пернато небомъ съзъзато путъ прошеди тѣсны

The first system of the musical score consists of five staves. The top staff is a vocal line with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The second staff is a piano accompaniment line with a treble clef and a key signature of one flat. The third staff is a piano accompaniment line with a bass clef and a key signature of one flat. The fourth and fifth staves are piano accompaniment lines with a bass clef and a key signature of one flat. The lyrics are written in the center of the system.

побѣдныя пѣсни поють Царю славы иже ихъ избави

The second system of the musical score consists of five staves. The top staff is a vocal line with a treble clef and a key signature of one flat. The second staff is a piano accompaniment line with a treble clef and a key signature of one flat. The third staff is a piano accompaniment line with a bass clef and a key signature of one flat. The fourth and fifth staves are piano accompaniment lines with a bass clef and a key signature of one flat. The lyrics are written in the center of the system.

(ар. 27, 36)

Отъ свѣтъ лоящихъ пагуба губящихъ Пагуба гу бящихъ

[ч. 20.]

Пѣснь

(ар. 29)

Тутъ смерть выходитъ рече къ не мучину почто дерзнувъ пролить кровь

Не повинны заню же реку стажуть твою душу и пригласи

(ар 29, 36.)

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом. Музыка записана на пяти линиях: две для фортепиано (верхняя и нижняя) и три для голоса (средняя). Ключевая подпись — один знак бемоль (F), ритмический рисунок — 2/4. Текст песни: «Ты други сво-ямушу О Ироде преокля янный».

[6.21.]

(ар 32.)

Пѣснь

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом. Музыка записана на пяти линиях: две для фортепиано (верхняя и нижняя) и три для голоса (средняя). Ключевая подпись — один знак бемоль (F), ритмический рисунок — 2/4. Текст песни: «Держай отъ смерти по съ ченъ косою да идетъ во».

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом. Музыка записана на пяти линиях: две для фортепиано (верхняя и нижняя) и три для голоса (средняя). Ключевая подпись — один знак бемоль (F), ритмический рисунок — 2/4. Текст песни: «аъ и жи ветъ съ тобою и будетъ тамо всегда».

(ар. 32, 36)

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом: ПРЕ - БЫВАТИ И БЕЗКОНЦА НЕ ПРЕСТАИ НО

№ 29

(ар. 34)

ПѢСНЬ

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом: НЕ ВЪ ДАЛЪЖЕ ОНЪ ЧТО ВЪЖЕ ИСТРЕБИТСЯ ВСЕЦАРСТВО Е

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом: ГО ВЪ КОНЕЦЪ РА ЗОРИТСЯ ЗАСЛУГА Е ГО ЗНАТНА

(ар. 34, 36)

Всѣмъ и явна зато жъ пе кельна бездна изготованна

О И родѣ пре о ка ян ныи

[7.23.]

(ар. 36.)

Письня

Ой пидь вышне ю пидь черешне ю

Это явзетарый з молодую якъ изъ я годую.

[6.24.]

(ар. 39.)

[6.25.]

(ар. 39, 36.)

Гу сарь коня на поварь дзюба воду браля
 Гу сарь пични здепирварь дзюба заплакала

Алегро

Гу сарь ко ня на по варь дзюба воду бра ла

Гусарь пісні заспивавъ Дзюба заплака ла

Цыганская пьеса

[7.26]
(арґ; зб)

Габ спраши ваетъ Цыганка, тамъ поетъ Дискантъ
А габ отвѣчаетъ Цыганъ тамъ поетъ Теноръ.

Andante.

Дежъ Цыгане ты живешъ Яжнемаю ха - ты

Що выку ю та вы дурю тилькимині пла - ты

Що выку ю та вы дурю тилькимині пла - ты

Припѣвъ

(ар. 44)

Allegro

Музыкальный фрагмент в 2/4 такта, тональность Б-б. Музыка написана для голоса и фортепиано. Включены ноты для голоса, фортепиано (руки и ноги) и аккомпанемент на гитаре. Динамика *f*.

f Постыкаю Молоткомъ бряжчипане прятаномъ

(ар. 44, зб.)

Гдѣ спрашиваетъ Цыганъ тамъ поётъ Теноръ
А гдѣ отвѣчаетъ Цыганка тамъ поётъ Дискантъ.

Andante

Музыкальный фрагмент в 2/4 такта, тональность Б-б. Музыка написана для голоса и фортепиано. Включены ноты для голоса, фортепиано (руки и ноги) и аккомпанемент на гитаре. Динамика *f*.

Дежъ Цыганко ты живешь Ой я живу и шатри

я ни ку ю ни ду рю тыльки знаю А ч хи дри

я ни ку ю ни ду рю тыльки знаю Ач хи дри

Прип'євъ

(оп. 45)

Алегро

f Ач хи дри ач хи дри будемъ жити у шатри

[6.27]

(ор. 47, 36)

Handwritten musical notation for piano accompaniment, measures 27-32. It consists of four systems, each with a treble and bass clef staff. The music features a steady eighth-note accompaniment in the bass and a more melodic line in the treble.

[6.28]

(ор. 48, 36)

Vocal line for measures 28-32, consisting of five staves. The lyrics are in Ukrainian and are written below the notes.

ДА НЕ БУ ДЕ КРА - ЩЕ ДА НЕ БУ ДЕ
 ЛУЧ - ШЕ ЯКЪ НАСЪ ДА НА УКРАИ - НІ
 ЩО НЕ МА Е ЖИ - ДА ЩО НЕ МА Е
 ЛЯ - ХА ДА НЕ БУ -
 ДЕ ИЗЪ МІ - НЫ.

[Op. 29]
(op. 54, 36)

First system of musical notation, measures 1-4. The piece is in G major and 2/4 time. The right hand features a melodic line with eighth and sixteenth notes, while the left hand provides a harmonic accompaniment of chords and single notes.

[Op. 30]

(op. 56)

Second system of musical notation, measures 1-4. The piece is in G major and 2/4 time. The right hand has a more active melodic line with frequent sixteenth notes, and the left hand continues with a steady accompaniment.

Third system of musical notation, measures 5-8. The piece is in G major and 2/4 time. The right hand features a complex melodic pattern with many sixteenth notes, and the left hand provides a consistent accompaniment.

Fourth system of musical notation, measures 9-12. The piece is in G major and 2/4 time. The right hand continues with a melodic line of sixteenth notes, and the left hand maintains the accompaniment.

Fifth system of musical notation, measures 13-16. The piece is in G major and 2/4 time. The right hand has a melodic line with some rests, and the left hand provides a harmonic accompaniment.

Sixth system of musical notation, measures 17-20. The piece is in G major and 2/4 time. The right hand features a melodic line with eighth notes, and the left hand provides a harmonic accompaniment.

[Op. 31]

(Op. 57, 36)

First system of musical notation, measures 1-4. Treble clef, key signature of one sharp (F#), 2/4 time signature. The melody in the treble clef consists of eighth and sixteenth notes. The bass clef accompaniment features chords and a few moving lines.

Second system of musical notation, measures 5-8. Treble clef, key signature of one sharp (F#), 2/4 time signature. The melody continues with eighth and sixteenth notes. The bass clef accompaniment includes chords and a fermata over the final measure.

Third system of musical notation, measures 9-12. Treble clef, key signature of one sharp (F#), 2/4 time signature. The melody continues with eighth and sixteenth notes. The bass clef accompaniment includes chords and a fermata over the final measure.

[Op. 39]

(Op. 59)

Andante

First system of musical notation for Op. 39, measures 1-4. Treble clef, key signature of one sharp (F#), 3/4 time signature. The tempo is marked *Andante*. The melody in the treble clef consists of quarter and eighth notes. The bass clef accompaniment features chords and a fermata over the final measure. A piano (*p*) dynamic marking is present.

Second system of musical notation for Op. 39, measures 5-8. Treble clef, key signature of one sharp (F#), 3/4 time signature. The melody continues with quarter and eighth notes. The bass clef accompaniment includes chords and a fermata over the final measure. Dynamic markings include *tr*, *f*, *mf*, and *mf*.

Allegro

Third system of musical notation for Op. 39, measures 9-12. Treble clef, key signature of one sharp (F#), 3/4 time signature. The tempo is marked *Allegro*. The melody in the treble clef consists of eighth and sixteenth notes. The bass clef accompaniment features chords and a fermata over the final measure. A forte (*f*) dynamic marking is present.

2й

Хоть велите меня драть
Хоть велите наказать
Но позвольте вамъ сказать
Дайте лысь процентикъ взять

1й

Я зидоцокъ змирный
Худенькій не зирный
Но зато моя дуся
Якъ Царвонцикъ хороса

[Op. 33]
(ар. 63.)

Allegro

[Op. 37]

(op. 65, 36)

Allegro

First system of musical notation, measures 1-4. It consists of a treble and bass staff in G major and 3/4 time. The melody in the treble staff is active, while the bass staff provides harmonic support with chords and single notes.

[Op. 35]

(op. 68)

Second system of musical notation, measures 5-8. Continuation of the piece with similar rhythmic patterns in both staves.

Third system of musical notation, measures 9-12. The treble staff features more complex rhythmic figures, including sixteenth notes.

Fourth system of musical notation, measures 13-16. Continuation of the melodic and harmonic development.

Fifth system of musical notation, measures 17-20. The piece continues with consistent energy.

Sixth system of musical notation, measures 21-24. The bass staff shows some rests, indicating a change in the accompaniment.

[Op. 36]

(op. 73)

Moderato

tr.

Seventh system of musical notation, measures 25-28. The tempo is marked *Moderato*. The treble staff has a trill (tr.) over a note. The bass staff continues with a steady accompaniment.

Eighth system of musical notation, measures 29-32. The final system on the page, showing the conclusion of the piece.

[234]
(об. 76)

[238]
(об. 77, 78)

МА ТЫ БО ЖА МА ТЫ БО ЖА СА МА

В А Б И - НА ДА В РО А Б И ЛА

Ісусь ся Христа діва Марі - я

2.

Да вродивши Ісуса Христа Испугалася
Въ райске древо высокее заховалася

3.

Нарікало три ангели зъ небесъ Летячи
Темной ночи предъ звяздою Христа Глядячи

4.

Непугайся Мати Божя се Ангельскій Глазъ
Пріймы дитя рожденное на руки при насъ.

5.

Освятылы охристылы на руки Злылы
Що зъ підъ древа зъ підъ Кедрини ріки потеклы.

6.

Що зъ підъ древа зъ підъ Кедрини ріки потеклы
Що къ рождеству Христовому сады зацвілы.

7.

Ой зацвілы вси садочки* зелени квити
Зрадовалысь вси Люде Щей малыи дити

Allegro

[у.39]
(78,36)

*Після цього в рукопису закреслено „и“

Three systems of musical notation, each consisting of a treble and bass staff. The music is in G major (one sharp) and 2/4 time. The first system features a melodic line in the treble and a bass line with chords. The second system continues the melodic and harmonic development. The third system concludes with a final cadence.

[Op. 40.]
(op. 79.)

Allegro

Орлыця.

Four systems of musical notation for the piece 'Орлыця'. Each system has a treble and bass staff. The music is in G major and 2/4 time. The first system begins with a treble staff melody and a bass staff accompaniment. The second system continues the melodic line. The third system features a more active treble staff with sixteenth-note patterns. The fourth system concludes with a final cadence.

Нотний додаток.

Ноти до тексту Славутинського вертепу в запису В. Мошкова.

№ I.

- 1) И скондзнынѣ выстѣ тако весели-е днесѣ я-ко
- 2) Не по своему божествѣ нобі равномъ е-стество
- 3) Мнѣ-ти предѣ нимъ стояше сама себѣ мы-сляше:
- 4) Весь ликъ Ангельскій чиновъ превѣтлыхъ се-ри мозъ
- 5) А-ронъ весели-ся, понеже испол-ни-ся

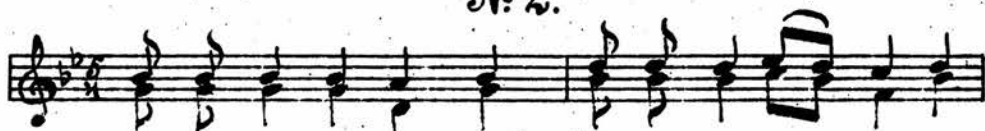

- 1) Земля вся соглядено лику-еть въ церквѣ центри исруеть
- 2) А хъ а хъ-во между быдлати воломъ осломъ дитати
- 3) Откуда мнѣ се-е не знаю понеже сына не маю
- 4) Предѣ престоломъ его епѣ вѣ-ють честь и славу воздають
- 5) Жезла съвѣтла въ оно-е время Изъ Иосифа племена

- 1) бо-га на земли по-ка-зю-еть
- 2) Не во крулевской пѣла-ті
- 3) Отъ грѣшниковъ се-го ча-ю
- 4) Всеми мі-ру огля-ша-ють
- 5) Происходитъ во желѣ-ні-и

№ 2.

- 1) Ты Да-вы-де славный, Проро-че и Ца-рю
- 2) Ты Да-вы-де славный, Проро-че и Ца-рю
- 3) Ты Да-вы-де славный, Проро-че и Ца-рю

- 1) На все струны удара-ешь, Христа восхваляешь
- 2) На все стру-ны своей арфы заграй государю
- 3) Даруй ли-та суделивы я сему государю

№ 3.

- 1) Днесь по-ю-ще куп-но и-граймо
- 2) Ты Ца-ри-ца всюду е-си славна
- 3) А И-о-сифъ обру-ченникъ Дѣ-вѣ
- 4) Царь на-рожденный въ Е-ги-петъ всту-па-еть
- 5) А не можетъ днесь возста-ти

- 1) Ца-ря рожденна-го днесь восхваляй-мо
- 2) Днесь нам рождаешь пре-чиста-я Дѣ-во
- 3) У-слы-шавши отъ Ан-ге-ля жи-ва
- 4) И-родъ войско сво-е раз-сы-ла-етъ
- 5) Е-ще И-родъ хо-четъ царство-ва-ти

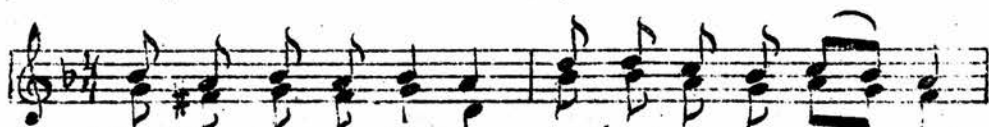

- 1) По - ю - ще и - - щу - ще
- 2) В убогой шолѣ меж - ду скоты
- 3) Спойми отро - ча и ма - терь е - го
- 4) Быль, былъ убіенъ Царь на - рожденъ
- 5) Надъ Хры - стомъ но - во - рож - ден - нымъ

- 1) Сля - ва во выш - нихъ гла - го - лю - ще
- 2) Хрысѣвъ почи - ва - етъ днесъ во плоти
- 3) Бѣги во Е - ги - петъ отъ проклятѣ - го
- 4) Отъ Мари - и Дѣ - вы днесъ вопло - щенъ
- 5) Младенцемъ въ я - елехъ по - ло - жен - нымъ

№ 4.

- 1) Шедше тры - е Ца - ры ко Хрысту со да - ры
- 2) Отвѣ - щав - ше е - му: „и - демъ рожденно - му“
- 3) Азъ шедъ покло - ню - ся, предъ Царемъ емиру - ся,
- 4) Отъ - и - до - ша ее - бѣ: „ча - емъ быти въ не - вѣ“

- 1) И - родъ ихъ пригласилъ, ку - дя и - дуть онъ спросилъ
- 2) Къ рожденному иди - те и мнѣ въспутъ возвѣстите.
- 3) Ангелькъ нимъ рече - че „и - нымъ путемъ“ имъ рече.
- 4) Жыдовъ лицезрѣ - ти въ вифле - емскомъ повѣтъ.

№ 5.

Восплачте ча-да ра-ди И-ро-да, бо насту-па-етъ
 зе-мя страш-нае, бо И-родъ мече-вои на нр-воту-етъ
 збѣтъ всѣхъ от-ро-ковъ, и безъво-роковъ крикнула мнѣ и
 по сво-емъ дѣ-ти: "Ахъ, у-би-лъ дѣ-тя, ахъ, у-би-и мѣ-ня
 въ сѣ-е же вре-мя пусть ум-ру и я?"

№ 6.

1) О тужь до-те-бе и-дѣть смер-ть бар-зо су-ха-я
 Возь-мѣ-те-бе, по-не-сѣ-тъ нѣ-ма-я глу-ха-я
 2) И-ди-жѣ-те-перь до а-да на вѣ-ки зѣ-по-гань-ми
 По-не-же-ты не-до-сто-инъ-жѣ-ти зѣ-хри-сті-ань-ми

1) Возь-мѣ-те-бе на ру-ки, от-да-стѣ-а-ду на му-ки
 2) Од-на-ко-самъ-у-знѣ-ешъ, ку-да-одъ-нѣ-вѣ-ті-ка-ешъ

- 1) Будешь тамъ жити, смолу горку пити, смолу горку пити
- 2) Бодай ти не знати, а ни оглядати, а ни оглядати

№ 7.

- 1) Ся мито не знаємъ сердцемъ и устами за жидовску хитростъ
- 2) За сва за бобоны великихъ пановъ троны людей понижаемъ

- 1) Що чи нйти маємъ? Хоть боруха співаєшь, однакъ не кончишь
- 2) Себѣ спомогашь и до Суреньки своєї однакъ не дойдешь

Бо мужикъ тебе цѣпомъ. „Остой черниги гадъ тебе, дамъ чарку горілки

буде, якъ три дівки. „Мужикъ на те не вважаєть, що жида его поить.

Цѣпомъ барзо великимъ главу его краєть.

Цѣ - помъ барзо ве - ликимъ жида кричитьъ гла сомъ дикимъ:

„буду добре жити не буду крутити.

№10.

- 1) Нынѣ ѿ днѣ мѣ возвесели - ся Е - ва, прама ти отъ слезь отрися
- 2) Всѣ патриархи и всѣ пророки ликъ бо го отцу съими отроки
- 3) Сла ва въ вышнихъ духи спѣва - ютъ, що боъ родил ся намъ възглаголають
- 4) Ликуй जो и мы ликуй мыцѣ ло, що бо гъ на се бѣ взялъ на шетѣ ло

- 1) на ко - то ро - го вы ждали и съ тѣско - ю о - жи - да - ли
- 2) Торжествуйте куп новесь свѣте ты чступай въ тхій завѣте
- 3) ко то - ро - го но во ро жденна и во яслехъ положенна
- 4) що бо до не ба насъ запровадилъ и на тронѣ сво - емъ посадилъ

- 1) ны - нѣ съ дѣ вы предъ изъбранной въ вифлеемѣ маломъ домѣ
- 2) но зый зъ не ба его тре ба было давно нынѣ явно
- 3) звѣзда ясна и прекраена о за - ря - етъ на - у - ча - етъ.
- 4) за то бо гу сла ву мно гу со Ан гелы, Архангелы

- 1) ро-дил-ся я - вил-ся Е-мица-ры несут дары
- 2) няста - е богъ да-е Коль и-зъ небесъ радостъ миру
- 3) що то богъ зъне - ба данъ, А ч я-селъ волъи оселъ
- 4) епъ-вай-мо воз-даймо зятъ да-ры отъ всей твари

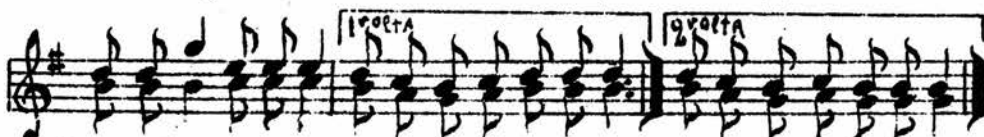
- 1) злато шире лизанъ миру отъ все - токъ рѣкъ про-рокъ.
- 2) Отецъ сына на мѣстѣ ниспо - слалъ да ро валъ
- 3) якъ ето яли такъ познѣли всехъ ро да Гос по да
- 4) щобы хвала не устала божеству Роже ству.

узна 3р

№ 11.

Ед-ни възду-ды други възду на цимбалахъ три игра-ли

скакали плясали и другихъ тамъ искали, и другихъ тамъ искали.

№ 12.

Многі-я многі-я, многія літа, многі-я лі-та.

(Повторяется три раза.)

